

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

Mahachulalongkornrajavidyalaya University

หลักสูตรพุทธศาสตรบัณฑิต | **เอกสารประกอบการสอนรายวิชา**

หมวดวิชาแกนพระพุทธศาสนา | **รหัส ๐๐๐ ๑๔๕**

วรรณคดีบาลี

Pali Literature

โครงการผลิตและพัฒนาเทคโนโลยีสารสนเทศเพื่อการเรียนรู้พระพุทธศาสนา

สำนักหอสมุดและเทคโนโลยีสารสนเทศ และกองวิชาการ

๐๐๐ ๑๔๕

วรรณคดีบาลี (Pali Literature)

ผู้แต่ง	คณาจารย์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
บรรณาธิการ	ไกรวุฒิ มะโนรัตน์
ศิลปะและรูปเล่ม	เกษม แสงนนท์, ประเสริฐ คำนวล
	ฝ่ายคอมพิวเตอร์เพื่อการศึกษา ส่วนเทคโนโลยีสารสนเทศ
ออกแบบปก	ปสิทธิ์ บุตรบูรณ์เส่ง
รายละเอียดการผลิต	ขนาดรูปเล่ม B5 (JIS)
	พิมพ์ด้วยระบบดิจิตอล แบบ Print On Demand

พิมพ์ครั้งที่ ๑ :

ข้อมูลทางบรรณานุกรม

คณาจารย์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
วรรณคดีบาลี.—กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐.

ISBN:

จัดพิมพ์โดย

กองวิชาการ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
วัดมหาธาตุ แขวงพระบรมมหาราชวัง เขตพระนคร กรุงเทพ ๑๐๒๐๐
โทร ๐-๒๖๒๓–๖๓๒๔, ๐-๒๒๒๑-๔๘๕๙ ต่อ ๑๐๗ โทรสาร ๐-๒๖๒๓-๙๖๐๘

พิมพ์ที่

โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
๑๑ – ๑๗ ถนนมหาราช เขตพระนคร กรุงเทพฯ ๑๐๒๐๐
โทรศัพท์ ๐-๒๒๒๑–๘๘๙๒, ๐-๒๒๒๔-๘๒๑๔, ๐-๒๖๒๓-๖๔๑๔ โทรสาร ๐-๒๖๒๓–๖๔๑๗
www.mcuprint.com, e-mail : info@mcuprint.com

คำนำ

เอกสารเล่มนี้ ได้พัฒนาขึ้นตามโครงการผลิตและพัฒนาเทคโนโลยีสารสนเทศเพื่อการเรียนรู้พระพุทธศาสนา ปีงบประมาณ พ .ศ.๒๕๕๑ ของสำนักหอสมุดและเทคโนโลยีสารสนเทศ ร่วมกับกองวิชาการ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณร าชวิทยาลัย โดยมีวัตถุประสงค์ ดังนี้ (๑) เพื่อพัฒนาเนื้อหารายวิชาในหมวดวิชาศึกษาทั่วไปและหมวดวิชาแกนพระพุทธศาสนา หลักสูตรพุทธศาสตรบัณฑิต ให้เป็นที่ยอมรับและใช้ร่วมกันได้ทุกคณะ วิทยาเขต วิทยาลัยสงฆ์ ห้องเรียน หน่วยวิทยบริการ และสถาบันสมทบ (๒) เพื่อพัฒนารูปแบบเอกสารประกอบการสอน หนังสือ ตำรา ให้มีเอกลักษณ์ร่วมกัน ทั้งมีความคงทน สวยงาม น่าสนใจต่อการศึกษาค้นคว้า (๓) เพื่อนำเนื้อหาสาระไปพัฒนาสื่อการศึกษาและเผยแพร่ในรูปแบบต่างๆ ทั้งสื่อสิ่งพิมพ์ สื่ออิเล็กทรอนิกส์ และระบบคลังข้อสอบ (๔) เพื่อเสริมสร้างทักษะคณาจารย์ในการสร้างผลงานทางวิชาการอย่างมีคุณภาพ รองรับการประกันคุณภาพการศึกษาของมหาวิทยาลัย และเป็นที่ยอมรับทั่วไปในประเทศและระดับสากล

วรรณคดีบาลี เป็นวิชาหนึ่งในหมวดวิชาแกนพระพุทธศาสนา ที่กำหนดให้ศึกษาประวัติ ความหมาย ประเภท และพัฒนาการของคัมภีร์พระไตรปิฎก อรรถกถ า อนุฎีกา โยชนา และปกรณ์วิเสส วรรณกรรมบาลีในประเทศไทย และคุณค่าของวรรณกรรมบาลีต่อสังคมไทย ซึ่งมีรายละเอียดที่คณะผู้เขียนได้นำเสนอไว้แล้วในบทต่างๆ

คณะผู้เขียนหวังว่าเอกสารเล่มนี้จะยังประโยชน์ต่างๆ ให้เกิดขึ้นกับผู้เกี่ยวข้องตามวัตถุประสงค์ของโครงการพอสมควร จึงขอขอบคุณทุกท่านที่ได้มีส่วนร่วมทำเอกสารเล่มนี้ให้สำเร็จสมบูรณ์เป็นรูปเล่ม อนึ่ง หากมีข้อบกพร่องผิดพลาดประการใดเกิดขึ้นในส่วนต่างๆ ของเอกสาร ต้องขออภัยมา ณ โอกาสนี้ด้วย

คณะกรรมการพัฒนาเนื้อหารายวิชา

โครงการผลิตและพัฒนาเทคโนโลยีสารสนเทศเพื่อการเรียนรู้พระพุทธศาสนา
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ปีงบประมาณ พ.ศ.๒๕๕๑

คณะกรรมการดำเนินโครงการ

ที่ปรึกษา

พระธรรมโกศาจารย์

ประธานกรรมการ

พระมหาสมจินต์ สมฺมาปญฺโญ

รองประธาน

พระมหาเจิม สุวโจ

กรรมการ

พระครูบวรสิกขการ
พระมหาวรชัย ติสฺสเทโว
พระมหาสหัส ฐิตสาโร
พระมหาประยูร ธีรวํโส
พระครูปริยัติกิตติธำรง
พระมหาสุทัศน์ ติสฺสรวาที
พระเทวา รตนโชโต
พระมหาชำนาญ มหาชาโน
พระมหาศรี ปญฺญาสิริ
พระมหาบุญมา ฐิตธมฺโม
พระมหาสาธิต สาธิโต
นายคำพันธ์ วงศ์เสน่ห์
นายธนาชัย บูรณะวัฒนากูล
นายรัฐพล เย็นใจมา
นายประสิทธิ์ กล่อกระโทก

เลขานุการและผู้ช่วย

พระมหาศรีทนต์ สมจาโร
พระมหาวีระพงษ์ วีรวํโส
พระสงัด ชยาภินนฺโท
นายเกษม แสงนนท์
นายกิตติศักดิ์ ณ สงขลา
นายประเสริฐ คำนวล
นายวิชิต มงคลวีระขจร
นางสาวอโนทัย บุญทัน

คณะกรรมการผลิตและบริหารรายวิชา
“วรรณคดีบาลี”

ประธานกรรมการ

พระศรีวิสุทธิคุณ

รองประธานกรรมการ

ผศ.โสวิทย์ บำรุงภักดิ์

บรรณาธิการ

นายไกรวุฒิ มะโนรัตน์

กรรมการ

พระมหาโกมล กมโล
พระมหาไพโรจน์ กนโก
นายเสริมศิลป์ สุภเมธีสกุล
นายสุทน ติสันเทียะ
นายบุญส่ง ธรรมศิวานนท์
นายวัฒนะ กัลยาณ์พัฒนกุล
นายประเพียร ภูลาด
นายบุญส่ง ธนะจันทร์

เลขานุการ

นายอภิรมย์ สีดาคำ

ผู้ร่วมผลิต

รองศาสตราจารย์ชุษณะ รุ่งปัจฉิม
นายนิทัศน์ วีระโพธิ์ประสิทธิ์
ผศ.ทวีศักดิ์ ทองทิพย์
นางสาวพลอย ธรรมา

สารบัญ

บทที่ ๑ ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับวรรณคดีบาลี **๑**
๑.๑ ความนำ ๒
๑.๒ ความหมายของวรรณคดีบาลี ๒
๑.๒.๑ ความหมายตามหลักวิชาการฝ่ายบาลี ๓
๑.๒.๒ ความหมายตามหลักวิชาการของอินเดีย ๔
๑.๓ ลักษณะของวรรณคดีบาลี ๗
๑.๓.๑ นักปราชญ์ และกวีภาษาบาลี ๙
๑.๔ ประเภทของวรรณคดี ๑๔
๑.๔.๑ ประเภทของบทประพันธ์ ๑๔
๑.๔.๒ ประเภทของหลักคำสอน ๑๗
สรุปท้ายบท ๑๘
คำถามท้ายบท ๒๐
เอกสารอ้างอิงประจำบท ๒๑

บทที่ ๒ พระไตรปิฎก **๒๒**
๒.๑ ความนำ ๒๓
๒.๒ ความหมายของพระไตรปิฎก ๒๓
๒.๓ ความสำคัญของพระไตรปิฎก ๒๓
๒.๔ สาระสำคัญของพระไตรปิฎก ๒๕
๒.๕ กำเนิดและพัฒนาการของพระไตรปิฎก ๒๗
สรุปท้ายบท ๔๑
คำถามท้ายบท ๔๒
เอกสารอ้างอิงประจำบท ๔๓

บทที่ ๓ อรรถกถา **๔๖**

๓.๑ ความนำ ๔๖
๓.๒ ความหมายของอรรถกถา ๔๖
๓.๓ ประเภทของอรรถกถา ๔๗
๓.๔ ความสำคัญของอรรถกถา ๕๙
๓.๕ กำเนิดและพัฒนาการของอรรถกถา ๖๑
สรุปท้ายบท ๖๕
คำถามท้ายบท ๖๗
เอกสารอ้างอิงประจำบท ๖๘

บทที่ ๔ ฎีกา อนุฎีกา และโยชนา ๗๐

๔.๑ ความนำ ๗๑
๔.๒ ความหมายของฎีกา อนุฎีกา และโยชนา ๗๒
๔.๓ ความสำคัญของฎีกา อนุฎีกา และโยชนา ๗๕
๔.๔ ประเภทของฎีกา อนุฎีกา และโยชนา ๗๙
๔.๕ กำเนิดและพัฒนาการของฎีกา อนุฎีกา และโยชนา ๘๗
สรุปท้ายบท ๙๐
คำถามท้ายบท ๙๒
เอกสารอ้างอิงประจำบท ๙๓

บทที่ ๕ ปกรณ์วิเสส ๙๔

๕.๑ ความนำ ๙๕
๕.๒ ความหมายของปกรณ์วิเสส ๙๘
๕.๓ ความสำคัญของปกรณ์วิเสส ๙๘
๕.๔ ประเภทของปกรณ์วิเสส ๑๐๐
๕.๕ กำเนิดและพัฒนาการของปกรณ์วิเสส ๑๐๒
สรุปท้ายบท ๑๑๔
คำถามท้ายบท ๑๑๙
เอกสารอ้างอิงประจำบท ๑๒๐

บทที่ ๖ วรรณกรรมบาลีในประเทศไทย **๑๒๑**
๖.๑ ความนำ ๑๒๒
๖.๒ วรรณกรรมบาลีก่อนยุคสุโขทัย ๑๒๖
๖.๓ วรรณกรรมบาลียุคสุโขทัย ๑๒๘
๖.๔ วรรณกรรมบาลียุคล้านนา ๑๓๑
๖.๕ วรรณกรรมบาลียุคอยุธยา ๑๔๐
๖.๖ วรรณกรรมบาลียุครัตนโกสินทร์ ๑๔๑
สรุปท้ายบท ๑๔๕
คำถามท้ายบท ๑๔๖
เอกสารอ้างอิงประจำบท ๑๔๗

บทที่ ๗ คุณค่าของวรรณกรรมบาลีต่อสังคมไทย **๑๔๙**
๗.๑ ความนำ ๑๕๐
๗.๒ คุณค่าด้านหลักคำสอน ๑๕๐
๗.๓ คุณค่าด้านประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา ๑๖๐
๗.๔ คุณค่าด้านภาษาไทย ๑๖๒
๗.๕ คุณค่าด้านวรรณกรรมไทย ๑๖๔
๗.๖ คุณค่าด้านศิลปะและวัฒนธรรมไทย ๑๖๗
๗.๗ คุณค่าด้านคติความเชื่อของสังคมไทย ๑๖๘
สรุปท้ายบท ๑๖๙
คำถามท้ายบท ๑๗๑
เอกสารอ้างอิงประจำบท ๑๗๒

บรรณานุกรม **๑๗๔**
ภาคผนวก : ประมวลรายวิชาและแผนการสอน **๑๗๘**
แนะนำคณะกรรมการผู้พัฒนาเนื้อหารายวิชา ๑๘๓

ประมวลรายวิชา (Course Syllabus)

๑. หลักสูตร พุทธศาสตรบัณฑิต
๒. หมวดวิชา แกนพระพุทธศาสนา
๓. รหัสวิชา ๐๐๐ ๑๔๕ หน่วยกิต ๒ (๒-๐-๔)
๔. ชื่อวิชา วรรณคดีบาลี (Pali Literature)

๕. คำอธิบายรายวิชา

ศึกษาประวัติ ความหมาย ประเภท และพัฒนาก ารของคัมภีร์พระไตรปิฎก อรรถ -กถา อนุฎีกา โยชนาและปกรณ์วิเสส วรรณกรรมบาลีในประเทศไทยและคุณค่าของวรรณกรรมบาลีต่อสังคมไทย

๖. วัตถุประสงค์รายวิชา

๖.๑ เพื่อให้นิสิตเข้าใจประวัติและพัฒนาการของวรรณคดีบาลี
๖.๒ เพื่อให้นิสิตรู้และเข้าใจวรรณกรรมบาลีในประเทศไทย
๖.๓ เพื่อให้นิสิตมีเจตคติที่ดีต่อคุณค่าของวรรณคดีบาลีและช่วยกันอนุรักษ์ไว้

๗. ขอบข่ายรายวิชา

๗.๑ ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับวรรณคดีบาลี
๗.๒ พระไตรปิฎก
๗.๓ อรรถกถา
๗.๔ **ฎีกา** อนุฎีกา และโยชนา
๗.๕ ปกรณ์วิเสส
๗.๖ วรรณกรรมบาลีในประเทศไทย
๗.๗ คุณค่าของวรรณกรรมบาลีต่อสังคมไทย

๘. กิจกรรมการเรียนการสอน

การบรรยาย การอภิปราย การศึกษาค้นคว้ารายบุคคลหรือกลุ่ม นำเสนอหน้าชั้น การใช้สื่อประกอบการสอน

๙. สื่อการศึกษา

เอกสารประกอบการสอน หนังสืออ่านประกอบ สไลด์ประกอบการสอน และการใช้สื่อประกอบการสอน

๑๐. การประเมินผล

จิตพิสัย (ความตั้งใจ ร่วมมือ มารยาท มนุษยสัมพันธ์ ซื่อสัตย์ รับผิดชอบ)	ร้อยละ	๑๐
พุทธิพิสัย (ความรู้ ความเข้าใจ การประยุกต์ใช้ เอกสาร รายงาน สอบกลางภาค)	ร้อยละ	๑๐
ทักษะพิสัย (ความพร้อม ความเชี่ยวชาญในการนำเสนอหรือแสดงออกในวิชาการ)	ร้อยละ	๒๐
สอบปลายภาค	**ร้อยละ**	**๖๐**
รวม	**ร้อยละ**	**๑๐๐**

๑๑. เกณฑ์การประเมินผลและระดับคะแนน

เกณฑ์คะแนน	ความหมาย	ระดับ	ค่าระดับ
๙๐ ขึ้นไป	ดีเยี่ยม	A	๔.๐
๘๕-๘๙	ดีมาก	B+	๓.๕
๘๐-๘๔	ดี	B	๓.๐
๗๕-๗๙	ค่อนข้างดี	C+	๒.๕
๗๐-๗๔	พอใช้	C	๒.๐
๖๕-๖๙	ค่อนข้างพอใช้	D+	๑.๕
๖๐-๖๔	อ่อน	D	๑.๐
ต่ำกว่า ๖๐	ตก	F	๐

๑๒. เอกสารอ่านประกอบ และแหล่งเรียนรู้

ไกรวุฒิ มะโนรัตน์. **วรรณคดีบาลี ๑.** กรุงเทพฯ : จริญสนิทวงศ์การพิมพ์, ๒๕๔๙

ฉลาด บุญลอย. **ประวัติวรรณคดีตอนที่ ๑-๒**. พระนคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๐๕.

บาลีไวยากรณ์. พระนคร : โรงพิมพ์ประยูรวงศ์, ๒๕๐๔.

พัฒน์ เพ็งผลา. **ประวัติวรรณคดีบาลี**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง. ๒๕๑๗.

สุภาพรรณ ณ บางช้าง. **ประวัติวรรณคดีบาลีในอินเดียและลังกา**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2526.

เสนาะ ผดุงฉัตร. **ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับวรรณคดีบาลี**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๒.

๑๓. แผนการสอน

สัปดาห์ที่	เนื้อหา	กิจกรรม
๑ - ๒	**บทที่๑ ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับวรรณคดีบาลี** ๑.๑ ความนำ ๑.๒ ความหมายของวรรณคดีบาลี ๑.๒.๑ ตามหลักวิชาการฝ่ายบาลี ๑.๒.๒ ตามหลักวิชาการของอินเดีย ๑.๓ ลักษณะของวรรณคดีบาลี ๑.๓.๑ นักปราชญ์ และกวีภาษาบาลี ๑.๓.๒ ทัศนะต่างๆ ในวรรณคดีบาลี ๑.๔ ประเภทของวรรณคดีบาลี ๑.๔.๑ ประเภทของบทประพันธ์ ๑.๔.๒ ประเภทของหลักคำสอน สรุปท้ายบท	- แนะนำรายวิชา และแผนการสอน - แนะนำ วัตถุประสงค์ประจำบท - การบรรยาย ประกอบสื่อ - ถามตอบ - กิจกรรมประจำสัปดาห์
๓ - ๔	**บทที่๒ พระไตรปิฎก** ๒.๑ ความนำ ๒.๒ ความหมายของพระไตรปิฎก ๒.๓ ความสำคัญของพระไตรปิฎก ๒.๔ สาระสำคัญของพระไตรปิฎก ๒.๕ กำเนิดและพัฒนาการของพระไตรปิฎก สรุปท้ายบท	- การบรรยาย ประกอบสื่อ - ถามตอบ - กิจกรรมประจำสัปดาห์ - คำถามท้ายบท
๕	**บทที่๓ อรรถกถา** ๓.๑ ความนำ ๓.๒ ความหมายของอรรถกถา ๓.๓ ประเภทของอรรถกถา ๓.๔ ความสำคัญของอรรถกถา ๓.๕ กำเนิดและพัฒนาการของอรรถกถา สรุปท้ายบท	- การบรรยาย ประกอบสื่อ - ถามตอบ - กิจกรรมประจำสัปดาห์
๖ - ๗	**บทที่๔ ฎีกา อนุฎีกา และโยชนา** ๔.๑ ความนำ ๔.๒ ความหมายของฎีกา อนุฎีกาและโยชนา ๔.๓ ความสำคัญของฎีกา อนุฎีกาและโยชนา ๔.๔ ประเภทของฎีกา อนุฎีกาและโยชนา ๔.๕ กำเนิดและพัฒนาการของฎีกา อนุฎีกา	- การบรรยาย ประกอบสื่อ - ถามตอบ - กิจกรรมประจำสัปดาห์

สัปดาห์ที่	เนื้อหา	กิจกรรม
	และโยชนา สรุปท้ายบท	
๘	**บทที่๕ ปกรณ์วิเสส** ๕.๑ ความนำ ๕.๒ ความหมายของปกรณ์วิเสส ๕.๓ ความสำคัญของปกรณ์วิเสส ๕.๔ ประเภทของปกรณ์วิเสส ๕.๕ กำเนิดและพัฒนาการของปกรณ์วิเสส สรุปท้ายบท	- การบรรยายประกอบสื่อ - ถามตอบ - กิจกรรมประจำสัปดาห์
๙	สอบวัดผลกลางภาค	นิสิตสอบกลางภาค
๑๐ - ๑๒	**บทที่๖ วรรณกรรมบาลีในประเทศไทย** ๖.๑ ความนำ ๖.๒ วรรณกรรมบาลีก่อนยุคสุโขทัย ๖.๓ วรรณกรรมบาลีสมัยสุโขทัย ๖.๔ วรรณกรรมบาลีสมัยล้านนา ๖.๕ วรรณกรรมบาลีสมัยอยุธยา ๖.๖ วรรณกรรมบาลีสมัยรัตนโกสินทร์ สรุปท้ายบท	- การบรรยายประกอบสื่อ - ถามตอบ - กิจกรรมประจำสัปดาห์
๑๓ - ๑๔	**บทที่๗ คุณค่าของวรรณกรรมบาลีต่อสังคมไทย** ๗.๑ ความนำ ๗.๒ คุณค่าด้านหลักคำสอน ๗.๓ คุณค่าด้านประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา ๗.๔ คุณค่าด้านภาษาไทย ๗.๕ คุณค่าด้านวรรณกรรมไทย ๗.๖ คุณค่าด้านศิลปวัฒนธรรมไทย ๗.๗ คุณค่าด้านคติความเชื่อของสังคมไทย สรุปท้ายบท	- การบรรยายประกอบสื่อ - ถามตอบ - กิจกรรมประจำสัปดาห์
๑๕	สอบปลายภาค	นิสิตสอบกลางภาค

แนะนำคณะกรรมการผู้พัฒนาเนื้อหารายวิชา

“วรรณคดีบาลี”

พระศรีวิสุทธิคุณ
ป.ธ.๙, ปว.ค. (มสธ.), พธ.บ., อ.ม. (บาลี สันสกฤต)
มจร. วิทยาเขตสุรินทร์ โทร. ๐๘๑ - ๔๗๐๕๐๑๒ e-mail – sri.tikun@gmail.com
บทที่ ๑ ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับวรรณคดีบาลี

อาจารย์ไกรวุฒิ มะโนรัตน์
ป.ธ.๙, พธ.บ. (การบริหารรัฐกิจ), อ.ม., (ศาสนาเปรียบเทียบ)
มจร. คณะพุทธศาสตร์ โทร. ๐๘๑ – ๙๗๒๖๓๙๖ **Somkiat_10@hotmail.com**
บทที่ ๑ ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับวรรณคดีบาลี และ บทที่ ๓ อรรถกถา

พระมหาไพโรจน์ กนโก
ป.ธ.๖, ศษ.บ. (ภาษาไทย) ,พธ.บ., (การบริหารการศึกษา), ค.ม. (การบริหารการศึกษา)
มจร. วิทยาเขตนครราชสีมา โทร. ๐๘๙ - ๒๘๒๓๔๐๒
บทที่ ๒ พระไตรปิฎก

อาจารย์วัฒนะ กัลยาณ์พัฒนกุล
ป.ธ.๙, กศ.ม. (การบริหารการศึกษา)
มจร. วิทยาลัยสงฆ์นครสวรรค์ โทร. ๐๘๙ - ๗๐๗๙๐๖๔
e–mail Watthana_2550@hotmail.com
บทที่ ๒ พระไตรปิฎก

อาจารย์สุทน ติสันเทียะ
ป.ธ.๘, พธ.บ, (ภาษาอังกฤษ) , M.A. (วรรณคดีอังกฤษ)
มจร. วิทยาเขตอุบลราชธานี โทร. ๐๘๕ - ๔๙๘๗๐๔๕
บทที่ ๓ อรรถกถา

พระมหาโกมล กมโล
ป.ธ.๘, พธ.บ, (บาลีพุทธศาสตร์), ศศ.ม. (สันสกฤต)
มจร. วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม โทร. ๐๘๗ - ๐๖๗๙๑๘๔
บทที่ ๔ ฎีกา อนุฎีกา และโยชนา

อาจารย์บุญส่ง ธนะจันทร์
ป.ธ.๕, พ.กศ., B.A. (Palyachary), M.A. (A.I&A.S)
มจร. คณะครุศาสตร์ โทร. ๐๘๙ - ๕๑๒๖๓๒๗
บทที่ ๔ ฎีกา อนุฎีกา และโยชนา

ผศ.โสวิทย์ บำรุงภักดิ์
ป.ธ.๗, พ.ม., พธ.บ., M.A.
มจร. วิทยาเขตขอนแก่น โทร. ๐๘๙ - ๖๒๐๙๕๔๗
บทที่ ๕ ปกรณ์วิเสส และ บทที่ ๗ คุณค่าของวรรณกรรมบาลีต่อสังคมไทย

อาจารย์ประเพียร ภูลาด
ป.ธ.๔, พธ.บ.
มจร. วิทยาเขตหนองคาย โทร. ๐๔๒ - ๔๒๑๓๒๘
บทที่ ๕ ปกรณ์วิเสส

อาจารย์เสริมศิลป์ สุภเมธีกุล
ป.ธ.๔, พ.กศ., พ.ม., คบ., (การบริหารการศึกษา) กศ.ม. (จิตวิทยาการแนะแนว)
มจร. วิทยาเขตแพร่ โทร. ๐๕๔ - ๕๒๒๒๗๕, ๐๕๔ - ๖๔๖๕๘๕, ๐๘๖ - ๙๑๑๐๐๒๗
บทที่ ๖ วรรณกรรมบาลีในประเทศไทย

อาจารย์อภิรมย์ สีดาคำ
น.ธ.เอก, ป.ธ.๔, พธ.บ., M.A. (Sociology)
มจร. วิทยาเขตเชียงใหม่ โทร. ๐๘๖ - ๑๙๕๒๗๕๑ e – mail
aphirom2007@hotmail.com
บทที่ ๖ วรรณกรรมบาลีในประเทศไทย

อาจารย์บุญส่ง ธรรมศิวานนท์
น.ธ.เอก, ป.ธ.๔, พ.กศ., คบ., (การบริหารการศึกษา) กศ.ม. (การบริหารการศึกษา)
มจร. วิทยาลัยสงฆ์พุทธชินราช จังหวัดพิษณุโลก โทร. ๐๘๙ - ๘๖๐๖๐๕๑
บทที่ ๗ คุณค่าของวรรณกรรมบาลีต่อสังคมไทย

บรรณานุกรม

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **พระไตรปิฎกภาษาบาลีอักษรไทย ฉบับมหาจุฬาเตปิฏกํ**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๐๐.

กรมศิลปกร. **ตำนานพระแก้วมรกต**. พระนคร : โรงพิมพ์พระจันทร์, ๒๕๑๙.

ไกรวุฒิ มะโนรัตน์. **วรรณคดีบาลี ๑**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์จรัญสนิทวงศ์การพิมพ์, ๒๕๔๙.

จำเนียร แก้วกู่. **หลักวรรณคดีบาลีวิจารณ์**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๙.

จำรูญ ธรรมดา. **เนตติฏิปปนี**. กรุงเทพมหานค : โรงพิมพ์ หจก.ไทยรายวันการพิมพ์,๒๕๔๖.

จิรภัทร แก้วกู่. **วรรณคดีบาลี**. เอกสารคำสอน. ๒๕๔๒. (อัดสำเนา)

________. **วรรณคดีบาลี : คัมภีร์ปกรณ์วิเสสภาษาบาลี**. เอกสารตำรา.

________. **หลักวรรณคดีวิจารณ์**. กรุงเทพมหานคร : โอเดี้ยนสโตร์,๒๕๓๙.

ทรงวิทย์ แก้วศรี. **คัมภีร์พระพุทธศาสนา**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย,๒๕๓๖.

บรรจบ บรรณรุจิ. “ผลงานงานของพระพุทธโฆสะและพระเถราจารย์ร่วมสมัย : ศึกษาเฉพาะกรณีที่ศึกษาในเมืองไทย”, **รวมบทความทางวิชาการพระพุทธศาสนา**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย,๒๕๔๐.

ปรมานุชิตชิโนรส, สมเด็จกรมพระ. **พระปฐมสมโพธิกถา.** กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ หจก. รุ่งเรืองสาส์นการพิมพ์, ๒๕๓๖.

ประภาศรี สีหอำไพ . **วัฒนธรรมทางภาษา**. กรุเทพมหานคร : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย. ๒๕๓๔.

ประมวล เพ็งจันทร์, ชัชวาล ปุนปัน. **สังขยาปกรณ์และสังขยาปกาสกฏีกา**. มหาวิทยาลัยเที่ยงคืน, มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๓.

ปรีชา ทิชินพงษ์ . **บาลี-สันสกฤตที่เกี่ยวกับภาษาไทย**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ โอ.เอส. พริ้นติ้งเฮาส์, ๒๕๓๔.

เปลื้อง ณ นคร. **ประวัติวรรณคดีไทย**. กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๔๕.

พรพรรณ ธารานุมาศ. **วรรณคดีที่เกี่ยวกับพระพุทธศาสนา**. กรุงเทพมหานคร : มหา

มกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒.

พระติปิฎกจูฬาภยเถระ. **มิลินทปัญหาปกรณ์**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์วิญญาณ, ๒๕๔๐.

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต). **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๐. กรุงเทพมหานคร : พิมพ์ที่ บริษัท เอส. อาร์. พริ้นติ้ง แมส โปรดักส์ จำกัด, ๒๕๔๖.

________. **พระไตรปิฎก : สิ่งที่ชาวพุทธควรรู้**. กรุงเทพมหานคร : พิมพ์ที่ บริษัท เอส. อาร์.พริ้นติ้ง แมสโปรดักส์ จำกัด, ๒๕๔๗.

________. **รู้จักพระไตรปิฎกเพื่อเป็นชาวพุทธที่แท้.** พิมพ์ครั้ง ๒. กรุงเทพมหานคร : พิมพ์ที่ เอดิสัน เพรส์ โปรดักส์, ๒๕๔๓.

พระมหามังคลเถระ. **พุทธโฆสนิทาน**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์พระจันทร์. ๒๔๗๐.

พระมหาสังเวย ธมฺมเนตฺติโก. **ความอัศจรรย์ในพระธรรมวินัย.** กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ประดิพัทธ์, ๒๕๓๖.

พระมหาอดิศร ถิรสีโล. **ประวัติคัมภีร์บาลี**. กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓.

พระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต). “ความเป็นมาของพระไตรปิฎก” ใน; **พระไตรปิฎก : ประวัติและความสำคัญ**. กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณ-ราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

พระเมธีรัตนดิลก.(จรรยา ชินวํโส). “ประวัติการสังคายนาพระไตรปิฎก” ใน; **พระไตรปิฎก : ประวัติและความสำคัญ**.กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย,๒๕๓๕.

พระรัตนปัญญาเถระ. **ชินกาลมาลีปกรณ์.** กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐.

พระราชกวี (เกษม สญฺญโต). **พระไตรปิฎกวิจารณ์.** (กรุงเทพมหานคร) : บริษัท คอมแพคท์พริ้นท์ จำกัด, ๒๕๔๓.

พระราชธรรมนิเทศ (ระแบบ จิตญาโณ). **ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา.** พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖.

พระวิสุทธาจารมหาเถระ. **ธาตวัตถสังคหปาฐนิสสยะ**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

พระสิริมังคลาจารย์. **จักรวาลทีปนี**. กรุงเทพมหานคร : พิมพ์ที่ หจก . เซ็นทรัลเอ็กซ์เพรสศึกษาการพิมพ์, ๒๕๒๓.

พระอมรมุนี (จับ ฐิตธมฺโม). **นำเที่ยวพระไตรปิฎก**. พิมพ์ครั้งที่ ๗. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

พระอัคควังสเถระ. **สัททนีติ ธาตุมาลา**. ตรวจชำระ โดยพระธรรมโมลี (สมศักดิ์ อุปสโม) แปลโดย พระมหานิมิต ธมฺมสาโร และนายจำรูญ ธรรมดา. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ หจก.ไทยรายวันการพิมพ์, ๒๕๔๖

พระอุดรคณาธิการ (ชวินทร์ สระคำ). **ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาในอินเดีย**. พิมพ์ครั้งที่ ๒ กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔.

_________.**ประวัติศาสตร์พุทธศาสนาในอินเดีย**.กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย,๒๕๓๔.

พิฑูรย์ มะลิวัลย์ และไสว มาลาทอง . **ประวัติศาสตร์พระพุทธสาสนา**, พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา,๒๕๓๓.

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **วินยสงฺคหฏฺฐกถา**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์วิญญาณ , ๒๕๔๐.

มหามกุฏราชวิทยาลัย. **ธมฺมปทฏฺฐกถา (ปฐโม ภาโค)**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลั,๒๕๔๗.

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **งานวิจัยและวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนา**. กรุงเทพมหานคร : วรสาสน์การพิมพ์, ๒๕๕๑.

สมเด็จพระวันรัตน์, (ในรัชกาลที่ ๑). **สังคีติวงศ์**. แปลโดย พระยาปริยัติธรรมธาดา (แพ ตาลลักษณ์). กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ศิวพร, ๒๕๒๑.

สนิท ตั้งทวี. **วรรณคดีและวรรณกรรมศาสนา**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์,๒๕๒๗.

สมเด็จพระวนรัตน์ วัดพระเชตุพน ในรัชกาลที่ ๑, **สังคีติวงศ์**. แปลโดย พระยาปริยัติธรรมธาดา (แพ ตาลลักษณ). กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ศิวพร, ๒๕๒๑.

สิริวัฒน์ คำวันสา . **ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาในประเทศไทย**. พิมพ์ครั้งที่ ๒.

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์บริษัทสหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๑.

สุชีพ ปุญญานุภาพ.**พระไตรปิฎกฉบับประชาชน**.กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย,๒๕๓๖.

สุภาพรรณ ณ บางช้าง. **ไวยากรณ์บาลี**. กรุงเทมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๓๘.

สุภาพร มากแจ้ง. **ภาษาบาลี-สันสกฤตในภาษาไทย**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๕.

________.**วิวัฒนาการงานเขียนภาษาบาลีในประเทศไทย : จารึก ตำนาน พงศาวดาร สาส์น ประกาศ**. กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๙.

________. **ประวัติวรรณคดีบาลีในอินเดียและลังกา**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๖.

เสถียร โพธินันทะ. **ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา**. พิมพ์ครั้งที่ ๓ กรุงเทพมหานคร **:** ห้างหุ้นส่วนจำกัด สื่อการค้า (แผนกการพิมพ์), ๒๕๒๒.

________. **ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา**. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐.

________. **ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาฉบับมุขปาฐะภาค ๒**. กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

เสถียรโกเศส. **นิรุกติศาสตร์**. กรุงเทพมหานคร : คลังวิทยา. ๒๕๒๒.

เสฐียรพงษ์ วรรณปก. “วิธีศึกษาค้นคว้าพระไตรปิฎก” ใน ; **เก็บเพชรจากคัมภีร์พระไตรปิฎก.** กรุงเทพมหาคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒.

________. **คำอธิบายพระไตรปิฎก.** กรุงเทพมหานคร : หอรัตนชัยการพิมพ์, ๒๕๔๐.

แสง มนวิทูร (ผู้แปล). **ชินกาลมาลีปกรณ์**. พิมพ์ครั้งที่ ๒ กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐.

Natavarlal Joshi. **Poetry, Creative and Aesthetic Experience**. **(Sanskrit Poetics and Literature Criticism).** Eastern Book Linkers. New Delhi **:** India, 1994.

Wilhem Geiger. **Pali Literature and Language.** 3rd Reprinted. Oriental Books Reprint Corporation, New Delhi **:** India, 1978.

บทที่ ๑
ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับวรรณคดีบาลี

พระศรีวิสุทธิคุณ
ผศ. ไกรวุฒิ มะโนรัตน์

วัตถุประสงค์การเรียนประจำบท

เมื่อได้ศึกษาเนื้อหาในบทนี้แล้ว นิสิตสามารถ

๑. บอกความหมายของวรรณคดีบาลีได้
๒. อธิบายลักษณะของวรรณคดีบาลีได้
๓. จำแนกประเภทของวรรณคดีบาลีได้

ขอบข่ายเนื้อหา

- ความนำ
- ความหมายของวรรณคดีบาลี
- ลักษณะของวรรณคดีบาลี
- ประเภทของวรรณคดีบาลี

๑.๑ ความนำ

วรรณคดีบาลีที่จะกล่าวถึงต่อไปนี้ หมายถึง พร ะไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา โยชนา และปกรณ์วิเสส รวมถึง **วรรณกรรมพุทธศาสนานิกายเถรวาท**อื่นๆ ที่เขียนด้วยภาษาบาลีที่พระมหาเถระทั้งหลายมีพระมหากัสสปเถระ เป็นต้น ได้ยกพระธรรมและพระวินัยอันเป็นพุทธวจนะดั้งเดิมสู่ "มหาสังคีติ" แล้วทรงจำถ่ายทอดสืบต่อกันมาด้วยวิธีมุขปาฐะ คือท่องจำปากเปล่าและได้จารจารึกเป็นลายลักษณ์อักษรลงบนใบลานเป็นครั้งแรกด้วย "อักษรสิงหล" เมื่อคราวสังคายนาครั้งที่ ๕ ประมาณปี พ.ศ.๔๓๓ ณ ประเทศศรีลังกา ในรัชสมัยของพระเจ้าวัฏฏคามิณีอภัย [๑] จากนั้นประเทศที่นับถือพุทธศาสนานิกายเถรวาทก็ได้คัดลอกเป็นอักษรแห่งชาติของตนสืบต่อกันมา แม้ประเทศไทยก็ได้บันทึกวรรณคดีบาลีดังกล่าวเป็นอักษรไทย โดยเนื้อหาสาระในบทนี้ จะกล่าวถึงความหมาย ลักษณะและประเภทของวรรณคดีบาลีต่อไป

๑.๒ ความหมายของวรรณคดีบาลี[๒]

คำว่า "วรรณคดี" ในภาษาไทย เป็นคำที่คนไทยบัญญัติขึ้นโดยเทียบเคียงรูปศัพท์ "วรฺณคติ" ในภาษาสันสกฤต เพื่อใช้แทนคำว่า "Literature" ในภาษาอังกฤษปรากฏเป็นหลักฐานทางราชการเป็นครั้งแรกในพระราชกฤษฎีกาวรรณคดีสโมสรเมื่อวันที่ ๒๓ กรกฎาคม พ.ศ.๒๔๕๗ แต่มิได้กำหนดว่า "วรรณคดีคืออะไร" เพียงแต่กำหนดหนังสือที่มีลักษณะ ๕ ประเภทต่อไปนี้ คือ

๑) กวีนิพนธ์
๒) บทละครไทย
๓) ละครปัจจุบัน
๔) นิทาน

---

[๑] มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, **พระไตรปิฎกภาษาไทย,** (กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙), คำปรารภ

[๒] ไกรวุฒิ มะโนรัตน์, **วรรณคดีบาลี** ๑, (กรุงเทพมหานคร : จรัญสนิทวงศ์การพิมพ์, ๒๕๔๙), หน้า ๑๒.

๕) คำอธิบาย

ว่าควรพิจารณาให้ได้รับการยกย่องว่าเป็นวรรคดีได้ (มารตรา ๗) ถ้า

๑) เป็นหนังที่ดีที่สาธารณชนอ่านแล้วได้ประโยชน์

๒) เป็นหนังสือที่เรียบเรียงด้วยภาษาไทยอันดี (มาตรา ๘)[๓]

ด้วยเหตุนี้เองที่ต่อมาจึงมีผู้รู้ได้พยายามให้คำจำกัดความไว้ต่างๆ มากมาย แต่ส่วนใหญ่ความหมายมักจะลงรอยกันว่า "วรรณคดี คือหนังสือที่ก่อให้เกิดความรู้สึกนึกคิดแก่มนุษย์ทั่วไปในด้านอารมณ์มากกว่าการให้ข้อเท็จจริง"[๔] อย่างไรก็ตามวรรณคดีบาลีอาจแบ่งความหมายได้ ๒ อย่าง คือ ความหมายตามหลักวิ ชาการฝ่ายบาลี และความหมายตามหลักวิชาการของอินเดีย

๑.๒.๑ ความหมายตามหลักวิชาการฝ่ายบาลี[๕]

คำว่า "วรรณคดี" ที่หมายถึงหนังสือที่ก่อให้เกิดความรู้สึกนึกคิดแก่มนุษย์ทั่วไปในด้านอารมณ์มากกว่าการให้ข้อเท็จจริงนั้น แม้จะเป็นคำที่มาจากภาษาสันสกฤตก็ตาม แต่เจ้าของภาษาเดิมก็มิได้ใช้ศัพท์สมาสเป็นรูปดังที่ไทยเรานำมาใช้ หากแต่ใช้รูปศัพท์ว่า "สาหิตฺย" ที่แปลว่า กาพย์ ซึ่งรูปศัพท์นี้ใกล้เคียงกับรูปศัพท์ว่า "สํหิต" ในฝ่ายบาลี ที่แปลกันว่า พุทธพจน์บ้าง ตำราบ้าง [๖] ส่วนในภาษาบาลี คำว่า "วรรณคดี" ใช้รูปศัพท์ว่า "สาหิจฺจ" หรือ "คนฺถมูห" หมายถึง "คัมภีร์" ดังนั้น ความหมายของวรรณคดีบาลี เมื่อกล่าวตามหลักวิชาการฝ่ายบาลี จึงหมายถึง "คัมภีร์ต่างๆที่เขียนด้วยภาษาบาลีทั้งหมด" ยกเว้นคัมภีร์ประเภทสัตถะหรือศาสตร์ ๔ ประเภทต่อไปนี้ คือ[๗]

---

[๓] เสถียรโกเศศ (พระยาอนุมานราชธน), **การศึกษาวรรณคดีแง่วรรณศิลป์**, (กรุงเทพมหานคร: บรรณาคาร ๒๕๑๕), หน้า ๖.

[๔] กตัญญู ชูชื่น, **ประวัติวรรณคดีไทย**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ทิพย์อักษร, ๒๕๓๗), หน้า ๑.

[๕] ไกรวุฒิ มะโนรัตน์, **วรรณคดีบาลี ๑**, (กรุงเทพมหานคร : จรัญสนิทวงศ์การพิมพ์, ๒๕๔๙), หน้า ๑๓.

[๖] ฉลาด บุญลอย, **ประวัติวรรณคดีบาลี ตอนที่ ๑**, (ธนบุรี: โรงพิมพ์ประยูรวงศ์, ๒๕๐๔), หน้า ๒๐.

[๗] สุภาพรรณ ณ บางช้าง ,**ประวัติวรรณคดีบาลีในอินเดียและลังกา**. (กรุงเทพมหานคร : ศักดิโสภาการพิมพ์, ๒๕๒๖). หน้า ๗.

๑) สัททสัตถะ (ศัพทศาสตร์) คือคัมภีร์ประเภทไวยากรณ์

๒) อภิธานสัตถะ (อภิธานศาสตร์) คือคัมภีร์อภิธานศัพท์ หรือพจนานุกรม

๓) ฉันทสัตถะ (ฉันทศาสตร์) คือคัมภีร์อธิบายฉันทลักษณ์

๔) อลังการสัตถะ (อลังการศาสตร์) คือคัมภีร์อธิบายวิธีการประพันธ์

ทั้งนี้ เพราะคัมภีร์ ๔ ประเภทนี้แม้จะแต่งด้วยสำนวนภาษา มีลีลาโวหารดี เลิศอย่างไร นักปราชญ์ฝ่ายบาลีไม่ยอมรับว่าเป็นวรรณคดีบาลี ถือเป็นเพียงหนังสือที่ช่วยให้เข้าใจวรรณคดี หรือช่วยให้สามารถแต่งวรรณคดีได้เท่านั้น

ความหมายของวรรณคดีบาลี ที่เห็นว่าครอบคลุมทุกด้านเห็นจะเป็นความหมายที่**พระเทพเมธาจารย์** ที่กล่าวไว้ในหนังสือชื่อ "แบบเรียนวรรณคดีประเภทคัมภีร์บาลีไวยากรณ์" คือ[๘]

วรรณคดีบาลี หมายถึง ผลิตผลเกี่ยวกับอักษรศาสตร์บาลี

วรรณคดีบาลี หมายถึง ผลิตผลแห่งความคิดของนักปราชญ์บาลีที่เขียน จารจารึกไว้ หรือพิมพ์ไว้

วรรณคดีบาลี หมายถึง อักษรศาสตร์บาลี

วรรณคดีบาลี หมายถึง เรื่องที่บอกไว้ด้วยหนังสือเอกสารบาลี หรือตำราบาลี

วรรณคดีบาลี หมายถึง อาณาจักรของอักขระบาลีทั้งหลาย

วรรณคดีบาลี หมายถึง บทประพันธ์บาลีอันมีคุณค่าทางความงามของแบบคำพูดหรือบทประพันธ์อันมีคุณค่าทางความงามของผลทางอารมณ์

วรรณคดีบาลี หมายถึง ความเรียงบาลีอันเกี่ยวกับวิจารณ์

วรรณคดีบาลี หมายถึง คาถาภาษาบาลี

วรรณคดีบาลี หมายถึง วรรณกรรมบาลี เกี่ยวกับการประพันธ์

วรรณคดีบาลี หมายถึง กิจกรรมหรืออาชีพของคนเกี่ยวกับอักษรศาสตร์บาลี

วรรณคดีบาลี หมายถึง อาชีพหรือวิชาชีพเกี่ยวกับอักษรศาสตร์บาลี

วรรณคดีบาลี หมายถึง ศิลาจารึกบาลี

วรรณคดีบาลี หมายถึง หนังสือบาลีที่ได้รับยกย่องว่าแต่งดี

---

[๘] พระเทพเมธาจารย์ (เช้า ฐิตปญฺโญ). **แบบเรียนวรรณคดีประเภทคัมภีร์บาลีไวยากรณ์**. (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ประยุรวงศ์, ๒๕๐๕.) หน้า ๓-๑๘.

๑.๒.๒ ความหมายตามหลักวิชาการของอินเดีย

วรรณคดีของอินเดีย หมายถึง วรรณคดีสันกฤต ๔ ประเภท คือ[๙]

๑) อาคม คัมภีร์ทางศาสนา

๒) อิติหาสะ คัมภีร์ทางประวัติศาสตร์และประเพณีที่สืบทอดกันมา

๓) ศาสตร์ คัมภีร์วิชาการต่างๆ

๔) กาวยะ กวีนิพนธ์หรือบทประพันธ์ที่อยู่ในรูปของศิลปะ

ชาวอินเดียคิดว่า วรรณคดีเหล่านี้มีทั้งร่างกายและวิญญาณเช่นเดียวกันกับมนุษย์ นั่นคือ โครงสร้างของกวีนิพนธ์บทหนึ่งๆไม่ต่างจากสรีระของมนุษย์ "สรีระของวรรณคดีก็คือเสียง (สัททาลังการ) และความหมาย (อรรถาลังการ) ส่วนวิญญาณของวรรณคดีคือรส[๑๐] ดังนั้น ความหมายของวรรณคดีตามหลักวิชาของอินเดียจึงหมายถึงหนังสือที่ประกอบด้วย "รส" ของวรรณคดี ดังที่อาจารย์กุสุมา รักษมณี กล่าวว่า นักวรรณคดีสันสกฤตถือว่า "วรรณคดีก็คือถ้อยคำที่มี รส เป็นวิญญาณ"[๑๑]

อย่างไรก็ตาม มิใช่แต่วรรรคดีสันสกฤตเท่านั้นที่กำหนด "รส" เป็นความหมายหลักของวรรณคดี แม้ในวรรณคดีบาลีสมัยหลัง เช่น คัมภีร์สุโพธาลังการซึ่งแต่งโดยอาศัยตำราของฝ่ายสันสกฤตเป็นหลักและอรรถาธิบายโดยคัมภีร์สุโพธาลังการมัญชรี ก็เน้นความหมายที่ "รส" เช่นเดียวกัน ซึ่งรสของวรรณคดีนั้นมีอยู่ ๙ รส คือ[๑๒]

๑) สิงคารรส รสรัก หมายถึงความรักระหว่างชายกับหญิง ซึ่งจำแนกเป็น ๓ แบบคือ

(๑) อโยคะ ความรักของชายหญิงที่ไม่เคยพบกันมาก่อน ปรารถนาที่จะติดต่อกันด้วยกลวิธีต่างๆ เพื่อแสดงความรักใคร่ต่อกัน

(๒) วิปโยคะ ความรักที่ชายหญิงมีต่อกัน ติ ดต่อใกล้ชิดกันจนเกิดความสนิทสนมกันแล้ว แต่มีเหตุให้ต้องพลัดพรากจากกัน

---

[๙] สำเนียง เลื่อมใส , **มหากาพย์พุทธจริต**, (กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๗), บทนำ.

[๑๐] กุสุมา รักษมณี , **การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต**, (กรุงเทพมหานคร, มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๓๔), หน้า ๒๑

[๑๑] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๖.

[๑๒] พระคันธสาราภิวงศ์, **สุโพธาลังการมัญชรี**, (พระธรรมโมลี (สมศักดิ์ อุปสโม)และพระมหานิมิต ธมฺมสาโร, ผู้ตรวจชำระ), (กรุงเทพมหานคร: หจก.ไทยรายวันการพิมพ์, ๒๕๔๖), หน้า ๖๙๔.

(๓) สัมโภคะ ความรักที่สมหวัง ชื่นอกชื่นใจของชายหญิงที่ต่างฝ่ายต่างก็มีความปรารถนาซึ่งกันและกัน ต่างแสดงกริยาต่อกันไปตามอารมณ์ใคร่

๒) หัสสรส รสขำขัน หรือรสขบขัน ซึ่งจำแนกตามความขบขันม ากน้อยออกเป็น ๖ ลักษณะคือ

(๑) สิตะ เป็นความขำที่มีลักษณะหัวเราะมีนัยน์ตาบาน

(๒) หสิตะ เป็นความขำที่มีลักษณะหัวเราะมีฟันปรากฏนิดหน่อย

(๓) วิหสิตะ เป็นความขำที่มีลักษณะหัวเราะมีเสียงไพเราะนุ่มนวล

(๔) อุปหสิตะ เป็นความขำที่มีลักษณะหัวเราะมีไหล่และศีรษะหวั่นไหว

(๕) อวหสิตะ เป็นความขำที่มีลักษณะหัวเราะถึงขนาดน้ำตาไหล

(๖) อติหสิตะ เป็นความขำที่มีลักษณะหัวเราะตัวโยกโคลงเคลงไปทั้งตัว

๓) กรุณารส รสสงสาร ซึ่งรสสงสารนี้จะเกิดจากสาเหตุ ๒ ประการคือ

(๑) อนิฏฐัปปัตติ รสสงสารที่เกิดจากการประสบกับสิ่งที่ไม่น่าปรารถนา

(๒) อิฏฐนาส รสสงสารที่เกิดจากความสูญสิ้นไปแห่งสิ่งที่น่าปรารถนา

๔) รุทธรส รสโกรธ ซึ่งรวมไปถึงการเย้ยหยันดูถูก ก้าวร้าว แค้นเคือง ตำหนิ

๕) วีรรส รสกล้าหาญ, รสกล้าหาญนี้จำแนกออกเป็น ๓ แบบคือ

(๑) รณวีระ ความกล้าหาญในการรบ การต่อสู้

(๒) ทานวีระ ความกล้าหาญในการให้ การบริจาค

(๓) ทยาวีระ ความกล้าหาญในการให้ความช่วยเหลือ ความเอื้อเฟื้อ

๖) ภยานกรส รสที่น่าสะพึงกลัว หมายความว่า มีบทประพันธ์บางประเภทที่ก่อให้เกิดความน่าสะพึงกลัวแก่ผู้อ่าน เช่น วรรณคดีหรือวรรณกรรมที่กล่าวพรรณาถึงนรก เป็นต้น

๗) วิภัจฉรส รสเกลียด ดูเหมือนจะเป็นรสเดียวกันกับรุทธรส (รสโกรธ) แต่วิภัจฉรสนี้เป็นรสที่เกิดจากความรู้สึกขยะแขยง ความรู้สึกน่ารังเกียจ ซึ่งไม่ประกอบด้วยความโกรธ ดังนั้นจึงเป็นคนละรสกัน รสเกลียดนี้แบ่งเป็น ๓ ประเภทคือ

(๑) วัตถุที่มีเลือดเนื้อ เช่น ไส้น้อย ไส้ใหญ่ เป็นต้น

(๒) ของเน่าเปลื่อย ที่มีหมู่หนอนซอนไซ รวมทั้งสิ่งที่มีกลิ่นเหม็นด้วย

(๓) ความจืดจาง หมายถึงความจืดจางที่เกิดจากสิ่งของที่เคยต้องใจ ชอบใจมีความสดใส สวยงาม แต่ภายหลัง ความสวยงาม สดใสของสิ่งนั้นได้เปลี่ยนแปลงไปก็เกิดความรู้สึกรังเกียจ

๘) อัพภูตรส รสอัศจรรย์ ตื่นเต้น ประหลาดใจ

๙) สันตรส รสสงบ

รสของวรรณคดีเป็นความรู้สึกทางมโนวิญญาณ คือรู้ด้วยใจและในหนังสือสุโพธาลังการได้แสดงที่ตั้งแห่งรสที่เรียกว่า “ราสี” ไว้ ๙ ประการ คือ[๑๓]

๑) รติจายี ความยินดี

๒) หาสจายี ความสนุกสนานรื่นเริง

๓) โสกจายี ความโศก

๔) โกธจายี ความโกรธ

๕) อุสฺสาหจายี ความบากบั่น บึกบึน

๖) ภยจายี ความกลัว ความหวาดหวั่น

๗) ชิคุจฺฉาจายี ความขยะแขยง

๘) วิมฺหยจายี ความหลากใจ

๙) สมจายี ความสงบ

จากที่กล่าวมาทั้งหมดนี้ สามารถสรุปความหมายของวรรณคดีบาลีทั้งตามหลักวิชาการฝ่ายบาลีและตามหลักวิชาการฝ่ายอินเดียได้ทั้งในด้านรูปแบบและด้านเนื้อหาว่า ในด้านรูปแบบ ความหมายตามหลักวิชาการฝ่ายบาลี หมายถึงคัมภีร์ต่างๆ ที่เขียนด้วยภาษาบาลีทั้งหมด ยกเว้นคัมภีร์ประเภทสัตถะหรือศาสตร์ ๔ ประการ คือ สัททสัตถะ อภิธานสัตถะ ฉันทสัตถะ และอลังการสัตถะ และความ หมายตามหลักการฝ่ายอินเดีย หมายถึงคัมภีร์ทุกชนิดรวมทั้งคัมภีร์ประเภทสัตถะหรือศาสตร์ ๔ ประการนั้นด้วย ส่วนในด้านเนื้อหา ทั้งความหมายตามหลักการฝ่ายบาลีและความหมายตามหลักวิชาการของอินเดีย หมายเอารสของวรรณคดีทั้งหมดเช่นเดียวกัน

๑.๓ ลักษณะของวรรณคดีบาลี

วรรณคดีบาลี เป็นหนังสือหรือเรื่องราวที่วางอยู่บนพื้นฐานของความจริง ความงาม และความดี อันมีคำอธิบายที่ประกอบด้วยเหตุผลและข้อเท็จจริง และส่วนหนึ่งอาจแสดงอารมณ์ ความรู้สึกนึกคิด ความบันดาลใจ และจินตนาการที่สะท้อนถ่ายความ

---

[๑๓] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๙๔.

ชัดเจนของชีวิตและโลก หลักคำสอนหรือหลักพุทธธร รม จึงเป็นเนื้อหาสาระโดยเปิดเผย หรือที่พึงประสงค์ในการรวบรวมและเรียบเรียงเป็นคัมภีร์ต่างๆ เป็นประมวลหลักบัญญัติ ธรรม คำวิเคราะห์ แจกแจงให้ปรากฏ

ในสมัยพุทธกาล พระอานนท์รวบรวมไว้แล้วนำเสนอในที่ประชุมสังคีติกาจารย์ในคราวทำปฐมสังคายนาหลังจากพุทธปรินิพพาน ซึ่ง**ในครั้งแรกและครั้งที่ ๒ นั้นยังใช้คำว่า "ธรรมวินัย" พอถึงคราว**สังคายนาครั้งที่ ๓ จึงปรากฏว่าคำว่า ติปิฏก หรือ ปิฏกตฺตย เป็นพระไตรปิฎก การสังคายนาครั้งนี้เกิดเหตุการณ์ที่สำคัญคือพระเจ้าอโศกมหาราชได้ส่งพระธรรมทูตออกประกาศพระพุทธศาสนา ๙ สาย สังคายนาครั้งที่ ๔ – ๕ ก็ยังใช้คำพระไตรปิฎก แต่ครั้งที่ ๕ เกิดปรากฏการณ์ที่สำคัญคือมีการจารึกลงในใบลาน ดังนั้น จึงเห็นลงตัวว่า การสังคายนา **ครั้งที่ ๑-๔ ยังใช้ภาษาพูด ครั้งที่ ๕ จึงมีภาษาอักษร** ซึ่งทำให้นักการศึกษาบางท่านเห็นว่าพระไตรปิฎกเริ่มต้นที่เกาะลังกา เพราะหลักฐานปรากฏว่า การสังคายนาครั้งที่ ๑-๓ ทำที่ชมพูทวีป ครั้งที่ ๔ และ ๕ ทำที่ประเทศศรีลังกา สรุปแล้ว วรรณคดีบาลีมีลักษณะพิเศษจำเพาะตัวดังนี้

๑) ลักษณะที่เป็นคำสั่งคือวินัย คำสอนคือธรรม และเป็นวิชาการล้วนๆ คือพระอภิธรรม

๒) ลักษณะจำเพาะในด้านพัฒนาการจากยุคสู่ยุค เนื้อหาสาร ะจะผิดหรือถูกอยู่ที่มติของสังคีติกาจารย์โดยวิธีการสังคายนา

๓) ลักษณะจำเพาะด้านการสืบต่อ

แต่โดยลักษณะทั่วไปตามหลักวิชาการปัจจุบันบนพื้นฐานที่ว่า หนังสือที่ได้รับการยอมรับว่าเป็นวรรณคดีได้ต้องประกอบด้วยรสแห่งวรรณคดี นั้น ในหนังสือสุโพธาลังการ ซึ่งเป็นตำราฝ่ายบาลีว่าด้วยการประพันธ์หนังสือปกรณ์ฝ่ายบาลีได้แสดงถึงลักษณะของการประพันธ์ที่ดีไว้ ๑๐ ประการ[๑๔] คือ

๑) ปสาทคุณ มีความชัดเจน แจ่มแจ้ง กระจ่าง ชวนให้เลื่อมใส

๒) โอชาคุณ มีโอชะคือ ให้ความสว่างและกำลังแก่จิต

๓) มธุรคุณ มีความอ่อนหวาน ไพเราะ

๔) สมคุณ ความสงบ สม่ำเสมอ เที่ยงธรรม

---

[๑๔] Natavarlal Joshi. **Poetry, Creative and Aesthetic Experience**. **(Sanskrit Poetics and Literature Criticism).** Eastern Book Linkers. New Delhi **:** India, 1994. p 77 – 78.

๕) สุขุมาลคุณ มีความละเอียดอ่อน ประณีต สุขุม

๖) สิเลสคุณ มีความสัมพันธ์กัน เชื่อมความได้สนิท

๗) โอฬารคุณ มีความกว้างขวางโอฬาร

๘) กนฺติคุณ มีความสนุกสนานบันเทิง เร้าอารมณ์ ประทับใจ หรือกินใจ

๙) อตฺถพฺยตฺติคุณ มีความแหลมลึก คมคาย

๑๐)สมาธิคุณ มีความพุ่งสู่จุดใดจุดหนึ่งที่สำคัญ (มีเป้าหมายในการนำเสนอ)

วรรณคดีบาลีมีเนื้อหาสาระมากมายมหาศาล ต่างที่มา ต่างกาลเทศะและต่างบุคคลที่เป็นผู้สร้างบทละครในวรรณคดีนั้นเอง ดังนั้นจึงมีรสทางวรรณคดีทุกรส

๑.๓.๑ นักปราชญ์และกวีภาษาบาลี

ในวรรณคดีบาลี ได้จำแนกนักปราชญ์ออกเป็น ๖ ประเภท ตามพัฒนาการแห่งความรู้แจ้งเห็นจริง เรียกนักปราชญ์เหล่านี้ว่า "มุนี" คือ[๑๕]

๑) อาคารยมุนี นักปราชญ์คฤหัสถ์

๒) อนาคารยมุนี นักปราชญ์บรรพชิต

๓) เสขมุนี นักปราชญ์จำพวกเสขบุคคล

๔) อเสขมุนี นักปราชญ์จำพวกอเสขบุคคล

๕) ปัจเจกมุนี นักปราชญ์คือพระปัจเจกพุทธเจ้า

๖) มุนิมุนี นักปราชญ์คือพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

ส่วน "กวี" ที่หมายถึงผู้เชี่ยวชาญในศิลปะการประพันธ์ ในวรรณคดีบาลีจำแนกออกเป็น ๔ ประเภท คือ[๑๖]

๑) จินตกวี ผู้เชี่ยวชาญในศิลปะการประพันธ์ตามแนวคิดของตนเอง

๒) สุตกวี ผู้เชี่ยวชาญในศิลปะการประพันธ์ตามเรื่องที่ฟังมา

๓) อัตถกวี ผู้เชี่ยวชาญในศิลปะการประพันธ์โดยอาศัยความย่อ

๔) ปฏิภาณกวี ผู้เชี่ยวชาญในศิลปะการประพันธ์โดยอาศัยปฏิภาณไหวพริบ เช่น พระวังคีสะ เป็นต้น

เรื่องในสมัยพุทธกาล ได้บอกนัยถึงผู้ที่ใช้ภาษาบาลีในการสื่อสารคำสอนเป็นช่วง ๆ เริ่มตั้งแต่พระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้า โดยมีพระสาวก สาวิกาเป็นผู้ทรงจำแล้วถ่ายทอดเป็นลำดับสืบมาจนถึงปัจจุบันนี้ ซึ่งสามารถสรุปเป็นช่วง ๆ ดังนี้

ภาษาบาลีในพระไตรปิฎก มีพระพุทธเจ้า พระอานนทเถระ พระสารีบุตรเถระ พระเถระ พระเถรี เป็นต้น ได้ใช้ภาษาบาลีทั้งร้อยแก้ว และหรือร้อยกรองมาแล้วทั้งสิ้น

ช่วงหลังพุทธกาลเล็กน้อย พระมหากัสสปเถระ พระอานนทเถระ พระอุบาลีเถระ และพระสังคีติกาจารย์ ได้ใช้ภาษาบาลีเป็นภาษารวบรวมพระธรรมวินัย แล้วมีการเรียนท่องจำสืบต่อพระธรรมวินัย กระทั่งถึงคราวสังคายนาครั้งที่ ๒ และครั้งสุดท้ายคือครั้งที่ ๕ ก็มีพระเถระผู้เป็นประธานและการกสงฆ์มากน้อยไม่เท่ากันในแต่ละครั้ง ได้ใช้ภาษาบาลี

---

[๑๕] ไกรวุฒิ มะโนรัตน์, **วรรณคดีบาลี ๑**, หน้า ๑๘.

[๑๖] เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

ในการสื่อสารพระธรรมวินัยจัดหมวดหมู่เป็นพระไตรปิฎก ล่าสุดมีการบันทึกลงในใบลาน จึงเกิดเป็นวัฒนธรรมใหม่ขึ้นคือใช้อักษรบันทึกความจำที่สื่อกันด้วยเสียงพูด

ต่อมา มีพระอร รถกถาจารย์ใช้ภาษาบาลีอธิบายความในพระไตรปิฎกอย่างลึกซึ้ง ซึ่งแสดงถึงความเป็นปราชญ์ในภาษาบาลีอย่างดียิ่ง เช่น พระพุทธโฆสาจารย์ พระธรรมปาละ พระอุปเสนะ พระมหานาม และพระพุทธทัตตะ ท่านเหล่านี้ใช้ภาษาบาลีได้อย่างหลากหลายทั้งในแง่ของภาษาและลีลาชั้นเชิงในการอธิบายพระไตรปิฎก หลังจากยุคนี้แล้วยังมีนักปราชญ์อีกรุ่นหนึ่งคือพระฎีกาจารย์และพระอนุฎีกาจารย์ กลุ่มนี้ไม่ระบุนามตรงๆ เหมือนพระอรรถกถาจารย์ เรียกรวมๆ ว่า พระฎีกาจารย์หรืออนุฎีกาจารย์ ได้แสดงภาวะความเป็นปราชญ์ในทางภาษาบาลีอธิบายความของคัมภีร์อรรถกถา ฎีกาเป็นลำดับ อี กท่านหนึ่งคือพระนาคเสนใช้ภาษาบาลีโต้ตอบธรรมะกับพระยามิลินท์ ฝ่ายพระยามิลินท์เองก็เป็นปราชญ์ทางภาษาบาลีไม่น้อยที่สามารถฟังวิสัชนาธรรมจากพระนาคเสนเข้าใจได้ดี

ในปัจจุบันนี้ มีปราชญ์และกวีภาษาบาลีอยู่บ้าง แต่เป็นภาษาประดิษฐ์รุ่นหลังๆ เช่น ในประเทศพม่า ศรีลัง กา และไทย ในประเทศพม่ามีการเรียนไวยากรณ์และเรียนพระไตรปิฎก ในประเทศศรีลังกามีการเรียนภาษาบาลีถึงระดับปริญญาเอก ในประเทศไทยโดยเฉพาะคณะสงฆ์ไทยได้มีการเรียนการสอนภาษาบาลีตั้งแต่ชั้นประโยค ๑-๒ ถึงเปรียญธรรม ๙ ประโยค

๑.๓.๒ ทัศนะต่าง ๆ ในวรรณคดีบาลี

คำว่า “ทัศนะ” หมายถึงความเห็น การเห็น เครื่องรู้เห็น สิ่งที่เห็น ถ้าพิจารณาจากประเภทของนักปราชญ์และประเภทของกวีภาษาบาลีแล้ว อาจแบ่งทัศนะในวรรณคดีบาลีได้ ๒ ประเภท คือ

๑) สัมพัทธทัศนะ ได้แก่ วรรณคดีบาลีที่ประพันธ์ขึ้นจากแนวคิดเห็นหรือจากการค้นคว้ารวบรวมจากคัมภีร์ต่างๆ ตามแนวคิดที่เกิดขึ้นเองอย่างเป็นอิสระ เช่น คัมภีร์มิลินทปัญหา คัมภีร์วิมุตติมรรค คัมภีร์วิสุทธิมรรค คัมภีร์เนติปกรณ์ คัมภีร์เนตติอรรถกถา หนังสือพุทธธรรม หนังสือกรรมทีปนี หนังสือโลกทีปนี เป็นต้น

๒) วิสุทธิทัศนะ หรือ ญาณทัศนะ ได้แก่ วรรณคดีบาลีที่ประพันธ์ ขึ้นจากความรู้จริงเห็นแจ้งตามสภาวะที่เป็นจริง หรือจากการตรัสรู้ เช่น คัมภีร์พระไตรปิฎก[๑๗]

วรรณคดีบาลีแม้เป็นที่ยอมรับในประเทศที่นับถือพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท คือ พม่า ศรีลังกา ไทย กัมพูชาและลาวว่าเป็นพระพุทธพจน์ในพระไตรปิฎกและคัมภีร์ที่เกี่ยวข้องกันทั้งหมด แ ต่ด้วยเหตุที่ในยุคปัจจุบัน วรรณคดีบาลีได้เผยแพร่ไปทั่วโลก โดยเฉพาะในประเทศที่นับถือพระพุทธศาสนา มีการเรียนการสอนวรรณคดีบาลีกันอย่างกว้างขวาง ดังนั้น จึงมีนักการศึกษาหลายคนได้แสดงทัศนะในวรรณคดีบาลีทั้งในด้านภาษาและแหล่งกำเนิดของภาษา ดังที่ Wilhem Geiger รวบรวมไว้ดังนี้[๑๘]

H. Kern มีทัศนะว่า ภาษาบาลีไม่ใช่ภาษาเอกพันธุ์ แต่เป็นภาษาที่เกิดจากการประสมประสานจากหลายๆ ภาษาในยุคและสถานที่ใกล้เคียงกัน โดยแสดงความเห็นว่า "ภาษาบาลีแสดงลักษณะเฉพาะที่แน่นอน กล่าวคือเป็นภาษาที่ผสมปนเปของภาษาถิ่นที่หลากหลายภาษา

ตามธรรมเนียมที่ยอมรับกันในประเทศศรีลังกา ภาษาบาลี ก็คือภาษามาคธี, มาคธนิรุตฺติ, มาคธิกภาษา กล่าวคือ เป็นภาษาที่ใช้พูดกัน เป็นภาษาของประชาชนในดินแดนที่พระพุทธเจ้าทรงอุบัติขึ้น คำนี้ได้รับการยืนยันว่าพระบาลีในพระไตรปิฎกบันทึกด้วยภาษาที่พระพุทธเจ้าทรงใช้ประกาศพระศาสนา ภาษาบาลีในพระไตรปิฎกยังแสดงให้เห็นคัมภีร์ดั้งเดิมอีกด้วย เหตุผลที่ว่า มาคธี เรียกว่ามูลภาษาคือภาษาดั้งเดิม ก็เพราะเป็นภาษาที่พระพุทธเจ้าใช้ตรัสเทศนาสั่งสอนประชาชน

ดังนั้น จึงมีเหตุผลที่เป็นไปได้ว่า ภาษาบาลีคือรูปแบบภาษาท้องถิ่นของภาษามาคธี หรือภาษาบาลีตั้งอยู่บนพื้นฐานของภาษามาคธี มีภาษามาคธีเป็นฐาน ภาษาบาลีมีภาษามาคธีเป็นต้นเค้า การแบ่งรูปลักษณ์ของภาษามาคธีตามที่เราได้ทราบจากนักไวยากรณ์ก็ดี จากจารีตประเพณีก็ดี และจากบทละครก็ดี ภาษามาคธีไม่ใช่ภาษาบาลีอย่างที่เราทราบ จุดเด่นที่พบก็คือ ภาษามาคธีจะมีลักษณะเด่น พิเศษคือ การออกเสียงจาก **ร** เป็น **ล** ทุกแห่ง[*] และออกเสียง **ส** เป็น **ศ** ทุกแห่ง[*], **เอ** วิภัตตินาม ปฐมาวิภัตติ

---

[๑๗] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๙.

[๑๘] Wilhem Geiger ทัศนะทั้งหมดนี้ถอดความจาก **Pali Literature and Language.** 3rd Reprinted. Oriental Books Reprint Corporation, New Delhi : India, 1978. p 2-7.

[*] ในภาษาบาลีใช้ **ส** ออกเสียง **ศ** ไม่ได้ แต่มาคธีใช้ **ศ** ได้ ออกเสียง **ส** ไม่ได้. ในภาษาไทยเรา

เอกวจนะ ปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์ของ **อ** การันต์ และรากศัพท์ที่เป็นพยัญชนะการันต์ผันคำเหมือนกัน. จะอย่างไรก็ตาม ภาษาบาลียังมี **ร** ให้เห็น แต่ในบาลีไม่มี **ศ** โดยประการทั้งปวง คงใช้แต่ **ส** เท่านั้น รูปศัพท์ที่เป็นคำนามถูกกล่าวถึงในตอนท้ายพร้อมกับ **โอ** หรือ **อํ** เช่น ราชาโน, ราชานํ.

Westergaard กับ E. Kuhn มีทัศนะว่า ภาษาบาลีเป็นภาษาพูดในแคว้นอุชเชนี เพราะเป็นภาษาที่ใกล้เคียงที่สุดกับภาษาที่พระเจ้าอโศกมหาราชใช้จารึกหลักศิลา และเพราะเหตุผลว่าภาษาพูดของชาวเมืองอุชเชนีได้รับการกล่าวขานว่าเป็นภาษาแม่ของพระมหินทเถระผู้นำพระพุทธศาสนาไปเผยแผ่ในเกาะลังกาอีกด้วย

R.O. Franke เชื่อว่า พื้นเพดั้งเดิมของบาลีเป็นอาณาเขตที่ไม่น่าจะแคบเกินไป เพราะอาจจะตั้งอยู่แถบบริเวณจากอินเดียตอนกลางถึงเทือกเขาวินธัยฝั่งตะวันตก ดังนั้นจึงไม่ใช่เรื่องที่จะเกิดขึ้นไม่ได้ว่าอุชเชนีเป็นศูนย์กลางของแหล่งกำเนิดภาษาบาลี

Sten Konow สนับสนุนว่าแถบเทือกเขาวินธัยเป็นแผ่นดินเกิดของภาษาบาลี เขามีทัศนะชัดเจนว่าภาษาบาลีกับภาษาไปศาจีมีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด

Oldenberg มีทัศนะว่า บาลีเป็นภาษาของแคว้นกาลิงคะ

E. Muller เชื่อมั่นว่า แคว้นกาลิงคะเป็นภูมิลำเนาของภาษาบาลี ทั้งนี้ตามข้อสรุปบนข้อสมมติฐานว่า ที่อยู่อาศัยที่เก่าแก่ที่สุดในเกาะลังกาสามารถตั้งหลักปักฐานจากตรงกันข้ามกับแผ่นดินใหญ่เท่านั้น และไม่ใช่การตั้งรกรากโดยประชาชนจากอ่าวเบงกอลหรือจากคนแถบๆ อ่าวเบงกอลนั้นด้วยเลย

Geiger เชื่อว่าภาษาบาลีไม่ใช่ภาษาเอกพันธุ์อย่างแน่นอน แต่เป็นเพียงรูปแบบของภาษาพูดอันเป็นที่นิยม ซึ่งมีฐานมาจากภาษามาคธี เป็นภาษาที่พระพุทธเจ้าทรงใช้ประกาศพระศาสนา และเป็นภาษาที่ใช้ในแคว้นมคธสมัยพุทธกาล จากนั้นจึงได้แสดงทัศนะในวรรณคดีทั้งในด้านถิ่นกำเนิดและอื่นๆ เช่น เนื้อหารสาระของวรรณคดีบาลี หรือคัมภีร์พระไตรปิฎก ดังต่อไปนี้

นำคำว่า **โศลก** มาจากภาษาสันสกฤต บางแห่งใช้ **ศ** บางแห่งใช้ **ฉ** แต่ต่างความหมาย ทั้งที่มาจากคำเดียวกัน. ในลักษณะนี้ ภาษาของชาวกูยในแถบอีสานตอนล่าง บางถิ่นออกเสียง **ส** เป็น **ฉ** ก็มี เพราะฉะนั้น ประเด็นนี้อย่างเดียวไม่น่าจะถือเป็นสาระสำคัญว่า “ภาษามาคธีกับอรรธมาคธีไม่ใช่ภาษาเดียวกัน” **:** พระศรีวิสุทธิคุณ (มานพ ป.ธ.๙)

คัมภีร์บาลีเป็นที่รู้จักกันอย่างแพร่หลายโดยนามว่า พระไตรปิฎก แปลว่าตะกร้าสามใบ เพราะประกอบด้วยส่วนใหญ่ๆ ๓ ส่วน คือ พระวินยปิฎก พระสุตตปิฎก* และพระอภิธรรมปิฎก รวมทั้งสามนี้เรียกว่าพระไตรปิฎกของนิกายเถรวาท ซึ่งเรียกกลุ่มของตนว่า วิภัชชวาที การรวบรวมพระไตรปิฎกเริ่มต้นหลังจากพระพุทธเจ้าปรินิพพาน ตั้ง ๔๘๓ ปี ก่อนคริสตศักราช ในคราวสังคายนาครั้งที่ ๓ ที่กรุงราชคฤห์พระไตรปิฎกได้พัฒนาการยาวนานถึง ๑๐๐ ปี ต่อมาในคราวที่สังคายนาที่เมืองไพศาลี มูลเหตุหลักของการสังคายนาก็คือการถือทัศนะที่ผิดซึ่งเป็นลางร้ายที่จะขุดรากถอนโคนสาวกสงฆ์ ในคราวสังคายนาครั้งที่ ๓ ภายใต้การอุปถัมภ์ของพระเจ้าอโศกมหาราช พระคัมภีร์ในส่วนที่จำเป็นที่สุดดูเหมือนจะถูกบรรจุให้เป็นผลสำเร็จตามรูปแบบแล้ว การสังคายนาครั้งนี้เกี่ยวข้องอย่างมากกับการจัดรูปแบบพระอภิธรรม โดยฝีมือของพระโมคคัลลีบุตรติสสเถระ ว่ากันว่า ท่านรจนากถาวัตถุปกรณ์ลงในอภิธรรมปิฎกด้วย กถาวัตถุปกรณ์ประกอบด้วยทัศนะ ๒๕๒ ประเด็นหักล้างคำสอนผิดๆ และได้รับการบรรจุลงในพระอภิธรรมปิฎก การสังคายนาครั้งที่ ๓ นี้มีเหตุการณ์สำคัญเกิดขึ้นคือการที่พระเจ้าอโศกมหาราชทรงส่งคณะสมณทูตออกไปเผยแผ่พระศาสนาในประเทศใกล้เคียง พระมหินทเถระผู้เป็นราชบุตรของพระเจ้าอโศกมหาราชเดินทางไปยังเกาะลังกาในฐานะที่เป็นพระธรรมทูต ผู้นำพระพุทธศาสนาเข้าไป เผยแผ่ กล่าวคือท่านนำพระคัมภีร์ในรูปแบบของเถรวาทเข้าไปยังเกาะลังกา

จากที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้นนี้ สามารถสรุปประเด็นได้ดังนี้

๑) ภาษาบาลีเกิดจากการผสมผสานหลายภาษา โดยมีภาษาอรรธมาคธีเป็นเค้ามูล มีไวยากรณ์จัดระเบียบภาษาแล้วขนานนามว่า "ภาษามคธ" เพื่อให้สอดคล้องกับสถานที่และบริเวณที่พระพุทธเจ้าแสดงธรรมเป็นส่วนใหญ่ และเป็นสถานที่ที่ทำการสังคายนาจัดรูปแบบพระธรรมวินัยเป็นพระไตรปิฎก

๒) ตัวเนื้อหาสาระในพระไตรปิฎกและคัมภีร์ที่เกี่ยวข้อง สามารถแยกประเด็นได้ ๒ คือพระไตรปิฎกเป็นผลงานของมหาชนคือพระสังคีติกาจารย์ เพราะสำเร็จลงโดยอนุมัติ

---

* นักการศึกษาภาษาบาลีชาวตะวันตกมักใช้คำนี้เสมอๆ เพราะเทียบเคียงกับคำ "วินัยและอภิธรรม" ไม่มี "อนฺต" ปัจจัยต่อท้ายเป็นวินยันตปิฎก, อภิธัมมันตปิฎก จึงใช้ วินย, สุตต และอภิธรรม และในนวังคสัตถุศาสน์จะพบคำว่า "สุตฺตํ .. ไม่ใช่ สุตฺตนฺตํ

จากการกสงฆ์ โดยวิธีการสังฆกรรม, ส่วนคัมภีร์ที่เกี่ยวข้องเป็นผลงานของเอกชนคือพระอรรถกถาจารย์ เช่น พระพุทธโฆสาจารย์ เป็นต้น ถึงแม้ความเห็นอื่นใดที่เห็นว่า พระพุทธโฆสาจารย์เป็นบรรณาธิการคัมภีร์อรรถกถาสำคัญๆ โดยมีคณะทำงานร่วมโดยไม่ปรากฏนามก็ตาม แม้กระนั้นก็ถือว่าคัมภีร์อรรถกถาเป็นผลงานของเอกชน เพราะไม่ผ่านกระบวนการทางสังฆกรรม ไม่ต้องให้การกสงฆ์ลงมติอนุมัติ

๑.๔ ประเภทของวรรณคดีบาลี[๑๙]

วรรณคดีบาลีมีเนื้อหาสาระมากมายมหาศาลซึ่งเป็นที่ตกลงกันแล้วโดยทั่วไปว่า หมายถึงพระไตรปิฎก และคัมภีร์ที่เกี่ยว ข้องกับพระไตรปิฎกนั้นด้วย ในเชิงทฤษฎี เราสามารถแบ่งประเภทตามลักษณะที่ปรากฏเป็น ๒ ประเภท คือ **ลักษณะของบทประพันธ์**กับ**ลักษณะของหลักคำสอน** ซึ่งในแต่ลักษณะมีรายละเอียดดังนี้

๑.๔.๑ ลักษณะของบทประพันธ์

พนฺโธ จ นาม สทฺทตฺถา สหิตา โทสวชฺชิตา
ปชฺชคชฺชวิมิสฺสานํ เภเทนายํ ติธา ภเว.

คำแปล : ศัพท์และอรรถที่กลมกลืนกัน ปราศจากโทษ (ความไม่ไพเราะทางภาษา) ชื่อว่าพันธะ กล่าวโดยประเภท มี ๓ ประเภท คือ ปัชชะ คัชชะ วิมิสสะ

จากบทประพันธ์เป็นคาถาปัฐยาวัตรข้างต้นนี้จะเห็นได้ว่า ท่านแบ่งวรรณคดีบาลีออกเป็น ๓ ประเภท ตามลักษณะของบทประพันธ์ คือ

๑) ปัชชะ ร้อยกรอง

๒) คัชชะ ร้อยแก้ว

๓) วิมิสสะ ผสมกันระหว่างร้อยกรองกับร้อยแก้ว

---

[๑๙] ดัดแปลงมาจาก **“วรรณคดีบาลี ๑”**. ของไกรวุฒิ มะโนรัตน์ .(กรุงเทพมหานคร: จรัญสนิทวงศ์การพิมพ์, ๒๕๔๙), หน้า ๔๘-๖๒.

แต่ละประเภทมีกฎเกณฑ์และแบบวิธีแสดงเนื้อหาตามลักษณะของแม่บทของบทประพันธ์ ดังนี้

๑) ปัชชะ ร้อยกรอง คือ วรรณคดีบาลีประเภทเรียบเรียงถ้อยคำให้เป็นระเบี ยบตามบัญญัติแห่งฉันทลักษณ์ ตามคัมภีร์สัททนีติ และคัมภีร์พาลาวตารได้แบ่งปัชชะออกเป็น ๒ ประเภท เรียกว่าฉันท์ คือ

(๑) วณฺณวุตฺติ ฉันท์วรรณพฤติ ได้แก่ฉันท์ที่กำหนดจำนวนอักษรหรือจำนวนคำในบาทหนึ่งๆ

(๒) มตฺตาวุตฺติ ฉันท์มาตราพฤติ ได้แก่ฉันท์ที่กำหนดอัตราคือจำ นวนครุ และลหุในบาทหนึ่งๆ

อย่างไรก็ดี ผู้ที่จะประพันธ์วรรณคดีบาลีอย่าง "ปัชชะ" ได้ดียิ่งนั้น คัมภีร์สุโพธาลังการ กล่าวว่าจะต้องเป็นผู้เชี่ยวชาญในคัมภีร์ ๔ อย่าง คือ

(๑) คัมภีร์ศัพทศาสตร์ ว่าด้วยเรื่องไวยากรณ์และศัพท์ต่างๆ

(๒) คัมภีร์นิฆัณฑุศาสตร์ ว่าด้ว ยเรื่องความหมายของศัพท์ ได้แก่ คัมภีร์อภิธานหรือพจนานุกรมบาลี

(๓) คัมภีร์ฉันทศาสตร์ ว่าด้วยเรื่องราวของฉันท์ เช่น คัมภีร์วุตโตทัย และคัมภีร์ฉันโทมัญชรี เป็นต้น

(๔) คัมภีร์อลังการศาสตร์ ว่าด้วยกระบวนการแต่งบาลี ลีลาการแต่งฉันท์ เช่น คัมภีร์สุโพธาลังการ เ ป็นต้น ซึ่งศาสตร์เหล่านี้ไม่ใช่วรรณคดีบาลี แต่เป็นศาสตร์ภาษาบาลีที่เป็นอุปกรณ์ในการประพันธ์วรรณคดีบาลีเท่านั้น

๒) คัชชะ ร้อยแก้ว ความเรียงที่สละสลวยไพเราะเหมาะเจาะด้วยเสียงและความหมาย

วรรณคดีประเภทคัชชะหรือจุณณิยบท เป็นงานประพันธ์ที่เขียนโดยวิธีเขียนเรียบๆ แสดงความคิดอย่างงดงาม ประณีตบรรจง พิถีพิถันในเรื่องกฎเกณฑ์ทางไวยากรณ์ มุ่งเน้นศัพท์และอรรถเป็นสำคัญ และกฎเกณฑ์ทางไวยากรณ์ที่เป็นกรอบแสดงเนื้อหาของวรรณคดีบาลีที่แต่งอย่างคัชชะ ก็คือการเรียงประโยคและโครงสร้างของประโยค ซึ่งประโยคในภาษาบาลีอาจแบ่งได้ ๖ ประโยค คือ

(๑) ประโยคลิงคัตถะ

(๒) ประโยคกัตตุวาจก

(๓) ประโยคกัมมวาจก

(๔) ประโยคภาววาจก

(๕) ประโยคเหตุกัตตุวาจก และ

(๖) ประโยคเหตุกัมมวาจก

ประโยคเหล่านี้มีโครงสร้างเฉพาะ ในแต่ละประโยคมีองค์ประกอบของประโยคมากบ้างน้อยบ้าง ไม่เท่ากัน ทั้งนี้ ขึ้นอยู่กับเนื้อ อความนั้นๆ เป็นสำคัญ โดยเฉพาะในประโยคลิงคัตถะ จะมีอยู่ ๒ ส่วน คือ บทประธานกับบทขยายประธาน ในประโยคภาววาจกก็มี ๒ ส่วน คือบทประธานกับบทกิริยา ในประโยคนอกนั้นจะมีโครงสร้างใหญ่ๆ สามส่วนเป็นหลัก คือบทประธาน บทกรรม และบทกิริยา และในบางประโยคอาจมีส่วนย่อยอื่นๆ เ พิ่มอีก คือบทขยายประธาน บทขยายกรรม และบทขยายกิริยา รวมทั้งอาจมีศัพท์ อาลปนะ และนิบาตต่างๆ ในที่นี้จะขอข้ามไป ไม่ขยายความ

๓) วิมิสสะ ผสมกัน

บทประพันธ์บทหนึ่งๆ จะมีชีวิตชีวานั้น ขึ้นอยู่กับปัจจัยหลายอย่างด้วยกัน อารมณ์ ความรู้สึก และเนื้อเรื่อง เป็นปัจจัยที่มีความสำคัญอยู่ไม่น้อย

ปัชชะและคัชชะทั้ง ๒ นี้มีข้อแตกต่างที่สำคัญ จนถือได้ว่าเป็นข้อดีและข้อด้อยของแต่ละฝ่ายตามลักษณะ ดังนี้

ลักษณะแห่งปัชชะ เป็นการสร้างสรรค์ความงามขึ้นด้วยตัวอักษร เสียงและจังหวะ อันก่อให้ผู้อ่านมีจินตนาการที่กว้างไกล มีความรู้สึกส ะเทือนใจที่ลึกซึ้งและเข้มข้น แต่การสร้างงานลักษณะนี้จะต้องอาศัยความสันทัดและศิลปะในการเลือกใช้ถ้อยคำเพื่อจะสร้างภาพและเสียง ให้มีอิทธิพลจูงใจผู้อ่านให้รู้สึก นึกเห็นแล้วคิดคล้อยตามได้

ลักษณะแห่งคัชชะ เป็นการสร้างสรรค์ความจริงขึ้น จึงเน้นความแจ่มชัด ความง่ายและรัดกุม แม้มีสำนวนโวหารก็เป็นสำนวนโวหารที่เข้าใจได้ชัดเจนทันที

ปัชชะและคัชชะ ๒ ประการนี้ นอกจากจะมีรูปแบบการประพันธ์ที่แตกต่างกันแล้ว เนื้อหาซึ่งเป็นสารัตถะที่นำเสนอก็แตกต่างกันด้วย

สำหรับผู้ที่ยังมิได้สันทัดฉันทลักษณ์แล้ว จัดว่าเป็นการสกัดกั้นวิธีเลื อกใช้คำให้ตรงกับความหมายหรืออารมณ์ของตน และผู้ประพันธ์เองจะเพลิดเพลินอยู่กับการเล่นคำและเสียง จนลืมหรือมองข้ามความสำเร็จของเนื้อหากลายเป็นทัศนะ “รูปแบบนิยม” ที่ถือ

ว่ารูปแบบคือสิ่งที่กำหนดเนื้อหา การคัดเนื้อหาก็เพื่อจะนำมาเสริมความมีศิลป์ของรูปแบบเท่านั้น แต่หากเน้นเนื้อหาสาระและมองข้ามความสำคัญของรูปแบบอันเป็นทัศนะ "วัตถุนิยมสามานย์" ที่ถือว่ารูปแบบเป็นเพียงการตกแต่งรูปภายนอกของเนื้อหาทางประวัติศาสตร์ที่สลับซับซ้อนเท่านั้น บทประพันธ์นั้นก็ไม่มีชีวิตและอารมณ์ที่แสดงออกมาก็จะตายด้าน นี้เป็นปัญหาระหว่าง "รูปแบบ" และเนื้อหา ที่ได้รับการยกขึ้นสู่เวทีอภิปรายมาหลายทศวรรษแล้ว

ดังนั้น วิมิสสะจึงเป็นตัวเลือกระหว่างรูปแบบและเนื้อหาที่ผู้ประพันธ์จะส่งสารไปสู่ผู้อ่านอีกวิธีหนึ่ง

๑.๔.๒ ลักษณะของหลักคำสอน

"พหุ โข ภิกฺขเว มยา ธมฺมา เทสิตา สุตฺตํ เคยฺยํ เวยฺยากรณํ
คาถา อุทานํ อิติวุตฺตกํ ชาตกํ อพฺภูตธมฺมํ เวทลฺลนฺติ

คำแปล : ภิกษุทั้งหลาย ธรรมทั้งหลายมากแลอันเราแสดงแล้ว คือสุตตะ เคยยะ เวยยากรณะ คาถา อุทาน อิติวุตตกะ ชาตกะ อัพภูตธรรม เวทัลละ"

จากพุทธพจน์ข้างต้นนี้ทำให้ทราบว่า มีแบบวิธีแสดงเนื้อหาตามลักษณะของคำสอน ๙ ประการ เรียกว่า นวังคสัตถุศาสน์ คำนี้พระธรรมปิฎกอธิบายความไว้ดังนี้

นวังคสัตถุศาสน์ หมายถึงคำสอนของพระพุทธเจ้า มีลักษณะ ๙ รูปแบบคือ

๑) สุตฺตํ ได้แก่ อุภโตวิภังค์ นิทเทส ขันธกะ ปริวาร พระสูตรในสุตตนิบาต และพุทธวจนะอื่นๆ ที่มีชื่อว่าสุตตะ หรือสุตตันตะ กล่าวง่ายๆ คือวินัยปิฎก คัมภีร์นิทเทสทั้งสอง และพระสูตรทั้งหลาย

๒) เคยฺยํ ได้แก่ ความที่มีร้อยแก้วและร้อยกรองผสมกัน หมายเอาพระสูตรที่มีคาถาทั้งหมด โดยเฉพาะสคาถวรรคในสังยุตตนิกาย

๓) เวยฺยากรณํ ได้แก่ ความร้อยแก้วล้วน หมายเอาพระอภิธรรมปิฎกทั้งหมด พระสูตรที่ไม่มีคาถา และพุทธพจน์อื่นใดที่ไม่จัดเข้าในองค์ ๘ ข้อที่เหลือ

๔) คาถา ได้แก่ ความร้อยกรองล้วน หมายเอาพระธรรมบท เถรคาถา เถรีคาถา และคาถาล้วนในสุตตนิบาตที่ไม่มีชื่อว่าเป็นสูตร

๕) อุทานํ ได้แก่ พระคาถาที่ทรงเปล่งด้วยพระหฤทัยสหรคตด้วยโสมนัสสัมปยุตด้วยญาณ พร้อมทั้งข้อความอันประกอบอยู่ด้วย รวมเป็นพระสูตร ๘๒ สูตร

๖) อิติวุตฺตกํ ได้แก่ พระสูตร ๑๑๐ สูตรซึ่งตรัสโดยนัยที่ขึ้นต้นว่า วุตฺตํ เหตํ ภควตา หรือ วุตฺตญฺเหตํ ภควตา

๗) ชาตกํ ได้แก่ ชาดก ๕๕๐ เรื่องมีอปัณณกชาดก เป็นต้น

๘) อพฺภูตธมฺมํ คือเรื่องอัศจรรย์ ได้แก่พระสูตรที่ว่าด้วยข้ออัศจรรย์ ไม่เคยมี ทุกสูตร เช่นที่ตรัสว่า "ภิกษุทั้งหลาย ข้ออัศจรรย์ไม่เคยมี ๔ อย่างนี้ หาได้ในอานนท์" ดังนี้ เป็นต้น

๙) เวทลฺลํ ได้แก่ พระสูตรแบบถามตอบ ซึ่งผู้ถามได้ทั้งความรู้และความพอใจ ถามต่อ ๆ ไป เช่น จูฬเวทัลลสู ตร มหาเวทัลลสูตร สัมมาทิฏฐิสูตร สักกปัญหสูตร สังขารภาชนียสูตร และมหาปุณณมสูตร เป็นต้น

คำว่านวังคสัตถุสาสน์นี้ เป็นคำใหม่รุ่นคัมภีร์อปทาน พุทธวงศ์และอรรถกถาทั้งหลาย บางทีเรียกว่าชินสาสน์บ้าง พุทธวจนะบ้าง ส่วนในบาลีที่มาทั้งหลาย เรียกว่าธรรมบ้าง เรียกว่าสุตะบ้าง

แต่เมื่อยอมรับกันมาว่าคัมภีร์ต่าง ๆ ที่แต่งด้วยภาษาบาลีหรือภาษามคธเรียกว่าวรรณคดีบาลีแล้ว วรรณคดีบาลีจึงสามารถแยกประเภทได้อีก ๒ ประเภท คือ

๑) ประเภทเป็นพระไตรปิฎก

๒) ประเภทที่ไม่เป็นพระไตรปิฎก

ซึ่งแต่ละประเภทนี้จะได้กล่าวถึงในบทต่อ ๆ ไป

สรุปท้ายบท

วรรณคดีบาลี หมายถึง พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา โยชนา และปกรณ์วิเสส รวมถึงวรรณกรรมพุทธศาสนานิกายเถรวาทอื่น ๆ ที่เขียนด้วยภาษาบาลีที่พระมหาเถระทั้งหลายมีพระมหากัสสปเถระ เป็นต้น ได้ยกพระธรรมและพระวินัยอันเป็นพุทธวจนะดั้งเดิมสู่ "มหาสังคีติ" แล้วถ่ายทอดสืบต่อกันมาด้วยวิธีมุขปาฐะ คือท่องจำปากเปล่า และได้จารจารึกเป็นลายลักษณ์อักษรลงบนใบลานเป็นครั้งแรกด้วย "อักษรสิงหล" เมื่อคราวสังคายนาครั้งที่ ๕ ประมาณปี พ.ศ.๔๓๓ ณ ประเทศศรีลังกา ในรัชสมัยของพระเจ้าวัฏฏคามิณีอภัย จากนั้นประเทศพุทธศาสนานิกายเถรวาทจึงได้คัดลอกเ ป็นอักษรแห่งชาติของตนสืบต่อกันมา

วรรณคดีบาลี เป็นหนังสือหรือเรื่องราวที่วางอยู่บนพื้นฐานของความจริง ความงาม และความดี อันมีคำอธิบายที่ประกอบด้วยเหตุผลและข้อเท็จจริง และส่วนหนึ่งอาจแสดงอารมณ์ ความรู้สึกนึกคิด ความบันดาลใจ และจินตนาการที่สะท้อนถ่ายความ

ชัดเจนของชีวิตและโลก วรรณคดีบาลีมี ๒ ประเภท คือ วรรณคดีบาลีที่เป็นพระไตรปิฎก ได้แก่ คัมภีร์พระไตรปิฎก กับวรรณคดีบาลีที่มิใช่พระไตรปิฎก ได้แก่ คัมภีร์อรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา โยชนา ปกรณ์วิเสส และวรรณกรรมพุทธศาสนานิกายเถรวาทอื่นๆ

คำถามท้ายบท

๑. วรรณคดีบาลีคืออะไร จงอธิบาย

๒. ตามหลักวิชากรฝ่ายบาลีได้ให้ความหมายของวรรณคดีบาลีไว้อย่างไร จงบอกความหมาย

๓. ตามหลักวิชาการของอินเดียได้ให้ความหมายของบาลีไว้อย่างไร จงบอกความหมาย

๔. ลักษณะของวรรณคดีบาลีคืออะไร จงอธิบาย

๕. นักปราชญ์และกวีภาษาบาลีได้ให้ทัศนะเกี่ยวกับลักษณะวรรณคดีอย่างไรบ้าง จงอธิบาย

๖. ทัศนะต่างๆ ในวรรณคดีบาลีมีอย่างไรบ้าง จงอธิบาย

๗. ประเภทของวรรณคดีบาลีจำแนกได้อย่างไร จงจำแนกประเภท

๘. วรรณคดีบาลีประเภทบทประพันธ์ จำแนกได้อย่างไรบ้าง

๙. วรรณคดีบาลีประเภทหลักคำสอน จำแนกไว้อย่างไรบ้าง

เอกสารอ้างอิงประจำบท

ไกรวุฒิ มะโนรัตน์ . **วรรณคดีบาลี ๑.** เอกสารโรเนียวเย็บเล่ม. กรุงเทพ : มหาจุฬา บรรณา คาร, ๒๕๔๕

พระศรีวิสุทธิพงศ์และวิชานนท์. **ความรู้เรื่องภาษาบาลี.** พิมพ์เป็นมุทิตาสักการะเนื่องในวโรกาส สม
โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๑.

พระอุดรคณาธิการ (ชวินทร์ สระคำ). **ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาในอินเดีย**. พิมพ์ครั้งที่ ๒ กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔.

สนิท ตั้งทวี . **วรรณคดีและวรรณกรรมศาสนา**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โอ เดียนส โตร์,๒๕๒๗.

สุภาพรรณ ณ บางช้าง. **ประวัติวรรณคดีบาลีในอินเดียและลังกา**. กรุงเทพมหานคร : ศักดิโสภาการพิมพ์, ๒๕๒๖.

เสถียร โพธินันทะ. **ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา**. พิมพ์ครั้งที่ ๓ กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัด สื่อการค้า (แผนกการพิมพ์), ๒๕๒๒.

เสนาะ ผดุงฉัตร. **ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับวรรณคดีบาลี**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๒.

แสง มนวิทูร (ผู้แปล). **ชินกาลมาลีปกรณ์**. พิมพ์ครั้งที่ ๒ กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐.

Natavarlal Joshi. **Poetry, Creative and Aesthetic Experience**. **(Sanskrit Poetics and Literatu**

Wilhem Geiger. **Pali Literature and Language.** 3rd Reprinted. Oriental Books Reprint Corporat

บทที่ ๒
พระไตรปิฎก

พระมหาไพโรจน์ กนโก
อาจารย์วัฒนะ กัลยาณ์พัฒนกุล

วัตถุประสงค์การเรียนประจำบท

เมื่อได้ศึกษาเนื้อหาในบทนี้แล้ว นิสิตสามารถ

๑. อธิบายความหมายของพระไตรปิฎกได้

๒. วิเคราะห์ความสำคัญของพระไตรปิฎกได้

๓. สรุปสาระสำคัญของพระไตรปิฎกได้

๔. อธิบายกำเนิดและพัฒนาการของพระไตรปิฎกได้

ขอบข่ายเนื้อหา

- ความนำ
- ความหมายของพระไตรปิฎก
- ความสำคัญของพระไตรปิฎก
- สาระสำคัญของพระไตรปิฎก
- กำเนิดและพัฒนาการของพระไตรปิฎก

๒.๑ ความนำ

วรรณคดีบาลีที่หมายถึงพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา โยชนา และปกรณ์วิเสส รวมถึงวรรณกรรมพุทธศาสนานิกายเถรวาทอื่นๆ เป็นคัมภีร์หรือเรื่อ งราวที่วางอยู่บนพื้นฐานของความจริง ความงาม และความดี อันมีคำอธิบายที่ประกอบด้วยเหตุผลและข้อเท็จจริง อีกส่วนหนึ่งอาจแสดงอารมณ์ ความรู้สึกนึกคิด แรงบันดาลใจ และจินตนาการที่สะท้อนถ่ายความชัดเจนของชีวิตและโลก คัมภีร์ซึ่งประมวลลักษณะทางเนื้อหาดังกล่าวนี้ ได้แก่ วรรณคดีบาลีประเภทพระไตรปิฎก และวรรณคดีบาลีประเภทที่มิใช่พระไตรปิฎก ซึ่งในบทที่ ๒ นี้ จะได้กล่าวถึงวรรณคดีประเภทพระไตรปิฎกต่อไป

๒.๒ ความหมายของพระไตรปิฎก

พระไตรปิฎก มีความหมายตามรูปศัพท์ว่า กระจาดหรือตะกร้า ๓ ใบ คำว่า ไตร แปลว่า ๓ และคำว่า ปิฎก แปลว่า ก ระจาด ตะกร้า เมื่อรวมกันเข้า จึงแปลว่า ตะกร้า ๓ ใบ คือ

ตะกร้าใบที่ ๑ บรรจุพระวินัย เรียกว่า พระวินัยปิฎก

ตะกร้าใบที่ ๒ บรรจุพระสูตร เรียกว่า พระสุตตันตปิฎก

ตะกร้าใบที่ ๓ บรรจุพระอภิธรรม เรียกว่า พระอภิธรรมปิฎก

พระไตรปิฎก มีความหมายตามเนื้อหา หมายถึง คั มภีร์ที่บรรจุพุทธพจน์และเรื่องราวชั้นเดิมของพระพุทธศาสนา ๓ ชุด หรือ ประมวลแห่งคัมภีร์ที่รวบรวมพระธรรมวินัย ๓ หมวด กล่าวคือ พระวินัยปิฎก พระสุตตันตปิฎก และพระอภิธรรมปิฎก”[๒๐]

---

[๒๐] พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์** , พิมพ์ครั้งที่ ๑๐, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท เอส. อาร์. พริ้นติ้ง แมส โปรดักส์ จำกัด, ๒๕๔๖), หน้า ๖๐.

๒.๓ ความสำคัญของพระไตรปิฎก

พระไตรปิฎกเป็นคัมภีร์ทางพุทธศาสนาที่เก่าแก่ที่สุด ถ้าหากจะนับอายุของคัมภีร์กันแล้วก็มีอายุไม่น้อยกว่า ๒,๓๐๐ ปี พระไตรปิฎก คือ คัมภีร์ที่ประมวลเอาคำสั่งสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้ามาจารึกไว้ มีความสำคัญกล่าวโดยย่อ ดังนี้

๑) พระไตรปิฎกเป็นที่รวมไว้ซึ่งพระพุทธพจน์ อันเป็นคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าที่พระองค์ได้ตรัสไว้เองซึ่งตกทอดมาถึงสมัยปัจจุบัน ทำให้ชาวพุทธรู้จักคำสอนของพระพุทธเจ้าจากพระไตรปิฎกเป็นสำคัญ

๒) พระไตรปิฎกเป็นที่สถิตของพระศาสดาของพุทธศาสนิกชน เพราะเป็นที่บรรจุพระธรรมวินัยที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ให้เป็นศาสดาแทนพระองค์ ชาวพุทธจะเฝ้าหรือรู้จักพระพุทธเจ้าได้จากพระดำรัสของพระองค์ที่ท่านรักษากันไว้ในพระไตรปิฎก

๓) พระไตรปิฎกเป็นแหล่งต้นเดิมของคำสอนในพระพุทธศาสนา คำสอน คำอธิบาย คัมภีร์ หนังสือ ตำราที่อาจารย์และนักปราชญ์ทั้งหลายพูด กล่าวหรือเรียบเรียงไว้ที่จัดว่าเป็นของในพระพุทธศาสนา จะต้องสืบขยายออกมาและเป็นไปตามคำสอนแม่บทในพระไตรปิฎก ที่เป็นฐานหรือเป็นแหล่งต้นเดิม

๔) พระไตรปิฎกเป็นหลักฐานอ้างอิงในการแสดงหรือยืนยันหลักการที่กล่าวว่าเป็นพระพุทธศาสนาจะเป็นที่น่าเชื่อถือหรือยอมรับได้ด้วยดี เมื่ออ้างอิงหลักฐานในพระไตรปิฎก ซึ่งถือว่าเป็นหลักฐานอ้างอิงขั้นสูงสุด หรือปฐมภูมิ

๕) พระไตรปิฎกเป็นมาตรฐานตรวจสอบคำสอนในพระพุทธศาสนา คำสอนหรือคำกล่าวใดๆ ที่จะถือว่าเป็นคำสอนในพระพุทธศาสนาได้ จะต้องสอดคล้องกับพระธรรมวินัยซึ่งมีมาในพระไตรปิฎก (แม้แต่คำหรือข้อความในพระไตรปิฎกเอง ถ้าส่วนใดถูกสงสัยว่าจะแปลกปลอม ก็ตรวจสอบด้วยคำสอนทั่วไปในพระไตรปิฎก)

๖) พระไตรปิฎกเป็นมาตรฐานตรวจสอบความเชื่อถือและข้อปฏิบัติในพระพุทธศาสนา ความเชื่อถือหรือข้อปฏิบัติตลอดจนพฤติกรรมใดๆ จะวินิจฉัยว่าถูกต้องหรือผิดพลาดเป็นพระพุทธศาสนาหรือไม่ ก็โดยอาศัยพระธรรมวินัยที่มีมาในพระไตรปิฎกเป็นเครื่องตัดสิน

ด้วยเหตุดังกล่าวมานี้ การศึกษาค้นคว้าพระไตรปิฎกจึงเป็นกิจสำคัญยิ่งของชาวพุทธ ถือว่าเป็นการสืบต่ออายุพระพุทธศาสนา หรือเป็นความดำรงอยู่ของ

พระพุทธศาสนากล่าวคือ ถ้ายังมีการศึกษาค้นคว้าพระไตรปิฎกเพื่อนำไปใช้ปฏิบัติ พระพุทธศาสนาก็ยังดำรงอยู่ แต่ถ้าไม่มีการศึกษาค้นคว้าพระไตรปิฎก แม้จะมีการปฏิบัติก็จะไม่เป็นไปตามหลักการของพระพุทธศาสนา พระพุทธศาสนาก็จะไม่ดำรงอยู่คือจะเสื่อมสูญไป

นอกจากความสำคัญในทางพระพุทธศาสนาโดยตรงแล้วพระไตรปิฎกยังมีคุณค่าที่สำคัญในด้านอื่นๆ อีกมาก โดยเฉพาะ

๑) เป็นที่บันทึกหลักฐานเกี่ยวกับลัทธิ ความเชื่อถือ ศาสนา ปรัชญา วัฒนธรรม ขนบธรรมเนียมประเพณี เรื่องราว เหตุการณ์และถิ่นฐาน เช่น แว่นแคว้นต่างๆ ในยุคอดีตไว้เป็นอันมาก

๒) เป็นแหล่งที่สำหรับสืบค้นแนวความคิดที่สัมพันธ์กับวิชาการต่างๆ เนื่องจากคำสอนในพระธรรมวินัยมีเนื้อหาสาระเกี่ยวโยง หรือครอบคลุมถึงวิชาการหลายอย่าง เช่น จิตวิทยา กฎหมาย การปกครอง เศรษฐกิจ เป็นต้น

๓) เป็นแหล่งเดิมของคำศัพท์บาลีที่นำมาใช้ในภาษาไทย เนื่องจากภาษาบาลีเป็นรากฐานสำคัญส่วนหนึ่งของภาษาไทย การศึกษาค้นคว้าพระไตรปิฎกจึงมีอุปการะพิเศษแก่การศึกษาภาษาไทย

รวมความว่า การศึกษาค้นคว้าพระไตรปิฎกมีคุณค่าสำคัญ ไม่เฉพาะแต่ในการศึกษาพระพุทธศาสนาเท่านั้นแต่อำนวยประโยชน์ทางวิชาการในด้านต่าง ๆ มากมาย เช่น ภาษาไทย ภูมิศาสตร์ ประวัติศาสตร์ สังคมวิทยา มานุษยวิทยา โบราณคดี รัฐศาสตร์ เศรษฐศาสตร์ นิติศาสตร์ ศึกษาศาสตร์ ศาสนา ปรัชญา และจิตวิทยา เป็นต้น[๒๑]

ดังนั้น คัมภีร์พระไตรปิฎกจึงเป็นที่รวมของศาสตร์ทั้งหลาย ไม่ว่าจะเป็นศาสนศาสตร์ สังคมศาสตร์ ภาษาศาสตร์ วิทยาศาสตร์ จิตศาสตร์ จริยศาสตร์ จักวาลวิทยา ตรรกวิทยา โลกวิทยา มานุษยวิทยา เราสามารถศึกษาหาความรู้ได้จากพระไตรปิฎก[๒๒]

---

[๒๑] พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), **รู้จักพระไตรปิฎกเพื่อเป็นชาวพุทธที่แท้**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : พิมพ์ที่ เอดิสัน เพรส์ โปรดักส์, ๒๕๔๓), หน้า ๒๘.

[๒๒] พระราชกวี (เกษม สญฺญโต), **พระไตรปิฎกวิจารณ์,** (กรุงเทพมหานคร : บริษัท คอมแพคท์ พริ้นท์ จำกัด, ๒๕๔๓), หน้า ๒.

๒.๔ สาระสำคัญของพระไตรปิฎก

สาระสำคัญของพระไตรปิฎกแต่ละปิฎกมีดังนี้

๑) พระวินัยปิฎก ประมวลพุทธพจน์หมวดพระวินัย คือพุทธบัญญัติเกี่ยวกับความประพฤติ ความเป็นอยู่ ขนบธรรมเนียมและการดำเนินกิจการต่างๆ ของภิกษุสงฆ์และภิกษุณีสงฆ์

๒) พระสุตตันตปิฎก ประมวลพุทธพจน์หมวดพระสูตร คือ พระธรรมเทศนา คำบรรยายหรืออธิบายธรรมต่างๆ ที่ตรัสยักเยื้องให้เหมาะกับบุคคลและโอกาส ตลอดจนบทประพันธ์ เรื่องเล่า และเรื่องราวทั้งหลายที่เป็นชั้นเดิมในพระพุทธศาสนา

๓) พระอภิธรรมปิฎก ประมวลพุทธพจน์หมวดพระอภิธรรม คือหลักธรรมและคำอธิบายที่เป็นเนื้อหาธรรมะล้วนๆ ไม่เกี่ยวด้วยบุคคลหรือเหตุการณ์

ในคัมภีร์สมันตปาสาทิกา อรรถกถาพระวินัยปิฎกได้อธิบายสรุปสาระสำคัญของพระไตรปิฎกที่เป็นลักษณะสำคัญของพระพุทธศาสนาไว้ ๕ นัย ดังนี้

นัยที่ ๑

๑) พระวินัยปิฎก เป็น **อาณาเทศนา** คือการแสดงธรรมในลักษณะตั้งเป็นข้อบังคับโดยส่วนใหญ่

๒) พระสุตตันตปิฎก เป็นโวหา รเทศนา คือการแสดงธรรมยักย้ายสำนวนให้เหมาะสมแก่จริตอัธยาศัยของผู้ฟัง

๓) พระอภิธรรมปิฎก เป็นปรมัตถเทศนา คือการแสดงธรรมเจาะจงเฉพาะประโยชน์อย่างยิ่ง คือมุ่งชี้สภาวะคือความจริงเป็นใหญ่

นัยที่ ๒

๑) พระวินัยปิฎก เป็นยถาปราธสาธนะ คือ การสอนธรรมตามความผิด หรือโทษานุโทษที่พึงงดเว้น

๒) พระสุตตันตปิฎก เป็นยถานุโลมสาธนะ คือ การสอนโดยอนุโลมแก่จริตอัธยาศัยของผู้ฟังซึ่งมีต่างๆ กัน

๓) พระอภิธรรมปิฎก เป็นยถาธัมมสาธนะ คือการสอนตามเนื้อหาแท้ๆ ของธรรมะ

นัยที่ ๓

๑) พระวินัยปิฎก เป็นสังวราวรกถา คือ ถ้อยคำที่ว่าด้วยความสำรวมและไม่สำรวม

๒) พระสุตตันตปิฎก เป็นทิฏฐินิเวฐนกถา คือถ้อยคำที่สอนให้ผ่อนคลาย "ทิฏฐิ" คือความเห็นผิด

๓) พระอภิธรรมปิฎก เป็นนามรูปปริจเฉทกถา คือถ้อยคำที่สอนให้กำหนดนามและรูป คือร่างกายและจิตใจ

นัยที่ ๔

๑) พระวินัยปิฎก เป็นอธิศีลสิกขา คือ ข้อศึกษาเกี่ยวกับศีลชั้นสูง

๒) พระสุตตันตปิฎก เป็นอธิจิตตสิกขา คือข้อศึกษาเกี่ยวกับสมาธิชั้นสูง

๓) พระอภิธรรมปิฎก เป็นอธิปัญญาสิกขา คือข้อศึกษาเกี่ยวกับปัญญาชั้นสูง

นัยที่ ๕

๑) พระวินัยปิฎก เป็นวีติกมปหาน คือ เครื่องละกิเลสอย่างหยาบที่เป็นเหตุให้ล่วงละเมิดศีล

๒) พระสุตตันตปิฎก เป็นปริยุฏฐานปหาน คือ เครื่องละกิเลสอย่างกลาง อันรึงรัดจิต ได้แก่ นิวรณ์คือกิเลสอันกั้นจิตไม่ได้เป็นสมาธิ

๓) พระอภิธรรมปิฎก เป็นอนุสยปหาน คือเครื่องละกิเลสอย่างละเอียด อันได้แก่กิเลสที่นอนอยู่ในสันดานเหมือนตะกอนนอนก้นตุ่ม

สรุปสาระสำคัญทั้ง ๕ นัยข้างต้นนี้ ได้ดังนี้

๑) พระวินัยปิฎก ได้แก่ พุทธพจน์ที่ทรงสอนให้มีศีลสมบัติ

๒) พระสุตตันตปิฎก ได้แก่ พุทธพจน์ที่ทรงสอนให้มีสมาธิสมบัติ

๓) พระอภิธรรมปิฎก ได้แก่ พุทธพจน์ที่ทรงสอนให้มีปัญญาสมบัติ[๒๓]

---

[๒๓] ไกรวุฒิ มะโนรัตน์, **วรรณคดีบาลี ๑**, (กรุงเทพมหานคร : จรัญสนิทวงษ์การพิมพ์, ๒๕๔๙), หน้า ๗๑-๗๒.

๒.๕ กำเนิดและพัฒนาการของพระไตรปิฎก

พระไตรปิฎก มีกำเนิดและพัฒนาการมาจากหลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้า ที่เรียกว่า "พุทธพจน์" ซึ่งแบ่งเป็น ๓ ตอน คือ **ปฐมพุทธพจน์ มัชฌิมพุทธพจน์ และปัจฉิมพุทธพจน์**[๒๔] พระอุทานที่พระพุทธองค์ตรัสเปล่งออกครั้งแรกเมื่อแรกตรัสรู้ ณ มหาโพธิบัลลังก์ว่า

"เมื่อใดแล ธรรมทั้งหลายปรากฏแก่พราหมณ์ผู้มีความเพียรเพ่งอยู่ เมื่อนั้น ความสงสัยทั้งปวงของพราหมณ์นั้น ย่อมดับไปเพราะมารู้ธรรม (โพธิปักขิย ธรรม) พร้อมทั้งเหตุ"

"เมื่อใดแล ธรรมทั้งหลายปรากฏแก่พราหมณ์ ผู้มีความเพียร เพ่งอยู่ เมื่อนั้น ความสงสัยทั้งปวงของพราหมณ์นั้น ย่อมสิ้นไปเพราะได้รู้ความสิ้นไปแห่งปัจจัยทั้งหลาย"

"เมื่อใดแล ธรรมทั้งหลายปรากฏแก่พราหมณ์ ผู้มีความเพียร เพ่งอยู่ เมื่อนั้น พราหมณ์นั้น ย่อมกำจัดมารและเสนามาร (กาม) เสียได้ ดุจพระอาทิตย์อุทัยขึ้นส่องท้องฟ้าให้สว่างไสว ฉะนั้น" จัดเป็น **ปฐมพุทธพจน์**

คำสอนที่พระพุทธองค์ตรัสเตือนเหล่าภิกษุในพรรษาที่ ๔๕ ซึ่งเป็นพรรษาสุดท้ายแห่งพระชนม์ชีพขณะทรงประชวรอย่างหนัก ก่อนพุทธปรินิพพานว่า "ภิกษุทั้งหลาย บัดนี้ เราขอเตือนเธอทั้งหลายว่า สังขารทั้งหลาย มีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา เธอทั้งหลายจงทำหน้าที่ให้สำเร็จด้วยความไม่ประมาทเถิด" จัดเป็น **ปัจฉิมพุทธพจน์** พระสัทธรรมอันประกาศอมตธรรมที่พระพุทธองค์ทรงแสดงไว้ตลอด ๔๕ พรรษา ซึ่งอยู่ระหว่าง**ปฐมพุทธพจน์และปัจฉิมพุทธพจน์นั้น จัดเป็น "มัชฌิมพุทธพจน์"**

พุทธพจน์เหล่านี้ได้รับการรวบรวมและรักษาสืบทอดกันมาในสิ่งที่เรียกว่า "คัมภีร์" ซึ่งในพระพุทธศาสนา เรียกคัมภีร์ที่รักษาคำ สอนของพระพุทธเจ้า ซึ่งเป็น พระศาสดาของพระพุทธศาสนาว่า "พระไตรปิฎก" คัมภีร์พระไตรปิฎกมีประวัติความเป็นมาโดยสังเขป ดังนี้

สมัยที่พระพุทธเจ้ายังทรงพระชนม์อยู่นั้น พระองค์ทรงเทศนาโปรดเวไนยสัตว์ และทรงบัญญัติสิกขาบทต่างๆ ตามเวลาและสถานที่ที่แตกต่างกัน คำสั่งสอน เหล่านั้น

---

[๒๔] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๒.

ในช่วงต้นพุทธกาลเรียกว่า "พรหมจรรย์" ซึ่งพระอรรถกถาจารย์อธิบายว่า ได้แก่ "ศาสนพรหมจรรย์" คือ คำสอนในพระพุทธศาสนาทั้งหมดที่รวมลงในไตรสิกขา ดังพระวาจาที่ตรัสในครั้งที่จะส่งพระอรหันตสาวก ๖๐ องค์เพื่อไปประกาศ "พรหมจรรย์" ว่า

" จรถ ภิกฺขเว จาริกํ พหุ ชนหิตาย พหุชนสุขาย โลกานุกมฺปาย อตฺถาย หิตาย สุขาย เทวมนุสฺสานํ เทเสถ ธมฺมํ อาทิกลฺยาณํ มชฺเฌกลฺยาณํ ปริโยสานกลฺยาณํ สาตฺถํ สพฺยญฺชนํ เกวลปริปุณฺณํ ปริสุทฺธํ พฺรหฺมจริยํ ปกาเสถ " อ้าง วิ.ม.(บาลี) ๔

ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงจาริกไปเพื่อประโยชน์สุขแก่ มหาชน เพื่ออนุเคราะห์ชาวโลก เพื่อประโยชน์เกื้อกูลและความสุขแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย จงแสดงธรรม มีความงามในเบื้องต้น (งามด้วยอธิศีลสิกขา) งามในทามกลาง (งามด้วยอธิจิตสิกขา) และงามในที่สุด (งามด้วยปัญญาสิกขา) จงประกาศ พรหมจรรย์ พร้อมทั้งอรรถและพยัญชนะบริสุทธิ์บริบูรณ์"[๒๕]

ช่วงกลางก็มีใช้เรียกขานคำสอนดังกล่าวข้างต้นว่า "ธรรมและวินัย" ดังมีพุทธวจนะตรัสตอบพระอานนท์พุทธอนุชาก่อนจะเสด็จดับขันธปรินิพพานในพรรษาที่ ๔๕ อันเป็นพรรษาสุดท้ายแห่งการเสด็จประกาศพระพุทธศาสนาของพระองค์ว่า

"อานนท์ โดยที่เราล่วงลับไปแล้ว ธรรมและวินัยใด ที่เราแสดงแล้ว บัญญัติแล้ว **ธรรมและวินัย**นั้น จักเป็นศาสดาของเธอทั้งหลาย" อ้าง ที.ม.๑๐ มหาปรินิพพานสูตร

ต่อมาสมัยหลังพุทธกาล คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าซึ่งเรียกว่า "ธรรมและวินัย" นั้น พระอรหันต์สาวกทั้งหลายได้รวบรวมรักษาไว้ด้วย "การสังคายนา"หมายถึง การประชุมสงฆ์จัดระเบียบหมวดหมู่พระธรรมวินัยที่พระพุทธเจ้าแสดงไว้จนสรุปเป็นมติที่ประชุมว่า พระพุทธองค์ทรงสอนไว้อย่างนี้แล้วก็มีการท่องจำถ่ายทอดต่อกันมาเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน[๒๖]

การสังคายนาพระธรรมและวินัยมีขึ้นหลายครั้งและจำนวนการนับการสังคายนาก็แตกต่างกันไปในแต่ละประเทศที่นับถือพระพุทธศาสนา การสังคายนาที่ทุกฝ่ายยอมรับตรงกัน ได้แก่การสังคายนา ๓ ครั้งแรกในประเทศอินเดีย และในการสังคายนา ๓ ครั้งนั้น

---

[๒๕] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๔.

[๒๖] พระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), "**ความเป็นมาของพระไตรปิฎก" ในพระไตรปิฎก : ประวัติและความสำคัญ,** (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕), หน้า ๑๓๒.

ครั้งที่ ๑-๒ มีบันทึกอยู่ในพระไตรปิฎก แต่ไม่ได้พูดถึง “พระไตรปิฎก” หากใช้คำว่า “ธมฺม วินยสงฺคีติ” แปลว่า การสังคายน าพระธรรมและวินัย แสดงว่า พระพุทธพจน์นั้นยังไม่มีการจัดแบ่งเป็น “ปิฎก” หากเรียกรวมๆ ว่า “ธรรมและวินัย” ต่อมาในช่วงระหว่างสังคายนาครั้งที่ ๒ กับครั้งที่ ๓ นี้เองที่มีผู้สันนิษฐานว่า “ธรรมและวินัย” ได้แตกแขนงออกเป็น ๓ หมวด เรียกว่า “ติปิฎก หรือ เตปิฎก ” คือ พระธรรม ได้แตกออกเป็น พระสุตตันตปิฎก กับ พระอภิธรรมปิฎก ส่วนพระวินัย คงเป็น พระวินัยปิฎก [๒๗] แม้ในพระอภิธรรมปิฎกเอง คัมภีร์สมันตปาสาทิกาอรรถกถาพระวินัยปิฎก ก็กล่าวว่า พระโมคคัลลีบุตรติสสเถระประธานสงฆ์ในการสังคายนาครั้งที่ ๓ ได้แต่งคัมภีร์กถาวัตถุ[๒๘] และผนวกเข้าเป็นหนึ่งคัมภีร์ในพระอภิธรรมปิฎก ๗ คัมภีร์ แสดงว่าพระไตรปิฎกครบสมบูรณ์ทั้ง ๓ ปิฎกก่อนการสังคายนาครั้งที่ ๓ และก่อนสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช เพราะในพระไตรปิฎกไม่มีข้อความใดกล่าวถึงพระเจ้าอโศกเลย[๒๙] จึงกล่าวได้ว่าพระไตรปิฎกมีระยะแห่งการพัฒนาการมาจนสำเร็จเป็นรูปร่างส มบูรณ์ ในสมัยหลังพุทธกาล คือ ในพุทธศตวรรษที่ ๓ นี้เอง โดยเป็นผลงานที่เกิดจากการสังคายนาพระธรรมและพระวินัยของเหล่าสาวก ของพระพุทธเจ้าหลังจากพระองค์เสด็จดับขันธ-ปรินิพพานนานแล้ว

การสังคายนาพระไตรปิฎก หมายถึง การทบทวนตรวจสอบ ซักซ้อมกันในการที่จะรักษาพระไตรปิฎกของเดิมที่พระมหากัสสปเถระได้สังคายนาไว้ในการสังคายนาครั้งที่ ๑ เมื่อ ๓ เดือน ภายหลังพุทธปรินิพพาน[๓๐]

การสังคายนาครั้งนั้น เริ่มมีตั้งแต่พระพุทธเจ้ายังทรงพระชนม์อยู่ ดังในปรากฏปาสาทิกสูตร ทรงเคยปรารภกับพระจุนทะว่า “ธรรมทั้งหลายที่เราแสดงไว้แล้วเพื่อความรู้ยิ่งบริษัททั้งหลายพึงพร้อมเพรียงกันประชุมสอบทานอรรถะกับอรรถะ พยัญชนะกับ

---

[๒๗] เสฐียรพงษ์ วรรณปก, **“วิธีศึกษาค้นคว้าพระไตรปิฎก”** ในเก็บเพชรจากคัมภีร์พระไตรปิฎก, (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒), หน้าที่ ๒๕๕.

[๒๘] พระพุทธโฆสาจารย์, **สมนฺตปาสาทิกาย นาม วินยฏฺ ฐกถาย ป ฐโม ภาโค ,** พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๕), หน้า ๖๑.

[๒๙] เสฐียรพงษ์ วรรณปก , **คำอธิบายพระไตรปิฎก.** (กรุงเทพมหานคร : หอรัตนชัยการพิมพ์, ๒๕๔๐), หน้า ๑๔.

[๓๐] พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **รู้จักพระไตรปิฎกเพื่อเป็นชาวพุทธที่แท้**, หน้า ๔๕.

พยัญชนะในธรรมนั้นแล้วพึงสังคายนากันเพื่อให้พรหมจรรย์ตั้งอยู่ได้นานเพื่อประโยชน์สุขแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย”[๓๑]

ก่อนพุทธปรินิพพาน พระสารีบุตรเถระได้ทำสังคายนาเป็นตัวอย่างได้ ดังปรากฏในสังคีติสูตร[๓๒] ซึ่งท่านแสดงวิธีการสังคายนา โดยประมวลหลักธรรมทั้งหลายที่มีจำนวนข้อเท่ากันรวมไว้เป็นหมวดเดียวกัน เช่น ประมวลหลักธรรมจำนวน ๑ ประการ เข้าเป็นหมวดหนึ่ง เรียกว่า ธรรมหมวดละ ๑ เป็นต้นไปจนถึง หมวดละ ๑๐ การสังคายนาพระธรรมและวินัย ได้มีการริเริ่มและดำเนินการจัดทำอย่างจริงจังหลังพุทธปรินิพพาน ๓ เดือน โดยมีพระมหากัสสปเถระเป็นประธานดำเนินการ

การสังคายนาพระไตรปิฎกหรือการสังคายนาพระธรรมและพระวินัยของพระพุทธเจ้าในอดีตเป็นต้นมาที่ควรทราบมี ๙ ครั้ง ๓ ครั้งแรกกระทำในประเทศอินเดีย ๔ ครั้งถัดมากระทำในประเทศศรีลังกา และ ๒ ครั้งสุดท้ายกระทำในประเทศไทย การสังคายนาทั้ง ๙ ครั้ง มีรายละเอียดพอสรุปได้ ดังนี้

การสังคายนาครั้งที่ ๑ ปรารภเรื่องพระสุภัททะผู้บวชตอนแก่ กล่าวจ้วงจาบพระธรรมวินัยทั้งที่พุทธปรินิพพานได้เพียง ๗ วันว่า “พอทีเถิด พวกท่านอย่าโศกเศร้าอย่าคร่ำครวญเลย พ วกเรารอดพ้นดีแล้วจากพระมหาสมณะรูปนั้น ที่คอยจ้ำจี้จ้ำไชพวกเราอยู่ว่า สิ่งนี้ควรแก่พวกเธอ สิ่งนี้ไม่ควรแก่พวกเธอ บัดนี้ พวกเราปรารถนาสิ่งใดก็จักทำสิ่งนั้น ไม่ปรารถนาสิ่งใด ก็จักไม่ทำสิ่งนั้น”[๓๓]

การสังคายนาครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อจะทำให้ธรรมรุ่งเรืองสืบไป ดังคำเชิญชวนให้ทำสังคายนาของพระมหากัสสปเถระว่า “พวกเราจะทำสังคายนาพระธรรมและพระวินัยกัน ก่อนที่อธรรมจะรุ่งเรือง ธรรมจะถูกคัดค้าน สิ่งที่มิใช่วินัยจะรุ่งเรือง วินัยจะถูกคัดค้าน ก่อนที่พวกอธรรมวาทีจะมีกำลัง พวกธรรมวาทีจะอ่อนกำลัง พวกอวินยวาทีจะมีกำลัง พวกวินยวาทีจะอ่อนกำลัง”[๓๔]

การสังคายนาครั้งนี้มีการกสงฆ์ คือพระอรหันต์ ๕๐๐ รูป มีพระมหากัสสปเถระเป็นประธานและเป็นผู้ถาม พระอุบาลีเป็นผู้วิสัชนาเรื่องวินัย พระอานนท์เป็นผู้วิสัชนา

---

[๓๑] ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๑๗๗/๑๓๘.

[๓๒] ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๓๐๓-๓๔๙/๒๕๐-๓๖๖.

[๓๓] วิ.จูฬ. (ไทย) ๗/๔๓๗/๓๗๖.

[๓๔] วิ.จูฬ. (ไทย) ๗/๔๔๒/๓๘๓.

เรื่องธรรม ประชุมสังคายนาที่ถ้ำสัตตบรรณคูหาข้างภูเขาเวภารบรรพต เมืองราชคฤห์แคว้นมคธ หลังพุทธปรินิพพาน ๓ เดือน โดยมีพระเจ้าอชาตศัตรูเป็นองค์ศาสนูปถัมภ์ ใช้เวลาในการทำ ๗ เดือนจึงแล้วเสร็จ

ผลจากการสังคายนาครั้งนี้ ที่สำคัญมี ๕ ประการ คือ[๓๕]

๑) มีการร้อยกรองพระวินัยเป็นหมวดหมู่โดยการนำของพระอุบาลี

๒) มีการรวบรวมพระธรรมเป็นหมวดหมู่โดยการนำของพระอานนท์

๓) ปรับอาบัติพระอานนท์ต่อปัญหาที่ว่า อะไรคืออาบัติเล็กน้อย ที่พระองค์ตรัสอนุญาตว่า “ถ้าสงฆ์หวังอยู่ก็พึงถอนสิกขาบทเล็กน้อยได้”

๔) ลงพรหมทัณฑ์พระฉันนะ

๕) มีการยอมรับมติของพระมหากัสสปเถระที่เสนอญัตติให้คงเถรวาทที่ว่า “สงฆ์ไม่พึงบัญญัติสิ่งที่มิได้บัญญัติ ไม่พึงถอนพระบัญญัติที่ทรงบัญญัติไว้ พึงสมาทานประพฤติตามสิกขาบทที่ทรงบัญญัติไว้แล้ว” อ้างและควรนำข้อความมาให้ครบ

สรุปการทำสังคายนา ครั้งที่ ๑

พ.ศ. ที่ทำ -	๓ เดือนหลังจากพุทธะปรินิพพาน
มูลเหตุ -	เกิดจากพระสุภัททะ วุฑฒบรรพชิตกล่าวจ้วงจาบ พระธรรมวินัย
พระธรรมวินัย -	ต้องการรวบรวมพระธรรมวินัยให้เป็นหมวดหมู่
สถานที่	- ถ้ำสัตบรรณคูหา ข้างภูเขาเวภารบรรพต กรุงราชคฤห์
ประธานสงฆ์	- พระมหากัสสปะ และเป็นผู้สอบถาม
ผู้วิสัชชนา	- พระอุบาลีผู้ตอบข้อซักถามพระวินัย
ผู้วิสัชชนา	- พระอานนท์ผู้ตอบข้อซักถามพระธรรม
การกสงฆ์	- พระอรหันต์ ๕๐๐ องค์
ระยะเวลาทำ	- ๗ เดือน
ผู้อุปถัมภ์	- พระเจ้าอชาตศัตรู และชาวเมือง
ผลที่ได้	- มีการร้อยกรองพระวินัยเป็นหมวดหมู่ โดยการนำของพระอุบาลี

[๓๕] วิ.จูฬ. (ไทย) ๗/๔๔๑/๓๘๒.

- มีการรวบรวมพระธรรมเป็นหมวดหมู่โดยการนำของพระอานนท์
- ปรับอาบัติพระอานนท์
- ลงพรหมทัณฑ์พระฉันนะ
- ยอมรับมติของพระมหากัสสปเถระให้คงเถรวาทไว้

การทำสังคายนาครั้งที่ ๒ ปรารภภิกษุวัชชีบุตรชาวเมืองไพสาลีแสดงวัตถุ ๑๐ ประการ ซึ่งวัตถุ ๑๐ ประการมีปรากฏในพระวินัยปิฎก สัตตสติกขันธกะ ดังนี้ [๓๖]

๑) สิงคิโลณกัปปะ เก็บเกลือไว้ในเขนงคือเข าสัตว์ แล้วฉันกับอาหารที่ไม่เค็มได้ ซึ่งขัดกับพระวินัยบัญญัติข้อว่า "ภิกษุใด เคี้ยวของเคี้ยวหรือฉันของฉันที่เก็บสะสมไว้ ต้องอาบัติปาจิตตีย์

๒) ทวังคุลกัปปะ ฉันอาหารเมื่อเงาเลยเวลาเที่ยงไป ๒ องคุลีได้ ซึ่งขัดกับพระวินัยบัญญัติข้อว่า "ภิกษุใด เคี้ยวของเคี้ย ว หรือฉันของฉันในเวลาวิกาล ต้องอาบัติปาจิตตีย์"

๓) คามันตรกัปปะ ฉันอาหารในบ้านหนึ่งแล้ว เมื่อมีอีกบ้านหนึ่งนิมนต์ให้รับก็ฉันอีกได้ ซึ่งขัดกับพระวินัยบัญญัติข้อว่า "ภิกษุใด ฉันแล้ว บอกห้ามภัตตาหารแล้ว เคี้ยวของเคี้ยว หรือฉันของฉันอีก ต้องอาบัติปาจิตตีย์"

๔) อาวาสกัปปะ แยกทำอุโบสถในอาวาสที่มีสีมาแห่งเดียวกันได้ ซึ่งขัดกับพระพุทธดำรัสที่ว่า "ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตความพร้อมเพรียงกัน มีกำหนดเขตเพียงอาวาสเดียวเท่านั้น"

๕) อนุมติกัปปะ ทำสังฆกรรมในเมื่อภิกษุทั้งหลายยังไม่พร้อมแล้วค่อยบอกฉันทปาริสุทธิที่หลังก็ได้ ซึ่งขัดกับหลักเรื่องบุพพกรณ์และบุพพกิจในโรงอุโบสถ

๖) อาจิณณกัปปะ ประพฤติตามพระอุปัชฌาย์อาจารย์ได้ทันทีแม้จะผิดหลักก็ตาม ซึ่งตามปกติเถรวาทถือธรรมและวินัยเป็นเกณฑ์

๗) อมถิตกัปปะ ฉันนมสดที่แปรไปแล้วแต่ยังไม่เป็นนมเปรี้ยวได้ ซึ่งขัดกับพระวินัยบัญญัติข้อว่า "ภิกษุใด ฉันแล้ว บอกห้ามภัตตาหารแล้ว เคี้ยวของเคี้ยวหรือฉันของฉัน ต้องอาบัติปาจิตตีย์"

๘) ชโลคึ ปาตุ ดื่มสุราอ่อนๆ ได้ ซึ่งขัดกับพระวินัยบัญญัติข้อว่า "ภิกษุ

---

[๓๖] วิ.จูฬ. (ไทย) ๗/๔๔๖/๓๙๓.

ต้องอาบัติ เพราะดื่มสุราและเมรัย”

๙) อทสกนิสีทนะ ใช้ผ้ารองนั่งที่ไม่มีชายก็ได้ ซึ่งขัดกับพระวินั ยบัญญัติข้อว่า “ภิกษุใด นั่งหรือนอน บนเตียงตั่งอันมีเท้า บนกุฎีชั้นปลายในวิหารของสงฆ์ ต้องอาบัติปาจิตตีย์”

๑๐)ชาตรูปรชตะ รับเงินรับทองได้ ซึ่งขัดกับพระวินัยบัญญัติข้อว่า “ภิกษุใด รับเองหรือใช้ให้ผู้อื่นรับเงินและทอง หรือยินดีทองและเงินที่เขาเก็บไว้ให้ ต้ องอาบัตินิสสัคคียปาจิตตีย์” นอกจากนี้ยังขัดกับพระพุทธพจน์ที่ว่า “ดวงจันทร์ดวงอาทิตย์ย่อมมัวหมองไม่ส่องแสง ไม่สว่าง ไม่รุ่งเรือง เพราะเหตุ ๔ ประการ คือ (๑) เมฆ (๒) หมอก (๓) ควันและฝุ่นละออง (๔) ราหู (ราหูอมจันทร์) ฉันใด สมณพราหมณ์ ย่อมมัวหมอง ไม่สง่า ไม่ผ่องใส ไม่รุ่งเรือง เพราะสิ่ง ๔ ประการ คือ (๑) ดื่มสุราและเมรัย (๒) เสพเมถุน (๓) ยินดีรับทองและเงิน (๔) ดำเนินชีวิตด้วยมิจฉาชีพ ฉันนั้นเหมือนกัน”[๓๗]

การสังคายนาครั้งที่ ๒ นี้มีการกสงฆ์ คือพระอรหันต์ ๗๐๐ รูป โดยการชักชวนของพระยสกากัณฑกบุตร มีพระเรวตะเป็นผู้ถาม พระสัพพกามีเป็นผู้วิสัชนา ประชุมสังคายนาที่ วาลิการาม เมืองไพสาลี เมื่อ พ .ศ. ๑๐๐ โดยพระเจ้ากาลาโศกราชเป็นองค์ศาสนูปถัมภ์ สิ้นเวลา ๘ เดือน จึงแล้วเสร็จ

ผลจากการสังคายนาครั้งที่ ๒ นี้ เป็นเหตุให้พวกภิกษุวัชชีบุตรประมาณ ๑๐,๐๐๐ รูป ได้แยกไปตั้งนิกายใหม่ ชื่อ มหาสังฆิกหรือมหาสังคีติ เนื่องจากไม่พอใจต่อการตัดสินในเรื่องวัตถุ ๑๐ ประการ ที่พวกตนประพฤติอยู่ว่าผิดต่อพระวินัยบัญญัติ นิกายมหาสังฆิกหรือมหาสังคีตินี้ เป็นนิกายแห่งพระพุทธศาสนา ที่รู้จักกันต่อมาว่า “นิกายมหายาน”[๓๘]

สรุปการทำสังคายนา ครั้งที่ ๒

พ.ศ. ที่ทำ -	๑๐๐ ปี
มูลเหตุ	- วัตถุ ๑๐ ประการของภิกษุวัชชีบุตร
สถานที่	- วาลิการาม เมืองไพศาลี แคว้นวัชชี
ประธานสงฆ์	- พระยสกากัณฑบุตร พร้อมด้วยพระเถระผู้ใหญ่
ผู้ซักถาม	- พระสัพพกามี

---

[๓๗] วิ.มหา. (ไทย) ๗/๔๔๗/๓๙๕-๓๙๖.

[๓๘] ไกรวุฒิ มะโนรัตน์, **วรรณคดีบาลี ๑**, หน้า ๗๙-๘๑.

ผู้วิสัชชนา - พระเรวตะ, พระสาฬหะ, ชาวเมืองปาจีนะ และพระขุชชโสภิตะ, พระวาสภคามิกะ, พระสัมภูตะ สาณวาสี พระสุมนะ ชาวเมืองปาฐา

การกสงฆ์ - พระอรหันต์ ๗๐๐ องค์

ระยะเวลาทำ - ๘ เดือน

ผู้อุปถัมภ์ - พระเจ้ากาฬาโศกราช และชาวเมือง

ผลที่ได้ - พระธรรมวินัยมั่นคงในส่วนเถรวาทดั้งเดิม และมีการแตกนิกาย เป็นเหตุให้พวกภิกษุวัชชีบุตร ๑๐,๐๐๐ รูปได้แยกไปตั้งนิกายมหาสังฆิก หรือมหาสังคีติ เป็นนิกายที่รู้จักกันต่อมาว่า “นิกายมหายาน”

การสังคายนาครั้งที่ ๓ ปรารภเดียรถีย์ประมาณ ๖๐,๐๐๐ คน ปลอมบวชในพระพุทธศาสนาเพราะมีลาภสักการะเกิดขึ้น โดยการกสงฆ์คือพระอรหันต์ ๑,๐๐๐ รูป มีพระโมคคัลลีบุตรติสสเถระเป็นประธาน ทำที่อโศการาม เมืองปาฏลีบุตร เมื่อ พ.ศ. ๒๓๔ (พ.ศ. ๒๑๘ เป็นปีที่พระเจ้าอโศกขึ้นครองราชย์) มีพระเจ้าอโศกหรือพระศรีธรรมาโศกราชเป็นองค์ศาสนูปถัมภ์ สิ้นเวลา ๙ เดือน จึงแล้วเสร็จ

การสังคายนาครั้งที่ ๓ นี้ คัมภีร์สมันตปาสาทิกาอรรถกถาวินัยปิฎกได้อธิบายว่า พระสังคีติภาณกาจารย์ได้จัดหมวดหมู่ “พระธรรมและพระวินัย” ออกเป็น ๓ หมวดใหญ่ เรียกว่า “ปิฎก” คือ[๓๙]

๑) พระวินัยปิฎก ประมวลพระพุทธพจน์ส่วนพระวินัย

๒) พระพุทธสุตตันตปิฎก ประมวลพระพุทธพจน์ส่วนพระสูตร

๓) พระอภิธรรมปิฎก ประมวลพระพุทธพจน์ส่วนปรมัตถ์

นอกจากนี้ พระโมคคัลลีบุตรติ สสเถระยังส่งพระธรรมทูตไปเผยแผ่ศาสนาในส่วนต่างๆ ของทวีปเอเชีย ๙ สาย เสถียร โพธินันทะ[๔๐] ได้อธิบายเพิ่มเติม ดังนี้

๑) สายพระมัชฌันติกะ ไปเผย แผ่พระพุทธศาสนา ณ แคว้นก าศมีระ และคันธาระ ปัจจุบันได้แก่ดินแดนแถบตะวันตกเฉียงเหนือของอินเดีย เลยเข้าไปถึงบางส่วนของอัฟกานิสถาน

---

[๓๙] พระพุทธโฆสาจารย์, **สมนฺตปาสาทิกาย นาม วินยฏฺฐกถาย ปธโม ภาโค**, หน้า ๑๗.

[๔๐] เสถียร โพธินันทะ, **ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา**, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๒), หน้า ๑๘๕-๒๘๘.

๒) สายพระมหาเทวะ ไปเผย แผ่พระพุทธศาสนา ณ แคว้นมหิสมณฑล ปัจจุบันได้แก่แคว้นไมซอร์หรือมานธาตา และดินแดนแถบลุ่มแม่น้ำโคธาวรี อยู่ทางภาคใต้ของอินเดีย

๓) สายพระรักขิตะ ไปเผยแผ่พระพุทธศาสนา ณ วนวาสีประเทศ ได้แก่แคว้นกนราเหนือทางภาคตะวันตกเฉียงใต้ของอินเดีย ในคัมภีร์มหาวงศ์ กล่าวว่า ครั้งนั้นมีอารามทางพระพุทธสาสนาเกิดขึ้น ณ ดินแดนแห่งนั้น ถึง ๕๐๐ อาราม

๔) สายพระธรรมรักขิตะ ท่านผู้นี้เป็นฝรั่งชาติกรีก เข้าใจว่าเป็นฝรั่งคนแรกที่บวชในพระพุทธศาสนา ได้ไปเผยแ ผ่พระพุทธศาสนา ณ อปรันตกชนบทเข้าใจว่าเป็นแถวชายทะเลเหนือเมืองบอมเบย์ปัจจุบัน

๕) สายพระมหาธรรมรักขิตะ ได้ไปเผยแ ผ่พระพุทธศาสนา ณ แคว้นมหาราษฎร์ ปัจจุบันได้แก่ดินแดนแถบตะวันออกเฉียงเหนือห่างจากบอมเบย์

๖) สายพระมหารักขิตะ ได้ไปเผยแ ผ่พระพุทธศาสนา ณ โยนกประเทศ ได้แก่แคว้นของฝรั่งชาติกรีกในทวีปเอเชียตอนกลาง เหนือประเทศอิหร่านขึ้นไปจนถึงตุรกี

๗) สายมิชฌิมะ และพระเถระอีก ๔ รูป คือ ๑. พระกัสสปโคตตะ ๒. พระมูลกเทวะ ๓. พระทุนทภิสสระ ๔. พระเทวะ รวม ๕ รูป ไปเผยแผ่พระพุทธศาสนา ณ แคว้นดินแดนภูเขาหิมาลัย

๘) สายพระโสณะและพระอุตตระ ได้ไปเผยแ ผ่พระพุทธศาสนา ณ ดินแดนสุวรรณภูมิ สำหรับสุวรรณภูมินี้ นักโบราณคดีแตกมติเป็น ๔ พวก พวกหนึ่งว่า ได้แก่แคว้นเล็กในประเทศอินเดียตะวันออกเฉียงใต้ พวกหนึ่งว่า ได้แก่หมู่เกาะชะวา สุมาตรา พวกหนึ่งว่า ได้แก่ตอนใต้ของประเทศพม่า และพวกหนึ่งว่า ได้แก่ ดินแดนลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนใต้ของประเทศไทย มติของสองพวกหลังนี้มีมากกว่าเพื่อน แต่ปัจจุบันดูเหมือนน้ำหนักจะเอนมาทางสุวรรณภูมิ คือตอนลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนใต้มาก

๙) สายพระมหินทเถระ พร้อมด้วยพระริษฏิยะ, อุทริยะ, สัมพละ และภัททสาระไปเผยแผ่พระพุทธศาสนา ณ เกาะลังกาในรัชสมัยของพระเจ้าเทวานัมปิยติสสะ ผู้เป็ นกษัตริย์แห่งเกาะลังกา[๔๑] และได้ชักนำให้พระองค์เลื่อมใสในพระพุทธศาสนา ยังผลให้พระพุทธศาสนาเจริญมั่นคงในประเทศศรีลังกาสืบมาจนทุกวันนี้[๔๒]

---

[๔๑] พัฒน์ เพ็งผลา, **ประวัติวรรณคดีบาลี**, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์

การเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระธรรมทูตทุกสาย เป็นการไปอย่างเป็นคณะสงฆ์ ซึ่งสามารถให้การอุปสมบทแก่กุลบุตรผู้มีศรัทธาได้ แต่ท่านบ อกไว้เฉพาะหัวหน้า กล่าวเฉพาะสายพระโสณเถระกับพระอุตตรเถระนั้น จากหลักฐานที่ค้นพบที่ นครปฐม บอกว่าทั้งสองท่านได้มาประดิษฐานพระพุทธศาสนาในดินแดนที่เรียกว่า สุวรรณภูมิ ซึ่งเชื่อกันว่าได้แก่ดินแดนที่เป็นจังหวัดนครปฐมในปัจจุบัน เมื่อปี พ.ศ. ๒๗๔-๓๐๔[๔๓]

สรุปการทำสังคายนา ครั้งที่ ๓

พ.ศ. ที่ทำ - ๒๓๔

มูลเหตุ - เดียรถีย์ปลอมบวช และบัญญัติธรรมปฏิรูป

สถานที่ - อโศการาม เมืองปาฏลีบุตร

ประธานสงฆ์ - พระโมคคัลลีบุตรติสสเถระ

การกสงฆ์ - พระอรหันต์ ๑,๐๐๐ องค์

ระยะเวลาทำ - ๙ เดือน

ผู้อุปถัมภ์ - พระเจ้าอโศกราชหรือพระศรีธรรมาโศกราชและชาวเมือง

ผลที่ได้ - จัดพระธรรมวินัยเป็น ๓ ปิฎก คือ พระวินัยปิฎก พระสุตตันตปิฎก พระอภิธรรมปิฎก

- เป็นเหตุให้จับพระภิกษุปลอมบวชสึกเป็นจำนวนมาก
- มีการจัดส่งพระสมณทูตไปเผยแผ่พระพุทธศาสนารวม ๙ สาย

การสังคายนาครั้งที่ ๔ ปรารภจะให้พระศาสนาประดิษฐานมั่นคงในลังกาทวีป พระสงฆ์ ๖๘,๐๐๐ รูป มีพระมหินทเถระเป็นประธานและเป็นผู้ถาม พระอริฏฐะเป็นผู้วิสัชนา ประชุมทำที่ถูปาราม เมื่ออนุราธบุรี เมื่อ พ.ศ. ๒๓๖ โดยพระเจ้าเทวานัมปิยติสสะเป็นศาสนูปถัมภก **สิ้นเวลา ๗ เดือน** จึงแล้วเสร็จ

สรุปการทำสังคายนา ครั้งที่ ๔

พ.ศ. ที่ทำ - ๒๓๖

มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๔๒), หน้า ๓๐-๓๑.

[๔๒] ไกรวุฒิ มะโนรัตน์, **วรรณคดีบาลี** ๑, หน้า ๗๙-๘๑.

[๔๓] พระราชธรรมนิเทศ (ระแบบ จิตญาโณ), **ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา**, พิมพ์ครั้งที่ ๓. (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖), หน้า ๑๓๖.

มูลเหตุ - ให้พระพุทธศาสนาประดิษฐานมั่นคงในลังกาทวีป
สถานที่ - ถูปาราม เมืองอนุราธบุรี
ประธานสงฆ์ - พระมหินทเถระและเป็นผู้ถาม
ผู้วิสัชชนา - พระอริฏฐเถระ
การกสงฆ์ - พระอรหันต์ ๖๘,๐๐๐ องค์
ใช้เวลาทำ **- ๑๐ เดือน**
ผู้อุปถัมภ์ - พระเจ้าเทวานัมปิยติสสะ และชาวเมือง
ผลที่ได้ - เป็นเหตุพระพุทธศาสนามั่นคงในลังกาทวีป

การสังคายนาครั้งที่ ๕ ปรารภพระสงฆ์แตกกันเป็น ๒ พวก คือ พวกมหาวิหาร กับพวกอภัยคีรีวิหาร และคำนึงว่า สืบไปภายหน้ากุลบุตรจะถอยปัญญา **ควรจารึกพระธรรมและวินัยลงในใบลาน** พระอรหันต์ ๕๐๐ รูป ประชุมกันสวดซ้อมแล้วจารพุทธพจน์ลงในใบลาน ณ อาโลกเลนสถานในมลยชนบท ในลังกาทวีป เมื่อ พ .ศ. ๔๓๓ (ว่า ๔๓๖ ก็มี ๔๕๐ ก็มี ๔๖๐ ก็มี) โดยพระเจ้าวัฏฏคามณีอภัยเป็นศาสนูปถัมภ์ ใช้เวลาในการทำ ๑ ปี จึงแล้วเสร็จ จากนั้นจึงได้จารึกเป็นอักษรลงในใบลานเป็นหลักฐานต่อมา

การสังคายนาครั้งที่ ๕ นี้มีความสำคัญ คือ

๑) เป็นครั้งแรกที่มีบันทึกพระพุทธพจน์เป็นลายลักษณ์อักษรลงบนใบลานด้วยภาษาบาลีอักษรสิงหล

๒) พระธรรมและพระวินัย ที่จารึกเป็นลายลักษณ์อักษรครั้งนี้ เป็นต้นฉบับของพระไตรปิฎกฝ่ายเถรวาท ซึ่งภายหลังได้มีผู้นำไปแปลเป็นภาษาปร ะจำชาติและภาษาท้องถิ่นของพวกตน ได้ทำการเผยแผ่พระพุทธศาสนา

สรุปการทำสังคายนา ครั้งที่ ๕
พ.ศ. ที่ทำ - ๔๓๓ (๔๓๖, ๔๕๐, ๔๖๐ ก็มี)
มูลเหตุ - พระสงฆ์แตกแยกเป็น ๒ พวก คือ
- พวกมหาวิหาร กับพวกอภัยคีรีวิหาร
- และจารึกพระธรรมวินัยลงในใบลาน
สถานที่ - อโศกเลณสถาน ในมัณฑเลชนบท ลังกาทวีป
ประธานสงฆ์ - พระรักขิตเถระ
การกสงฆ์ - พระอรหันต์ ๕๐๐ องค์
ระยะเวลาทำ - ๑ ปี

ผู้อุปถัมภ์ - พระเจ้าวัฏฏคามณีอภัย และชาวเมือง

ผลที่ได้ - จารึกพระธรรมวินัยลงในใบลานเป็นครั้งแรก

การสังคายนาครั้งที่ ๖ ปรารภการแปลคัมภีร์ภาษาสิงหลสู่ภาษามคธ เนื่องจากภาษาสิงหลรู้จำกัดในหมู่พื้นเมือง หากไม่แปลเป็นภาษากลางคือ ภาษามคธ ต่อไปภายหน้าพระไตรปิฎกอาจสูญหายหรือผิดเพี้ยนไป จึงได้ปริวรรตและแปลคัมภีร์จากภาษาของชาวพื้นเมืองคือภาษาสิงหล ลงสู่ภาษามคธ คือตันติภาษาอันเป็นภาษาแบบแผน โดยมีพระพุทธโฆสาจารย์ ชาวอินเดียเป็นประธานประชุมทำกันที่ลังกาทวีป เมื่อ พ .ศ.๙๕๖ ภายใต้พระบรมราชูปถัมภ์ของพระเจ้ามหานาม ใช้เวลาในการทำ ๑ ปี จึงแล้วเสร็จ

สรุปการทำสังคายนา ครั้งที่ ๖

พ.ศ. ที่ทำ - ๙๕๖

มูลเหตุ - ต้องการแปลคัมภีร์จากภาษาสิงหลเป็นภาษามคธ

สถานที่ - ลังกาทวีป ประเทศศรีลังกา

ประธานสงฆ์ - พระพุทธโฆสาจารย์

การกสงฆ์ - ไม่ปรากฏจำนวน

ใช้เวลาทำ - ๑ ปี

ผู้อุปถัมภ์ - พระเจ้ามหานาม และชาวเมือง

ผลที่ได้ - แปลคัมภีร์จากภาษาสิงหลเป็นภาษามคธได้สำเร็จ

การสังคายนาครั้งที่ ๗ ปรารภเรื่องการรจนาคัมภีร์ฎีกาหรือคัมภีร์อรรถาธิบายของคัมภีร์อรรถกถา พระสงฆ์ผู้ทรงธรรมและพระวินัยกว่า ๑,๐๐๐ รูป เป็นการกสงฆ์ มีพระมหากัสสปะเป็นประธาน ประชุมทำกันในลังกา เมื่อ พ .ศ. ๑๕๘๗ ภายใต้พระบรมราชูปถัมภ์ของพระเจ้าปรักกมพาหุ ใช้เวลาในการทำ ๑ ปี จึงแล้วเสร็จ

สรุปการทำสังคายนา ครั้งที่ ๗

พ.ศ. ที่ทำ - ๑๕๘๗

มูลเหตุ - ต้องการรจนาคัมภีร์ฎีกาหรือคัมภีร์อธิบายอรรถกถา

สถานที่ - ลังกาทวีป ประเทศศรีลังกา

ประธานสงฆ์ - พระมหากัสสปะ

การกสงฆ์ - ๑,๐๐๐ รูป

ใช้เวลาทำ - ๑ ปี

ผู้อุปถัมภ์ - พระเจ้าปรักกมพาหุและชาวเมือง

ผลที่ได้ - รจนาคัมภีร์ฎีกาหรือคัมภีร์อธิบายอรรถกถาได้สำเร็จ
- เกิดคัมภีรีฎีกาและคัมภีร์อรรถกถาเพื่อใช้เป็นแหล่งค้นคว้าและอ้างอิงหลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนา

การสังคายนาครั้งที่ ๘ กระทำ ณ ณ วัดโพธาราม จังหวัดเชียงใหม่ ประเทศไทย ในปี พ .ศ. ๒๐๒๐ พระเจ้าติโลกราชแห่งเมืองเชียงใหม่ ได้อาราธนาพระสงฆ์ที่ ทรงพระไตรปิฎกหลายร้อยรูปให้ช่วยชำระอักษรพระไตรปิฎกบนใบลาน ณ วัดโพธาราม ใช้เวลาในการทำ ๑ ปี จึงแล้วเสร็จ

สรุปการทำสังคายนา ครั้งที่ ๘

พ.ศ. ที่ทำ - ๒๐๒๐
มูลเหตุ - ชำระอักษรพระไตรปิฎกลงบนใบลาน
สถานที่ - ณ วัดโพธาราม จังหวัดเชียงใหม่ ประเทศไทย
ประธานสงฆ์ - ไม่ปรากฏชื่อประธานสงฆ์
การกสงฆ์ - ไม่ระบุจำนวนที่แน่นอน
ระยะเวลาทำ - ๑ ปี
ผู้อุปถัมภ์ - พระเจ้าติโลกราชแห่งเมืองเชียงใหม่และชาวเมือง
ผลที่ได้ - ชำระอักษรพระไตรปิฎกลงบนใบลานเสร็จเรียบร้อย
- มีคัมภีร์ที่บันทึกลงบนใบลานเพื่อใช้ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา

การสังคายนาครั้งที่ ๙ กระทำในประเทศไทย เมื่อปี พ .ศ. ๒๓๓๑ ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช องค์ปฐมกษัตริย์แห่งราชวงศ์จักรีแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ทรงอาราธนาพระสงฆ์ผู้เชียวชาญพระไตรปิฎก จำนวน ๒๑๘ รูป ราชบัณฑิตที่เป็นอุบาสกอีก ๓๒ คน ช่วยกันชำระพระไตรปิฎกซึ่งกระจัดกระจายสูญหายภายหลังกรุงศรีอยุธยาถูกพม่าเผาทำลาย ณ วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฏิ์

สรุปการทำสังคายนา ครั้งที่ ๙

พ.ศ. ที่ทำ - ๒๓๓๑
มูลเหตุ - ชำระอักษรพระไตรปิฎกลงบนใบลาน
สถานที่ - ณ วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฏิ์ กรุงเทพมหานคร ประเทศไทย
ประธานสงฆ์ - ไม่ปรากฏชื่อประธานสงฆ์

การกสงฆ์ - ฝ่ายสงฆ์ จำนวน ๒๑๘ รูป
- ฝ่ายฆราวาส จำนวน ๓๒ ท่าน
ระยะเวลาทำ - ไม่ปรากฏระยะเวลาที่แน่นอน
ผู้อุปถัมภ์ - พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช
ผลที่ได้ - มีการตรวจชำระพระไตรปิฎก
- มีคัมภีร์พระไตรปิฎกฉบับที่สมบูรณ์เพื่อใช้ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา

แม้ประเทศที่นับถือพระพุทธศาสนาแบบเถรวาทด้วยกันโดยเฉพาะไทย พม่า และศรีลังกา ยังนับครั้งการสังคายนาไม่ตรงกัน เนื่องจากการสังคายนาบางครั้งไม่เป็นที่ยอมรับของประเทศอื่น สรุปการนับสังคายนาของประเทศต่างๆ ดังนี้

(๑) ประเทศศรีลังกา ยอมรับการสังคายนา ๓ ครั้งที่ประเทศอินเดีย และนับจากสังคายนาที่ประเทศของตนต่อมาอีก ๓ ครั้ง ครั้งที่ ๖ หรือครั้งสุดท้ายของลังกากระทำเมื่อ พ .ศ. ๒๔๐๖ ที่รัตนปุระ ประเทศศรีลังกา พระภิกขุเว สิริสุมังคละ เป็นประธาน กระทำอยู่ ๔ เดือนจึงสำเร็จ การสังคายนาครั้งนี้เป็นที่รับรู้กันเฉพาะในศรีลังกาเท่านั้น

(๒) ประเทศพม่า นับสังคายนาที่ทำอินเดีย ๓ ครั้ง แล้วนับครั้งที่ ๒ ที่ทำศรีลังกา (สังคายนาครั้งที่ ๕ พ.ศ. ๔๕๐ หรือ ๔๓๓) เป็นครั้งที่ ๔ และมีเพิ่มครั้งที่ ๕ และ ๖ ที่ประเทศพม่า คือ

สังคายนาครั้งที่ ๕ ทำให้รัชสมัยพระเจ้ามินดง พระชาคราภิวังสะ พระนรินทาภิชชะ และพระสุมังคลสามี ผลัดกันเป็นประธาน ท่ามกลางที่ประชุมพระ และคฤหัสถ์ผู้แตกฉานในพระไตรปิฎก ๒๔๐๐ ท่าน กระทำอยู่ ๕ เดือนจึงสำเร็จ สังคายนาครั้งนี้มีขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๔๑๔

สังคายนาครั้งที่ ๖ เนื่องในโอกาสฉลอง ๒๕ พุทธศตวรรษของพม่า รัฐบาลพม่าได้เชิญผู้นำชาวพุทธต่างประเทศ โดยเฉพาะสายเถรวาท ได้แก่ พม่า ศรีลังกา ไทย ลาว และกัมพูชา จุดประสงค์ของการสังคายนาครั้งนี้เพื่อพิมพ์พระไตรปิฎก พร้อมอรรถกถาและคำแปลเป็นภาษาพม่า ได้ทำอยู่ ๒ ปี คือระหว่าง ๑๗ พฤษภาคม ๒๔๙๗-๒๔ พฤษภาคม ๒๔๙๙ เสร็จแล้วได้แจกจ่ายพระไตรปิฎกฉบับอักษรพม่าไปยังประเทศต่างๆ ด้วย

(๓) ประเทศไทย ยอมรับการสังคายนาตามลำดับที่ทำในลังกา ๕ ครั้ง ถือว่าเป็นประวัติที่ควรรู้เกี่ยวกับความเป็นมาแห่งพระธรรมวินัย แต่หนังสือสังคีติยวงศ์ รจนาเป็นภาษาบาลี โดยสมเด็จพระวันรัต วัดพระเชตุพนฯ (รจนาเมื่อครั้งยังเป็นพระพิมลธรรม) ในรัชกาลที่ ๑ ได้จัดลำดับสังคายนาไว้ ๙ ครั้งคือ

สังคายนาครั้งที่ ๑-๒-๓ ทำในประเทศอินเดียดังกล่าวแล้ว

สังคายนาครั้งที่ ๔-๗ ทำในประเทศลังกา

สังคายนาครั้งที่ ๖ ทำในลังกา เมื่อ พ.ศ. ๙๕๖ พระพุทธโฆสาจารย์ ชาวอินเดีย ได้แปลและเรียบเรียงอรรถกถาจากภาษาสิงหลเป็นภาษาบาลี ในรัชสมัยพระเจ้ามหานาม การสังคายนาครั้งนี้มิได้ชำระพระไตรปิฎก หากแต่ชำระอรรถกถา ทางลังกาจึงไม่นับเป็นการสังคายนา

สังคายนาครั้งที่ ๗ ทำในลังกา เมื่อ พ .ศ. ๑๕๘๗ พระกัสสปเถระ เป็นประธาน ได้รจนาและชำระคัมภีร์ฎีกาต่างๆ ร่วมกับภิกษุผู้เชี่ยวชาญพุทธธรรมกว่า ๑,๐๐๐ รูป[๔๔]

สังคายนาครั้งที่ ๘-๙ ทำในไทย

จะเห็นว่าการสังคายนาพระไตรปิฎก การจารึกและการถ่ายทอดพระไตรปิฎกผ่านยุคต่างๆ ดังกล่าวมาข้างต้นนั้น แก่นแท้หรือสาระสุดท้ายของงานคือการดำรงรักษาพระพุทธพจน์ที่สืบทอดมาในรูปของพระไตรปิฎกภาษาบาลีไว้ให้บริสุทธิ์บริบูรณ์ที่สุด คงเดิม ตามที่มีการรวบรวมพุทธพจน์ครั้งแรกในการสังคายนาครั้งที่ ๑ ให้ผู้อ่านเข้าถึงคำสอนเดิมของพระพุทธเจ้าโดยตรงโดยไม่มีมติของบุคคลอื่นใดมากีดกัน แม้แต่ความคิดเห็นของพระธรรมสังคาหกาจารย์ ซึ่งหากจะมีท่ านก็ได้บอกแจ้งหมายแยกไว้ เป็นการเปิดโล่งต่อการใช้ปัญญาของผู้ศึกษาอย่างเต็มที่[๔๕]

สรุปท้ายบท

คำสอนขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าสมัยต้นพุทธกาลเรียกว่าพุทธพจน์บ้าง พรหมจรรย์บ้าง ในช่วงปลายพุทธกาล เรียกว่า ธรรมและวินัย ส่วนสมัยหลัง

---

[๔๔] เสฐียรพงษ์ วรรณปก, **คำอธิบายพระไตรปิฎก,** หน้า ๑๐.

[๔๕] พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **พระไตรปิฎก : สิ่งที่ชาวพุทธควรรู้,** (กรุงเทพมหานคร: พิมพ์ที่ บริษัท เอส.อาร์.พริ้นติ้ง แมสโปรดักส์ จำกัด, ๒๕๔๗), หน้า ๒๘.

พุทธกาลเมื่อพระอรหันตสาวกได้ประชุมกันรวบรวมจัดระเบียบหมวดหมู่คำสอนขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าซึ่งเรียกว่า “ธัมมวินยสังคีติ” คำว่า สังคีติ ก็คือ สังคายนา ” สังคายนาก็คือการรวบรวมหลักธรรมคำสอนภายหลังจึงเกิดมีคำว่า“พระไตรปิฎก” ขึ้นโดยลำดับ

พระไตรปิฎกมีเนื้อหารวมทั้งสิ้นถึง ๘๔,๐๐๐ ธรรมขันธ์ แบ่งเป็นพระวินัยปิฎก ๒๑,๐๐๐ พระธรรมขันธ์ พระสุตตันตปิฎก ๒๑,๐๐๐ พระธรรมขันธ์ และพระอภิธรรมปิฎก ๔๒,๐๐๐ พระธรรมขันธ์ ดังเนื้อหาโดยสรุปสาระสำคัญที่ได้ศึกษามาในบทที่ ๒ นี้แล้ว ดังนั้นพุทธศาสนิกชนและผู้สนใจหลักธรรมคำสอนจากพระไตรปิฎก จึงควรคำนึงถึงพระพุทธดำรัสที่องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ตรัสไว้ครั้งหนึ่งว่า พระธรรมวินัยจะเป็นศาสดาแทนพระองค์ภายหลังที่พระองค์ล่วงลับไปแล้ว พระไตรปิฎกจึงเปรียบเสมือนตัวแทนของพระพุทธองค์ และเป็นที่ที่ ชาวพุทธสามารถเข้าเฝ้าพระพุทธองค์ได้อย่างใกล้ชิดได้ตลอดเวลา

คำถามท้ายบท

๑. ความหมายของพระไตรปิฎกคืออะไร จงอธิบาย

๒. พระไตรปิฎกมีความสำคัญอย่างไรบ้าง จงวิเคราะห์ความสำคัญ

๓. สาระสำคัญของพระไตรปิฎกมีอย่างไรบ้าง จงสรุปสาระสำคัญ

๔. พระไตรปิฎกมีพัฒนาการอย่างไร จงอธิบาย

๕. นิสิตมีวิธีการสืบทอดพระไตรปิฎกอย่างไรบ้าง จงบอกวิธีการสืบทอดพระไตรปิฎก

เอกสารอ้างอิงประจำบท

ไกรวุฒิ มะโนรัตน์. **วรรณคดีบาลี ๑**. กรุงเทพมหานคร : จรัญสนิทวงศ์การพิมพ์ , ๒๕๔๙.

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต). **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์ .** พิมพ์ครั้งที่ ๑๐. กรุงเทพ มหานคร : พิมพ์ที่ บริษัท เอส . อาร์. พริ้นติ้ง แมส โปรดักส์ จำกัด, ๒๕๔๖.

________. **รู้จักพระไต รปิฎกเพื่อเป็นชาวพุทธที่แท้ .** พิมพ์ครั้ง ๒. กรุงเทพมหานคร : พิมพ์ที่ เอดิสัน เพรส์ โปรดักส์, ๒๕๔๓.

________. **พระไตรปิฎก : สิ่งที่ชาวพุทธควรรู้** . กรุงเทพ มหานคร : พิมพ์ที่ บริษัท เอส.อาร์.พริ้นติ้ง แมสโปรดักส์ จำกัด, ๒๕๔๗.

พระพุทธโฆสาจารย์ . **สมนฺตปาสาทิกาย นาม วินยฏฺ ฐกถาย ป ฐโม ภาโค .** พิมพ์ครั้งที่ ๖. กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๕.

พระมหาสังเวย ธมฺมเนตฺติโก . **ความอัศจรรย์ในพระธรรมวินัย .** กรุงเทพ-มหานคร : สำนักพิมพ์ประดิพัทธ์, ๒๕๓๖.

พระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต). "ความเป็นมาของพระไตรปิฎก " ใน; **พระไตรปิฎก : ประวัติและความสำคัญ .** กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

พระราชกวี (เกษม สญฺญโต). **พระไตรปิฎกวิจารณ์.** กรุงเทพมหานคร : บริษัท คอมแพคท์พริ้นท์ จำกัด, ๒๕๔๓.

พระราชธรรมนิเทศ (ระแบบ จิตญาโณ). **ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา .** พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖.

พระอมรมุนี (จับ จิตธมฺโม). **นำเที่ยวพระไตรปิฎก** . พิมพ์ครั้งที่ ๗. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

พัฒน์ เพ็งผลา . **ประวัติวรรณคดีบาลี** . พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพ มหานคร : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๔๒.

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย . **พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาเตปิฏกํ .** ๒๕๐๐.กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย,

เสถียร โพธินันทะ . **ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา .** พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพ-มหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๒.

เสถียรพงษ์ วรรณปก, รศ. "วิธีศึกษาค้นคว้าพระไตรปิฎก" ใน ; **เก็บเพชรจากคัมภีร์พระไตรปิฎก .** กรุงเทพมหาคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย , ๒๕๔๒.

________. **คำอธิบายพระไตรปิฎก .** กรุงเทพมหานคร : หอรัตนชัยการพิมพ์ , ๒๕๔๐.

บทที่ ๓
อรรถกถา

อาจารย์ไกรวุฒิ มะโนรัตน์
อาจารย์สุทน ติสันเทียะ

วัตถุประสงค์การเรียนประจำบท

เมื่อได้ศึกษาเนื้อหาในบทนี้แล้ว นิสิตสามารถ

๑. อธิบายความหมายของอรรถกถาได้
๒. จำแนกประเภทของอรรถกถาได้
๓. สรุปความสำคัญของอรรถกถาได้
๔. อธิบายกำเนิดและพัฒนาการของอรรถกถาได้

ขอบข่ายเนื้อหา

- ความนำ
- ความหมายของอรรถกถา
- ประเภทของอรรถกถา
- ความสำคัญของอรรถกถา
- กำเนิดและพัฒนาการของอรรถกถา

๓.๑ ความนำ

ศาสนาทุกศาสนา ย่อมมีคัมภีร์หรือตำราทางศาสนาเป็นหลักในการศึกษาและเผยแผ่คำสั่งสอนของศาสดา หากเรายอมรับว่าคัมภีร์หรือตำราทางศาสนาเป็นวรรณคดีศาสนา พระพุทธศาสนาก็มีวรรณคดีมากมายโดยเฉพาะ พระพุทธศาสนานิกายเถรวาทได้มีคัมภีร์หรือตำราสำคัญทางศาสนาเป็นจำนวนมากที่เขียนด้วยภาษาบาลี เรียกในที่นี้ว่า วรรณคดีบาลี ซึ่งนอกจากวรรณคดีพระไตรปิฎกแล้ว ยังมีวรรณคดีอรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา โยชนา ปกรณ์วิเสส และวรรณกรรมบาลีอื่นๆ ด้วย แต่ในที่นี้จะกล่าวถึงเฉพาะวรรณคดีบาลีประเภทอรรถกถา ต่อไป

๓.๒ ความหมายของอรรถกถา

อรรถกถา หมายถึง ปกรณ์ที่พระอาจารย์ทั้งหลายในภายหลังแต่งแก้อรรถแห่งบาลี คือพระไตรปิฎก หรือคัมภีร์อธิบายความในพระไตรปิฎก ซึ่งมีทั้ง **อรรถกถาพระวินัยปิฎก อรรถกถาพระสุตตันตปิฎกและอรรถกถาพระอภิธรรมปิฎก** อาจารย์ผู้แต่งอรรถกถาเหล่านั้น เรียกว่า “อรรถกถาจารย์”[๙๖]

อรรถกถา เป็นคัมภีร์อธิบายความในพระไตรปิฎก มีกำเนิดที่มาทั้งจากที่พระพุทธเจ้าทรงอธิบายไว้เองและเหล่าสาวกมีพระอัครสาวกมีพระสารีบุตรเถระ เป็นต้น อธิบายไว้ได้รับการนำสืบต่อคู่กันมากับพระไตรปิฎก และนำสู่เกาะสิงหล (ประเทศศรีลังกา) โดยพระมหามหินทเถระ พระโอรสในพระเจ้าอโศกมหาราชแห่งชมพูทวีป (อินเดีย) ภายหลังสังคายนาครั้งที่ ๓ แล้วแปลเรียบเรียงเป็นภาษาสิงหลพร้อมทั้งพระไตรปิฎกไว้โดยพระเถระผู้แตกฉานในพระไตรปิฎกชาวสิงหล ต่อมาพระพุทธโฆสาจารย์ ชาวชมพูทวีปได้เดินทางจากชมพูทวีปมาแปลเรียบเรียงอรรถกถาภาษาสิงหลกลับเป็นภาษาบาลีมคธ ณ เกาะสิงหล แล้วรักษาสืบต่อกันมาจนถึงปัจจุบัน

---

[๙๖] พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลศัพท์**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑. (กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๓๒๕.

๓.๓ ประเภทของอรรถกถา[๔๗]

อรรถกถาอธิบายความในพระไตรปิฎก แบ่ง**ตาม "นัยของการอธิบายความ"** ได้ ๒ ประเภท คือ[๔๘]

๑) อธิบายความตามนัยแห่งคัมภีร์เก่า ที่มิใช่พระไตรปิฎกโดยตรง เรียกว่า **"ปกรณนัย"** เช่น มิลินทปัญหา เนตติปกรณ์ วิมุตติมรรค วิสุทธิมรรค เป็นต้น เรียกคัมภีร์ประเภทนี้ว่า "ปกรณ์วิเสส"

๒) อธิบายความตามนัยแห่งอรรถกถาโบราณ คือ มูลอรรถกถาหรือมหาอรรถกถา กุรุนทีอรรถกถาและมหาปัจจรีย์อรรถกถา เป็นต้น เรียกว่า **"อัฏฐกถานัย"** เช่น สมันตปาสาทิกา สุมังคลวิลาสินีและอัฏฐสาลินี เป็นต้น เรียกว่า "อรรถกถา" หรือ "อภินวอรรถกถา"

แบ่งตาม "**กำเนิดของอรรถกถา**" ได้ ๒ ประเภท คือ[๔๙]

(๑) พุทธสังวัณณิตอรรถกถา คือ อรรถกถาที่พระพุทธเจ้าทรงอธิบายด้วยพระองค์เองเมื่อมีผู้ทูลถามหรือเพื่อให้คนรุ่นหลังเข้าใจ เรียกอรรถกถาประเภทนี้ว่า "ปกิณณกเทศนา" ซึ่งเหล่าสาวได้ถือเป็นกถามรรค (ต้นแบบ) ในการอธิบายสืบทอดต่อๆ กันมาในรูปของการสังคายนา เป็นต้น[๕๐]

(๒) อนุพุทธสังวัณณิตอรรถกถา หรือสาวกสังวัณณิตอรรถกถา คือ อรรถกถาที่เหล่าสาวกอธิบายไว้ นิยมเรียกอรรถกถาประเภทนี้ว่า "สาวกภาษิต" แปลว่า ภาษิตของสาวก เช่น

ก) พระสารีบุตรเถระ กล่าวแนวทางในการสังคายนาโดยย่อไว้ในสังคีติสูตรและทสุตตรสูตร

---

[๔๗] ไกรวุฒิ มโนรัตน์. **วรรณคดีบาลี ๑.** (กรุงเทพมหานคร : จริญสนิทวงศ์การพิมพ์, ๒๕๔๙), หน้า ๙๑-๑๐๐.

[๔๘] จำรูญ ธรรมดา**, เนตติฏิปปนี**, (กรุงเทพมหานคร: หจก.ไทยรายวันการพิมพ์, ๒๕๔๖), คำนำ.

[๔๙] มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, **วินยสงฺคหฏฺฐกถา**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์วิญญาณ, ๒๕๔๐), บทนำ.

[๕๐] ที.ฏี. (บาลี).๑/๑๘.

ข) พระอานนท์เถระ แสดงอุเทศและวิภังค์ของภัทเทกรัตตสูตรไว้ในอานันทภัทเทกรัตตสูตร

ค) พระมหากัจจายนเถระ อธิบายภัทเทกรัตตสูตรไว้ในมหากัจจายนภัทเทกรัตตสูตร

แบ่งตาม "ภาษา" ที่ใช้จารจารึกรักษาสืบทอดกันมาได้ ๒ ประเภท คือ

๑) **มคธอรรถกถา** คือ อรรถกถาที่แต่งด้วยภาษาบาลีมคธ ได้แก่

(๑) อรรถกถาที่มีมาตั้งแต่สมัยพระพุทธเจ้ายังทรงพระชนม์อยู่ และอรรถกถาที่พระมหามหินทเถระนำมาจากชมพูทวีปมาสู่เกาะสิงหลภายหลังสังคายนาครั้งที่ ๓

(๒) อรรถกถาที่พระพุทธโฆสาจารย์ พระพุทธทัตตะ พระธรรมปาละ พระอุปเสนและพระมหานามะ เป็นต้น แปลเรียบเรียงจากภาษาสิงหลเป็นภาษาบาลีมคธอีกครั้ง

๒) **สีหลอรรถกถา** คือ อรรถกถาที่แต่งด้วยภาษาสิงหล ได้แก่

(๑) **มูลอรรถกถาหรือมหาอรรถกถา** ซึ่งนำมาจากชมพูทวีปสู่เกาะสิงหล โ ดยพระมหามหินทเถระ แล้วแปลเรียบเรียงเป็นภาษาสิงหลไว้โดยพระเถระผู้แตกฉานในพระไตรปิฎกชาวสิงหล เพื่อหลีกเลี่ยงการกลืนจากลัทธิอื่นและเพื่อสะดวกแก่การศึกษาชองชาวสิงหล[๕๑] และเป็นอรรถกถาที่พระพุทธโฆสาจารย์ยึดถือเป็นต้นแบบในการแต่งอภินวอรรถกถา เป็นผลงานของพระโปราณาจารย์

(๒) มหาปัจจรีย์อรรถกถา คืออรรถกถาที่แต่งบนแพบางแห่งในเกาะสิงหล เป็นงานของพระคันถาจารย์

(๓) กุรุนทีอรรถกถา คือ อรรถกถาที่แต่งที่กุรุนทีวิหารในเกาะสิงหล เป็นผลงานของพระคันถาจารย์

(๔) อันธอรรถกถา คือ อรรถกถาที่แต่งด้วยอันธภาษา แต่งที่เมืองกัญจิปุระ อินเดียใต้ ไม่ปรากฏชื่อผู้แต่ง

(๕) สังเขปอรรถกถา คือ อรรถกถาย่อความจากมหาปัจจรีย์อรรถกถา ไม่ปรากฏชื่อผู้แต่ง

---

[๕๑] ที.อฏฺ. (บาลี).๑/๑.

(๖) จูฬปัจจรีย์อรรถกถา คือ สังเขปอรรถกถานั่นเอง

(๗) อริยอรรถกถา คือ อรรถกถาภาษาอริยะ ไม่ปรากฏชื่อผู้แต่ง

(๘) ปันนวาร (อรรถกถา) คือ อ รรกถาที่ประมวลข้อวินิจฉัยจากมูลอรรถกถาหรือมหาอรรถกถา

แบ่งตาม "**ยุค**" ได้ ๒ ยุค คือ

๑) โปราณอรรถกถา หรือ อรรถกถาเก่า ได้แก่

(๑) พุทธสังวัณณิตอรรถกถาและอนุพุทธสังวัณณิตอรรถกถา ที่อธิบายบาลีพุทธพจน์ด้วยภาษาบาลีมคธ ซึ่งพระสังคีติกาจารย์ได้ยกขึ้นสู่สังคายนาถึ ง ๓ ครั้งและนำเผยแพร่ยังเกาะสิงหลโดยพระมหามหินทเถระชาวชมพูทวีปภายหลังสังคายนาครั้งที่ ๓ แล้วได้รับการแปลเรียบเรียงเป็นภาษาสิงหลเพื่อหลีกเลี่ยงจากการถูกกลืนจากลัทธิคำสอนอื่น

(๒) มูลอรรถกถาหรือมหาอรรถกถา หรือที่นิยมเรียกว่า "สีหลอรรถกถา" ซึ่งได้แปลเรียบเรียงเป็นภาษาสิงหลไว้ในภายหลัง

๒) อภินวอรรถกถา หรืออรรถกถาใหม่ ได้แก่ อรรถกถาที่พระพุทธโฆสาจารย์ พระพุทธทัตตะ พระธรรมปาละ พระอุปเสนและพระมหานามะ เป็นต้น แต่งและแปลเรียบเรียงจากมูลอรรถกถาหรือมหาอรรถกถาภาษาสิงหลซึ่งอรรถกถาของยุคอภินวอรรถกถาเริ่มจากคัมภีร์วิสุทธิมรรคเป็นต้นมาจัดว่าเป็นยุคที่วงการศึกษาคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาแสดงมติว่าเป็น**"ยุคทองของอรรถกถา"**เพราะมีอรรถกถาเกิดขึ้นมากมาย[๕๒] โดยเนื้อหาของอรรถกถาเหล่านั้นมีความสัมพันธ์กันในลักษณะอธิบายความที่สื่อต่อกันเป็นลำดับตามกระแสความ[๕๓] ซึ่งมีทั้งอรรถกถาพระวินัยปิฎก อรรถกถาพระสุตตันตปิฎกและอรรถกถาพระอภิธรรมปิฎก ซึ่งจะได้กล่าวต่อไป

ก. อรรถกถาพระวินัยปิฎก

---

[๕๒] พัฒน์ เพ็งผลา , **ประวัติวรรณคดีบาลี,** พิมพ์ครั้งที่ ๕. (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๔๖), หน้า ๑๑๓.

[๕๓] เสนาะ ผดุงฉัตร , **ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับวรรณคดีบาลี**, (กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๑๕๓๒), หน้า ๔๔.

อรรถกถาพระวินัยปิฎกได้แก่ **สมันตปาสาทิกา** อธิบายความพระวินัยปิฎกใน ๕ คัมภีร์ คือ[๕๔]

๑) มหาวิภังค์ ว่าด้วยวินัยที่เป็นหลักใหญ่ของภิกษุ

๒) ภิกขุณีวิภังค์ ว่าด้วยวินัยที่เป็นหลักใหญ่ของภิกษุณี

๓) มหาวรรค ว่าด้วยกำเนิดภิกษุสงฆ์และระเบียบความเป็นอยู่และกิจการของภิกษุสงฆ์

๔) จุลลวรรค ว่าด้วยระเบียบความเป็นอยู่และกิจการของภิกษุสงฆ์ เรื่องภิกษุณี และสังคายนา

๕) ปริวาร ว่าด้วยคู่มือถามตอบซักซ้อมความรู้พระวินัย

สมันตปาสาทิกา แบ่งเป็น ๓ ภาค คือ ภาคที่ ๑ อธิบายความในเวรัญชกัณฑ์ถึงปาราชิกกัณฑ์แห่งมหาวิภังค์ภาค ๑ ภาคที่ ๒ อธิบายความในเตรสกัณฑ์ถึงอนิยตกัณฑ์แห่งมหาวิภังค์ภาค ๑ และในนิสสัคคีย์กัณฑ์ถึงอธิกรณสมถะแห่งมหาวิภังค์ภาค ๒ รวมทั้งอธิบายความในภิกขุนีวิภังค์ และภาคที่ ๓ อธิบายความในมหาวรรค (ภาค ๑-๒) จุลลวรรค (ภาค ๑-๒) และปริวาร

สมันตปาสาทิกา เป็นผลงาน **ของพระพุทธโฆสาจารย์** แต่งตามคำอาราธนาของ**พระพุทธสิริ** เมื่อประมาณ พ.ศ.๙๒๗-๙๗๓ ณ เมืองอนุราธปุระในศรีลังกาในรัชสมัยของพระเจ้าสิริปาละ โดยอาศัยอรรถกถาภาษาสิงหลชื่อ **มหาปัจจรีย์แ ละกุรุนที**[๕๕] **สมันตปาสาทิกา เป็นคัมถีร์ที่พระพุทธโฆสาจารย์แต่งขึ้นก่อนคัมภีร์เล่มอื่น ๆ เพราะวินัยถือเป็นรากฐานศรัทธาของชาวพุทธทั้งหลาย ปัจจุบันคณะสงฆ์ไทยใช้เป็นหลักสูตรการศึกษาภาษาบาลีของคณะสงฆ์สำหรับชั้นเปรียญธรรม ๖-๗ ประโยค ในรายวิชาแปลมคธเป็นไทย และสำหรับชั้ นเปรียญธรรม ๘ ประโยค ในรายวิชาแปลไทยเป็นมคธเนื้อหาของสมันตปาสาทิกา อาจแบ่งย่อ ๆ ออกเป็น ๒ ส่วน คือ**[๕๖]

๑) ส่วนที่เป็นเนื้อหาหลักที่เกี่ยวกับพระธรรมวินัย ได้แก่

---

[๕๔] พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), **รู้จักพระไตรปิฎกเพื่อเป็นชาวพุทธแท้**, หน้า ๗๓.

[๕๕] วิ.อ.(บาลี).๑/๓.

[๕๖] อภิญวัฒน์ โพธิ์สาน , **ชีวิตและผลงานของนักปราชญ์พุทธ**, (มหาสารคาม, สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, ๒๕๔๙), หน้า ๔๔-๔๕.

(๑) มูลเหตุทำปฐมสังคายนา

(๒) การคัดเลือกพระอรหันต์ ๔๙๙ องค์เพื่อเข้าร่วมทำสังคายนา

(๓) การทำสังคายนาไม่อาจขาดพระอานนท์ได้

(๔) สถานที่ทำสังคายนา

(๕) พระอานนท์ปัดกวาดพระคันธกุฎีและอื่นๆ

(๖) มหาวิหาร ๑๘ แห่งในกรุงราชคฤห์

(๗) พระราชูปถัมภ์กิจสงฆ์ทุกอย่าง

(๘) การประชุมสงฆ์ การปุจฉาวิสัชนา การสาธยายพระวินัยและพระธรรม

(๙) การรวบรวมและแบ่งพระธรรมวินัยเป็น ๓ ปิฎก

(๑๐) การสังคายนาครั้งที่ ๒,๓ และ ๔

(๑๑) การสืบสานพระธรรมวินัย

(๑๒) ชีวประวัติของพระโมคคัลลีบุตรติสสเถระประธานการทำตติยสังคายนา

(๑๓) พระราชประวัติของพระเจ้าอโศกมหาราช

(๑๔) การส่งพระธรรมทูตไปประกาศพระศาสนายังส่วนต่างๆ ของโลก ๙ สาย

(๑๕) อธิบายเรื่องพระพุทธคุณ ๙

(๑๖) ความสำคัญของวัชชีภูมิและชนชาววัชชีบุตร

(๑๗) ประเภทของการตั้งครรภ์ตามทัศนะของพุทธ

(๑๘) เรื่องราวป่ามหาวัน เมืองเวสาลี

(๑๙) ความสำคัญของท่าภรุกัจฉะ

(๒๐) เรื่องราวของกูฏาคารสาลา ป่ามหาวัน เมืองเวสาลี

(๒๑) อธิบายเรื่องสติ สมาธิ ปฏิสัมภิทา จิต วิญญาณ อินทรีย์

(๒๒) อธิบายเรื่องอาบัติปาราชิก สังฆาทิเสส เป็นต้น ทั้งของภิกษุและภิกษุณี

๒) **ส่วนที่เป็นข้อเท็จจริงทางประวัติศาสตร์และภูมิศาสตร์ต่าง ๆ** ในส่วนที่ให้ข้อเท็จจริงทางประวัติศาสตร์ เช่น ประวัติของพระเจ้าอโศกมหาราช ประวัติพระเจ้าอชาตศัตรู ตลอดจนพระเจ้าอุทัยภัทท์ พระเจ้าอนุรุทธะและพระเจ้ามุณฑะ ซึ่งเป็นกษัตริย์ปกครองแคว้นมคธ ประวัติการเกิดข้าวยากหมากแพงในเมืองเวรัญชา เป็นต้น

ในส่วนที่ให้ข้อเท็จจริงทางภูมิศาสตร์ เช่น ชัยภูมิที่ตั้งเมืองต่างๆ เช่น กุสินารา จัมปา สาวัตถี และดินแดนสุวรรณภูมิ เป็นต้น

ข. อรรถกถาพระสุตตันตปิฎก

อรรถกถาพระสุตตันตปิฎก เท่าที่มีหลักฐานปรากฏ ได้แก่

๑) สุมังคลวิลาสินี อธิบายความในทีฆนิกาย ที่ว่าด้วยชุมนุมพระสูตรขนาดยาว แบ่งเป็น ๓ ภาค คือ ภาคที่ ๑ อธิบายความในสีลขันธวรรค ซึ่งว่าด้วยพระสูตรขนาดยาว ๑๓ สูตร ภาคที่ ๒ อธิบายความในมหาวรรค ซึ่งว่าด้วยพระสูตรขนาดยาว ๑๐ สูตร และภาคที่ ๓ อธิบายความในปาฏิกวรรค ซึ่งว่าด้วยพระสูตรขนาดยาว ๑๑ สูตร

สุมังคลวิลาสินี เป็นผลงานของ**พระพุทธโฆสาจารย์**แต่งตามคำอาราธนาของพระทาฐนาคะ[๕๗] เมื่อใกล้จะถึง พ .ศ.๑,๐๐๐ โดยอาศัยอรรถกถาภาษาสิงหล[๕๘] ซึ่งนอกจากจะเป็นคัมภีร์อธิบายขยายความพระสูตรที่มีขนาดยาวในทีฆนิกายแล้ว ยังให้ข้ อมูลทางประวัติศาสตร์ นิทานพื้นบ้าน และเรื่องเล่าเกี่ยวกับประวัติศาสตร์อินเดียในด้านสังคม การเมือง ปรัชญาและศาสนาในยุคของพระพุทธเจ้า ภาพอันมีชีวิตชีวาของการกีฬาและสันทนาการของผู้คน ตลอดจนข้อมูลทางภูมิศาสตร์และอื่นๆ อันทรงคุณค่าในสมัยโบราณ เช่น

(๑) ประวัติการแต่งอรรถกถา

(๒) เหตุเกิดและประเภทของพระสูตร ๔ อย่าง ได้แก่ (๑) อัตตัชฌาสัย คือพระสูตรที่พระพุทธเจ้าตรัสตามอัธยาศัยของพระองค์ (๒) ปรัชฌาสัย คือพระสูตรที่พระพุทธเจ้าตรัสตามอัธยาศัยของคนอื่น (๓) ปุจฉาวสิกา คือพระสูตรที่พระพุทธเจ้าตรัสตอบคำถามของผู้มาทูลถาม (๔) อัตถัปปัตติกะ คือพระสูตรที่ตรัสเมื่อมีเรื่องเกิดขึ้น แล้วพระพุทธเจ้าตรัสถึงหรือมีคนทูลให้ตรัส

(๓) ข้อปฏิบัติในชีวิตประจำวันวันของพระภิกษุ

---

[๕๗] บรรจบ บรรณรุจิ, “ผลงานของพระพุทธโฆสะและพระเถราจารย์ร่วมสมัย: ศึกษาเฉพาะกรณีที่ศึกษาในเมืองไทย”, ใน; **รวมบทความทางวิชาการพระพุทธศาสนาและปรัชญา,** (กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐) : ๗๓.

[๕๘] พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลศัพท์**, หน้า ๒๙๔.

(๔) เหตุผลและคำอธิบาย ในการเรียกพระนามของพระพุทธเจ้าว่า พระตถาคต

(๕) พุทธกิจหรือหน้าที่ที่ต้องทำในแต่ละวันของพระพุทธเจ้า

(๖) เหตุการณ์ที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงยมกปาฏิหาริย์

(๗) ประวัติบุคคลร่วมสมัยกับพระพุทธเจ้า เช่น **หมอชีวกโกมารภัจจ์** ติสสามเณร พราหมณ์โปขรสาติและอัมพัฏฐมาณพ เป็นต้น

(๘) ประวัติและแผนการปลงพระชนม์พระบิดาเพื่อชิงบัลลังก์ของพระเจ้าอชาตศัตรูและพฤติกรรมความรักแท้ของพระนางเวเทหิที่มีต่อพระเจ้าพิมพิสารพระสวามีในคุก

(๙) คำพรรณนาภูมิศาสตร์ของสถานที่ต่างๆ เช่น แคว้นอังคะ ทักขิณาปถะ วัดโฆสิตาราม แคว้นโกศล เมืองราชคฤห์ เป็นต้น

(๑๐) คำนิยามศัพท์ต่างๆ เช่น อทินนาทาน มุสาวาท ราชา จุลศีล มัชฌิมศีลและมหาศีล เป็นต้น

(๑๑) ธรรมเนียมปฏิบัติการท่องจำคัมภีร์ทีฆนิกาย[๕๙]

๒) ปปัญจสูทนี อธิบายความใน**มัชฌิมนิกาย** ที่ว่าด้วยชุมนุมพระสูตรขนาดกลาง แบ่งเป็น ๔ ภาค คือ ภาคที่ ๑ อธิบายความในมูลปริยายวรรคถึงสีหนาทวรรค แห่งมูลปัณณาสก์ ภาคที่ ๒ อธิบายความในโอปัมมวรรคถึงจูฬยมกวรรคแห่งมูลปัณณาสก์ และภาคที่ ๓ อธิบายในมัชฌิมปัณณาสก์ และภาคที่ ๔ อธิบายในอุปริปัณณาสก์

ปปัญจสูทนี เป็นผลงานของพระพุทธโฆสาจารย์แต่งตามคำอาราธนาของพระพุทธมิตตะ ซึ่งเป็นเพื่อนและเป็นศิษย์ร่วมสำนักที่มยุรรูปัฏฏนะในอินเดียใต้ เมื่อใกล้จะถึง พ .ศ.๑,๐๐๐ โดยอาศัยอรรถกถาภาษาสิงหลชื่อมหาอรรถกถา ซึ่งนอกจากจะเป็นคัมภีร์อธิบายขยายความเนื้อหาทางธรรมในพระสูตรขนาดกลางในมัชฌิมนิกายทั้ง ๑๕๒ สูตรแล้ว ยังให้ข้อมูลรายละเอียดทางประวัติศาสตร์ ภูมิศาสตร์และอื่นๆ ด้วย เช่น

(๑) ประวัติของพระเจ้ามหามันธาตุในกุรุชนบทและอานุภาพแห่งจักรรัตนะของพระองค์

(๒) ประวัติความเป็นมาของเมืองสาวัตถี

---

[๕๙] อภิญญ์วัฒน์ โพธิ์สาน, **ชีวิตและผลงานของนักปราชญ์พุทธ**, หน้า ๔๖-๔๗.

(๓) ภูมิศาสตร์ของเทือกเขาหิมาลัย เมืองเวสาลี เมืองราชคฤห์ วัดโฆสิตาราม

(๔) ข้อมูลเกี่ยวกับภาษาของคนในภาคใต้ของอินเดีย ๒ ภาษา คือ ภาษาทมิฬ ซึ่งเป็นภาษาพูดของชาวทมิฬนาฑู และภาษาอันธะ (ภาษาเตรุกุ) ของชาวอันธระในรัฐอันธรประเทศแห่งอินเดียใต้ปัจจุบัน

(๕) ภูมิศาสตร์ของแม่น้ำต่างๆ ในอินเดีย เช่น คงคา ยมุนา พาหุกา สุนทริกา สรัสสตีและพหุมตี[๖๐]

<u>๓) **สารัตถปกาสินี** อธิบายความในสังยุตตนิกาย</u> ที่ว่าด้วยชุมนุมพระสูตรที่จัดกลุ่มตามหัวเรื่องที่เกี่ยวข้อง ซึ่งโดยมากจะจัดตามชื่อบุคคล เช่น โกสลสังยุตต์ พระสูตรที่แสดงแก่พระเอรัปเสนทิโกศล เทวตาสังยุตต์ รวม ๕๖ สังยุตต์ ๗,๗๖๒ สูตร แบ่งเป็น ๓ ภาค คือ ภาคที่ ๑ อธิบายความในสคาถวรรค ภาคที่ ๒ อธิบายความในนิทานวรรคและขันธวารวรรค และภาคที่ ๓ อธิบายความในสฬายตนวรรคและมหาวารวรรค

<u>**สารัตถปกาสินี** เป็นผลงาน**ของพระพุทธโฆสาจารย์**แต่งตามคำอาราธนาของพระโชติปาลเถระ</u> ซึ่งเคยอยู่ร่วมสำนักกันที่กัญจิปุระทางตอนใต้ของอินเดีย เมื่อใกล้จะถึง พ.ศ.๑,๐๐๐ โดยอาศัยอรรถกถาภาษาสิงหลชื่อมหาอรรถกถา ซึ่งนอกจากจะอธิบายธรรมในพระสูตรแห่งสังยุตตนิกายทั้งหมดแล้ว ยังให้ความรู้ด้านอื่นๆ เช่น

(๑) พุทธะ ๔ ประเภท คือ สัพพัญญูพุทธะ ปัจเจกพุทธะ จตุสัจจพุทธะ และสุตพุทธะ

(๒) พระเวท ๕ คัมภีร์ซึ่งเป็นคัมภีร์สำคัญของศาสนาพราหมณ์ คือ ฤคเวท ยชุรเวท สามเวท อถรรพเวทและอิติหาสะ[๖๑]

๔) มโนรถปูรณี อธิบายความในอังคุตตรนิกา ย ที่ว่าด้วยชุมนุมพระสูตรที่จัดเป็นหมวดตามจำนวนข้อธรรม รวม ๑๑ หมวด (นิบาต) ๙,๕๕๗ สูตร แบ่งเป็น ๓ ภาค คือ ภาคที่ ๑ อธิบายความในเอกนิบาต ภาคที่ ๒ อธิบายความในทุกนิบาตถึงจตุกกนิบาต และภาคที่ ๓ อธิบายความในปัญจกนิบาตถึงเอกาทสกนิบาต

---

[๖๐] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๗.

[๖๑] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๘.

มโนรถปูรณี เป็นผลงานของพระพุทธโฆสาจารย์แต่งตามคำอาราธนาของพระ(ภทันตะ) โชติปาลเถระและพระอาชีวกะซึ่งองค์หลังนี้เคยอยู่ร่วมสำนักมหาวิหารในศรีลังกา ซึ่งนอกจากจะอธิบายหลักธรรมสำคัญ เช่น ทุกข์ โพชฌงค์ ๗ ปฏิสัมภิทา ๔ แล้วยังกล่าวถึงประวัติพระสาวกสาวิกาองค์สำคัญๆ เกือบทั้งหมด ตลอดจนสถานที่ ที่พระพุทธเจ้าเสด็จจำพรรษา ตั้งแต่พรรษาที่ ๑ ถึงพรรษาที่ ๔๕ ดังนี้[๖๒]

พรรษาที่ ๑ ทรงจำพรรษาที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน
พรรษาที่ ๒-๓ ทรงจำพรรษาที่เมืองราชคฤห์.............................4.............?
พรรษาที่ ๕ ทรงจำพรรษาที่เมืองเวสาลี
พรรษาที่ ๖ ทรงจำพรรษาที่มังกุลบรรพรรต
พรรษาที่ ๗ ทรงจำพรรษาที่เทวโลกชั้นดาวดึงส์
พรรษาที่ ๘ ทรงจำพรรษาที่เภสกลาวัน ใกล้ภูเขาสุงสุมารคิรี
พรรษาที่ ๙ ทรงจำพรรษาที่เมืองโกสัมพี
พรรษาที่ ๑๐ ทรงจำพรรษาที่ป่าปาลิไลยกะ
พรรษาที่ ๑๑ ทรงจำพรรษาที่เมืองนาฬา
พรรษาที่ ๑๒ ทรงจำพรรษาที่เมืองเวรัญชา
พรรษาที่ ๑๓ ทรงจำพรรษาที่จาลิยบรรพต
พรรษาที่ ๑๔ ทรงจำพรรษาที่วัดเชตวัน ใกล้เมืองสาวัตถี
พรรษาที่ ๑๕ ทรงจำพรรษาที่เมืองกบิลพัสดุ์
พรรษาที่ ๑๖ ทรงจำพรรษาที่เมืองอาฬวี
พรรษาที่ ๑๗ ทรงจำพรรษาที่เมืองราชคฤห์
พรรษาที่ ๑๘-๑๙ ทรงจำพรรษาที่จาลิยบรรพต
พรรษาที่ ๒๐ ทรงจำพรรษาเมืองราชคฤห์
พรรษาที่ ๒๑-๔๕ ทรงจำพรรษาที่วัดเชตวัน หรือวัดบุพพาราม ใกล้เมืองสาวัตถี

๕) **ปรมัตถโชติกา** อธิบายความในขุททกปาฐะ ธรรมบทและสุตตนิบาตแห่งขุททกนิกายในพระสุตตันตปิฎก ผลงานของพระพุทธโฆสาจารย์แต่งขึ้นเมื่อใกล้จะถึง พ.ศ.๑,๐๐๐ คัมภีร์เล่มนี้ก็เหมือนกับคัมภีร์อรรถกถาของพระพุทธโฆสาจารย์อื่นๆ ที่นอกจากจะอธิบายขยายความในขุททกปาฐะ ธรรมบทและสุตตนิบาตแล้ว ยังให้ข้อมูล

---

[๖๒] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๘-๔๙.

เกี่ยวกับตำนานกำเนิดของชาติพันธุ์ของคนบางเผ่า ประวัติศาสตร์อินเดียโบราณในด้านการเมืองศาสนาและอื่นๆ เช่น

(๑) ตำนานกำเนิดของพวกลิจฉวี

(๒) การจำศีลของอนาถปิณฑิกเศรษฐีที่วัดเชตวัน มหาวิหาร ๑๘ แห่งในเมืองราชคฤห์ ถ้ำสัตตบรรณคูหา คยาสีสะ แม่น้ำคงคา พระอุบาลี พระมหากัสสปะ พระอานันทะ นางวิสาขา พระนางธัมมทินนาและพระนางมัลลิกา

(๓) เมืองกบิลพัสดุ์ เมืองเวสาลี เจ้าลิจฉวี แคว้นมคธ พระเจ้าพิมพิสาร มหาโควินทะ[๖๓]

๖) **ธัมมปทัฏฐกถา** หรือในชื่อเดิมว่า ปรมัตถโชติกา อธิบายความธรรมบทแห่งขุททกนิกายในพระสุตตันตปิฎก แบ่งเป็น ๘ ภาค คือ ภาคที่ ๑ อธิบายความในยมกวรรค ภาคที่ ๒ อธิบายความในอัปปมาทวรรค และจิตตวรรค ภาคที่ ๓ อธิบายความในปุปผวรรคและพาลวรรค ภาคที่ ๔ อธิบายความในปัณฑิตวรรค อรหันตวรรค และสหัสสวรรค ภาคที่ ๕ อธิบายความในปาปวรรค ทัณฑวรรคและชราวรรค ภาคที่ ๖ อธิบายความในอัตตวรรค โลกวรรค พุทธวรรค สุขวรรค ปิยวรรคและโกธวรรค ภาคที่ ๗ อธิบายความในมลวรรค ธัมมัฏฐวรรค มัคควรรค ปกิณณกวรรค นิรยวรรคและนาควรรค และภาคที่ ๘ อธิบายความในตัณหาวรรค ภิกขุวรรคและพราหมณวรรค

ธัมมปทัฏฐกถา หรือ อรรถกถาธรรมบท **เป็นผลงานของพระพุทธโฆสาจารย์แต่งตามคำอาราธนาของพระกุมารกัสสปะ**[๖๔] เมื่อใกล้จะถึง พ .ศ.๑,๐๐๐ โดยอาศัยอรรถกถาภาษาสิงหลชื่อมหาอรรถกถา ลักษณะการแต่งอรรถกถาธรรมบทได้รับอิทธิพลทางเนื้อหาของพระพุทธศาสนาซึ่งส่วนใหญ่ได้จากพระวินัยปิฎกและพระสุตตันตปิฎกในทีฆนิกาย มัชฌิมนิกาย สังยุตตนิกาย อังคุตตรนิกาย อุทาน วิมานวัตถุ เปตวัตถุ สุตตนิบาต และชาดก ตัวละครที่เล่าประกอบเรื่องส่วนใหญ่เป็นเรื่องพระสาวกของพระพุทธเจ้าทั้งหมด และเรื่องทุกเรื่องในอรรถกถาธรรมบท ประกอบด้วย ๔ ส่วน คือ[๖๕]

---

[๖๓] เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

[๖๔] ขุ.ธ.อ. (บาลี).๑/๑.

[๖๕] พัฒน์ เพ็งผลา, **ประวัติวรรณคดีบาลี**, พิมพ์ครั้งที่ ๕. หน้า ๑๒๘.

(๑) ปัจจุบันวัตถุ เรื่องปัจจุบัน เริ่มเรื่องด้วยพวกภิกษุสนทนากันในโรงธรรม (ธรรมสภา) ถึงบุคคลและกรรมของเขา พระพุทธเจ้าทรงทราบ จึงเสด็จมาตรัสแสดงพระธรรมเทศนา

(๒) อดีตวัตถุ เรื่องในอดีตของบุคคลและกรรมของเขา และพระพุทธเจ้าตรัสบุพกรรมของเขาในชาติก่อนๆ ให้ภิกษุทั้งหลายฟัง

(๓) คาถา เรื่องที่แต่งเป็นร้อยกรองซึ่งนำมาจากธรรมบท

(๔) เวยยากรณะ แปลอธิบายความในลักษณะอธิบายคำ

๗) **ปรมัตถทีปนี** อธิบายความในอุทาน อิติวุตตกะ วิมานวัตถุ เปตวัตถุ เถรคาถา (เอกนิบาตถึงมหานิบาต) เถรีคาถา แห่งขุททกนิกายใ นพระสุตตันตปิฎก **ผลงานของพระธรรมปาลเถระ**

๘) ชาตกัฏฐกถา หรืออรรถกถาชาดก เป็นผลงานของพระพุทธโฆสาจารย์แต่งตามคำอาราธนาของพระอัตถทัสสี พระพุทธมิตตะและพระพุทธปิยะ [๖๖] เพื่ออธิบายความในชาดกแห่งขุททกนิกาย ในพระสุตตันตปิฎก แบ่งเป็น ๑๐ ภาค คือภาคที่ ๑ และ ๒ อธิบายความในเอกนิบาต ภาคที่ ๓ อธิบายความในทุกนิบาต ภาคที่ ๔ อธิบายความในติกนิบาต จตุกกนิบาตและปัญจกนิบาต ภาคที่ ๕ อธิบายความในฉักกนิบาต สัตตกนิบาต อัฏฐกนิบาต นวกนิบาตและทสกนิบาต ภาคที่ ๖ อธิบายความในเอกาทสกนิบาตถึงปกิณณกนิบาต ภาคที่ ๗ อธิบายความในวีสตินิบาตถึงจัตตาฬีสนิบาต ภาคที่ ๘ อธิบายความในปัญญาสนิบาตถึงสัตตตินิบาต ภาคที่ ๙ และ ๑๐ อธิบายความในมหานิบาต

อรรถกถาชาดก มีชาดกทั้งสิ้น ๕๔๗ เรื่อง แต่ละเรื่องประกอบด้วยส่วนสำคัญ ๕ ส่วน คือ[๖๗]

(๑) ปัจจุบันนวัตถุ เรื่องปัจจุบัน เริ่มต้นด้วยพวกภิกษุสนทนากันในโรงธรรม ถึงเรื่องบุคคลและกรรมของเขาในชาดก พระพุทธเจ้าทรงทราบจึงเสด็จมาตรัสพระธรรมเทศนา

---

[๖๖] บรรจบ บรรณรุจิ, “ผลงานของพระพุทธโฆสะและพระเถราจารย์ร่วมสมัย: ศึกษาเฉพาะกรณีที่ศึกษาในเมืองไทย”, ใน; **รวมบทความทางวิชาการพระพุทธศาสนาและปรัชญา**, (กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๑๕๔๐) : ๗๕.

[๖๗] พัฒน์ เพ็งผลา, **ประวัติวรรณคดีบาลี**, หน้า ๑๒๑-๑๒๒.

(๒) อตีตวัตถุ เรื่องในอดีต พระพุทธเจ้าตรัสถึงเรื่องในอดีตของบุคคลนั้นๆ

(๓) คาถา จะมีทั้งในเรื่องปัจจุบันและอดีต

(๔) เวยยากรณะ แปล อธิบาย ขยายความของคาถาชนิดคำต่อคำ

(๕) สโมธาน ประมวลเรื่องหรือสรุปชื่อบุคคลในอดีตที่กลายมาเป็นชื่อบุคคลต่างๆ ในเรื่องปัจจุบัน รวมทั้งพระพุทธเจ้าด้วย

เรื่องราวที่ปรากฏในอรรถกถาชาดก นอกจากได้ประมวลอรรถกถาเก่าๆ ในพระพุทธศาสนาแล้ว ยังได้จากวรรณคดีเก่าแก่ในศาสนาพราหมณ์ ศาสนาเชน เป็นต้น รวมทั้งประมวลเรื่องต่างๆ จากดินแดนหลายแห่งด้วย เช่น กรีก และเปอเซียร์ เป็นต้น

อิทธิพลเรื่องในอรรถกถาชาดก มีความสำคัญไม่เฉพาะแต่ในรูป วรรณกรรมบาลีเท่านั้น หากมีอิทธิพลถึงศิลปกรรมและสถาปัตยกรรมในอินเดียและนานาประเทศที่นับถือพระพุทธศาสนา เช่น รูปสลักที่กำแพงเมืองภารหุตะ สาญจิ ถ้ำ อชันตา และเอโลร่า ในอินเดีย พระเจดีย์บุโรพุทโธ ในอินโดนีเซีย ปะกัน ในพม่า และสุโขทัยในประเทศไทย

๙) สัทธัมมปัชโชติกา อธิบายความในขุททกนิกาย แบ่งเป็น ๒ ภาค คือ ภาคที่ ๑ อธิบายความในมหานิทเทส และภาคที่ ๒ อธิบายความในจูฬนิทเทส ผลงานของ**พระเทวะ**

๑๐) สัทธัมมปกาสินี อธิบายความในขุททกนิกาย แบ่งเป็น ๒ ภาค อธิบายความในปฏิสัมภิทามรรคทั้งหมด ผลงานของพระมหานามะแต่งตามคำอาราธนาของมหานามอุบาสก [๖๘]

๑๑) วิสุทธชนวิลาสินี อธิบายความในอปาทาน แห่งขุททกนิกาย แบ่งเป็น ๒ ภาค คือ ภาคที่ ๑ อธิบายความในพุทธวรรคและสีหาสนิยวรรคถึงเมตเตยยวรรค และวรรคที่ ๒ อธิบายความในสีหาสนิยวรรคถึงเมตเตยยวรรค ภัททาลิวรรคถึงภัททิยวรรค และในเถริยาปทาน ผลงานของพระเถระ ๕ รูป[๖๙]

---

[๖๘] บรรจบ บรรณรุจิ , ผลงานของพระพุทธโฆสะและพระเถราจารย์ร่วมสมัย: ศึกษาเฉพาะกรณีที่ศึกษาในเมืองไทย”, ใน; **รวมบทความทางวิชาการพระพุทธศาสนาและปรัชญา**, (กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐) : ๗๕.

[๖๙] เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

๑๒) มธุรัตถวิลาสินี อธิบายความในพุทธวงศ์ แห่งขุททกนิกาย ผลงานของพระพุทธัตตะ

ค. อรรถกถาพระอภิธรรมปิฎก

อรรถกถาพระอภิธรรมปิฎก ได้แก่

๑) อัฏฐสาลินี อธิบายความในธัมมสังคณี แห่งพระอภิธรรมปิฎก ผลงานของพระพุทธโฆสาจารย์แต่งขึ้นโดยอาศัยอรรถกถาภาษาสิงหลชื่อ**มหาปัจจรีย์** ซึ่งนอกจากจะอธิบายคำและศัพท์เทคนิคทางจิตวิทยา เจตสิก รูป นิพพาน ทาง พระพุทธศาสนาในธัมมสังคณีแล้ว ยังให้ข้อมูลด้านประวัติศ าสตร์และภูมิศาสตร์บางอย่างด้วย เช่น

(๑) แม่น้ำบางสาย เช่น อจิรวดี คงคา โคธาวารี เนรัญชรา มหี สรภู และอโนมา

(๒) เมืองบางเมือง เกาะบางเกาะและสถานที่บางแห่ง เช่น กาสิปุระ เปนัมปังคณะ โกศล ป่าอิสิปตนะ ชมพูทวีป เชตวัน ตัมพปัณณิ ปาตลีบุตร ราชคฤห์ สาเกต สาวัตถี เป็นต้น

(๓) บุคคลทางประวัติศาสตร์บางคน เช่น อาราฬดาบส กาลามะ พระอชิตะ พระอัญญาโกณฑัญญะ พระเจ้าทุฏฐคามณีอภัย พระมหินทะ พระนาคเสน พระทีปังกรพุทธเจ้า พระวิปัสสีพุทธเจ้า นางมัลลิกา นางสุชาดา เป็นต้น

(๔) ประวัติความเป็นมาของพระอภิธรรมและการท่องจำ[๗๐]

๒) สัมโมหวิโนทนี อธิบายความในคัมภีร์วิภังค์ ซึ่งเป็นคัมภีร์ที่ ๒ ในบรรดาพระอภิธรรมปิฎก ๗ คัมภีร์ คือ ธัมมสังคณี วิภังค์ ธาตุกถา ปุคคลบัญญัติ กถาวัตถุ ยมกและปัฏฐาน เป็น ผลงานของพระพุทธโฆสาจารย์แต่งขึ้นโดยอาศัยอรรถกถาภาษาสิงหลชื่อมหาปัจจรีย์

๓) ปัญจัปปกรณัฏฐกถา อธิบายความในพระอภิธรรมปิฎก ๕ คัมภีร์ คือ กถาวัตถุ ปุคคลบัญญัติ ธาตุกถา ยมกและปัฏฐาน เป็นผลงานของพระพุทธโฆสาจารย์แต่งตามคำอาราธนาของพระจุลลพุทธโฆสะชาวลังกา ซึ่งในบรรดาอรรถกถาพระอภิธรรมปิฎก ๕ คัมภีร์นี้ คัมภีร์อรรถกถากถาวัตถุเป็นคัมภีร์ที่น่าสนใจสำหรับนักศึก ษา

---

[๗๐] อภิญญ์วัฒน์ โพธิ์สาน, **ชีวิตและผลงานของนักปราชญ์พุทธ**, หน้า ๕๖.

ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาและปรัชญาเพราะให้ข้อมูลเป็นพิเศษในเรื่องประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา โดยเริ่มต้นด้วยการสำรวจสำนักนิกายต่างๆ ของพระพุทธศาสนาและทัศนะทางปรัชญาของสำนักนิกายพระพุทธศาสนาเหล่านั้น ตลอดจนทัศนะทางปรัชญานอกพระพุทธศาสนาอื่นๆ[๗๑]

๓.๔ ความสำคัญของอรรถกถา

อรรถกถา เป็นคัมภีร์ที่เป็นหลักฐานสำคัญชั้นที่ ๒ รองจากพระไตรปิฎก ทั้งนี้จากการเรียงลำดับชั้นตามความสำคัญของคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา คือ[๗๒]

๑) บาลี คือ พระไตรปิฎก

๒) อรรถกถา คือ คัมภีร์อธิบายบาลีหรืออธิบายความในพระไตรปิฎก /พระอรรถกถาจารย์

๓) ฎีกา คือ คัมภีร์อธิบายอรรถกถาหรืออธิบายความต่อจากอรรถกถา /พระฎีกาจารย์

๔) อนุฎีกา คือ คัมภีร์อธิบายขยายความของฎีกาอีกทอดหนึ่ง/พระอนุฎีกาจารย์

ส่วนคัมภีร์ที่มีชื่ออย่างอื่นนอกจากคัมภีร์หลักทั้ง ๔ คัมภีร์นี้ซึ่งมีมากมายหลายประเภท เช่น ปกรณ์วิเสส โยชนา คัณฐี สัทท าวิเสสหรือตำราบาลีไวยากรณ์ พจนานุกรม หรืออื่นๆ ท่านเรียกรวมกันว่า **"ตัพพินิมุต"**[๗๓] แปลว่า คัมภีร์ที่พ้นหรือนอกเหนือจากคัมภีร์หลักทั้ง ๔ คือ พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกาและอนุฎีกา

การจัดเรียงลำดับชั้นของคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา ยึดกาลเวลาเป็นเกณฑ์ เช่น บาลีคือพระไตรปิฎก เป็นสิ่งที่มีมาก่อน คือมีมาตั้งแต่ครั้งพุทธกาล จึงจัดเป็นหลักฐานสำคัญชั้นที่หนึ่ง อรรถกถา คือคัมภีร์อธิบายบาลีหรืออธิบายความในพระไตรปิฎก ซึ่งมามีขึ้นอย่างเป็นรูปธรรมเมื่อประมาณ **พ.ศ.๙๕๖** จึงนับเป็นหลักฐานสำคัญชั้นที่สอง ฎีกาคือคัมภีร์อธิบายอรรถกถาหรือขยายความต่อจากอรรถกถา ได้เกิดขึ้นมาเมื่อประมาณ

---

[๗๑] เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

[๗๒] พระธรรมปิฎก (ป.อ.), **รู้จักพระไตรปิฎกเพื่อเป็นชาวพุทธที่แท้**, พิมพ์ครั้งที่ ๒. (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๓), หน้า ๙๗.

[๗๓] ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๑/๓.

พ.ศ.๑๕๘๗ จึงนับเป็นหลักฐานสำคัญชั้นที่สาม และอนุฎีกา เป็นคัมภีร์อธิบายขยายความของฎีกาอีกทอดหนึ่ง จึงนับเป็นหลักฐานสำคัญเป็นลำดับที่สี่[๗๔]

ลักษณะสำคัญของอรรถกถา คือ เป็นคัมภีร์ที่อธิบายความในพระไตรปิฎกโดยตรง หมาย ความว่า พระไตรปิฎกแต่ละสูตร แต่ละส่วน แต่ละเรื่อง ก็มีอรรถกถาอธิบายจำเพาะสูตร จำเพาะส่วน จำเพาะตอน หรือจำเพาะเรื่องนั้นๆ และอธิบายความตามลำดับไป โดยอธิบายทั้งคำศัพท์หรือถ้อยคำอธิบายข้อความ ชี้แจงความหมาย ขยายความหลักธรรม หลักวินัย เล่าเรื่องประกอบ ตลอดจนแ สดงเหตุปัจจัยแวดล้อมหรือความเป็นมาของการที่พระพุทธเจ้าจะตรัสพุทธพจน์นั้นๆ หรือเกิดเรื่องราวนั้นๆ ขึ้น พร้อมทั้งเชื่อมโยง ประมวลความเป็นมาเป็นไปต่างๆ ที่จะช่วยให้เข้าใจพุทธพจน์หรือเรื่องราวในพระไตรปิฎกชัดเจนขึ้น[๗๕]

กล่าวโดยสรุป อรรถกถามีความสำคัญในฐานะเป็นคั มภีร์อธิบายความในพระไตรปิฎกโดยตรง ซึ่งมีทั้งอรรถกถาพระวินัยปิฎก อรรถกถาพระสุตตันตปิฎกและอรรถกถาพระอภิธรรมปิฎก ที่อธิบายต่อเนื่องกันตลอดสายก็มี ที่อธิบายเฉพาะคัมภีร์ๆ ก็มี เช่น

๑) สมันตปาสาทิกา อรรถาธิบายพระวินัยปิฎกทั้งหมด
๒) สุมังคลวิลาสินี อรรถาธิบายทีฆนิกาย พระสุตตันตปิฎก
๓) ปปัญจสูทนี อรรถาธิบายมัชฌิมนิกาย พระสุตตันตปิฎก
๔) สารัตถปกาสินี อรรถาธิบายสังยุตตนิกาย พระสุตตันตปิฎก
๕) มโนรถปูรณี อรรถาธิบายอังคุตตรนิกาย พระสุตตันตปิฎก
๖) ปรมัตถโชติกา อรรถาธิบายขุททกนิกาย ขุททกปาฐะ พระสุตตันตปิฎก
๗) ธัมมปทัฏฐกถา อรรถาธิบายขุททกนิกาย ธรรมบท พระสุตตันตปิฎก
๘) ปรมัตถทีปนี อรรถาธิบายขุททกนิกาย อุทาน พระสุตตันตปิฎก
๙) ปรมัตถทีปนี อรรถาธิบายขุททกนิกาย อิติวุตตกะ พระสุตตันตปิฎก
๑๐) ปรมัตถโชติกา อรรถาธิบายขุททกนิกาย สุตตนิบาต พระสุตตันตปิฎก

---

[๗๔] สุชีพ ปุญญานุภาพ , **พระไตรปิฎกฉบับสำหรับประชาชน**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๖. (กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙), หน้า ๑.

[๗๕] พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **รู้จักพระไตรปิฎกเพื่อเป็นชาวพุทธที่แท้**, พิมพ์ครั้งที่ ๒. หน้า ๙๓-๙๔.

๑๑) ปรมัตถทีปนี อรรถาธิบายขุททกนิกาย วิมานวัตถุ พระสุตตันตปิฎก

๑๒) ปรมัตถทีปนี อรรถาธิบายขุททกนิกาย เปตวัตถุ พระสุตตันตปิฎก

๑๓) ปรมัตถทีปนี อรรถาธิบายขุททกนิกาย เถรคาถา พระสุตตันตปิฎก

๑๔) ปรมัตถทีปนี อรรถาธิบายขุททกนิกสย เถรีคาถา พระสุตตันตปิฎก

๑๕) ชาตกัฏฐกถา อรรถาธิบายขุททกนิกาย ชาดก พระสุตตันตปิฎก

๑๖) สัทธัมมปัชโชติกา อรรถาธิบายขุททกนิกาย นิทเทส พระสุตตันตปิฎก

๑๗) สัทธัมมปกาสินี อรรถาธิบายขุททกนิกาย ปฏิสัมภิทามรรค พระสุตตันตปิฎก

๑๘) วิสุทธชนวิลาสินี อรรถาธิบายขุททกนิกาย อปทาน พระสุตตันตปิฎก

๑๙) มธุรัตถวิลาสินี อรรถาธิบายขุททกนิกาย พุทธวงศ์ พระสุตตันตปิฎก

๒๐) ปรมัตถทีปนี อรรถาธิบายขุททกนิกาย จริยาปิฎก พระสุตตันตปิฎก

๒๑) อัฏฐสาลินี อรรถาธิบายธัมมสังคณี พระอภิธรรมปิฎก

๒๒) สัมโมหวิโนทนี อรรถาธิบายวิภังคปกรณ์ พระอภิธรรมปิฎก

๒๓) ปัญจปกรณัฏฐกถา อรรถาธิบาย ๕ คัมภีร์ที่เหลือ พระอภิธรรมปิฎก

๓.๕ กำเนิดและพัฒนาการของอรรถกถา

ในบทนำของคัมภีร์วินยสังคหัฏฐกถา[๗๖] ได้กล่าวถึงความหมาย ประวัติและพัฒนาการของอรรถกถาว่า คำว่า อรรถกถา หมายถึงถ้อยคำที่เรียกว่า กถามรรค ซึ่งทำหน้าที่อธิบายบาลีพุทธพจน์ (พระไตรปิฎก) เริ่มมีมาตั้งแต่สมัยพุทธกาลแล้ว ดังหลักฐานคือคำยืนยันของพระธรรมปาลเถระแห่งอินเดียใต้ ซึ่งกล่าวว่า

“ปฐมสงฺคีติยํ ยา อฏฺฐกถา สงฺคีตาติ วจเนน สา ภควโต ธรมานกาเลปิ อฏฺฐกถา สํวิชฺชติ แปลว่า อรรถกถาที่พระสังคีติกาจารย์ร้อยกรองไว้เมื่อคราวปฐมสังคายนา คือ อรรถกถาที่มีมาตั้งแต่สมัยที่พระผู้มีพระภาคเจ้ายังทรงพระชนม์อยู่”[๗๗]

---

[๗๖] มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, **วินยสงฺคหฏฺฐกถา**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์วิญญาณ), บทนำ.

[๗๗] อนุฏี. ๑/๑๓.

คำยืนยันของพระธรรมปาลเถระที่มีต่อประวัติและพัฒนาการของอรรถกถา ข้างต้นนี้ ได้เป็นที่ยอมยอมกันอย่างกว้างขวางในกาลต่อมา ดังที่พระธรรมปิฎก [๗๘] กล่าวว่า

"เมื่อพระพุทธเจ้าตรัสแสดงคำสอนคือพระธรรมวินัยแล้ว สาวกทั้งหลายทั้งพระสงฆ์และคฤหัสถ์ก็นำหลักพระธรรมวินัยนั้นไปเล่าเรียนศึกษา คำสอนหรือพุทธพจน์ส่วนใดที่ต้องการคำอธิบาย นอกจากทูลถามจากพระพุทธเจ้าโดยตรงแล้ว ก็มีพระสาวกผู้ใหญ่ที่เป็นอุปัชฌาย์หรืออาจารย์คอยแนะนำชี้แจงช่วยตอบข้อสงสัย

คำอธิบายและคำตอบที่สำคัญก็ได้รับการทรงจำ ถ่ายทอดต่ อกันมาควบคู่กับหลักพระธรรมวินัยที่เป็นแม่บทนั้นๆ จากสาวกรุ่นก่อนสู่สาวกรุ่นหลัง ต่อมา เมื่อมีการจัดหมวดหมู่พระธรรมวินัยเป็น "พระไตรปิฎก" แล้ว คำอธิบายชี้แจงเหล่านั้นก็เป็นระบบและมีลำดับไปตามพระไตรปิฎกด้วย คำอธิบายพุทธพจน์หรือหลักพระธรรมวินัย หรือคำอธิบายความในพระไตรปิฎกนั้น เรียกว่า **อรรถกถา**

อรรถกถา เป็นวรรณคดีบาลีที่มีความสัมพันธ์กับประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาระยะหลังพุทธกาล ตามหลักฐานที่มีปรากฏในคัมภีร์สมันตปาสาทิกา อรรถกถาพระวินัยปิฎกกล่าวว่า เมื่อพระโมคคัลลีบุตรติสสเถระได้ทำสังคายนาครั้งที่ ๓ เมื่อปี พ.ศ. ๒๓๔ ภายใต้พระบรมราชูปถัมภ์ของพระเจ้าอโศกมหาราชเสร็จเรียบร้อยแล้ว ได้ส่งพระสมณทูตไปเผยแพร่พระพุทธศาสนายังส่วนต่างๆ ของโลก ๙ สาย พระมหามหินทเถระพระโอรสในพระเจ้าอโศกมหาราชแห่งชมพูทวีป (อินเดีย) ซึ่งเป็นพระสมณทูตสายที่ ๙ ได้นำพระไตรปิฎกและอรรถกถาภาษาบาลีมคธไปยังประเทศศรีลังกาในรัชสมัยของพระเจ้าเทวานัมปิยติสสะแห่งศรีลังกาเพื่อเผยแพร่พระพุทธศาสนา จนชาวศรีลังกาเลื่อมใสและออกบวชในพระพุทธศาสนามากมาย ต่อมาในปี พ.ศ.๓๕๐ ในรัชสมัยของพระเจ้าวัฏฏคามินีอภัยแห่งศรีลังกา พระมหาเถระชาวศรีลังกาผู้แตกฉานในพระไตรปิฎกได้แปลเรียบเรียงและจารึกอรรถกถา (พร้อมทั้งพระไตรปิฎก) ภาษาบาลีมคธนั้นเป็นภาษาสิงหลเพื่อหลีกเลี่ยงการกลืนจากลัทธินิกายอื่นและเพื่อสะดวกแก่วงการการศึกษาของชาวศรีลังกา เรียกอรรถกถาฉบับแปลจารึกนี้ว่า "สีหลัฏฐกถา" ซึ่งมีทั้งอรรถกถาพระวินัยปิฎก อรรถกถาพระสุตตันตปิฎกและอรรถกถาพระอภิธรรมปิฎก ดังนี้

---

[๗๘] พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **รู้จักพระไตรปิฎกเพื่อเป็นชาวพุทธที่แท้**, พิมพ์ครั้งที่ ๒. หน้า ๙๒-๙๓.

๑) อรรถกถาพระวินัยปิฎกภาษาสิงหลซึ่งต้นฉบับอันตรธานไปแล้ว มี ๖ คัมภีร์ คือ[๗๙]

(๑) มูลอรรถกถาหรือมหาอรรถกถา ของคณะสงฆ์แห่งมหาวิหาร เมืองอนุราธปุระ ประเทศศรีลังกา

(๒) มหาปัจจรีย์อรรถกถา หรือ อรรถกถาแพใหญ่ เพราะเหตุว่าคัมภีร์นี้แต่ ง บนแพบางแห่งในเกาะลังกา จึงได้ชื่อว่ามหาปัจจรีย์

(๓) กุรุนทีอรรถกถา เพราะเหตุว่าคัมภีร์นี้แต่งที่กุรุนทีเวฬุวิหารในประเทศศรีลังกา จึงได้ชื่อนี้มา

(๔) อันธกอรรถกถา อรรถกถาภาษาอันธกะ แต่งที่เมืองกาญจิปุระหรือเมืองคอนเจวารามในอินเดียใต้

(๕) สังเขปอรรถกถา อรรถกถาย่อ สันนิฏฐานว่าแต่งในอินเดียใต้

(๖) วินยัฏฐกถา

หลักฐานในคัมภีร์สัทธัมมสังคหะ ซึ่งแต่งในพุทธศตวรรษที่ ๑๙ กล่าวว่า ในบรรดาอรรถกถาภาษาสิงหล ๖ คัมภีร์นั้น มูลอรรถกถาหรือมหาอรรถกถา เป็นอรรถกถาแห่งพระสุตตันตปิฎก มหาปัจจรีย์อรรถกถา เป็นอรรถกถาแห่ งพระอภิธรรมปิฎก และกุรุนทีอรรถกถา เป็นอรรถกถาแห่งพระวินัยปิฎก[๘๐]

๒) อรรถกถาพระสุตตันตปิฎกภาษาสิงหลซึ่งต้นฉบับอันตรธานไปแล้วมี ๗ คัมภีร์ คือ[๘๑]

(๑) มูลอรรถกถาหรือมหาอรรถกถา

(๒) สุตตันตัฏฐกถา อรรถกถาพระสูตร

(๓) อาคมัฏฐกถา อรรถกถานิกาย ๔

(๔) ทีฆัฏฐกถา อรรถกถานิกาย ๔

(๕) มัชฌิมัฏฐกถา อรรถกถามัชฌิมนิกาย

(๖) สังยุตตัฏฐกถา อรรถกถาสังยุตตนิกาย

---

[๗๙] ทรงวิทย์ แก้วศรี, **คัมภีร์พระพุทธศาสนา**, (กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖), หน้า ๓.

[๘๐] พัฒน์ เพ็งผลา, **ประวัติวรรณคดีบาลี**, หน้า ๑๐๑.

[๘๑] ทรงวิทย์ แก้วศรี, **คัมภีร์พระพุทธศาสนา**, หน้า ๔.

(๗) อังคุตตรัฏฐกถา อรรถกถาอังคุตตรนิกาย

๓) อรรถกถาพระอภิธรรมปิฎกภาษาสิงหลซึ่งต้นฉบับอันตรธานแล้วเช่นกัน มี ๒ คัมภีร์ คือ[๘๒]

(๑) มูลอรรถกถาหรือมหาอรรถกถา อรรถกถาแก้ครบทั้ง ๓ ปิฎก

(๒) อภิธัมมัฏฐกถา อรรถกถาพระอภิธรรม

อรรถกถาเหล่านี้ เป็นอรรถกถาที่สืบมาแต่ครั้งพุทธกาลแล้ว ดังปรากฏความตอนหนึ่งว่า

"อตฺถปฺปกาสนตฺถํ อฏฺจกถา อาทิโต วสีสเตหิ
ปญฺจหิ ยา สงฺคีตา อนุสงฺคีตา จ ปจฺฉาปิ
สีหฬทีปมฺปน อา- ภตาถ วสินา มหามหินฺเทน
ฐปิตา สีหฬภาสาย ทีปวาสีนมตฺถาย

อรรถกถาที่อธิบายความหมาย ซึ่งพระอรหันต์ ๕๐๐ รูป สังคายนาไว้ครั้งแรก และอรรถกถาที่พระสาวกทั้งหลาย สังคายนาในครั้งต่อๆ มานั้น ภายหลัง พระมหามหินทเถระได้นำมาเผยแพร่แปลเป็นภาษาสิงหลเพื่อประโยชน์แก่ชาวเกาะ" [๘๓]

ต่อมา ประมา ณปี พ .ศ.๙๖๓ ในรัชสมัยของพระเจ้ามหานามะแห่งศรีลังกา พระพุทธโฆสาจารย์แห่งอินเดียได้มาศึกษาอรรถกถาภาษาสิงหลและอาจริยวาทต่างๆ จากพระสังฆปาลเถระแห่งมหาวิหารในศรีลังกาตามคำแนะนำของพระเรวตมหาเถระพระอุปัชฌาย์ พร้อมทั้งแปลเรียบเรียงอรรถกถาฉบับสีหลัฏฐกถา กลับเป็น "ปาลีอัฏฐกถา"[๘๔] ณ สถานที่พักทำงานชื่อว่า "คันถการปริเวณะ"[๘๕] ภายในห้องสมุดของวัดมหาวิหารแห่งเมืองอนุราธปุระ โดยใช้เวลาแปลเรียบเรียงเพียง ๓ เดือนเท่านั้น[๘๖]

---

[๘๒] ไกรวุฒิ มะโนรัตน์, **วรรณคดีบาลี ๑**, หน้า ๒๗.

[๘๓] ที.อ. ๑/๑, สํ.อ.๑/๑, องฺ.อ.๑/๑.

[๘๔] พระราชธรรมนิเทศ (ระแบบ ฐิตญาโณ), **ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา**, พิมพ์ครั้งที่ ๔. (กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒), หน้า ๒๘๙-๒๙๐.

[๘๕] พระอุดรคณาธิการ (ชวินทร์ สระคำ), **ประวัติศาสตร์พุทธสาสนาในอินเดีย**, พิมพ์ครั้งที่ ๒. (กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๑๕๓๔), หน้า ๔๐๒.

[๘๖] อภิญวัฒน์ โพธิ์สาน , **ชีวิตและผลงานของนักปราชญ์พุทธ**, (มหาสารคาม: สำนักพิมพ์

นอกจากผลงานด้านการแปลคัมภีร์แล้ว พระพุทธโฆสาจารย์ยังมีผลงานด้านการประพันธ์อรรถกถาพระไตรปิฎก อันได้แก่ อรรถ กถาพระวินัยปิฎก อรรถกถาพระสุตตันตปิฎกและอรรถกถาพระอภิธรรมปิฎก อีกด้วย โดยใช้ข้อมูลจากอรรถกถาภาษาสิงหลชื่อกุรุนทีอรรถกถาแต่งอรรถกถาแห่งพระวินัยปิฎก ใช้ข้อมูลจากมูลอรรถกถาหรือมหาอรรถกถาแต่งอรรถกถาแห่งพระสุตตันตปิฎก และใช้ข้อมูลจากมหาปัจจ รีย์อรรถกถาแต่งอรรถกถาแห่งพระอภิธรรมปิฎก[๘๗] ซึ่งทั้งหมดแต่งเป็นภาคภาษาบาลีมคธอย่างที่มีอยู่และใช้ศึกษากันอยู่ในปัจจุบัน ซึ่งอรรถกถาแห่งพระไตรปิฎกดังกล่าวของท่านรวมทั้งของพระเถราจารย์ร่วมสมัยกับท่าน ได้กล่าวไว้แล้วในหัวข้อ “ประเภทของอรรถกถา”

สรุปท้ายบท

อรรถกถา เป็นคัมภีร์อธิบา ยความในพระไตรปิฎก มีต้นกำเนิดมาจากคำอธิบายพุทธพจน์หรือหลักพระธรรมวินัยของพระพุทธเจ้าทั้งที่ทรงอธิบายไว้เองและทรงตอบไว้เมื่อมีผู้ทูลถามและจากสาวกทั้งหลายมีพระสารีบุตรเถระ อัครสาวก เป็นต้น อธิบายไว้ได้รับการทรงจำ ถ่ายทอดต่อกันมาควบคู่กับหลักพระธรรมวินัยจากรุ่ นสู่รุ่นจนเมื่อมีการจัดหมวดหมู่พระธรรมวินัยเป็นพระไตรปิฎกและจารึกพระไตรปิฎกเป็นลายลักษณ์อักษรก็ได้จารึก “อรรถกถา” อันได้แก่คำอธิบายและคำตอบที่สำคัญซึ่งได้ทรงจำและถ่ายทอดกันมานั้นด้วย ซึ่งมีทั้งอรรถกถาพระวินัยปิฎก อรรถกถาพระสุตตันตปิฎกและอรรถกถาพระอภิธรรมปิฎก โดยอรรถกถาพระวินัยปิฎก ได้แก่สมันตปาสาทิกา อรรถกถาพระสุตตันตปิฎก ได้แก่สุมังคลวิลาสินี ปปัญจสูทนี สารัตถปกาสินี มโนรถปูรณี ปรมัตถโชติกา ธัมมปทัฏฐกถา ปรมัตถทีปนี ชาตกัฏฐกถา สัทธัมมปัชโชติกา สัทธัมมปกาสินี วิสุทธชนวิลาสินีและมธุรถวิลาสินี ส่วนอรรถกถาพระอ ภิธรรมปิฎก ได้แก่อัฏฐสาลินี สัมโมหวิโนทนีและปัญจปกรณัฏฐกถา

มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, ๒๕๔๙), หน้า ๓๔.

[๘๗] พระเมธีรัตนดิลก, “ประวัติการสังคายนาพระไตรปิฎกบาลี” ใน: **พระไตรปิฎก: ประวัติและความสำคัญ**, (กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒) : ๑๓.

คำถามท้ายบท

๑) ความหมายอรรถกถาคืออะไร จงอธิบาย

๒) อรรถกถาจำแนกมีกี่ประเภท อะไรบ้าง

๓) อรรถกถามีความสำคัญอย่างไร จงสรุปความสำคัญ

๔) ผู้นำพระไตรปิฎกและอรรถกถาไปยังประเทศศรีลังกาคนแรกคือใครและผู้แปลพระไตรปิฎกและอรรถกถาเป็นภาษาสิงหลคนแรกคือใครและมีวัตถุประสงค์การแปลอย่างไร จงอธิบาย

๕) สีหลัฏกถาในยุคก่อนพระพุทธโฆสาจารย์ได้แก่อะไรบ้าง ใครเป็นผู้แปลเป็นปาลีอัฏฐกถาและแปลในสมัยใด จงอธิบาย

๖) สมันตปาสาทิกา สัทธัมมปกาสินีและสารัตถปกาสินี แต่งโดยใคร โดย การอาราธนาของใคร

๗) อรรถกถาแบ่งเป็นยุคได้อย่างไร ยุคใดเป็นยุคทองของอรรถกถาเพราะเหตุใด จงอธิบาย

เอกสารอ้างอิงประจำบท

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **วินยสงฺคหฏฺฐกถา**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์วิญญาณ ,๒๕๔๐.

มหามกุฏราชวิทยาลัย. **สมนฺตปาสาทิกา นาม (ปฐโม ภาโค)**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘.

.... **ธมฺมปทฏฺฐกถา (ปฐโม ภาโค)**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลั, ๒๕๔๗.

ไกรวุฒิ มะโนรัตน์ . **วรรณคดีบาลี ๑**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์จรัญสนิทวงศ์การพิมพ์, ๒๕๔๙.

จำรูญ ธรรมดา . **เนตติฏีปปนี**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ หจก.ไทยรายวันการพิมพ์, ๒๕๔๖.

ทรงวิทย์ แก้วศรี. **คัภีร์พระพุทธศาสนา**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖.

บรรจบ บรรณรุจิ , “ผลงานงานของพระพุทธโฆสะและพระเถราจารย์ร่วมสมัย:ศึกษาเฉพาะกรณีที่ศึกษาในเมืองไทย”, **รวมบทความทางวิชาการพระพุทธศาสนา**. กรุงเทพมหานคร :โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐.

พัฒน์ เพ็งผลา,รศ. **ประวัติวรรณคดีบาลี**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๔๕.

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต).**รู้จักพระไตรปิฎกเพื่อเป็นชาวพุทธที่แท้**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๓.

________.**พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลศัพท์**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖.

พระเมธีรัตนดิลก.(จรรยา ชินวํโส). “ประวัติการสังคายนาพระไตรปิฎก” ใน; **พระไตรปิฎก:**
ประวัติและความสำคัญ. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

พระอุดรคณาธิการ (ชวินทร์ สระคำ).**ประวัติศาสตร์พุทธศาสนาในอินเดีย**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔.

พระราชธรรมนิเทศ (ระแบบ ฐิตญาโณ).**ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา**. กรุงเทพมหานคร :โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖.

สุชีพ ปุญญานุภาพ.**พระไตรปิฎกฉบับประชาชน**. กรุงเทพมหานคร :โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖.

เสนาะ ผดุงฉัตร .**ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับวรรณคดีบาลี**. กรุงเทพมหานคร :โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๒.

บทที่ ๔

ฎีกา อนุฎีกา และโยชนา

พระมหาโกมล กมโล

อาจารย์บุญส่ง ธนะจันทร์

วัตถุประสงค์การเรียนประจำบท

เมื่อได้ศึกษาเนื้อหาในบทนี้แล้ว นิสิตสามารถ

๑. อธิบายความหมายของฎีกา อนุฎีกาและโยชนาได้
๒. วิเคราะห์ความสำคัญของฎีกา อนุฎีกาและโยชนาได้
๓. จำแนกประเภทของฎีกา อนุฎีกาและโยชนาได้
๔. อธิบายกำเนิดและพัฒนาการของฎีกา อนุฎีกาและโยชนาได้

ขอบข่ายเนื้อหา

- ความนำ
- ความหมายของฎีกา อนุฎีกา และโยชนา
- ความสำคัญของฎีกา อนุฎีกา และโยชนา
- ประเภทของฎีกา อนุฎีกา และโยชนา
- กำเนิดและพัฒนาการของฎีกา อนุฎีกา และโยชนา

๔.๑ ความนำ

พระพุทธศาสนาเป็นบ่อเกิดของวรรณคดีหลายๆ ประเภทด้วยกัน โดยเฉพาะวรรณคดีบาลี เริ่มตั้งแต่คัมภีร์พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา โยชนา และปกรณ์วิเสส รวมถึงวรรณกรรมบาลีอื่นๆ ล้วนได้รับอิทธิพลมาจากคำสอนในพระพุทธศาสนา

พระพุทธศาสนาเถรวาท ได้ตั้งมั่นเป็นครั้งแรกในสมัยสุโขทัย บ้างว่าในสมัยพ่อขุนศรีอินทราทิตย์ บ้างว่าใน สมัยพ่อขุนรามคำแหง พระพุทธศาสนาที่รับมาในครั้งนั้น ได้แบบอย่างมาจากประเทศลังกา

พระพุทธศาสนาเถรวาทที่ประเทศไทยรับมาเป็นลักษณะของพระพุทธศาสนาที่เจริญสืบต่อมาจากพระพุทธศาสนาในอินเดีย ตามหลักฐานทางประวัติศาสตร์ ชาวลังกาเริ่มนับถือพระพุทธศาสนาแบบเถรวาทในสมัยของพระเจ้าเทวานัมปิยติสสะ ครั้งนั้นพระเจ้าอโศกมหาราชแห่งอินเดีย ได้ทรงโปรดให้พระมหินทเถระผู้เป็นพระราชโอรสนำพระพุทธศาสนาเข้ามาตั้งมั่นในลังกา และให้พระนางสังฆมิตตาเถรีนำหน่อพระศรีมหาโพธิจากพุทธคยามาปลูกที่เมืองอนุราธปุระ[๘๘]

พุทธศาสนิกชนชาวไทยส่วนใหญ่ไม่รู้จักหนังสือทางฝ่ายพระพุทธศาสนาของตนอย่างกว้างขวางและลึกซึ้ง ที่พอจะรู้จักกันก็เห็นจะเป็นพระไตรปิฎก ส่วนคัมภีร์นอกนั้นอีกเป็นจำนวนมาก เช่น อรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา โยชนา ฯลฯ แทบจะไม่เป็นที่รู้จักนอกจากในหมู่นักวิชาการที่ศึกษาเรื่องนี้โดยเฉพาะ ซึ่งก็มีเป็นจำนวนน้อย

ดังนั้น จากความนำที่กล่าวมาช่วยให้ทราบว่าพระพุทธศาสนาเป็นบ่อเกิดความรู้และความเข้าใจด้านประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา ซึ่งเป็นส่วนสำคัญที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาโดยตรงคือเป็นทั้งพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา โยชนาและปกรณ์วิเสส หรือที่เรียกว่า วรรณคดีบาลี ในบทที่ ๔ นี้ จะกล่าวถึงเฉพาะคัมภีร์ฎีกา อนุฎีกาและโยชนา มีรายละเอียดดังนี้

---

[๘๘] สุภาพรรณ ณ บางช้าง , **ประวัติวรรณคดีบาลีในอินเดียและลังกา**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๖), หน้า ๑-๒.

๔.๒ ความหมายของฎีกา อนุฎีกาและโยชนา

๔.๒.๑ ความหมายของฎีกา

ฎีกา เป็นคัมภีร์อธิบายเนื้อความของอรรถกถา คือ คัมภีร์ที่เกิดขึ้นภายหลังคัมภีร์อรรถกถา ซึ่งมีความหมายตามที่มีหนังสือกล่าวถึง ดังนี้

คำว่า "ฎีกา" นอกจากจะเป็นคำที่มีในวรรณคดีบาลีแล้วยังปรากฏในวรรณคดีสันสกฤตและวรรณคดีของศาสนาเชนด้วย ในภาษาสันสกฤตมีวิธีการอธิบายความหมายของคำและความหลายรูปแบบ เช่น แบบวฤตฺติ แบบภาษฺย แบบปญฺจิกา แบบปสฺปศ และแบบฎีกา ในที่นี้ จะกล่าวเฉพาะแบบของการอธิบายที่ เรียกว่า "ฎีกา" ซึ่งเป็นการอธิบายความหมายของคำทุกคำในคัมภีร์ คำจำกัดความของคำว่า ฎีกา ในภาษาสันสกฤต มีว่า "ฎีกา นิรนฺตร วฺยาขฺยา" ฎีกา คือ การอธิบายโดยไม่มีระหว่าง หมายถึง การอธิบายทุกคำโดยไม่มีการยกเว้น และท่านเหมจันทร ได้ให้คำจำกัดความในทำนองเดียวกันว่า "สุคมา นาม วิศมานาม จ นิรนฺตรา วฺยาขฺยา ยสฺยาม"[๘๙]

ในวรรณคดีของศาสนาเชนนั้น ก็มีงานประเภทอธิบายความหมายของคำและความ ๔ ประเภท คือ นิชฺชตฺติ , ภาส, จุณฺณิ และฎีกา ท่านวินเตอร์นิทซ์ (Winternitz) ประมาณว่าฎีกา ซึ่งมีหนังสือประเภทอธิบายความหมายแบบหลังสุดของศาสนาเ ชน เริ่มมี ขึ้นใหม่ในระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๑๖-๑๗ เขียนเป็นภาษาสันสกฤตล้วน ในขณะที่หนังสืออื่นเขียนเป็นภาษาท้องถิ่น หรือภาษาสันสกฤตปนภาษาท้องถิ่น

ถึงแม้จะมีวรรณคดีฎีกา ทั้งในฝ่ายสันสกฤตและศาสนาเชนอยู่แล้ว แต่การสร้างรูปศัพท์ของคำนี้ ยังมีที่มาหลายทัศนะด้วยกัน

ในภาษาบาลี-สันสกฤตมี ฏีก (ฏีกฺ) ธาตุ แปลว่า ไป พิจารณาตามรูปศัพท์แล้วน่าจะเป็นรากศัพท์ของคำว่าฎีกามากกว่า แต่นักวิชาการส่วนใหญ่พิจารณาความหมายของธาตุนี้แล้ว เห็นว่าไม่มีความหมายใกล้เคียงกับความหมายของคำว่า ฎีกา อย่างที่ใช้กัน ดังนั้น ฏีก (ฏีกฺ) ธาตุ ใน ภาษาบาลี-สันสกฤต ที่หมายถึง ไป จึงไม่เป็นที่ยอมรับกัน แต่ ถ้าเราได้พิจารณาถึงความหมายที่ท่านได้วิเคราะห์ไว้ให้ดู ก็จะเข้าใจความหมายที่ท่านมุ่ง หมายตามหลักภาษา คำว่า ฎีกา มีรูปวิเคราะห์ว่า ฏีกียติ ชานิยติ อฏฺฐกถายตฺโถ

---

[๘๙] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๕๓.

เอตายาติ ฏีกา แปลว่า เรียกว่า ฎีกา เพรา ะเป็นคัมภีร์ที่ให้รู้ความหมายของคัมภีร์อรรถกถา[๙๐]

ถ้าพิจารณาถึงความหมายของ ฏีก (ฏีกฺ) ธาตุ ที่แปลว่า “ไป” อาจไม่ตรงตามที่นักวิชาการต้องการ แต่ในหลักภาษาบาลีแล้ว มีคำที่อธิบายถึงธาตุที่มีความหมายว่า “ไป” สามารถใช้แทนความหมายอื่นได้ ดังข้อความว่า เยสํ ธาตูนํ คติอตฺโถ พุทฺธิปิ เตสํ อตฺโถ ปวตฺติ ปาปุณานิปิ ธาตุที่มีความหมายว่า “ไป” ยังมีความหมายว่า “รู้, เป็นไป และ ถึง ” ได้ด้วย[๙๑]

ในพจนานุกรมของเมโหเฟอร์ (Etymological Dictionary,Mayehofer) สันนิษฐานว่าฎีกาน่าจะมาจากคำว่า ฏิปฺปนิ หรือ ฏิปฺปนก ส่วนอุเฮนแบค (Uhlenbeck) สันนิษฐานว่ามาจากคำว่า ทีปิกา

นักภาษาชื่อว่า วุสต์ (Wust) อธิบายว่าในภาษาอินโดอารยัน มีตัวอย่างกลายเสียง ศ (s) เป็น ฏ (t) มาก ตัวอย่างเช่น

ศกฺวร	เป็น	ฏกฺกุร
ศากฺย	เป็น	ฏกฺก หรือ ฏาก
ศากล	เป็น	ฏาก
ศิวิกฺน	เป็น	ฏิกฺกิกา
โศภ	เป็น	อาโฏป และ ฏปฺปิกา
ศงฺกร	เป็น	ฏงฺกร

หรือบางทีก็กลายเสียงเป็น ฑ (d) ตัวอย่างเช่น

ศาก	เป็น	ฑาก
ศากินิ	เป็น	ศาก

โดยอาศัยหลักฐานนี้ วุสต์ (Wust) ได้อธิบายว่า คำว่า ฎีกา ควรมาจากคำว่า ศีกฺษา ที่แปลว่า ศึกษา เพราะ ศ ตัวหน้าได้เปลี่ยนเป็ น ฏ ตามหลักการกลายเสียงใน

---

[๙๐] พระวิสุทธาจารมหาเถระ, **ธาตวัตถสังคหปาฐนิสสยะ**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕), หน้า ๑๔๘.

[๙๑] พระอัคควังสเถระ, **สัททนีติ ธาตุมาลา**, (กรุงเทพมหานคร : ไทยรายวันการพิมพ์, ๒๕๔๖), หน้า ๓.

ภาษาอินโดอารยันข้างต้น ส่วน กฺษ มีการเปลี่ยนเสียง คือ กฺษ > กฺข > กฺก > ก ทำนอง คล้ายกับ ฤกฺษ เปลี่ยนเป็น อิกฺก

ในกันนฑะพจนานุกรมอังกฤษ คิตต์ (Kannada – English Dictionary, Kittel) ได้อธิบายว่าในภาษากันนฑะ ซึ่งเป็นภาษาหนึ่งของพวก ดราวิเดียนทางใต้ของอินเดีย มีคำหลายคำซึ่งน่าจะมีที่มาจากต้นศัพท์เดียวกันกับคำว่า ฏีกา เช่น

ฏีกีสุ แปลว่าอธิบาย การตีความหมาย การทำให้ชัดเจน

ฏีกุ แปลว่าการเขียนอธิบายในรูปแบบอรรถกถา ความถูกต้อง ความเหมาะสม

ฏีเก แปลว่า อรรถกถา หรือ สร้อยคอ

คำทั้งหมดนี้ อาจจะมีที่มาจากคำว่า ศีกฺษา ตามการสันนิษฐานของ วุสต์ (Wust) ก็เป็นได้[๙๒]

คำว่า "ฏีกา" นี้ มีจุดหมายสำคัญเพื่ออธิบายคำในอรรถกถาให้เข้าใจได้ง่ายขึ้น และจะอธิบายเฉพาะข้อความที่ยากหรือไม่ชัดเจนมากกว่าอย่างอื่น ถือว่าเป็นหนังสือที่พยายามอธิบายความหมายให้ง่ายขึ้นหรือชัดเจนขึ้น เพราะในอรรถกถาจะอธิบายพระไตรปิฎกในมุมต่างๆ อย่างกว้างขวาง ในเรื่องที่เกี่ยวกับพัฒนาการด้านความคิด ความเชื่อ วัฒนธรรม ประเพณี ฯลฯ

ในวรรณคดีบาลี ฏีกา หมายถึงหนังสืออธิบายอรรถกถาโดยเลือกคำหรือความที่ยากในอรรถกถาขึ้นอธิบายให้เข้าใจง่าย ไม่ใช่อ ธิบายความหมายของคำทุกคำ อย่างในวรรณคดีสันสกฤต หรือเขียนเป็นภาษาสันสกฤตอย่างในศาสนาเชน หนังสือฏีกาฝ่ายเถรวาทในระยะแรกหมายเฉพาะถึงหนังสือที่อธิบายอรรถกถาของพระไตรปิฎก แต่ภายหลังมีความหมายกว้างขึ้น คือ หมายถึงหนังสือที่อธิบายความหมายของหนังสือใดที่ไม่ใช่อรรถกถาของพระไตรปิฎกก็ได้ เช่น ฏีกาของพงศาวดารบาลี ฏีกาตำราไวยากรณ์ และฏีกาปกรณ์วิเสส มีคัมภีร์มิลินทปัญหา เป็นต้น

ความหมายของฏีกา ตามที่นักปราชญ์ได้อธิบายขยายความไว้ทำให้เห็นพัฒนาการของศัพท์และความหมายหลายแง่มุม แต่โดยรวมแล้ว คัมภีร์ฏีกาเป็นคัมภีร์หนึ่งที่เป็นคู่มือหรือกุญแจในการศึกษาหลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าเพราะในยุคปัจจุบันคัมภีร์อธิบายความหมายของคัมภีร์ในชั้นอรรถกถาและคัมภีร์อื่นๆหายากเต็มทีจึงทำให้คัมภีร์ฏีกาที่พระฏีกาจารย์ได้แต่งไว้มีคุณค่ามากขึ้น ฉะนั้นคัมภีร์ฏีกาตาม

---

[๙๒] สุภาพรรณ ณ บางช้าง, **ประวัติวรรณคดีบาลีในอินเดียและลังกา**, หน้า ๓๕๔-๓๕๕.

ความหมายนี้ จึงหมายถึงคัมภีร์ที่อ ธิบายขยายความอรรถกถา และคัมภีร์อื่นๆที่มีความหมายซ่อนเร้นอยู่

๔.๒.๒ ความหมายของอนุฎีกา

คำว่า "อนุฎีกา" ได้แก่ ฎีกาใหม่ที่แต่งเพิ่มเติมภายหลัง คำบาลีเรียกว่า **อภินวฎีกา** แปลว่า ฎีกาใหม่ อนุฎีกานั้น แต่งขึ้นมาเพื่ออธิบายเนื้อความในคัมภีร์ฎีกา ให้มีความชัดเจนยิ่งขึ้น เมื่อเห็นว่าพระฎีกาจารย์อธิบายความในคัมภีร์ฎีกายังไม่แจ่มแจ้ง

๔.๒.๓ ความหมายของโยชนา

คำว่า "โยชนา" ได้แก่ คัมภีร์ที่อธิบายความหมาย **ของศัพท์และความสัมพันธ์**ในประโยคของภาษา ซึ่งเป็นอุปกรณ์ในการแปลคัมภีร์อรรถกถาและฎีกาได้อย่างชัดเจน

๔.๓ ความสำคัญของฎีกา อนุฎีกาและโยชนา

ฎีกา อนุฎีกา และโยชนา เป็นคู่มือการศึกษาพระธรรมวินัยในพระพุทธศาสนา รองลงมาจากคัมภีร์อรรถกถา และเป็นคู่มืออธิบายคัมภีร์อื่นอีกมากมาย ดังนั้น การที่จะเข้าใจคัมภีร์บาลีในชั้นสูงจึงต้องศึกษาคัมภีร์ฎีกา อนุฎีกาและโยชนา ให้เข้าใจด้วยดังจะกล่าวต่อไป

๔.๓.๑ ความสำคัญของฎีกา

วรรณคดีประเภทฎีกา มีความสำคัญต่อหลักคำสอนของ พระพุทธศาสนาเป็นอย่างมาก เพราะเป็นคัมภีร์ที่อธิบายขยายความของคัมภีร์อรรถกถา และคัมภีร์อื่นๆ ทั้งในด้านหลักธรรมคำสอนและหลักเกณฑ์ทางภาษา ทั้งนี้ มีหลักที่พระธรรมปาละ อธิบายถึงความสำคัญหรือหน้าที่ของวรรณคดีประเภทฎีกา ว่า

ความแตกต่างระหว่างอรรถกถาและฎีกา คือ อรรถกถามีลักษณะที่เรียกว่า **"สํวณฺณนา"** หมายความว่า มีการวิเคราะห์อธิบายความหมายของคำหรือความหมายอย่างละเอียดด้วยวิธีการหลายอย่าง เช่น การวิเคราะห์ไวยากรณ์ การแสดงความหมายแบบ พจนานุกรม การเปรียบเทียบความคิดของอาจารย์และคัมภีร์ต่างๆ อย่างกว้างขวาง

การยกอุทาหรณ์อุปมาอุปมัยเป็นต้น วิธีการอธิบายหลายแบบอย่างในเวลาเดียวกัน ดังกล่าวจะทำให้อรรถกถาเป็นที่ประมวลความรู้ต่างๆ หลายแขนงนอกจากความรู้ในเรื่องความหมายของคำและความโดยตรงแล้ว ยังให้ความรู้ทางประวัติศาสตร์ ตำนาน ลักษณะเศรษฐกิจ สังคม ความเชื่อ ประเพณีและวัฒนธรรมของชาวอินเดียและลังกา ตั้งแต่สมัยพุทธกาลหรือก่อนหน้านั้นจนถึงสมัยของพระเจ้าวัฏฏคามินีแห่งลังกาในพุทธศตวรรษที่ ๕ ส่วนฎีกาในสมัยอนุราธปุระมีลักษณะที่เรียกว่า **"ลีนัตถปกาสนา"** มีลักษณะเป็นการอธิบายความหมายของคำและความที่กำกวมเท่านั้น ไม่มีวัตถุประสงค์ที่จะพรรณนารวมหลายสิ่งหลายอย่างในเวลาเดียวกันอย่าง "สํวณฺณนา"[๙๓]

พระฎีกาจารย์ที่แต่งคัมภีร์ฎีกาอธิบายคัมภีร์อรรถกาพระไตรปิฎกเพราะเห็นว่าคำหรือข้อความบางตอนที่พระอรรถกถาจารย์อธิบายไว้ยังไม่สมบูรณ์จึงได้แต่งคัมภีร์ฎีกาอธิบายเพิ่มเติมคำหรือข้อความที่พระฎีกาจารย์ถือว่ามีความหมายกำกวมไม่สมบูรณ์ มี ๘ ประการ คือ

๑) ความหมายทางไวยากรณ์ที่ยังไม่กระจ่างชัด เช่น ในมูลปริยายสูตร มัชฌิมนิกาย มีประโยคสั้นๆ ว่า "ปฐวิโต สญฺชานาติ" ในอรรถกถาพระพุทธโฆษะอธิบายว่า ประโยคนี้มีความหมายเหมือนกับ "ปฐวีติ สญฺชานาติ" คำอธิบายนี้กำกวม เพราะคำว่า ปฐวิโต เป็นวิภัตติที่ ๕ น่าจะแปลว่า "แต่ จาก กว่า- ปฐวี" ส่วนคำว่า ปฐวี ในอรรถกถาเป็นวิภัตติที่ ๑ ดังนั้น จึงน่าจะสงสัยว่าเหตุใดพระพุทธโฆษะจึงอธิบายเช่นนั้น ในคัมภีร์ฎีกา พ ระธรรมปาละอธิบายความมุ่งหมายของพระพุทธโฆษะให้ชัดเจนขึ้น คือ กล่าวว่าพระพุทธโฆษะต้องการอธิบายว่า ปฐวิโต ซึ่งมีลักษณะไวยากรณ์เป็นวิภัตติที่ ๕ ว่า มีความหมายเท่ากับวิภัตติที่ ๑ ไม่ใช่วิภัตติที่ ๕ ตามรูปศัพท์ ฯลฯ

๒) คำที่ใช้แทนชื่ออาจารย์บางท่านหรือบางกลุ่มโดยไม่ระบุชื่อให้ชัดเจน ตามที่ได้กล่าวมาแล้วว่า มีหลายครั้งที่พระอรรถกถาจารย์เสนอความคิดเห็นของอาจารย์บางท่านหรือบางกลุ่มโดยไม่ระบุชื่อให้ชัดเจน กล่าวอ้างถึงด้วยคำว่า อปเร หรือ เกจิ เท่านั้น สันนิษฐานว่า คำว่า อปเร และ เกจิ นี้ เป็นคำที่คนในสมัยนั้นเข้าใจกั นว่าหมายถึงใคร แต่พอเวลาผ่านไป คนในสมัยหลังไม่เข้าใจว่า คำเหล่านี้แทนชื่อใคร ในคัมภีร์ ฎีกาพระธรรมปาละถือว่า คำเหล่านี้เป็นคำกำกวม ควรที่จะกล่าวให้ชัดเจน ดังนั้น เมื่อไร ใน

---

[๙๓] พระมหาอดิศร ถิรสีโล , **ประวัติคัมภีร์บาลี,** (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๑๘๘-๑๘๙.

อรรถกถามีคำว่า อปเร และเกจิ พระธรรมปาละ จะอธิบายอย่างชัดเจน เช่น อปเรติ สารสมาสจริยา, เกจีติ อภยคิริวาสิโน, เกจีติ อภยคิริวาสี- สารสมาสจริยา, เกจีติ อุตฺตรวิหารวาสิโน, เกจีติ อุตฺตรวิหารวาสิโน สารสมาสจริยา จ,

เมื่อกล่าวโดยสรุปแล้ว คำที่พระอรรถกถาจารย์กล่าวว่า อปเร และเกจิ ที่ใช้แทนชื่อในอรรถกถานั้น หมายถึง ความคิดของภิกษุสงฆ์ ๓ กลุ่ม คือ (๑) สารสมาสอาจารย์ (๒) อภัยคีรีวิหาร (๓) อุตตรวิหารวาสี

การที่ชื่อเหล่านี้จัดรวมเข้าด้วยกัน เช่น กล่าวถึงสารสมาสกับอภัยคีรีคู่กัน สารสมาสกับอุตตรวิหารวาสีคู่กันบ้างนั้น อาจทำให้สันนิษฐานได้ว่าอาจารย์ทั้ง ๓ กลุ่มนี้เป็นสำนักในสายเดียวกัน คือ สายอภัยคีรีวิ หารซึ่งแยกตัวออกจากฝ่ายมหาวิหาร และคงจะเป็นด้วยเหตุนี้นั่นเอง ที่ทำให้พระพุทธโฆษะและพระอรรถกถาจารย์ท่านอื่น ซึ่งตกลงทำสัญญากับฝ่ายมหาวิหารว่าจะเขียนอธิบายตามความคิดของฝ่ายนั้น โดยเลี่ยงไม่กล่าวถึงความคิดของฝ่ายที่ตรงข้ามกับมหาวิหารอย่างชัดเจน ด้วยการใช้คำ ว่า อปเร และเกจิแทน โดยถือว่าเป็นคำแทน ซึ่งคนในครั้งนั้นรู้กันอยู่ การที่พระธรรมปาละซึ่งเป็นคนที่อยู่ในสมัยอนุราธปุระและเป็นผู้เขียนอรรถกถาหลายเล่ม กล้านำชื่อเหล่านี้มาเปิดเผยอย่างชัดเจน แสดงว่าท่านเป็นคนตรง การบ่งชื่อเหล่านี้นับว่าเป็นประโยชน์ต่อคนรุ่นหลั งอย่างมาก

๓) คำสรรพนาม ในอรรถกถา พระอรรถกถาจารย์ ได้พยายามเขียนอธิบายให้กระชับไม่รุงรังเกินไป วิธีหนึ่งที่ช่วยให้งานไม่เยิ่นเย้อ คือ การใช้สรรพนามแทนคำนามที่เห็นว่าน่าจะแทนได้ วิธีนี้เป็นวิธีที่ใช้กันทั่วไป รวมทั้งในสมัยพุทธกาลด้วย คำสรรพนามใดในอรรถกถาที่อาจมีความหมายกำกวม คือ ตีความหมายได้หลายอย่างไม่แน่นอน ในฎีกา พระธรรมปาละจะอธิบายอย่างชัดเจนว่า คำสรรพนามนั้นแทนคำนามอะไร เช่น พระพุทธโฆษะอธิบายตอนหนึ่งในปปัญจสูทนีว่า

"เตนสฺส ปริญฺญาตวาเรน วตฺถุปริญฺญํ ทีเปติ..."

ในฎีกา พระธรรมปาละ อธิบายคำสรรพนาม "อสฺส" ซึ่งอยู่ในคำสนธิ "เตนสฺส" ว่าเป็นคำที่แทนคำนามว่า "ขีณาสวสฺส" การอธิบายนี้มีประโยชน์มาก เพราะตามเนื้อความในตอนนั้น ผู้ศึกษาสามารถตีความหมายของคำว่า "อสฺส" ในที่นี้ได้หลายทาง

๔) คำนามที่มีความหมายได้หลายอย่าง ถ้าคำนามที่ใช้ในอรรถกถา อาจตีความหมายได้หลายอย่าง ในฎีกาจะถือเป็นคำกำกวมที่ต้องอธิบาย เช่น คำว่า "สัจจะ" พระธรรมปาละอธิบายในที่แห่งหนึ่งว่า พระพุทธโฆษะใช้คำว่า สัจจะ ในความหมายถึง

อริยสัจ แต่ในอีกที่หนึ่ง พระธรรมปาละอธิบายว่าพระพุทธโฆษะใช้คำว่า สัจจะ ในที่นั้นในความหมายว่า วจีสัจจะ เป็นต้น

๕) คำที่ควรอธิบายขยายความเพิ่มเติม อุทาหรณ์เช่น คำว่า "คิริพฺพช" ในมัชฌิมนิกาย พระพุทธโฆษะอธิบายว่าหมายถึง "สมนฺตโต ปน คิริปริกฺเขเปน สณฺฐิตตฺตา ที่ชื่อว่า คิริพพชะ เพราะที่ตั้งแวดล้อมด้วยภูเขา " ในฎีกา พระธรรมปาละ อธิบายเพิ่มว่า ภูเขาที่ล้อมรอบสถานที่ที่ชื่อว่า คิริพพชะ คือ ภูเขาคิชฌกูฏ ปัณฑวะ อิสิคิลิ และเวภาระ คำอธิบายนี้ทำให้ความหมายของคำว่า คิริพพชะ ชัดเจนขึ้นและทำให้ไม่เกิดความเข้าใจผิดคิดว่าคำอธิบายของพระพุทธโฆษะเป็นเพียงการอธิบายตามรูปศัพท์เท่านั้น ในที่นี้เห็นได้ชัดเจนว่ามีความถูกต้องตามความเป็นจริงทางภูมิศาสตร์ด้วย

๖) คำว่า อาทิ ในการยกอุทาหรณ์ประกอบคำอธิบาย บ่อยครั้งที่พระอรรถกถาจารย์ไม่ได้ให้ตัวอย่างทั้งหมด แต่ให้เพียงสองสามตัวอย่าง แล้วลงท้ายคำอธิบายว่า อาทิ-เป็นต้น ในกรณีเช่นนี้ พระธรรมปาละจะเพิ่มเติมตัวอย่างที่เหลือทั้งหมด ซึ่งนอกจากจะช่วยให้คำอธิบายในอรรถกถาชัดเจนขึ้นแล้ว ยังทำให้คำอธิบายในอรรถกถานั้นสมบูรณ์ เช่น ในปปัญจสูทนี พระธรรมปาละอธิบายความหมายเพิ่มเติมของคำว่า อาทิ ในอรรถกถาของพระพุทธโฆษะว่าดังนี้

"อาทิ – สทฺเทน สํสารจกฺกนิวตฺตนโต สทฺธมฺมจกฺกปฺปวตฺตโน มิจฺฉาวาทวิธมนโต สมฺมวาทปติฏฺฐานโต อกุสลมูลสมุทฺธรณโต กุสลมูลสงฺโกปนโต อปายทฺวารปธานโต สคฺคมคฺคทฺวารวิวรณโต ปริยุฏฺฐานวูปสมนโต อนุสยสมุคฺฆาตนโตติ เอวํ อาทีนํ สงฺคโห เวทิตพฺโพ"

๗) คัมภีร์อ้างอิงที่ไม่ได้ระบุชื่อ บ่อยครั้งที่พระอรรถกถาจารย์อ้างอิงหลักฐานยืนยันคำอธิบายของท่านจากบางตอน ในพระไตรปิฎกหรือจากคัมภีร์ปกรณ์วิเสสต่างๆ โดยไม่ได้ระบุชื่อคัมภีร์หรือแหล่งที่มาของความคิดนั้น กล่าวแต่เพียงว่า "วุตฺตํ เหตํ – เพราะว่ามีคำกล่าวว่า...." ในฎีกา พระธรรมปาละจะทำหน้าที่ระบุชื่อแหล่งที่มานั้นให้ชัดเจน เพื่อช่วยให้หลักฐานที่อ้างอิงในอรรถกถานั้น มีน้ำหนักมากขึ้น และช่วยให้ผู้ศึกษาที่สนใจไปหาอ่านเพิ่มเติมจากต้นตอเหล่านั้นได้ เช่นบอกว่า

วุตฺตํ เหตํ มิลินฺทปญฺเห หรือ

ปฏิสมฺภิทามคฺคปาฬิยา วิภาวิตุ เอวเมเตติ อาทิ วุตฺตํ

๘) คำที่มีความหมายยาก การเลือกคำอธิบายคำเหล่านี้ขึ้นอยู่กับดุลยพินิจของฎีกาจารย์เอง อย่างไรก็ตามในการอธิบายความหมายของคำที่มีความหมายยากนี้

โดยทั่วไป ได้ใช้วิธีการอธิบายแบบต่างๆ เหมือนอย่างในอรรถกถา เช่น การอธิบายความหมายของไวยากรณ์ การให้คำจำกัดความ การเปรียบเทียบแบบอุปมาอุปไมย เป็นต้น[๙๔] คำอธิบายขยายความในคัมภีร์ฎีกาที่พระฎีกาจารย์ได้อธิบายให้เห็นนั้น นับว่ามีคุณค่าสำหรับอนุชนรุ่นหลัง

๔.๓.๒ ความสำคัญของอนุฎีกา

อนุฎีกา เป็นคัมภีร์ที่พระอนุฎีกาจารย์แต่งขึ้นเพื่ออรรถาธิบายคัมภีร์ฎีกาให้เข้าใจมากขึ้น เมื่อเห็นว่าข้อความบางตอนในคัมภีร์ฎีกายังไม่แจ่มแจ้ง

๔.๓.๓ ความสำคัญของโยชนา

โยชนา **เป็นคัมภีร์แต่งขึ้นเพื่อขยายเนื้อความที่ลี้ลับในเรื่องไวยากรณ์ศัพท์และความสัมพันธ์ในประโยคของภาษา อันเป็นอุปกรณ์ในการแปลคัมภีร์ อรรถกาและฎีกาได้อย่างชัดเจน** คัมภีร์ฎีกา อนุฎีกา และโยชนา ล้วนแต่เป็นคัมภีร์ที่มีความสำคัญต่อการศึกษาคำสอนพระพุทะศาสนาเพรา ะเป็นคัมภีร์ที่ได้อธิบายขยายความให้แจ่มแจ้ง

๔.๔ ประเภทของฎีกา อนุฎีกาและโยชนา

วรรณคดีบาลีฎีกา หมายถึง คัมภีร์ฎีกา อันเป็นคัมภีร์อธิบายความคัมภีร์อรรถกถาและบทบางบทจากพระบาลีพระไตรปิฎกที่พระอรรถกถาจารย์ยังไม่ได้นำมาอธิบายความ จะมีคัมภีร์ฎีกาจำนวนเท่าไรนั้ น ไม่มีการระบุจำนวนไว้เป็นที่ชัดเจน อาจแบ่งตามสายพระไตรปิฎกได้ ส่วนคัมภีร์อนุฎีกา และโยชนา เป็นคัมภีร์ที่อธิบายขยายความเพิ่มเติมจากคัมภีร์ฎีกา ขอนำรายชื่อคัมภีร์ฎีกา อนุฎีกา และโยชนา ดังนี้[๙๕]

---

[๙๔] สุภาพรรณ ณ บางช้าง, **ประวัติวรรณคดีบาลีในอินเดียและลังกา**, หน้า ๓๖๐-๓๖๔

[๙๕] ไกรวุฒิ มโนรัตน์, **วรรณคดีบาลี ๑**, หน้า ๑๐๐-๑๐๘.

๔.๔.๑ ประเภทของฎีกา

ฎีกา คือคัมภีร์อธิบายความคัมภีร์อรรถกถาโด ยเฉพาะอรรถกถาที่เป็นภาษามคธ เป็นคัมภีร์ลำดับที่ ๓ ต่อจาก พระไตรปิฎก และอรรถกถา แบ่งเป็น ๓ ประเภทตามสายแห่งพระไตรปิฎก คือ ฎีกาพระวินัยปิฎก ฎีกาพระสุตตันตปิฎก และฎีกาพระอภิธรรมปิฎก

๔.๔.๑.๑ ฎีกาพระวินัยปิฎก หมายถึงฎีกาที่อธิบายความอรรถกถาพระวินัยปิฎก เท่าที่รวบรวมได้ประกอบด้วย

๑) วชิรพุทธิ หรือ วชิรพุทธิฎีกา ฎีกาวินัย เป็นฎีกาอธิบายศัพท์และประโยคใน**สมันตปาสาทิกา** พระวชิรพุทธิเป็นผู้แต่ง

๒) สารัตถทีปนี ฎีกาวินัย แบ่งเป็น ๕ คัมภีร์ เริ่มตั้งแต่ปฐมสารัตถทีปนี ทุติยสารัตถทีปนี ตติยสารัตถทีปนี จตุตถสารัตถทีปนี และปัญจมสารัตถทีปนี แก้คัมภีร์**อรรถกถาสมันตปาสาทิกา** พระสารีบุตร ชาวลังกาเป็นผู้แต่ง ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๖

๓) วิมติวิโนทนี หรือ วิมติวิโนทนีฎีกา ฎีกาวินัย เป็นฎีกาอธิบายศัพท์และประโยคในสมันตปาสาทิกา พระมหากัสสปะแห่งอุทุมพรคีรีวิหาร ประเทศศรีลังกา เป็นผู้แต่ง บางแห่งเรียกว่า วินยมหาฎีกา

๔) วินยัตถมัญชูสา ฎีกาปาติโมกข์ พระพุทธนาคะเป็นผู้แต่ง

๕) สุมังคลปกาสินี ฎีกาวินัยวินิจฉยสังคหะ ไม่ปรากฏชื่อผู้แต่ง

๖) วินยัตถสารสันทีปนี ฎีกาวินัยวินิจฉยสังคหะ ไม่ปรากฏชื่อผู้แต่ง

๗) ลีนัตถปกาสนา ฎีกาวินัยวินิจฉยสังค หะ พระเรวตะแต่งที่เมืองพุกาม ชื่อเก่าเรียกว่า อริมัททนะ

๘) วินยวิมติเฉทนี นวฎีกามูลสิกขา ไม่ปรากฏชื่อผู้แต่ง

๙) อุตตานทีปนี ฎีกาปาลิมุตตกวินิจฉยสังคหะ ไม่ปรากฏชื่อผู้แต่ง

๑๐) วินยาลังการ ฎีกาบาลิมุตตวินยวินิจฉยสังคหะ พระติปิฏกลังกาเถระแต่งที่ประเทศพม่า

๔.๔.๑.๒ ฎีกาพระสุตตันตปิฎก หมายถึงฎีกาที่อธิบายเนื้อความแห่งคัมภีร์อรรถกถาพระสุตตันตปิฎก มีอยู่หลายคัมภีร์ด้วยกัน ได้แก่

๑) ทีฆนิกายฎีกา หมายถึง ฎีกาที่ทำหน้าที่อธิบายความอรรถกถาทีฆนิกาย (สุมังคลวิลาสินี) มีชื่อเรียกว่า ลีนัตถปกาสนา มีอยู่ ๓ ภาค คือ สีลักขันธวรรคฎีกา มหาวรรคฎีกา ปาฏิกวรรคฎีกา รจนาโดย **พระธัมมปาละ** ชาวชมพูทวีป (ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๖) ประกอบด้วย

(๑) ลีนัตถปกาสนา ฎีกาทีฆนิกาย คือ อธิบายข้อความในศีลขันธวรรคจนถึงปาฏิกวรรค พระธรรมปาละ เป็นผู้แต่ง

(๒) ลีนัตถปกาสนา ฎีกาแห่งมัชฌิมนิกาย คือ อธิบายความในมูลปัณณาสกจนถึงอุปริปัณณาสก พระธรรมปาละ เป็นผู้แต่ง

(๓) ลีนัตถปกาสนา ฎีกาแห่งสังยุตตนิกาย คือ อธิบายความในสคาถวรรคจนถึงมหาวรรค พระธรรมปาละ เป็นผู้แต่ง

(๔) ลีนัตถปกาสินี ฎีกาแห่งนิบาตชาดก คือ อธิบายความในนิบาตชาดก ไม่ปรากฏชื่อผู้แต่ง

๒) มัชฌิมนิกายฎีกา หมายถึงฎีกาที่ทำหน้าที่อธิบายความอรรถกถามัชฌิมนิกาย (ปปัญจสูทนี) มีชื่อเรียกว่า ลีนัตถปกาสินี มีอยู่ ๓ ภาค คือ มูลปัณณาสฎีกา มัชฌิมปัณณาสฎีกา อุปริปัณณาสฎีกา แต่งโดยพระธัมมปาละ

๓) สังยุตตนิกายฎีกา หมายถึงฎีกาทำหน้าที่อธิบายความแห่งอรรถกถาสังยุตตนิกาย (สารัตถปกาสินี) มีชื่อเรียกว่า ลีนัตถปกาสินี มีอยู่ ๒ ภาค แต่งโดยพระธัมมปาละ

๔) อังคุตตรนิกายฎีกา หมายถึงฎีกาที่ทำหน้าที่อธิบายความแห่งอรรถกถาอังคุตตรนิกาย (มโนรถปูรณี) มีทั้งฎีกาเก่าและฎีกาใหม่ ในคัมภีร์คันถวงศ์และคัมภีร์ปิฎกัตต่อตะไม ร ะบุว่า “อังคุตตรนิกายฎีกาเก่า มีชื่อเรียกว่า ลีนัตถปกาสินี แต่งโดยพระธัมมปาละ” อนึ่ง ฎีกาเก่าที่ว่านี้ยังไม่เคยปรากฏว่ามีผู้ใดจัดพิมพ์มาก่อนเลย ในคัมภีร์ปิฎกัตต่อตะไม ระบุว่า เฉพาะที่มีอยู่ในใบลานอักษรพม่านั้นมีเพียงส่วนที่อธิบายความอรรถกถาเอกนิบาต ทุกนิบ าต และติกนิบาตเท่านั้น ส่วนนิบาตที่เหลืออีก ๘ นิบาตไม่ปรากฏว่ามีมาถึงประเทศพม่าเลย อังคุตตรนิกายฎีกา ที่มีพิมพ์ให้เห็นกันอยู่ทุกวันนี้ เป็นฎีกาใหม่ มีชื่อเรียกว่า สารัตถมัญชุสา แต่งโดยพระสารีบุตร ผู้แต่งสารัตถทีปนี ฎีกานี้มี ๓ ภาค

๕) วิสุทธิมรรคฎีกา หมายถึง คัมภีร์ที่ทำหน้าที่อธิบายความแห่งวิสุทธิมรรคอรรถกถาซึ่งเป็นอรรถกถาที่อธิบายความรวมของนิกาย ๔ คือ ทีฆนิกาย มัชฌิมนิกาย สังยุตตนิกาย และอังคุตตรนิกาย มี ๒ สำนวน สำนวนแรกเป็นสำนวนพิสดารที่นิยมเรียกว่า มหาฎีกา หรือเรียกตามชื่อเฉพาะว่า ปรมัตถมัญชูสา มี ๒ ภาค แต่งโดยพระธัมมปาละ ส่วนสำนวนที่ ๒ เป็นสำนวนสังเขป ที่นิยมเรียกว่า จูฬฎีกา หรือ สังเขปฎีกา หรือเรียกว่าตามชื่อเฉพาะว่า สังเขปัตถโชตนี เชื่อกันว่าแต่งโดยพระเถระชาวสิงหลผู้ที่แต่งมหาถูปวงศ์

๖) ขุททกนิกายฎีกา หมายถึงคัมภีร์อรรถาธิบายความในขุททกนิกาย ได้แก่

(๑) ปรมัตถสูทนี อธิบายความอรรถกถาขุททกปาฐะ (ปรมัตถโชติกา) มีชื่อเรียกว่า ปรมัตถสูทนี แต่งโดยพระอาทิจจวังสเถระ สมัยพระเจ้าบะจีต่อที่ ๔ ครองรัตนาปุระ ในประเทศพม่า แต่คัมภีร์นี้ยังอยู่ในใบลานอักษรพม่า ยังไม่เคยได้รับการจัดพิมพ์

(๒) ธัมมปทัตถทีปนี อธิบายค วามอรรถกถาธรรมบท ในคัมภีร์ปิฎกัตต่อตะไม ระบุว่า แต่งโดยพระเถระชาวสิงหลรูปหนึ่ง ยังไม่เคยได้รับการจัดพิมพ์

(๓) ลีนัตถปกาสินี อธิบายความอรรถกถาธรรมบท แต่งโดยพระวรสัมโพธิเถระ (พ.ศ. ๒๔๐๙) มีฉบับพิมพ์อักษรไทยแล้ว เมื่อ พ.ศ. ๒๕๓๕ พิมพ์โดยเสด็จพระราชกุศลในงานพระราชทานเพลิงศพพระวิสุทธาธิบดี เจ้าอาวาสวัดพระเชตุพนฯ กรุงเทพฯ

(๔) ลีนัตถปกาสินี อธิบายความชาดกอรรถกถา ในคัมภีร์คันถวงศ์และในคัมภีร์ปิฎกัตต่อตะไม ระบุว่า คัมภีร์นี้ แต่งโดยพระธัมมปาละ แต่อาจารย์เลดีได้วิจารณ์ไว้ในหนังสือปารมีทีปนีว่า ไม่น่าจะเป็นงานเขียนข องพระธัมมปาละ เพราะสำนวนไม่คมคายเหมือนกับคัมภีร์อื่นๆ ที่พระธัมมปาละรจนา

(๕) ชาตกฎีกา (ฎีกาใหม่) แต่งโดยพระปัญญาสามิเถระ สมัย มัณฑเลประเทศพม่า

(๖) เนตติฎีกา อธิบายความอรรถกถาของพระบาลีเนตติ คัมภีร์นี้ ยังไม่เป็นที่ทราบชัดว่าผู้ใดแต่ง แต่ในคัมภีร์คันถว งศ์และคัมภีร์ปิฎกัตต่อตะไม ระบุว่าพระธัมมปาละเป็นผู้แต่ง

(๗) เนตติวิภาวินี อธิบายความพระบาลีเนตติ ความของอรรถกถาเนตติและฎีกาเนตติ แต่งโดยพระมหาเถระผู้ทรงสมณศักดิ์ ขั้นสมเด็จที่ "พระสัทธัมมปาลสิริมหาธัมมราชคุรุ" แห่งประเทศพม่า เมื่อ พ.ศ. ๒๑๐๗

(๘) เปฏกาลังการะ (เนตติมหาฎีกา) อธิบายความแห่งอรรถกถาของพระบาลีเนตติเช่นเดียวกัน เป็นฎีกาที่แต่งขึ้นหลังสุด ในบรรดาเนตติฎีกาที่มีอยู่ โดยพระญาณาภิวังสธัมมเสนาบดี พระสังฆราชแห่งพม่า (พ.ศ. ๒๓๒๔) ซึ่งเป็นองค์เดียวกันกับที่แต่งสีลักขันธวัคคอภินวฎีกา

อนึ่ง ยังมีฎีกาสาย ขุททกนิกายอีกหลายคัมภีร์ซึ่งในคัมภีร์ปิฎกัตต่อตะไมระบุว่ามีอยู่ในศรีลังกา เช่น คัมภีร์ดังต่อไปนี้

(๙)	อุทานฎีกา	ไขความอุทานอรรถกถา
(๑๐)	อิติวุตตกฎีกา	ไขความอิติวุตตกอรรถกถา
(๑๑)	สุตตนิบาตฎีกา	ไขความสุตตนิบาตอรรถกถา
(๑๒)	วิมานวัตถุฎีกา	ไขความวิมานวัตถุอรรถกถา
(๑๓)	เปตวัตถุฎีกา	ไขความเปตวัตถุอรรถกถา
(๑๔)	เถรคาถาฎีกา	ไขความเถรคาถาอรรถกถา
(๑๕)	เถรีคาถาฎีกา	ไขความเถรีคาถาอรรถกถา
(๑๖)	เถราปทานฎีกา	ไขความเถรอปทานอรรถกถา
(๑๗)	พุทธวังสฎีกา	ไขความพุทธวงศ์อรรถกถา
(๑๘)	จริยาปิฎกฎีกา	ไขความจริยาปิฎกอรรถกถา
(๑๙)	มหานิทเทสฎีกา	ไขความมหานิทเทสอรรถกถา

๗) **ฎีกาสัจจสังเขป** พระวาจิสสระเป็นผู้แต่ง ที่ลังกา

๘) **ฎีกามหาพุทธคุณ** ไม่ปรากฏชื่อผู้แต่ง

๙) **ฎีกาธัมมจักกัปปวัตนสูตร** ไม่ปรากฏชื่อผู้แต่ง

๑๐) **ฎีกานโม** เป็นฎีกาที่อธิบายคำนมัสการ คือ นโม ว่า มูลเหตุมาอย่างไร ไม่ปรากฏชื่อผู้แต่ง

๑๑) **ฎีกาพาหุ** เป็นฎีกาที่แก้ชัยมังคลคาถา ๘ ประการ ไม่ปรากฏชื่อผู้แต่ง

๑๒) ฎีกามาลยสูตร เป็นฎีกาที่กล่าวถึงพระโมคคัลลานะไปเที่ยวนรกสวรรค์แล้วนำเรื่องราวต่างๆ ที่ได้พบเห็นในนรกสวรรค์ มาบอกให้มนุษย์รู้ ไม่ปรากฏชื่อผู้แต่ง

๔.๔.๑.๓ ฎีกาพระอภิธรรมปิฎก

ฎีกา เป็นคัมภีร์ที่เกิดรองจากอรรถกถา ฎีกา แปลว่า วาจาเครื่องกำหนดถึงนัยเฉพาะคำที่พูด ความมุ่งหมายของฎีกาก็คือการอธิบายคำในอรรถกถาที่ยาก ให้เข้าใจง่ายขึ้นเป็นคัมภีร์อ้างเป็นหลักฐานชั้น ๓ มีรายชื่อ ดังนี้

๑) ลีนัตถโชตนา มูลฎีกาธัมมสังคณี พระอานันทาจารย์ แต่งที่ลังกา

๒) ลีนัตถโชตนา ฎีกาวิภังคปกรณ์ พระอานันทาจารย์ แต่งที่ลังกา

๓) ลีนัตถโชตนา มูลฎีกาธาตุกถา พระอานันทาจารย์ แต่งที่ลังกา

๔) ลีนัตถโชตนา มูลฎีกาปุคคลบัญญัติ พระอานันทาจารย์ แต่งที่ลังกา

๕) ลีนัตถโชตนา มูลฎีกากถาวัตถุ พระอานันทาจารย์ แต่งที่ลังกา

๖) ลีนัตถโชตนา มูลฎีกายกม พระอานันทาจารย์ แต่งที่ลังกา

๗) ลีนัตถโชตนา มูลฎีกาปัฏฐาน พระอานันทาจารย์ แต่งที่ลังกา

๘) มธุสารัตถทีปนี ฎีกาอภิธรรม ทั้ง ๗ คัมภีร์ พระพุทธจุฬาภาติก เถระแต่งที่เมืองหงสาวดี

๙) ปรมัตถวิภูสนี ฎีกาธาตุกถา พระมหาติโลกครุ แต่งเมื่อ พ.ศ. ๒๑๕๗

๑๐) อภิธัมมัตถวิภาวินี ฎีกาอภิธัมมาวตาร พระสุมังคลเถระ เป็นผู้แต่ง

๑๑) อภิธัมมัตถวิภาวินี ฎีกาอภิธัมมัตถสังคหะ พระสุมังคลเถระ เป็นผู้แต่ง

๑๒) สังเขปวัณณนา ฎีกาอภิธัมมัตถสังคหะ พระโชติปาลเถระ เป็นผู้แต่ง

๑๓) อผัคคุสารัตถทีปนี จูฬฎีกาอภิธัมมัตถสังคหะ พระมหาสุวรรณปทีปแต่งที่เมืองเชียงใหม่

๑๔) มธุสารัตถทีปนี ฎีกาอธิบายความแห่งมูลฎีกา พระอานันทเถระ ชาวพม่า แต่งที่เมืองหงสาวดี ประเทศพม่า

๑๕) มณีสารมัญชุสา นวฎีกาอภิธัมมัตถสังคหะ คัมภีร์เป็นกุ ญแจ หรือหัวใจของอภิธัมมัตถวิภาวินี พระอริยวงสะเมืองสกาย พม่าภาคเหนือ เป็นผู้แต่ง

๑๖) ฎีกาเขมาปกรณะ พระเขมกะ เป็นผู้แต่ง

๑๗) ปรมัตถทีปนีฎีกา เป็นคัมภีร์อธิบายอภิธัมมัตถสังคหะ และอภิธัมมัตถวิภาวินี เป็นวรรณกรรมภาษาบาลีรุ่นปัจจุบัน ค้านความเห็นในอภิธัมมัตถวิภาวินีทุกปริจเฉท และได้ระบุชื่ออภิธัมมัตถวิภาวินีไว้รวม ๑๗๔ ครั้ง ท่านอาจารย์เลดี คือ อูญาณะหรือญาณธชะ ชาวพม่าตอนเหนือเป็นผู้แต่ง

๑๘) มุขมัตถกถา โปราณฎีกาปรมัตถวินิจฉัย ไม่ปรากฏชื่อผู้แต่ง

๑๙) ฎีกาปรมัตถวินิจฉัย ไม่ปรากฏชื่อผู้แต่ง

๒๐) ลีนัตถปกาสินี โปราณฎีกานามรูปปริจเฉท ไม่ปรากฏชื่อผู้แต่ง

๒๑) โปราณฎีกาอภิธัมมาวตาร ไม่ปรากฏชื่อผู้แต่ง

๒๒) ฎีกาหลวง คือแก้มาติกา ไม่ปรากฏชื่อผู้แต่ง

๔.๔.๒ ประเภทของอนุฎีกา

อนุฎีกา เป็นคัมภีร์ใหม่ แต่งเพิ่มเติมภายหลังเป็นคัมภีร์ลำดับที่ ๔ ต่อจากพระไตรปิฎก อรรถกถา และฎีกา แบ่งเป็น ๓ ประเภทตามสายแห่งพระไตรปิฎก คือ อนุฎีกาพระวินัยปิฎก อนุฎีกาพระสุตตันตปิฎก และอนุฎีกาพระอภิธรรมปิฎก

๔.๔.๒.๑ อนุฎีกาพระวินัยปิฎก

อนุฎีกา ได้แก่ ฎีกาใหม่ที่แต่งเพิ่มเติมภายหลัง คำบาลีเรียกว่า อภินวฎีกา แปลว่า ฎีกาใหม่ อนุฎีกา มีรายชื่อ ดังนี้

๑) วินยลักขาฎีกา พระมุนินทโฆสะ แต่งที่ประเทศพม่า

๒) ขุททกสิกขาฎีกา เรียกว่า สุมังคลปสาทนีฎีกาก็ได้ พระสังฆรักขิต แต่งที่เมืองวิชัยปุระ

๓) มูลสิกขาฎีกา เรียกว่า วิมติจเฉทฎีกาก็ได้ พระสมันตคุณสาคระ แต่งที่เมืองวิชัยปุระ

๔.๔.๒.๒ อนุฎีกาพระสุตตันตปิฎก

อนุฎีกาพระสุตตันตปิฎก เป็นคัมภีร์แต่งเพิ่มเติมภายหลัง เพื่ออธิบายเนื้อความภายในฎีกาแห่งสุตตันตปิฎกให้มีความชัดเจนมากยิ่งขึ้น ดังนี้

๑) เอกังคุตตรฎีกาคัมภีร์ใหม่ พระสารีบุตร ชาวลังกาแต่ง

๒) ทุกังคุตตรฎีกาคัมภีร์ใหม่ พระสารีบุตร ชาวลังกาแต่ง

๓) ติกังคุตตรฎีกาคัมภีร์ใหม่ พระสารีบุตร ชาวลังกาแต่ง

๔) จตุกกังคุตตรฎีกาคัมภีร์ใหม่ พระสารีบุตร ชาวลังกาแต่ง

๕) ปัญจกังคุตตรฎีกาคัมภีร์ใหม่ พระสารีบุตร ชาวลังกาแต่ง

๖) ฉักกังคุตตรฎีกาคัมภีร์ใหม่ พระสารีบุตร ชาวลังกาแต่ง

๗) สัตตังคุตตรฎีกาคัมภีร์ใหม่ พระสารีบุตร ชาวลังกาแต่ง

๘) อัฏฐังคุตตรฎีกาคัมภีร์ใหม่ พระสารีบุตร ชาวลังกาแต่ง

๙) นวังคุตตรฎีกาคัมภีร์ใหม่ พระสารีบุตร ชาวลังกาแต่ง

๑๐) ทสังคุตตรฎีกาคัมภีร์ใหม่ พระสารีบุตร ชาวลังกาแต่ง

๑๑) เอกาทสังคุตตรฎีกาคัมภีร์ใหม่ พระสารีบุตร ชาวลังกาแต่ง

๑๒) ธัมมปทัฏฐกถาฎีกาคัมภีร์ใหม่ พระวรสัมโพธิแต่ง

๑๓) เปฎกาลังการฎีกาคัมภีร์ใหม่ พระสังฆราช ญาณวังสะ ธรรมเสนาบดีแต่ง

๓. อนุฎีกาพระอภิธรรมปิฎก

อนุฎีกา เป็นคัมภีร์ที่อธิบายฎีกาอีกชั้นหนึ่ง ความจริงอนุฎีกาทั้งหลาย ท่านเรียกมูลฎีกาของอภิธรรมเท่านั้น ว่า “อนุฎีกา” อนุฎีกาอภิธรรมมีรายชื่อดังนี้ คือ

๑) ลีนัตถปกาสินี อนุฎีกาธัมมสังคณี พระอานันทะ แต่งที่ลังกา

๒) ลีนัตถปกาสินี อนุฎีกาวิภังคปกรณ์ พระอานันทะ แต่งที่ลังกา

๓) ลีนัตถปกาสินี อนุฎีกาธาตุกถา พระอานันทะ แต่งที่ลังกา

๔) ลีนัตถปกาสินี อนุฎีกาปุคคลบัญญัติ พระอานันทะ แต่งที่ลังกา

๕) ลีนัตถปกาสินี อนุฎีกายมกปกรณ์ พระอานันทะ แต่งที่ลังกา

๖) ลีนัตถปกาสินี อนุฎีกาปัฏฐาน พระอานันทะ แต่งที่ลังกา

๗) อภิธัมมัตถวิภาวินีฎีกาคัมภีร์ใหม่ พระสุมังคละแต่งที่ลังกา

๘) อภิธัมมาวตารฎีกา คัมภีร์ใหม่ พระสุมังคละ แต่งที่ลังกา

๙) ปรมัตถวินิจฉยฎีกา คัมภีร์ใหม่ ไม่ปรากฏชื่อผู้แต่ง

๑๐) นามรูปปริจเฉทฎีกา คัมภีร์ใหม่ ไม่ปรากฏชื่อผู้แต่ง

๑๑) สัจจสังเขปฎีกาคัมภีร์ใหม่ เรียกว่าสารัตถสาลินีฎีกาก็ได้ ไม่ปรากฏชื่อผู้แต่ง

๑๒) ปรมัตถมัญชุสา อนุฎีกาอภิธัมมัตถสังคหะ ไม่ปรากฏชื่อผู้แต่ง

๑๓) มณิสารมัญชุสา อนุฎีกาอภิธัมมัตถสังคหะ ไม่ปรากฏชื่อผู้แต่ง

๔.๔.๓ ประเภทของโยชนา

โยชนา คือ คัมภีร์ที่อธิบายความหมาย **ของศัพท์และความสัมพันธ์**ในประโยคของภาษาช่วยให้การแปล**คัมภีร์อรรถกถาและฎีกา**ได้ชัดเจนยิ่งขึ้น แบ่งเป็น ๓ ประเภท ตามสายแห่งพระไตรปิฎก คือ **โยชนาพระวินัยปิฎก โยชนาพระสุตตันตปิฎก และโยชนาพระอภิธรรมปิฎก**

๔.๔.๓.๑ โยชนาพระวินัยปิฎก

โยชนาพระวินัยปิฎก คือ คัมภีร์ที่อธิบายความหมายของศัพท์และความสัมพันธ์ในประโยคของภาษา ซึ่งเป็นอุปกรณ์ในการแปลคัมภีร์อรรถกถาและฎีกาวินัยอย่างแจ่ม ชัด คัมภีร์โยชนาวินัยเท่าที่ปรากฏหลักฐาน มีดังนี้

๑) ปาจิตติยาทิอรรถกถาโยชนา พระชาคราภิวังสะ วัดทักขิณาราม เมืองมัณฑเลเป็นผู้แต่ง

๒) ขุททกสิกขาโยชนา พระเถระวนาวาสี ไม่ปรากฏนาม แต่งที่เมืองสกาย

๓) วินยวินิจฉยโยชนา พระเถระวนาวาสี ไม่ปรากฏนาม แต่งที่เมืองสกาย

๔) โยชนาวินยวินิจฉยสังคหะ พระมหาราชครู เป็นผู้แต่ง ที่เมืองพม่า

๕) สมันตปาสาทิกาอรรถโยชนา เป็นคัมภีร์โยชนาวินัย แบ่งเป็น ๕ คัมภีร์ คือ แก้ตั้งแต่คัมภีร์อาทิกัมมะ ไปจนถึงคัมภีร์บริวาร พระญาณกิตติเถระ เป็นผู้แต่งที่เมืองเชียงใหม่

๔.๔.๓.๒ โยชนาพระสุตตันตปิฎก

โยชนาพระสุตตันตปิฎก เป็นคัมภีร์ที่อธิบายอรรถกถาโดยวิธีง่ายๆ เป็นการอธิบายบทและพากย์ที่มัว รู้ได้ยาก และเป็นที่เงื่อนงำสลับซับซ้อน รายชื่อของคัมภีร์โยชนาพระสุตตันตปิฎก คือ

๑) นิธิกัณฑสุตตอัตถโยชนา พระจารินทาละ หรือ พญาจี สยาดอ เป็นผู้แต่ง

๒) ธัมมปทัฏฐกถาคาถาโยชนา พระสิริสุมังคลเถระ แต่งที่ประเทศพม่า

๓) ตุลัตถโยชนา พระอุกกังวังสมาลา เป็นผู้แต่ง

๔) ปัจจเวกขณโยชนา พระอุกกังวังสมาลาเป็นผู้แต่ง

๔.๔.๓.๓ โยชนาพระอภิธรรมปิฎก

โยชนาพระอภิธรรมปิฎก คือคัมภีร์ที่อธิบายอรรถกถาพระอภิธรรมปิฎก โดยวิ ธีง่ายๆ เป็นการอธิบายบทและวากยะเป็นต้นของอรรถกถานั้น มีรายชื่อ ดังนี้ คือ

๑) โยชนาอรรถกถาสาลินี พระญาณกิตติเถระ แต่งที่เชียงใหม่
๒) โยชนาธาตุกถา พระญาณกิตติเถระ แต่งที่เชียงใหม่
๓) โยชนาสัมโมหวิโนทนี พระญาณกิตติเถระ แต่งที่เชียงใหม่
๔) โยชนากถาวัตถุ พระญาณกิตติเถระ แต่งที่เชียงใหม่
๕) โยชนาปัฏฐาน พระญาณกิตติเถระ แต่งที่เชียงใหม่
๖) โยชนาฎีกาอภิธัมมัตถสังคหะ พระญาณกิตติเถระ แต่งที่เชียงใหม่
๗) ธาตุกถามูลฎีกาโยชนา พระสารทัสสี หรือปุพพารามสยาดอแต่ง
๘) สังคหโยชนา พระกวิธชะ เป็นผู้แต่ง
๙) ธาตุวัตถุโยชนา พระจารินททาสภะ เป็นผู้แต่ง
๑๐) โยชนาปาลีอภิธัมมัตถสังคหะ ไม่ปรากฏชื่อผู้แต่ง

๔.๕ กำเนิดและพัฒนาการของฎีกา อนุฎีกาและโยชนา

ในพุทธศตวรรษที่ ๙ รัชสมัยพระเจ้ามหานามแห่งลังกา ได้มีการฟื้นฟูวรรณกรรมภาษาบาลีขึ้นขนานใหญ่ เป็นผลงานของคณะสงฆ์แห่งมหาวิ หาร ผลงานนี้ทำให้คณะสงฆ์มหาวิหารรุ่งเรืองนำหน้าคณะสงฆ์แห่งอภัยคิรีวิหาร คณาจารย์ผู้มีบทบาทสำคัญในการทำงานดังกล่าวนี้ คือ พระพุทธโฆษาจารย์ ซึ่งเป็นผู้ชำระวรรณกรรมภาษาบาลี โดยถ่ายทอดจากภาษาสิงหลกลับเป็นภาษามคธ ผลงานนี้ คือ **อรรถกถาทั้งหลาย**

ประวัติความเป็นมาของ**คัมภีร์ฎีกาในพุทธศตวรรษที่ ๑๗** ในรัชสมัย**พระเจ้าปรักกมพาหุมหาราช** ซึ่งตั้งเมือง หลวงอยู่ที่ปุรัตถินคร หรือโปโพนนรุวะ ได้ทรงอุปถัมภ์คณะสงฆ์ ซึ่งสืบสายมาจากฝ่ายมหาวิหาร ประชุมแต่งฎีกา มีพระมหากัสสปะแห่งอุทุมพรคิรีวิหารเป็นประมุข ในการนี้ พระสารีบุตร ได้เขียน สารัตถทีปนี ฎีกาพระวินัย พระอานันทาจารย์ได้เขียนมูลฎีกา แก้ พระอภิธรรม และมีคณาจารย์ต่อมาอีกหลายรูป ได้แต่งฎีกา

บ้าง อนุฎีกาบ้าง เป็นเหตุให้พระพุทธศาสนานิกายเถรวาทสำนักมหาวิหาร แพร่หลายออกไปในต่าง ประเทศมี ไทย พม่า มอญ ลาว เป็นต้น[๙๖]

วรรณคดีฎีกาบาลี มีชื่อเรียกความหมายและลักษณะแตกต่างกันตามสมัย เป็น ๓ แบบ

สมัยที่ ๑ (ระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๑๔-๑๕) ฎีกาในสมัยนี้มีความหมายถึงหนังสืออธิบายความหมายของคำและความในอรรถกถา ฎีกาเล่มแรก คือ **อภิธัมม-อัฏฐกถา-ลีนัตถวัณณนา** ซึ่งนิยมเรียกกันในสมัยหลังว่า อภิธัมมมูลฎีกา ผู้เขียน คือพระอานนท์ ฎีกาอีก ๓ เล่มที่มีหลักฐานว่าเขียนในสมัยนี้ คือ ฎีกาของสุมังคลวิลาสินี ทีฆนิกาย- อรรถกถา ฎีกาของปปัญจสูทนี มัชฌิมนิกายอรรถกถา และฎีกาของสารัตถวิลาสินี สังยุตตนิกายอรรถกถา ทั้ง ๓ เล่มเป็นงานของพระธรรมปาละ ผู้เขียนอรรถกถาของขุททกนิกายหลายเล่ม ข้อ ควรสังเกต คือ ทั้งพระอานนท์และพระธรรมปาละ เรียกงานอธิบายอรรถกถาของท่านว่า **“ลีนัตถปกาสนา”** **แปลตามรูปศัพท์ว่า การอธิบายความหมายที่ลึกลับกำกวม** ยังไม่มีการใช้คำว่า ฎีกา กันอย่างแพร่หลายในครั้งนั้น

สมัยที่ ๒ (ประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๖) สมัยนี้เรียกผลงานประเภทอธิบายความหมายในอรรถกถาว่า คัณฐิบท ส่วนใหญ่เขียนด้วยภาษาสิงหล ที่เขียนด้วยภาษาบาลีก็มีบ้างแต่เป็นส่วนน้อย หนังสือคัณฐิบทในสมัยนี้ ได้แก่หนังสือต้นฉบับและแหล่งข้อมูลสำหรับฎีกาจารย์ในสมัยที่ ๓ เหมือนกับที่อรรถกถาสิงหลเป็นต้นฉบับและแหล่งข้อมูลสำหรับอรรถกถาจารย์ในสมัยอนุราธปุระ ปัจจุบันคัมภีร์คัณฐิบทได้หายสาบสูญเช่นเดียว กับอรรถกถาสิงหล เรารู้จักคัณฐิบทได้จากงานฎีกาในสมัยที่ ๓ เช่น ในคัมภีร์สารัตถทีปนีวินยฎีกาของพระสารีบุตร ในสมัยพระเจ้าปรักกมพาหุที่ ๑ ได้กล่าวถึงคัณฐิบทซึ่งท่านใช้เป็นหลักในการเขียนงานฎีกาว่า

> “มหาคณฺฐิปเทติ วา มชฺฌิมคณฺฐิปเทติ วา จูฬคณฺฐิปเทติ วา วุตฺเต
> สิงหลคณฺฐปเทสูติ คเหตพฺพํ เกวลํ คณฺฐิปเทติ วุตฺเต มคธภาสาย
> สิกฺขิเต คณฺฐิปเทติ คเหตพฺพํ”

---

[๙๖] เสถียร โพธินันทะ , **ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา**, พิมพ์ครั้งที่ ๓. (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐), หน้า ๕-๙.

หมายความว่า ในพระวินัยฏีกาของท่าน ที่ชื่อว่า มหาคัณฐิบท มัชฌิมคัณฐิบท และจูฬคัณฐิบท หมายถึง คัณฐิบทฉ บับภาษาสิงหล ส่วนที่ชื่อว่า คัณฐิบทเฉยๆ หมายถึง คัณฐิบทฉบับภาษาบาลี

สมัยที่ ๓ (ระหว่างปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๖ ถึงพุทธศตวรรษที่ ๑๘) สมัยนี้ เรียกงานประเภทอธิบายอรรถกถาว่า ฏีกา เขียนเป็นภาษาบาลีมีความหมายกว้างกว่าลีนัตถปกาสนา ในสมัยแรก คือมิได้หมายถึงเฉพาะคัมภี ร์ที่อธิบายอรรถกถาของพระไตรปิฎกเท่านั้น แต่ยังหมายถึงคัมภีร์อธิบายงานที่เขียนหลังสมัยพระไตรปิฎกทั้งหมด ได้แก่ อรรถกถาพระไตรปิฎก พงศาวดาร ปกรณ์วิเสส เป็นต้น คัมภีร์ฏีกาในตอนปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๖ ที่สำคัญมี ๒ เล่ม คือ คัมภีร์วชิรพุทธิ และ คัมภีร์วิมติวิโนทนี ทั้ง ๒ เล่มเป็นฏีกาของอรรถกถาพระวินัยปิฎก ส่วนคัมภีร์ฏีกาในช่วงศตวรรษ ที่ ๑๒ โดยเฉพาะในสมัยของพระเจ้าปรักกมพาหุที่ ๑ มีจำนวนมาก ถือได้ว่าเป็นยุคที่วรรณคดีประเภทฏีการุ่งเรืองที่สุด พระเถระผู้เป็นหัวหน้าสำคัญในการเขียนฏีกาในสมัยพระเจ้าปรักกมพาหุที่ ๑ คือ พร ะสารีบุตร ในคำนำของคัมภีร์สารัตถทีปนี- พระวินัยฏีกา พระสารีบุตรชี้แจงว่าท่านต้องการเขียนฏีกาที่อ่านเข้าใจง่าย และมีความสมบูรณ์พร้อมในทุกด้าน เพราะคัมภีร์ลีนัตถปกาสนาของโบราณนั้นมีเนื้อความบางตอนไม่กระจ่างชัด ยังไม่เป็นที่เข้าใจของคนทั้งปวง ส่วนคัณฐิบทก็เขียนด้วยภาษาสิงหล ไม่เป็นงานของคนทั่วไป ส่วนที่เขียนด้วยภาษาบาลีแม้จะมีอยู่บ้าง แต่ก็มักปนเ ปกับภาษาอื่น เช่น ภาษาสิงหล เป็นต้น ไม่ใช่ภาษาบาลีมาตรฐาน จึงอ่านเข้าใจยากเช่นกัน ดังนั้นเพื่อแก้ปัญหาเรื่องภาษาและปรับปรุงเนื้อหาสาระให้ดีขึ้น ท่านจึงจะเขียนฏีกาใหม่แทนงานเหล่านั้น ซึ่งจะมีลักษณะเป็นการวิเคราะห์อย่างสมบูรณ์ ไม่มีข้อบกพร่อง[๙๗]

“วินยฏฺฐกถายาหํ ลีนสารตฺถทีปนึ กริสฺสามิ สุวิญฺเญยฺยํ ปริปุณฺณํ อนากุลํ โปราเณหิ กตํ ยนฺตุ ลีนตฺถสฺส ปกาสนํ น ตํ สพฺพตฺถ ภิกฺขูนํ อตฺถํ สาเธติ สพฺพโส ทุวิญฺเญยฺยสภาวาย สีหฬาย นิรุตฺติยา คณฺฐิปเทสุ-เนเกสุ ลิขิตํ กิญฺจํ กตฺถจิ มาคธิกาย ภาสาย อรภิตฺวาปิ เกนจิ ภาสนฺตเรหิ สมฺมิสฺสํ ลิขิตํ กิญฺจิเทว จ ภาสนฺตรํ ตโต หิตฺวา สารํ อาทาย สพฺพโส อนากุลํ กริสฺสามิ ปริปุณฺณวินิจฺฉยํ”

ถือว่าคัมภีร์ฏีกา อนุฏีกา และโยชนา เป็นส่วนที่พระสงฆ์รุ่นหลังได้แต่งโดยเลียนแบบประเพณีนิยมของพระสงฆ์ชาวลังกา ซึ่งเราไม่อาจระบุ หรือกำหนดสมัยได้แน่

---

[๙๗] สุภาพรรณ ณ บางช้าง, **ประวัติวรรณคดีบาลีในอินเดียและลังกา**, หน้า ๓๕๖-๓๕๘.

ชัดเหมือนคัมภีร์แต่งขึ้นในลังกา แต่จะอย่างไรก็ตาม ถือไว้ในขั้นต้นก่อนว่า เป็นคัมภีร์ที่แต่งภายหลัง จึงเป็นเรื่องที่จะต้องศึกษาและค้นคว้าศึกษาต่อไป

สรุปท้ายบท

คัมภีร์ฎีกา อนุฎีกา และโยชนา พุทธศาสนิกชนชาวไทยส่วนใหญ่ไม่รู้จักคัมภีร์เหล่านี้ ซึ่งเป็นคัมภีร์ทางฝ่า ยพระพุทธศาสนาของตนอย่างกว้างขวางและลึกซึ้ง ที่พอจะรู้จักกันก็เห็นจะเป็นพระไตรปิฎก ส่วนคัมภีร์นอกนั้นอีกเป็นจำนวนมาก แทบจะไม่เป็นที่รู้จักนอกจากในหมู่นักวิชาการที่ศึกษาเรื่องนี้โดยเฉพาะ ซึ่งก็มีเป็นจำนวนน้อย ในบทนี้กล่าวถึงคัมภีร์ฎีกา อนุฎีกา และโยชนา ในสา ยของพระไตรปิฎกและคัมภีร์อื่นที่เกี่ยวกับวิชาการด้านพระพุทธศาสนา โดยแบ่งเนื้อหาตามลำดับ ดังนี้

ความหมายของฎีกา อนุฎีกาและโยชนา ซึ่งได้กล่าวถึงรากศัพท์ของคำว่า ฎีกา และสรุปความหมายว่ามีจุดหมายสำคัญเพื่ออธิบายคำในอรรถกถาให้เข้าใจได้ง่ายขึ้น และจะอธิบายเฉพาะข้อความที่ยากหรือไม่ชัดเจนมากกว่าอย่างอื่น เป็นหนังสือที่พยายามอธิบายความหมายให้ง่ายขึ้นหรือชัดเจนขึ้น

ในวรรณคดีบาลี “ฎีกา” หมายถึงหนังสืออธิบายอรรถกถาโดยเลือกคำหรือความที่ยากในอรรถกถาขึ้นอธิบายให้เข้าใจง่าย ไม่ใช่อธิบายความหมายของคำทุกคำ อย่างในวรรณคดีสันสกฤต หรือเขียนเป็นภาษาสันสกฤตอย่างในศาสนาเชน และคัมภีร์ฎีกาฝ่ายเถรวาทในระยะแรกหมายเฉพาะถึงคัมภีร์ที่อธิบายอรรถกถาของพระไตรปิฎก แต่ภายหลังมีความหมายกว้างขึ้น คือ หมายถึงคัมภีร์ที่อธิบายความหมายของหนังสือใดที่ไม่ใช่อรรถกถาของพระไตรปิฎกก็ได้ เช่น ฎีกาของพงศา วดารบาลี ฎีกาตำราไวยากรณ์ และฎีกาคัมภีร์วิสุทธิมรรค เป็นต้น

“อนุฎีกา” ได้แก่ ฎีกาใหม่ที่แต่งเพิ่มเติมภายหลัง คำบาลีเรียกว่า อภินวฎีกา แปลว่า ฎีกาใหม่ อนุฎีกานั้น แต่งขึ้นมา เพื่ออธิบายเนื้อความในคัมภีร์ฎีกา ให้มีความชัดเจนยิ่งขึ้น เมื่อเห็นว่าพระฎีกาจารย์อธิบายความในคัมภีร์ฎีกายังไม่แจ่มแจ้ง

“โยชนา” ได้แก่ คัมภีร์ที่อธิบายความหมายของศัพท์และความสัมพันธ์ ในประโยคของภาษา ซึ่งเป็นอุปกรณ์ในการแปลคัมภีร์อรรถกถาและฎีกาได้อย่างชัดเจน

ความสำคัญของฎีกา อนุฎีกาและโยชนา ถือว่าคัมภีร์เหล่านี้ ช่วยให้เข้าใจความหมายของหลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนามากขึ้น เพราะเป็นคัมภีร์ที่อธิบายขยายความของคัมภีร์อรรถกถาและคัมภีร์อื่นๆ ทั้งในด้านหลักธรรมคำสอนและ

หลักเกณฑ์ทางภาษา โดยพระธรรมปาละได้กำหนดวิธีอธิบายไว้ว่า ฎีกาในสมัยอนุราธปุระมีลักษณะที่เรียกว่า "ลีนัตถปกาสนา" มีลักษณะเป็นการอธิบายความหมายของคำและความที่กำกวมเท่านั้น ส่วนคัมภีร์อนุฎีกาและโยชนามีลักษณะอย่างเดียวกันคืออธิบายความเพิ่มเติมจากคัมภีร์ฎีกา ดังนั้น พุทธบริษัทและประชาชนทั่วไปที่ศึกษาหลักธรรมคำสอนในพระพุทธศาสนาจึงต้องค้นคว้าเพิ่มเติมจากคัมภีร์เหล่านี้

ประเภทของฎีกา อนุ ฎีกาและโยชนา คัมภีร์ฎีกา อนุฎีกาและโยชนามีจำนวนเท่าไรนั้น ไม่มีการระบุจำนวนไว้เป็นที่ชัดเจน อาจแบ่งตามสายพระไตรปิฎกได้ ซึ่งได้กล่าวรายละเอียดในส่วนที่ว่าด้วยประเภทของคัมภีร์เหล่านี้แล้ว

ประวัติและพัฒนาการของฎีกา อนุฎีกาและโยชนา คัมภีร์ฎีกา อนุฎีกาและโยชนา มีประวัติและพัฒนาการตั้งแต่ในศตวรรษที่ ๑๗ ในรัชสมัยพระเจ้าปรักกมพาหุมหาราช ซึ่งตั้งเมืองหลวงอยู่ที่ปุรัตถินคร หรือโปโฬนนรุวะ ได้ทรงอุปถัมภ์คณะสงฆ์ ซึ่งสืบสายมาจากฝ่ายมหาวิหาร ประชุมแต่งฎีกา มีพระมหากัสสปะแห่งอุทุมพรคิรีวิหารเป็นประมุข ในการนี้ พระสารีบุตร ได้เขียนสารัตถทีปนี ฎีกาพระวินัย พระอานันทาจารย์ได้เขียนมูลฎีกา แก้พระอภิธรรม และมีคณาจารย์ต่อมาอีกหลายรูป ได้แต่งฎีกาบ้าง อนุฎีกาบ้าง เป็นเหตุให้พระพุทธศาสนานิกายเถรวาทสำนักมหาวิหาร แพร่หลายออกไปในต่างประเทศมี ไทย พม่า มอญ ลาว เป็นต้น

คำถามท้ายบท

๑. คำว่า ฎีกา ในภาษาสันสกฤตมีวิธีการอธิบายความหมายของคำและความกี่รูปแบบ ในแต่ละรูปแบบให้เสนอรูปวิเคราะห์มาให้ดู

๒. คำว่า ฎีกา มีความหมายว่าอย่างไร และมีจุดหมายสำคัญในการเขียนเพื่ออะไร ขอฟังความคิดเห็นตามทัศนะของท่าน

๓. คำว่า อนุฎีกาและโยชนา มีความหมายว่าอย่ างไร เป็นคัมภีร์ชั้นใด จงแสดงแผนผังลำดับคัมภีร์มาประกอบ

๔. ความสำคัญของคัมภีร์ชั้นฎีกา อนุฎีกาและโยชนามีมาก อยากทราบว่าความสำคัญในข้อใดที่คิดว่าควรนำมาเสนอให้ผู้ศึกษาคัมภีร์ได้เกิดศรัทธามากขึ้น ให้เลือกนำเสนอ ๒ ข้อ พร้อมอธิบาย

๕. ประเภทของฎีกา อนุฎีกาแล ะโยชนามีการจำแนกประเภทไว้อย่างไร จงจำแนกมาดูพร้อมยกตัวอย่างประกอบ ๕ ตัวอย่าง

๖. กำเนิดและพัฒนาของฎีกา อนุฎีกาและโยชนามีความเป็นมาอย่างไร อธิบาย

๗. สมัยที่ ๓ (ปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๖ ถึงพุทธศตวรรษที่ ๑๘) มีกำเนิดและพัฒนาการของคัมภีร์ชั้นฎีกาอย่างไร และอะไรคื อจุดเด่นของสมัยที่ ๓ นี้ ขอทราบรายละเอียด

เอกสารอ้างอิงประจำบท

ไกรวุฒิ มโนรัตน์. **วรรณคดีบาลี ๑**. กรุงเทพมหานคร : จรัญสนิทวงศ์การพิมพ์, ๒๕๔๙.

พรพรรณ ธารานุมาศ, คุณหญิง. **วรรณคดีที่เกี่ยวกับพระพุทธศาสนา**. กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒.

พระมหาอดิศร ถิรสีโล. **ประวัติคัมภีร์บาลี**. กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓.

พระวิสุทธาจารมหาเถระ. **ธาตวัตถสังคหปาฐนิสสยะ**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

พระอัคควังสเถระ. **สัททนีติ ธาตุมาลา.** ตรวจชำระ โดยพระธรรมโมลี (สมศักดิ์ อุปสโม) แปลโดย พระมหานิมิต ธมฺมสาโร และนายจำรูญ ธรรมดา. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ หจก.ไทยรายวันการพิมพ์, ๒๕๔๖

สุภาพรรณ ณ บางช้าง, ดร., **ประวัติวรรณคดีบาลีในอินเดียและลังกา**. กรุงเทพมหามหานคร : สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,๒๕๒๖.

เสถียร โพธินันทะ. **ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา**. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐.

บทที่ ๕

ปกรณ์วิเสส

ผศ.โสวิทย์ บำรุงภักดิ์

อาจารย์ประเพียร ภูลาด

วัตถุประสงค์การเรียนประจำบท

เมื่อได้ศึกษาเนื้อหาในบทนี้แล้ว นิสิตสามารถ

๑. บอกความหมายของปกรณ์วิเสสได้

๒. วิเคราะห์ความสำคัญของปกรณ์วิเสสได้

๓. จำแนกประเภทของปกรณ์วิเสสได้

๔. อธิบายกำเนิดและพัฒนาการของปกรณ์วิเสสได้

ขอบข่ายเนื้อหา

- ความนำ
- ความหมายของปกรณ์วิเสส
- ความสำคัญของปกรณ์วิเสส
- ประเภทของปกรณ์วิเสส
- กำเนิดและพัฒนาการของปกรณ์วิเสส

๕.๑ ความนำ

พระพุทธพจน์หรือหลักคำสอนที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้มี ๒ ส่วนคือสัจธรรม และจริยธรรม สัจธรรมคือส่วนที่ว่าด้วยความจริงของโลกและชีวิต ซึ่งพระพุทธเจ้าจะบังเกิดหรือไม่บังเกิดก็ตาม จะเป็นพระพุทธเจ้าในอดีต ปัจจุบัน หรือในอนาคตก็ตาม จะถูกเปิดเผยหรือปกปิดอยู่ก็ตาม ความจริงที่ว่านั้นก็คงดำเนินไปอยู่อย่างนั้น คือคำสอนที่ว่าด้วยหลักไตรลักษณ์ และหลักปฏิจจสมุปบาท ส่วนจริยธรรม คือ หลักคำสอนว่าด้วยการดำเนินชีวิต เป็นธรรมะที่ปรับได้คือเลือกที่จะดำเนินให้เหมาะสมและสอดคล้องกับชีวิต สังคม และธรรมชาติแวดล้อม หลักคำสอนนี้จึงขึ้นอยู่กับเงื่อนไข ไม่ได้เป็นอิสระหรือพูดถึงความจริงแท้เหมือนสัจธรรม

วรรณคดีบาลี เป็นหนังสือหรือเรื่องราวที่วางอยู่บนพื้นฐานของความจริง ความงามและความดี อันมีคำอธิบายที่ประกอบด้วยเหตุผลและข้อเท็จจริง และส่วนหนึ่ งอาจแสดงอารมณ์ความรู้สึกนึกคิดความบันดาลใจ และจินตนาการที่สะท้อนถ่าย จากความจัดเจนของชีวิตและของโลก

โดยนัยดังกล่าวนี้ หลักพุทธธรรม จึงเป็นเนื้อหาสาระโดยเปิดเผยหรือที่พึงประสงค์ ในการเรียบเรียงรวบรวมคัมภีร์ต่างๆ ไว้ เป็นประมวลหลักบัญญัติธรรม คำวิเคราะห์ แจกแจงให้ปรากฏ และให้รู้หลักคำสอน (บัญญัติ) เหล่านั้นโดยพิสดาร อีกส่วนหนึ่ง ทัศนะอันเป็นหลักการและวิธีการเพื่อให้เข้าถึงและวางท่าทีต่อโลกและชีวิตตามความเป็นจริง อันเป็นประเด็นที่แตกต่างจากคัมภีร์หรือหนังสือทั่วไป จากการที่มีทัศนะที่แตกต่างออกไปจากแนวคิดเดิมดังกล่าว จึงเป็นเหตุให้เกิดคัมภีร์สำคัญที่เรียกว่า ปกรณ์วิเสส และหากพิจารณาจากการจัดเรียงลำดับยุคซึ่งมีผู้แบ่งเป็น ๓ ยุค คือ ๑) ยุคก่อนพระไตรปิฎกหรือยุคพระธรรมวินัย ๒) ยุคพระไตรปิฎก ๓) ยุคหลังพระไตรปิฎก จะเห็นว่า ปกรณ์วิเสส อยู่ในยุคหลังพระไตรปิฎก ดังนี้

๑) ยุคธรรมวินัย หมายถึงยุคพุทธกาล หรือยุคก่อน พ.ศ. ๑

๒) ยุคพระไตรปิฎก หมายถึงยุคที่พระสาวกองค์สำคัญๆ ของพระพุทธเจ้าผู้เป็นพระอริยบุคคลชั้นพระอรหันต์ มีพระมหากัสสปเถระ เป็นต้น

๓) ยุคหลังพระไตรปิฎก หมายถึงยุคที่พระสงฆ์สาวกได้แต่งคัมภีร์อธิบายขยายความในพระไตรปิฎกให้พิสดารออกไปเพื่อความเข้าใจง่ายเป็นยุคที่ ๓[๙๘] และคัมภีร์ปกรณ์วิเสสก็อยู่ในยุคหลังพระไตรปิฎกนี้เอง โดยเรียงลำดับจากยุคอรรถกถา ยุคฎีกา ยุคอนุฎีกา และยุคปกรณ์วิเศษ ซึ่งหมายถึงยุคที่มีการแต่งหนังสือเพื่ออธิบายธรรมะในพระพุทธศาสนา ไม่ได้อธิบายคัมภีร์เล่มใดเล่มหนึ่งโดยเฉพาะหนังสือปกรณ์พิเศษเกิดขึ้นต่างยุคต่างสมัยกัน ยุคนี้จะเรียกเป็นยุคหนึ่งต่างหากเห็นจะไม่ชัดเจนนัก ส่วนยุคที่ต่อจากยุคปกรณ์พิเศษได้แก่ ยุคโยชนา ยุคไวยากรณ์บาลี ยุคพจนานุกรม [๙๙] และเมื่อเรียงตามลำดับแล้วจะพบว่า มียุคสำคัญอยู่ ๓ ยุค คือ ยุคก่อนพร ะไตรปิฎก ยุคพระไตรปิฎก และยุคหลังพระไตรปิฎก

ยุคหลังพระไตรปิฎก นับ เป็นยุคที่พระสาวกาจารย์ทั้งหลายในภายหลัง ได้รจนาคัมภีร์อรรถาธิบาย “พุทธวจนะ” ตามนัย สรุปได้ ๒ ประการ คือ[๑๐๐]

๑) **ปกรณนัย** อธิบายพุทธพจน์ตามแนวคัมภีร์เก่า แต่ไม่ใช่พระไตรปิฎกโดยตรง ได้แก่ คัมภีร์ มิลินทปัญหา เนตติปกรณ์ วิมุตติมรรค วิสุทธิมรรค เป็นต้น เรียกคัมภีร์เหล่านี้ว่า **ปกรณ์วิเสส**

๒) อัฏฐกถานัย อธิบายพุทธพจน์ตามแนวอรรถกถาโบราณ คือ มหาอรรถกถา กุรุนทีอรรถกถา และอัฏฐสาลินี เป็นต้น คัมภีร์ที่อธิบายพุทธพจน์ประเภทนี้ เรียกว่า **อรรถกถา**

ส่วนการนับช่วงระยะเวลาของยุคหลังพระไตรปิฎกนั้น มีการนับช่วงตั้งแต่ พ .ศ. ๔๕๐ จนถึง พ.ศ. ๒๓๕๐ คือ นับจากการทำสังคายนาครั้งที่ ๕ เสร็จเรียบร้อยแล้ว และสิ้นสุดเมื่อสังคายนาครั้งที่ ๙ (พ.ศ. ๒๓๓๑) สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น และในยุคนี้อาจแบ่งเป็นสมัยได้อีก ๒ สมัย คือ[๑๐๑]

---

[๙๘] พัฒน์ เพ็งผลา , **ประวัติวรรณคดีบาลี**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๔๒), หน้า ๑๑.

* สำนวนของ พัฒน์ เพ็งผลา ใช้คำว่า ปกรณ์พิเศษ

[๙๙] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๒.

[๑๐๐] ไกรวุฒิ มะโนรัตน์, **วรรณคดีบาลี** ๑, (กรุงเทพมหานคร: จรัญสนิทวงศ์การพิมพ์, ๒๕๔๙), หน้า ๙๐.

[๑๐๑] จิรภัทร แก้วกู่ , **เอกสารคำสอนวิชาวรรณคดีบาลี**, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น, ๒๕๔๒, หน้า ๑๙ – ๒๐. (อัดสำเนา)

๑) สมัยลายลักษณ์อักษร เริ่มนับตั้งแต่สังคายนาครั้งที่ ๕ (พ.ศ. ๔๓๔) จนถึงสังคายนาครั้งที่ ๗ (พ.ศ. ๑๕๘๗) อันเป็นระยะเวลาที่พระไตรปิฎกได้รับการเขียนเป็นลายลักษณ์อักษร ในใบลานภาษาบาลีอักษรสีหล (ลังกา) เป็นครั้งแรก แล้วจึงแพร่หลายไปสู่ส่วนอื่นๆ ของโลก รวมทั้งภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

๒) สมัยภาษาท้องถิ่น เริ่มนับตั้งแต่ พ .ศ. ๑๖๐๐ เป็นต้นลงมา อันเป็นช่วงที่ประเทศต่างๆ ได้เก็บรวบรวมพระไตรปิฎกไว้เป็นสมบัติของตนๆ และได้ปริวรรตเป็นอักษรตามแบบที่ตนใช้อยู่ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ประกอบด้วยพระไตรปิฎกฉบับอักษรขอม อักษรสยาม อั กษรพม่า พร้อมกับการแปลสู่ภาษาของตนๆ อีกเป็นจำนวนมาก

สำหรับการแบ่งเวลาสำหรับยุคหลังพระไตรปิฎกนั้น **พัฒน์ เพ็งผลา** ได้ตั้งข้อสังเกตว่า การแบ่งไม่ได้เป็นไปตามลำดับเวลาที่แท้จริงสำหรับบางยุค เช่น ยุคปกรณ์พิเศษ หรือ ยุคไวยากรณ์ หรือ ยุคพจนานุกรม มีหนังสือบางเล่ม ที่เกิดขึ้นก่อน เช่น คัมภีร์มิลินทปัญหา ทีปวงศ์ มีมาก่อนพระพุทธโฆสาจารย์แต่งอรรถกถาเสียอีก ที่จัดไว้ในยุคอรรถกถา ยุคฎีกา หรือ ยุคอนุฎีกานั้น เป็นการจัดเข้ากลุ่มหนังสือตามลักษณะวิชาการต่างหาก เช่น มิลินทปัญหา แต่งขึ้นมาไม่ได้อธิบายขยายความคัมภีร์ใดคัมภีร์หนึ่งโดยเฉพาะ หากเป็นการอธิบายธรรมะในพระพุทธศาสนาให้พิสดารออกไปเท่านั้นเอง[๑๐๒]

จากที่กล่าวรายละเอียดมาทั้งหมดข้างต้น คงช่วยให้ผู้ศึกษามองเห็นลำดับภาพของการอธิบายคำสอนของพระพุทธเจ้าได้ชัดเจนมากขึ้น โดยเริ่มที่พระพุทธเจ้ายังทรงเทศนาคำสอนของพระองค์แก่พระภิกษุและฆราวาสโดยทั่วไป และทรงบัญญัติพระวินัยสำหรับพระภิกษุ แต่หลังจากพระองค์ทรงปรินิพพานแล้ว ก็ได้มีการท่องจำหลักธรรมคำสอนและข้อห้ามที่พระองค์ทรงบัญญัติไว้มาโดยมุขปาฐะ (ท่องจำสืบๆ มา) จนถึงการรวบรวมคำสอนโดยแยกเป็นปิฎกๆ จึงเรียกว่า พระไตรปิฎก และในยุคหลังพระไตรปิฎ ก ก็ได้มีการอธิบายข้อความในพระไตรปิฎกให้เข้าใจได้ง่ายขึ้น จึงเรียกว่าอรรถกถา กาลต่อมาก็ได้มีการอธิบายข้อความในอรรถกถาอีก จึงเรียกว่าฎีกา และแนวการยกข้อความมาอธิบายให้ชัดขึ้นมาสิ้นสุดลงที่อนุฎีกา

---

[๑๐๒] พัฒน์ เพ็งผลา, **ประวัติวรรณคดีบาลี**, หน้า ๑๓.

แต่ในยุคต่อจากอนุฎีกาเป็นต้นไปถือได้ว่า เป็นการเปลี่ยนแปลงแนว การบันทึกหลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้า จากการแต่งคัมภีร์อธิบายข้อความในพระไตรปิฎก มาเป็นการแต่งเพื่อแสดงภูมิความรู้ ความคิดเห็น หรือการศึกษาค้นคว้าและรวบรวมจากคัมภีร์ต่างๆ มีความอิสระในการแต่ง โดยกำหนดเนื้อหาเป็นของตนเองได้ ลักษณะการแต่งคัมภีร์ในลักษณะที่กล่าวมาจึงเรียกว่า ปกรณ์วิเสส

๕.๒ ความหมายของปกรณ์วิเสส

ปกรณ์วิเสส หมายถึง คัมภีร์ที่.... คำว่า ปกรณ์วิเสส เรียกตรงตามศัพท์ว่า ปกรณ์วิเสสบ้าง หรือเรียกให้ตรงกับสถานะว่า คัมภีร์ปกรณ์วิเสสบ้าง แต่ในเอกสารนี้ จะเรียกว่า ปกรณ์วิเสส ดังนั้น ปกรณ์วิเสส หมายถึง **หนังสือที่แต่งเพื่ออธิบายธรรมะในพระพุทธศาสนา โดยไม่ได้อธิบายคัมภีร์เล่มใดเล่มหนึ่งโดยเฉพาะ**[๑๐๓] **หรือหมายถึงหนังสือที่ท่านแต่งแสดงภูมิรู้ ภูมิธรรมและความคิดเห็น หรือค้นคว้าจากคัมภีร์ต่าง ๆ ตามแนวคิดที่เกิดขึ้นเองเป็นอิสระ และกำหนดเนื้อหาเอง**[๑๐๔]

ดังนั้น จึงสรุปความได้ว่า ปกรณ์วิเสสเป็นคัมภีร์หรือหนังสือที่พิเศษ หรือแตกต่างไปจากคัมภีร์ทั้งหลายที่มีอยู่เดิม ที่ไม่ได้แต่งอธิบายธรรมะตามคัมภีร์ใดคัมภีร์หนึ่งโดยเฉพาะอย่างอรรถกถา ฎีกาและอนุฎีกา หากแต่เป็นคัมภีร์หรือหนังสือที่ท่านรจนาขึ้นเพื่อแสดงความคิดเห็นอันเป็นภูมิรู้หรือภูมิธรรมของท่าน โดยการศึกษาค้นคว้าและรวบรวมจากคัมภีร์ต่างๆ โดยกำหนดประเด็นหรือเนื้อหาได้ตามความประสงค์ของตนเอง

๕.๓ ความสำคัญของปกรณ์วิเสส

ความสำคัญของปกรณ์วิเสส เราสามารถศึกษาได้จากเนื้อหาทั้งหมดของคัมภีร์ปกรณ์วิเสส โดยสรุปความสำคัญได้ ดังนี้

---

[๑๐๓] จิรภัทร แก้วกู่ , **เอกสารคำสอนวิชาวรรณคดีบาลี**, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น, ๒๕๔๒, หน้า ๒๘. (อัดสำเนา)

[๑๐๔] พัฒน์ เพ็งผลา , **ประวัติวรรณคดีบาลี**, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๔๒), หน้า ๑๒.

๑) เป็นคัมภีร์บันทึกคำสอนของพระพุทธเจ้าแบบโดยย่นย่อหรือรวบยอด เพื่อให้ผู้ศึกษาจดจำได้ง่ายขึ้น ซึ่งจะมีรูปแบบการเขียนที่เป็นแบบเฉพาะ คือมีคำปรารภคัมภีร์ หมายถึง คำเริ่มแรกสำหรับเปิดเรื่องราวก่อนที่จะดำเนินเหตุการณ์ต่อไป นิยมเขียนเป็นร้อยกรอง (คาถา) โดยใช้ฉันทลักษณ์ต่างๆ มีการกล่าวเป็นเรื่องเป็นราว จาระไนเนื้อหาอันเป็นคำอธิบายคำสอนโดยตรง มีหลักเกณฑ์และวิธีการอธิบายเป็นแบบเฉพาะของตนเอง และมีคำลงท้าย ได้แก่ คำสรุปตอนท้ายเรื่อง

๒) เป็นคัมภีร์ที่เสนอหลักการและวิธีการในการอธิบายขยายความพระไตรปิฎก แม้คัมภีร์ปกรณ์วิเสสจะจัดชั้นเป็นประเภทอรรถกถา แต่มิได้แต่งอธิบายความพระไตรปิฎกเหมือนกับคัมภีร์อรรถกถาทั้งปวง แต่มุ่งเสนอแนะวิธีการอธิบายพระไตรปิฎก หรือหนังสือแนะนำวิธีการการเขียนอรรถกถาเท่านั้น

๓) เป็นคัมภีร์ที่ผู้แต่งได้แต่งขึ้นด้วยความเข้าใจธรรมชาติของมนุษย์ นั่นคือผู้แต่งเข้าใจว่าการสรรเสริญและการนินทาเป็นโลกิยธรรม แต่คัมภีร์ปกรณ์วิเสสผู้แต่งได้แต่งคำยกย่อง สรรเสริญและชมเชยคุณพระรัตนตรัย โดยใช้คำที่เป็นสุดยอดหรือเป็นจอม (อาศิรวาทหรืออาเศียรวาท) ซึ่งเป็นคำที่กรองดีแล้ว

๔) เป็นคัมภีร์ที่ได้นำเนื้อหาที่นอกเหนือจากหลักคำสอนในพร ะไตรปิฎก มาเขียนเป็นภาษาบาลี โดยคัมภีร์ที่เขียนขึ้นเป็นคัมภีร์ที่ว่าด้วยนิทานพื้นบ้าน ตำนานวีรบุรุษ พงศาวดารและประวัติศาสตร์ เป็นต้น

๕) เป็นคัมภีร์ที่กล่าวถึงความรู้เรื่องโลกและจักรวาล มีการอธิบายเนื้อหาของเรื่องแยกตามลักษณะของสัตว์โลกและโอกาสโลก

๖) เป็นคัมภีร์ที่กล่าวถึงหน่วยนับ โดยเชื่อมโยงกับมิติทางนามธรรม ซึ่งก่อให้เกิดคุณค่าและสาระเป็นอย่างมาก หากศึกษาโดยละเอียดแล้วจะทำให้พบความหมายที่เชื่อมโยงสัมพันธ์กันระหว่างหน่วยนับภายในกับภายนอก ว่ามีความสัมพันธ์และเชื่อมโยงกันมากยิ่งกว่าการเป็นเพียง Body Units เท่านั้น หากแต่เป็นการก้าวไปสู่ความ “หน่วยในใจ” ได้อย่างน่ามหัศจรรย์[๑๐๕]

---

[๑๐๕] ประมวล เพ็งจันทร์ , ชัชวาล ปุญปัน , **สังขยาปกาสกปกรณ์ และ สังขยาปกาสกฎีกา** , การศึกษาทางไกลผ่านระบบอินเตอร์เน็ท มหาวิทยาลัยเที่ยงคืน , มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๓, หน้า ๒๔-๒๕..

จากความสำคัญที่กล่าวมาข้างต้น ช่วยให้สรุปความได้ว่าคัมภีร์ปกรณ์วิเสส **เป็นคัมภีร์ที่เป็นดุจสะพาน** ที่ทอดสาระสำคัญที่ปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎก เชื่อมโยงไปถึงประชาชนชาวบ้านได้ศึกษาและทำความเข้าใจได้ง่ายขึ้น อย่างเช่นบทสวดสรรเสริญคุณพระรัตนตรัย เป็นต้น ซึ่งการสวดสรรเสริญก็เป็นวิธีการที่ทำให้ผู้สวดเกิดศรัทธาในพระพุทธ พระธรรมและพระสงฆ์เป็นอย่างมาก และเป็นวิธีการที่ชาวพุทธทั่วโลกนิยมปฏิบัติสืบกันมาตราบจนทุกวันนี้

๕.๔ ประเภทของปกรณ์วิเสส

คัมภีร์ปกรณ์วิเสส เป็นหนังสือที่ท่านแต่งแสดงภูมิรู้ ภูมิธรรม และความคิดเห็นหรือค้นคว้ารวบรวมจากคัมภีร์ต่างๆ ตามแนวคิดที่เกิดขึ้นเองเป็นอิสระ กำหนดตามเนื้อหาและแบบวิธีการเขียนไว้ ๖ ประเภท คือ

๑) ธรรมวินัยสังเขป เป็นคัมภีร์ที่อธิบายความบาลีในพระไตรปิฎกอย่างย่นย่อ หรืออธิบายแบบรวบยอดแทนการอธิบายเป็นปิฎกๆ อย่างอรรถกถา เมื่อกำหนดชั้นแล้วคงเป็นอรรถกถานั่นเอง เช่น ได้แก่

(๑) มิลินทปัญหา แต่งโดยพระจุฬาภยมหาเถระ

(๒) วิสุทธิมรรค แต่งโดยพระพุทธโฆสาจารย์

(๓) วิมุตติมรรค แต่งโดยพระอุปติสสเถระ

๒) ธรรมวิภังค์ เป็นคัมภีร์ที่แสดงหลักและวิธีวิเคราะห์แจกแจง พระธรรมและพระวินัย ได้แก่

(๑) เนตติปกรณ์ แต่งโดยพระมหากัจจายนะ

(๒) เนตติอรรถกถา แต่งโดยพระธรรมปาละเถระ

(๓) เนตติวิภาวินี แต่งโดยพระสัทธธรรมปาลมหาธรรมราชคุรุ ชาวพม่า

๓) ธรรมวินัยสดุดีหรือพุทธาทิภิถุติ เป็นคัมภีร์ประเภทบทอศิรวาท ในปัจจุบันว่าด้วยการสรรเสริญพระรัตนตรัย คือพระพุทธคุณ ได้แก่ พระมหาปุริสลักษณะ ๓๒ ประการ อนุพยัญชนะ ๓๒ ประการ ได้แก่

(๑) ปัชชมธุ พระพุทธัปปิยเถระแต่งขับสดุดีพระรัตนตรัย เป็นบทร้อยกรอง ๑๐๔ บท ทำนองศตกะทางสันสกฤต

(๒) นมัสการปาฐะ พระโปราณาจารย์แต่ง

(๓) ชินาลังการ พระพุทธรักขิตเถระแต่งเป็นร้อยกรอง ๒๗๑ บท พรรณนาประวัติของพระพุทธเจ้า ตั้งประสูติไปจนถึงปรินิพพาน

(๔) ชินจริต พระเมธังกรหรือนวรัตนเมธังกรแต่งเป็นร้อยกรอง พรรณนาประวัติของพระพุทธเจ้าคล้ายกับคัมภีร์พุทธจริตของสันสกฤต

๔) **วังสปกรณ์** เป็นคัมภีร์ที่กล่าวถึงตำนาน ประวัติศาสตร์ ประวัติบุคคล เป็นต้น เช่น

(๑) มหาวงศ์ พงศาวดารลังกา แต่งโดยพระมหานามเถระ

(๒) ทาฐาวงศ์ หรือทันตวงศ์ แต่งโดยพระธรรมกิตติแห่งประเทศศรีลังกา ว่าด้วยประวัติพระทันตธาตุของพระพุทธเจ้าที่มาประดิษฐานในประเทศศรีลังกา

(๓) สาสนวังสัปปทีปิกาหรือศาสนวงศ์ ว่าด้วยประวัติศาสตร์พุทธศาสนา แต่งโดยพระปัญญาสามี ชาวพม่า[๑๐๖] สำหรับประเภทที่ ๕ รองศาสตราจารย์จิรภัทร แก้วกู่ มีความเห็นที่ต่างออกไป กล่าวคือ หัวเหมือนกัน แต่รายละเอียดต่างกัน (รวมทั้งประเภทที่ ๖ และประเภทที่ ๗ ด้วย) คือ วังสปกรณ์ ว่าด้วยนิทานและตำนานพระพุทธศาสนา ได้แก่ สาสนวังสัปปทีปิกา แต่งโดยพระปัญญาสามี สังคีตยวงส์ แต่งโดยพระวันรัต ชินกาลมาลีปกรณ์ แต่งโดยพระรัตนปัญญาเถระ[๑๐๗]

๕) **โลกศาสตร์** เป็นคัมภีร์ที่กล่าวถึงกำเนิดโลก ดวงดาวและจักรวาล ได้แก่

(๑) จักกวาฬทีปนี แต่งโดยพระสิริมังคลาจารย์

(๒) โลกัปปทีปกสาร แต่งโดยพระเมธังกรณ์

๖) **สังขยาปกรณ์** เป็นคัมภีร์ที่กล่าวถึงการนับ ชั่ง ตวง วัด ได้แก่

(๑) สังขยาปกาสกะ แต่งโดยพระญาณวิลาส

(๒) สังขยาปกาสกฎีกา แต่งโดยพระสิริมังคลาจารย์

จากประเภทที่กล่าวมาสื่อให้ทราบว่า ผู้แต่งมีความเข้าใจผู้ที่จะรับสารคือธรรม ะ ในพระไตรปิฎกได้อย่างง่ายๆ โดยที่ผู้รับไม่รู้สึกตัว โดยเริ่มที่แต่งแบบย่นย่อ แสดงหลักวิธีการแจกแจงหรือวิเคราะห์ธรรมะ มีการสรรหาคำที่เป็นยอดมาแต่งเป็นคำประพันธ์ มี

---

[๑๐๖] ไกรวุฒิ มะโนรัตน์, **วรรณคดีบาลี ๑**, หน้า ๑๐๙ - ๑๑๑.

[๑๐๗] จิรภัทร แก้วกู่ , **เอกสารคำสอนวิชาวรรณคดีบาลี**, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น, ๒๕๔๒, หน้า ๑๙ – ๒๐. (อัดสำเนา)

การกล่าวถึงนิทานพื้นบ้านและแฝงด้วยธรรมะ หรือแม้แต่ประวัติศาสตร์รวมทั้งเรื่องเล่าต่างๆ ด้วย และ สุดท้ายได้แต่งในสิ่งที่อยู่ใกล้ตัวมนุษย์มากที่สุด นั่นคือการนับวัตถุสิ่งของต่างๆ และเชื่อมโยงไปถึงมิติภายในใจได้ด้วย ซึ่งถือว่าเป็นความชาญฉลาดยิ่งของปราชญ์ทางพระพุทธศาสนา

๕.๕ กำเนิดและพัฒนาการของปกรณ์วิเสส

คัมภีร์ปกรณ์วิเสสก็เหมือนคัมภีร์อื่นๆ ทีมีการกำ เนิดและพัฒนาการมาตามลำดับ สาเหตุเพราะเมื่อพระอรรถกถาจารย์ท่านศึกษาคัมภีร์ชั้นต่างๆ แล้ว ท่านมีความรู้และความคิดที่เห็นแปลกแตกต่างออกไปในลักษณะสร้างสรรค์ใหม่ ให้ง่ายต่อการเข้าใจได้มากขึ้น ซึ่งสามารถศึกษาได้จากประเด็นกำเนิดและพัฒนาการปกรณ์วิเสส ดังนี้

๕.๕.๑ กำเนิดของปกรณ์วิเสส

บรรดาวรรณคดีบาลีทั้งหลาย พระไตรปิฎกเป็นคัมภีร์ที่สำคัญและได้รับการยกย่องในวงการศึกษาทั่วไป รองลงไปได้แก่อรรถกถาพระไตรปิฎก เฉพาะอย่างยิ่งคืองานที่พระพุทธโฆสาจารย์ ได้ปริวรรตพระไตรปิฎกและอรรถกถาจากภาษาสังหลเป็นมคธ ด้วยเป็นภูมิรู้ภูมิธรรมที่สืบกันต่อๆ มาจากพระมหาเถระทั้งหลายในอดีตตั้งแต่สังคายนาครั้งที่ ๑ จนถึงสังคายนาครั้งที่ ๕ รวมเวลาได้ ๙๐๐ ปีเป็นประมาณ ถัดจากนั้นในต้น พุทธศตวรรษที่ ๑๐ (พ.ศ. ๑๐๐๐) หรือบางเรื่องเริ่มในพุทธศตวรรษ ๖ เป็นต้นมา ได้ปรากฏงานอรรถกถาแนวใหม่ขึ้น ที่ไม่ต้องอธิบายความตามสายปิฎกซึ่งเป็นงานแบบแผนมีลักษณะตายตัว แต่ผู้แต่งกำหนดเค้าโครงเรื่องขึ้นเองตามแนวคิดของตน และนำหลักคำสอน (พระไตรปิฎก) มาเป็นแหล่งข้อมูล คัมภีร์เหล่านี้เรียกรวมว่า **ปกรณ์วิเสส**

๕.๕.๒ พัฒนาการของปกรณ์วิเสส

จากการศึกษาได้พบว่าปกรณ์วิเสสเป็นงานเขียน เชิงวิชาการอีกรูปแบบหนึ่งซึ่งผู้แต่งสามารถกำหนดเค้าโครงเรื่องตามแนวคิดตนเอง ซึ่งเค้าโครงเรื่องดังกล่าวสามารถนำหลักคำสอนในทางพระพุทธศาสนามาวิเคราะห์วิจารณ์สรุปหรือขยายความในแง่มุมต่างๆ ในเชิงวิชาการได้มากมาย ซึ่งจะเห็นได้จากพัฒนาการของปกรณ์วิเสส ดังต่อไปนี้

๑) **ธรรมวินัยสังเขป** หมายถึง คัมภีร์ปกรณ์วิเสสที่มีการอธิบายพระธรรมวินัยโดยสรุป (สังคหะ) หรือรวบยอดหรือการประมวลความ (สารัตถะ) เช่น มิลินทปัญหา วิสุทธิมรรค วิมุตติมรรค เป็นต้น โดยที่ผู้แต่งกำหนดเค้าโครงเรื่องขึ้นเองตามแนวคิดตน และนำหลักคำสอน (พระไตรปิฎก) มาเป็นแหล่งข้อมูล คัมภีร์เหล่านี้เรียกรวมว่า ปกรณ์พิเศษ แต่มีชื่อเรียกเฉพาะว่า **สังเขปบ้าง สังคหะ** บ้าง[๑๐๘] คัมภีร์ในกลุ่มนี้แต่งอธิบายความพระไตรปิฎกอย่างย่อ ตามเค้าโครงเรื่อง (รูปแบบ) และแนวคิด (เนื้อหา) ของผู้แต่งเอง โดยอาศัยพระไตรปิฎกเป็นฐานข้อมูล

ในประเทศลังการาวปี พ.ศ.๔๓๓ ได้มีการจัดทำสังคายนาครั้งที่ ๕ ซึ่งมีจุดมุ่งหมายจารึกพระไตรปิฎกเป็นลายลักษณ์อักษร และเชื่อกันว่าจารึกเป็นภาษาสิงหล (Singhala Alfhabets) มากกว่าจะเป็นรูปอักษรพราหมี (Brahmi Alfhabets) ที่ใช้กันแพร่หลายในจารึกพระเจ้าอโศกมหาราช[๑๐๙] จึงกล่าวได้เต็มที่ว่า พระพุทธวจนะคือพระไตรปิฎกมีสถานภาพมั่นคงแล้วในชมพูทวีป และจากคำกล่าวที่ว่าการทำสังคายนาครั้งที่ ๕ มีจุดมุ่งหมายจารึกพระไตรปิฎกเป็นลายลักษณ์อักษรนั้น ถือได้ว่าเป็นพัฒนาการครั้งสำคัญของการบันทึกคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ซึ่งแต่เดิมมีเพียงการจำปากต่อปากที่เรียกว่า มุขปาฐะ เท่านั้น กาลต่อมาได้มีพระมหาเถระผู้ทรงจำและรอบรู้ในพระไตรปิฎก พิจารณาเห็นว่าการมีพระไตรปิฎกก็เป็นการดีมากอยู่แล้ว แต่เพื่อเป็นการเผยแผ่หลักคำสอนสำคัญของพระพุทธเจ้าไปสู่ประชาชนได้มากขึ้น จึงเห็นควรแต่งคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาขึ้นใหม่ โดยใ ห้เป็นแหล่งประมวลหรือชุดคำอธิบายพระไตรปิฎกที่เรียกว่า อรรถกถาบ้าง วรรณนาบ้าง ซึ่งสั่งสมและรวบรมกันมาตั้งแต่สมัยพระมหินทเถระสังคายนาครั้งที่ ๓) จนถึงสมัยที่พระพุทธโฆสาจารย์เดินทางไปแปลคัมภีร์ พ .ศ. ๙๕๔ (สังคายนาครั้งที่ ๗ ที่ลังกา) มีชื่อปรากฏอยู่ ๓ เล่ม คื อ คัมภีร์มหาอรรถกถา คัมภีร์มหาปัจจรีย์ และคัมภีร์มหากุรุนที ทั้งหมดนี้ปรากฏอยู่ในรูปภาษาท้องถิ่นสิงหล (Singsala Dailec)[๑๑๐]

---

[๑๐๘] จิรภัทร แก้วกู่ , **วรรณคดีบาลี**, เอกสารคำสอน มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น, ๒๕๔๒, หน้า ๒๘.

[๑๐๙] พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), **จารึกอโศก**, (กรุงเทพมหานคร : ๒๕๓๘), หน้า .

[๑๑๐] จิรภัทร แก้วกู่, **วรรณคดีบาลี : คัมภีร์ปกรณ์วิเสสภาษาบาลี**, เอกสารตำรา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น, ๒๕๕๐, หน้า ๒๖. (อัดสำเนา)

แต่เนื่องจากคัมภีร์ที่กล่าวมาข้างต้น เป็นคัมภีร์ที่ยากต่อการศึกษาและทำความเข้าใจ พระมหาเถระในยุคต่อมาจึงได้กำหนดเค้าโครงเรื่องขึ้นเองต ามแนวความคิดของตน โดยยึดพระไตรปิฎกเป็นแหล่งข้อมูลในการแต่ง ซึ่งพระภิกษุสงฆ์และประชาชนทั่วไปสามารถศึกษาและเรียนรู้เข้าใจได้ เรียกรวมคัมภีร์เหล่านี้ว่า ปกรณ์วิเสส (ปกรณ์พิเศษ) คัมภีร์ปกรณ์วิเสสที่สำคัญที่เป็นธรรมวินัยสังเขปในที่นี้ได้แก่ มิลินทปัญหา วิสุทธิม รรค วิมุตติมรรค เป็นต้น

ดังนั้น จึงกล่าวสรุปได้ว่า คัมภีร์ธรรมวินัยสังเขป มีรูปแบบทำนองเดียวกับคัมภีร์อรรถกถาชุดใหญ่ อาทิคัมภีร์สมันตปาสาทิกาอรรถกถา สุมังคลวิลาสินี อรรถกถา และอัฏฐสาลินีอรรถกถา เพราะคัมภีร์เหล่านี้โดยเนื้อแท้แล้วก็คือคัมภีร์อรรถกถานั่นเอง แ ต่จะมีข้อต่างหรือลักษณะเฉพาะ ๒ ประการคือ (๑.) ไม่ได้อธิบายพระพระพุทธพจน์ตามระบบพระไตรปิฎก คือพรรณนาความตามลำดับวรรค สูตร และบทแห่งอักษร (๒.) อธิบายแบบสรุปความอย่างหนังสือวิชาการปัจจุบัน กล่าวคืออธิบายตามเค้าโครงเรื่องที่ตัวเองผูกขึ้น เมื่อเนื้อหาเกี่ยวข้อง เชื่อมโยงกับพระพุทธพจน์ตอนใด ก็จะนำมาอ้างอิงในตอนนั้นๆ ซึ่งรายละเอียดสามารถศึกษาได้ในคัมภีร์มิลินทปัญหา วิสุทธิมรรค เป็นต้น ตามที่กล่าวแล้ว

๒) ธรรมวิภังค์ หมายถึงคัมภีร์ที่เสนอหลักการหรือแบบวิธีในการอธิบายขยายความพุทธธรรม และเชื่อว่าตำราเหล่านี้มีบทบาทแล ะอิทธิต่อผลงานทั้งอรรถกถาและฎีกามาตั้งแต่ต้นพุทธกาลยุคต้น คัมภีร์ในกลุ่มนี้แม้จะจัดชั้นเป็นประเภทอรรถกถา แต่ก็มิได้แต่งอธิบายความพระไตรปิฎกเหมือนกับคัมภีร์อรรถกถาทั้งปวง แต่มุ่งเสนอแนะวิธีการอธิบายพระไตรปิฎก หรือหนังสือแนะนำวิธีการเขียนอรรถกถา[๑๑๑]

จากความหมา ยของธรรมวิภังค์ที่กล่าวมาข้างต้น ช่วยสื่อความเข้าใจได้ว่า การอธิบายความพุทธธรรมในพระไตรปิฎก ถือเป็นธรรมเนียมปฏิบัติว่าแต่ละคนมีอิสระที่จะตีความได้ตามแนวคิดของตน ๆ แต่มีเงื่อนไขว่าจะต้องแยกออกเป็นส่วนหนึ่งต่างหาก จะนำไปปนกับหลักพุทธธรรมไม่ได้ ดังตัวอย่างที่ปร ากฏในสังคมไทย **ฝ่ายคามวาสี (คันถธุระ)** จะมีกรอบแนวคิดการอธิบายความที่ยึดติดกับตัวบท คือหลักฐานหรือเอกสาร ตำรา คัมภีร์ **ส่วนฝ่ายอรัญญวาสี (วิปัสสนาธุระ)** จะอธิบายความจากประสบการณ์เฉพาะตนแล้วโยงเข้าสู่หลักคำสอน (คัมภีร์) หรือบางกรณีอาจจะเป็นการอธิบายประสบการณ์ล้วนๆ จากข้อปฏิบัติของตนๆ แล้วสรุปว่าประหนึ่งว่า นี้คือพุทธธรรม

---

[๑๑๑] สุภาพรรณ ณ บางช้าง, **ประวัติวรรณคดีบาลีในอินเดียและลังกา**, หน้า ๒๔๔

เมื่อมีเหตุผลตามที่กล่าวมา เพื่อเป็นการป้องกันการเกิด **สัทธรรมปฏิรูป** จึงจำเป็นต้องมีรูปแบบและวิธีการตีความหมายของหลักคำสอน (พระไตรปิฎก) อย่างมีหลักเกณฑ์ มิใช่เป็นการอธิบายความไปตามแนวคิด ความเชื่ อ หรือ ความเข้าใจของตนเท่านั้น ซึ่งจะนำไปสู่การแตกแยกทางความคิด สำนักและนิกายในที่สุด ดังเหตุที่เกิดขึ้นแล้วในประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา

ในส่วนพัฒนาการจะเห็นได้ว่า มีงานเขียนด้านธรรมวิภังค์ที่มีอายุเก่าแก่ที่สุด และมีต้นฉบับสมบูรณ์ในปัจจุบันอยู่ ๒ เล่ม คือ คัมภีร์เปฏโกปเทสและเนตติปกรณ์ และเชื่อกันมาแต่ต้นว่าทั้งสองเล่มนี้เป็นผลงานของมหากัจจายนเถระ หนึ่งในอสีติมหาสาวก (พระสาวกองค์ใหญ่ ๘๐ รูป) ที่ได้รับการยกย่องเป็นกรณีพิเศษ (เอตทัคคะ) ดังข้อความว่า

ภิกษุเหล่านั้นมีความเห็นร่วมกันว่า ท่านพระมหากัจจายนะนี้แล พ ระศาสดาทรงสรรเสริญ และเพื่อนสพรหมจารีทั้งหลายผู้เป็นวิญญูยกย่อง ท่านพระมหากัจจายนะคงสามารถเพื่อจำแนกอรรถแห่งอุทเทศ ที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงโดยย่อ ไม่ทรงจำแนกโดยพิสดารนี้ โดยพิสดารได้[๑๑๒]

แต่จะอย่างไรก็ตาม คัมภีร์วิสุทธิมรรคและคัมภีร์อัฏฐ สาลินีก็ยังอ้างถึง และยืนยันถึงความมีอยู่แห่งคัมภีร์เปฏโกปเทสะ และเนตติปกรณ์ จึงต้องถือว่าเป็นคัมภีร์สำคัญ แม้พระพุทธโฆสะเองก็ยังใช้เป็นแหล่งอ้างอิงด้วย[๑๑๓] คัมภีร์ทั้งสองเล่มนี้ ถือว่าเป็นหนังสือที่เสนอหลักเกณฑ์วินิจฉัยความหมายและคุณค่าพุทธธรรมในยุคแรก และถือว่าเป็นหนังสือคู่มือแนะแนวการเขียนอรรถกา

ในกาลต่อมาทฤษฏีเหล่านี้ได้เป็นที่ยอมรับกันอย่างกว้างขวางที่ลังกา พระธรรมปาละในฐานะที่เป็นผู้เขียนทั้งอรรถกถา และฎีกา ของคัมภีร์เนตติปกรณ์ ท่านได้นำหลักการอธิบายความหมายของคำและความในเนตติปกรณ์ ทั้ง ๑๖ หาระ และ ๕ นยะ มาเป็นกรอบแนวคิดใช้อธิบายพระสูตรแรกของแต่ละนิทานให้ดูเป็นตัวอย่าง

๓) ธรรมวินัยสดุดี คำว่า สดุดี เป็นคำสันสกฤตแปลว่า สรรเสริญ ยกย่อง ชมเชย นับเป็นคำกลาง ๆ ที่อาจใช้หรือแสดงพฤติกรรมหลายอย่างในการสื่อความหมายว่า ยกย่อง แต่เมื่อจะสื่อความหมายถึงการใช้คำพูดโดยตรง เรียกว่า อาศิรว าท หรือ

---

[๑๑๒] องฺ. ทสก.(ไทย) ๒๔/๑๖๑/๓๖๔.

[๑๑๓] สุภาพรรณ ณ บางช้าง, **ประวัติวรรณคดีบาลีในอิเดียและลังกา**, หน้า ๒๔๓.

อาเศียรวาท แปลว่า คำพูดที่สุดยอดเป็นจอม หรือ กรองแล้วอย่างดี อันหมายถึงคำพรรณนาคุณนั่นเอง ดังนั้น **คำว่า ธรรมวินัยสดุดี จึงหมายถึงการสรรเสริญ การยกย่อง หรือการชมเชยคุณของพระพุทธเจ้า**[๑๑๔]

บทร้อยกรองดั้งเดิมที่มีลักษณะสรรเสริญในพระพุทธศาสนา ที่ถือกันว่าเก่า าแก่ที่สุด ซึ่งทำหน้าที่พรรณนาคุณพระรัตนตรัย ได้แก่ บทร้อยกรองที่พรรณนาพระพุทธคุณ ๙ พระธรรมคุณ ๙ และพระสังฆคุณ ๙ ตัวอย่างพระพุทธคุณ ๙ ความว่า

ตํ โข ปน ภวนฺตํ โคตมํ เอวํ กลฺยาโณ กิตฺติสทฺโท อพฺภุคฺคโต อิติปิ โส ภควา อรหํ สมฺมาสมฺพุทฺโธ วิชฺชาจรณสมฺป นฺโน สุคโต โลกวิทู อนุตฺตโร ปุริสทมฺมสารถิ สตฺถา เทวมนุสฺสานํ พุทฺโธ ภควา.......ฯ[๑๑๕]

ก็เพราะกิตติศัพท์อันงามของท่านพระโคดมพระองค์นั้นขจรไปแล้วอย่างนี้ว่า แม้เพราะเหตุ นี้ ๆ พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้นทรงเป็น (๑) พระอรหันต์ (๒) ตรัสรู้เองโดยชอบ (๓) ทรงถึงพร้อมวิชชาและจรณะ (๔) เสด็จไปดีแล้ว (๕) ทรงรู้แจ้งโลก (๖) เป็นสารถีฝึกบุรุษที่ควรฝึกไม่มีผู้อื่นยิ่งกว่า (๗) เป็นศาสดาของทวยเทพและมนุษย์ (๘) เป็นผู้เบิกบานแล้ว (๙) เป็นผู้จำแนกธรรมฯ พระพุทธคุณเหล่านี้มีอายุอยู่ในพุทธกาลยุคต้น คือ ช่วงเวลาที่พระพุทธองค์ยังทรงพระชนม์อยู่ และพุทธบริษัททั้งหลายต่างก็ถือเป็นภาระที่สำคัญประการหนึ่ง ในการะประกาศพระพุทธคุณให้ปรากฏเพื่อประโยชน์สุขแก่ชาวโลกทั้งมวล และถือเป็นธรรมเนียมปฏิบัติสืบมาจนทุกวันนี้ ของพระสงฆ์ในลังกา อินเดีย พม่า และไทย

คัมภีร์บาลีประเภทนี้ ถือว่าเป็นวรรณคดีที่ส มบูรณ์แบบ เพราะมิได้มุ่งแสดงหลักคำสอนเหมือนคัมภีร์พระไตรปิฎก อรรถกถาและฎีกาทั้งหลาย แต่มุ่งที่จะใช้ภาษาเป็นตัวแทนหรือเป็นสัญลักษณ์แทนอารมณ์ความรู้สึก ความคิด และการหยั่งรู้ ที่ตกกระทบและฝังใจ จนก่อเกิดสุนทรียะทางภาษา

เพื่อความเข้าใจถึงพัฒนาการของคัมภีร์ธรรมวินัยสดุดี จากบทร้อยกรองธรรมดามาเป็นบทร้อยกรองที่ต้องแต่งตามข้อบังคับ คือการแต่งตามเสียงหนัก เสียงเบา หรือเสียงสั้น เสียงยาว ซึ่งเรียกว่า ฉันทลักษณ์ และคัมภีร์ในกลุ่มธรรมวินัยสดุดีมักนิยมแต่ง

---

[๑๑๔] จิรภัทร แก้วกู่, **วรรณคดีบาลี : คัมภีร์ปกรณ์วิเสสภาษาบาลี**, หน้า ๔๔.

[๑๑๕] วิ.มหา.(บาลี) ๔/๘๖/๑๒๙.

เป็นร้อยกรองหรือคัชชะ (poety) เป็นส่วนมาก และฉันทลักษณะที่นิยม นำมาใช้แต่งมากที่สุด คือ วสันตดิลกฉันท์ ๑๔ และ สัทธนาฉันท์ ตัวอย่างเช่น

พุทธโฆสนิทาน

สาเร สุรา สุเร สารี รสา สารมฺ สุรี สาโร
รสา รสมฺ รเส สารี สุรา สุรมฺ สุรี สุโร ฯ

แปล : ดูกรเทพยดาทั้งหลาย ผู้มีวิมานทองอันประเสริฐ เกิดด้วยมเหศักดา มีนางฟ้าแห่ห้อม แวดล้อมเป็นยศบริวารย่อมมีกุศลสมภารได้สร้างแล้วแต่ก่อนมา ฯ

โนนานิโน นินูนานมฺ นานาโนนมฺ นุนานิโน
เนเนโนนมฺ นินานุเน นานานิเน นิโนนานมฺ ฯ

แปล : เทพยดาผู้มีอำนาจอันประเสริฐทั่วโลกธาตุ ได้แก่สมเด็จพระสัพพัญญู ผู้เป็นครูในไตรภพ บุคคลใดผู้มีจิตนอบน้อม ในพระธรรมของพระพุทธเจ้า พระองค์ย่อมเสด็จไปโปรดบุคคลนั้น ให้รู้จักธรรม แล้วจักบังเกิดในสวรรค์ ฯ[๑๑๖]

จากรายละเอียดที่กล่าวมาแสดงให้ทราบว่า เดิมการพรรณนาคุณหรือการสรรเสริญคุณจะนิยมแต่งเป็นแบบความเรียงธรรมดาเท่านั้น กาลต่อมาจึงนิยมแต่งแบบฉันทลักษณ์ ซึ่งจะมีความไพเราะและมีความลึกซึ้งกินใจมากกว่าความเรียงธรรมดา

๔) วังสปกรณ์ พระพุทธศาสนาเถรวาทในภาษาบาลีบันทึกหลักคำสอน ได้แก่พระพุทธวจนะ คือพระไตรปิฎก รวมทั้งคำอธิบายที่สืบๆ กันมาเป็นลำดับชั้น ที่รู้จักกันในปัจจุบันคือ คัมภีร์อรรถกถา ฎีกา และอนุ ฎีกา หนังสืออธิบายพระไตรปิฎกเหล่านี้ เชื่อกันว่านำสืบๆ กันมาแต่โบราณ ราว พ.ศ. ๒๒๘ คือ หลังสังคายนาครั้งที่ ๒ สมัยท่านพระมหินทเถระเผยแผ่พระพุทธศาสนาเข้าไปสู่ลังกา จึงมีความถูกต้องและสมบูรณ์ครบความ จนไม่อาจนำพระพุทธวจนะไตรปิฎกมาอธิบายซ้ำอีกได้

พระสงฆ์ผู้เชี่ยวชาญภาษาศาสตร์ภาษาบาลี จึงมุ่งความสนใจมาสู่ภูมิปัญญาท้องถิ่น ซึ่งเป็นแหล่งข้อมูลที่ใกล้ตัวมากที่สุด แล้วผลิตผลงานออกมา คัมภีร์ภาษาบาลีประเภทวงศ์จึงเป็นหนึ่งในจำนวนเหล่านั้น อันเป็นการเปิดประตูบาลีสู่โลกอีกโลกหนึ่งอัน

---

[๑๑๖] พระมหามังคลเถระ, **พุทธโฆสนิทาน**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์พระจันทร์, ๒๔๗๐), หน้า ๓๒.

เป็นเรื่องชาวบ้าน เรื่องตำนานบ้านตำนา นเมือง ตามระยะทางแห่งประวัติศาสตร์อันยาวนานที่ภาษาบาลีนำไปรับใช้เนื้อหาใหม่

คำว่า วังสะ มาจากคำบาลีว่า วํส เทียบได้กับคำสันสกฤตว่า วงศะ หรือ วงศ์ แปลว่า "เชื้อสาย เผ่าพันธุ์ เหล่ากอ" แต่นำมาใช้ในแง่ประวัติความเป็นมา วังสปกรณ์ จึงหมายความถึง **หนังสือหรือคัมภีร์ที่ว่าด้วยนิทานพื้นบ้าน, ตำนานวีรบุรุษ พงศาวดาร และ ประวัติศาสตร์** ในการตั้งชื่อเรื่องจึงนิยมเติมคำว่า วังสะ เป็นเครื่องแสดงอ้างทุกครั้งไป เช่น มหาวํสปกรณ์ คัมภีร์มหาวงศ์ จามเทวีวํสปกรณ์ ตำนานพระนางจามเทวี รตนพิมพวํสปกรณ์ ตำนานพระแก้วมรกต สังคีติยวงศ์ประวัติสังคายนา เป็นต้น[๑๑๗]

ในส่วนพัฒนาการคัมภีร์วังสปกรณ์นั้น มีปรากฏในคราวที่พระสงฆ์ลังกา (ต้นพุทธศตวรรษที่ ๑๐) ได้นำเนื้อหาสาระอย่างอื่นที่นอกเหนือจากหลักคำสอนในพระไตรปิฎกมาเขียนเป็นภาษาบาลี โดยมีรูปแบบและวิธีการเขียน ๓ ประการคือ

(๑) พระพุทธจริยาวัตร พุทธประวัติ และสังเวชนียวัตถุสถานต่างๆ

(๒) นิทานพื้นบ้านพื้นเมือง

(๓) ตำนานบ้านเมือง และประวัติศาสตร์ท้องถิ่น

ส่วนวิธีเขียนมีอยู่ ๒ แบบ คือ **๑) แบบร้อยกรอง** เป็นรูปลักษณ์ของการประพันธ์แบบบาลี (อินเดีย) รูปแบบคำประพันธ์นั้น เรียกว่าฉันทลักษณะ หรือตำราฉันท์ คัมภีร์ที่มีชื่อเสียงคือคัมภีร์วุตโตทัย หรือวุตโตทยปกรณ์ ของท่านพระสังฆรักขิต มหาสวามี ชาวลังกา และคัมภีร์ฉันโทมัญชรี ของท่านพระวิสุทธาจารย์ ชาวพม่า ตำราเหล่านี้ได้แสดงชนิดของปัชชะไว้ ๑๐๘ แบบ แยกเป็นวรรณพฤติ ๘๐ แบบ และมาตราพฤติ ๒๘ แบบ ปัชชะแต่ละชนิด ท่านเรียกว่ า "ฉันท์" เช่น สัททุลลวิกกีฬิตฉันท์ ๑๙, วสันตดิลกฉันท์ ๑๔ อินทรวชิรฉันท์ ๑๑ เป็นต้น แต่ถ้าแต่งครบ ๔ บาท คำประพันธ์ชนิดนั้นๆ เรียกว่า คาถา แปลว่าคำพูดอันบัณฑิตมีพระพุทธเจ้าเป็นต้นผูกไว้ดีแล้ว ปัชชะ -บทร้อยกรอง (Poetry) แต่ละประเภทนั้นๆ" และ **๒) แบบวิมิสสะ** แปลว่า เจือปน คละกัน ผสมกัน วิมิสสะจึงเป็นแบบวิธีเขียนวรรณคดีบาลีอย่างหนึ่ง ที่ท่านนำรูปแบบแห่งปัชชะ -ร้อยกรอง และคัชชะ-ร้อยแก้ว มาเขียนเป็นเรื่องราวเดียวกัน เช่น พระสูตรทั้งหลายที่มีคาถา

---

[๑๑๗] จิรภัทร แก้วกู่, **วรรณคดีบาลี : คัมภีร์ปกรณ์วิเสสภาษาบาลี**, หน้า ๕๑.

(ปัชชะ) ในสคาถาวรรค สังยุตตนิกาย อรรถกถาธรรมบท งานเขียนของท่านพระพุทธโฆสาจารย์ เป็นต้น

วิธีเขียนดังกล่าวนี้ จัดว่าเป็นการเสนอทางเลือกการใช้คำ (สัทท) ให้ตรงกับความ (อรรถ) หรืออารมณ์ของผู้ประพันธ์ เป็นความสัมพันธ์ระหว่าง "รูปแบบ" และ "เนื้อหา" สำหรับวัดฝีมือของผู้ประพันธ์แต่ละคน ว่ามีความสันทัด จัดรูปแบบและเนื้อหาลงตัวได้งดงามเพียงใด[๑๑๘] วิธีเขียนด้านนี้เป็นแบบวิธีในการกำหนดหลักเกณฑ์ในการจัดลำดับเนื้อหาของเรื่อง ตั้งแต่ตอนเริ่มเรื่อง ตอนเดินเรื่อง (กลางเรื่อง) และตอนจบเรื่อง (สรุป)

๕) โลกศาสตร์ หมายถึง คัมภีร์ที่ว่าด้วย ความรู้เรื่องโลกและจักรวาล ซึ่งอรรถกถาพิเศษประเภทหนึ่ง ที่ได้รับการถ่ายทอดมาพร้อมกับหลักคำสอนในพระพุทธศาสนา ซึ่งเห็นได้ชัดเจนจากการอธิบายความหมายของคำและข้อความแห่งอัคคัญญสูตร ในสุมังคลวิลาสินี อรรถกถาแห่งสัตตสุริยสูตรในมโนรถปูรณี และเรื่องความเสื่อมและความเจริญของกัปป์ ที่ปรากฏในอรรถกถาวิสุทธิมรรค มีผู้รู้บางท่านกล่าวว่า จักรวาลวิทยาในพระพุทธศาสนาที่มีเค้าโครงมาจากจักรวาลวิทยาในศาสนาพราหมณ์ ซึ่งยืนยันว่าโลกมีจำนวนนับไม่ถ้วน คือ เป็นอนันตะนั้น ในพระบาลีมีคำ เช่น "ทสสหสฺสจกฺกวาเลสุ" (ทะสะสะหัดสะจักกะวาเลสุ) ซึ่งแปลว่า "ในหมื่นจักรวาล" อยู่ทั่วไป แสดงให้เห็นว่าพระพุทธศาสนาได้ยอมรับว่า จักรวาลนั้นมีมากมายจนเป็นอนันตะ ทั้งนี้เพราะ "อวกาศ" (space) ซึ่งตรงกับคำบาลีว่า "อากาส" นั้นเป็น "อนันตะ" คือไม่มีที่สิ้นสุด ดังคำบาลีว่า "อนนฺโต อากาโส" ด้วย[๑๑๙]

จากความหมายของคัมภีร์โลกศาสตร์ข้างต้น ที่กล่าวถึงเรื่องโลกและจักรวาล ช่วยสะท้อนให้มองเห็นสภาพและเหตุการณ์ในสมัยที่พระพุทธเจ้ายังทรงพระชนม์อยู่ นั่นคือเรื่องราวเหล่านี้จัดกลุ่มเป็นอัพยากตปัญหา ได้แก่เป็นปัญหาที่ไม่ทรงตรัสตอบ เช่น โลกเที่ยง โลกไม่เที่ยง โลกที่มีที่สุด หรือไม่มีที่สุด[๑๒๐] แต่เรื่องราวเหล่านี้เป็นประเด็นที่ถกเถียงสนทนากันในหมู่พระสาวก จึงจัดเป็นพาหิรกถา ได้แก่ เรื่องนอกธรรมนอกวินัย และไม่ปรากฏหลักฐานว่าทรงปรับอาบัติแก่ภิกษุผู้ประพฤติเช่นนั้น และในพระไตรปิฎกก็

---

[๑๑๘] จำเนียร แก้วกู่, **หลักวรรณคดีบาลีวิจารณ์**, (กรุงเทพมหานคร : โอเดี้ยนสโตร์, ๒๕๓๙), หน้า ๑๔.

[๑๑๙] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๑.

[๑๒๐] ที่.สี.(ไทย)๕,/๒๙๒/๔๔๐.

ได้กล่าวถึงเรื่องที่เกี่ยวกับโลกและจักรวาลไว้มาก แต่จะขอนำมากล่าวเพื่อประกอบการศึกษา เช่น การพินาศและการเกิดใหม่ของโลก ใน อัคคัญญสูตร[๑๒๑] เรื่องอสูร ในจันทิมสูตร[๑๒๒] และในสุริยสูตร[๑๒๓] เป็นต้น

แต่หลังจากพระพุทธองค์ปรินิพพานแล้ว พระสงฆ์ส่วนมากเกิดปริวิตกกับสถานภาพของสังคมสงฆ์ที่เป็นอยู่ จึงมุ่งที่จะรักษาหลักคำสอนเป็นสำคัญดังจะเห็นได้ว่า หลังพระพุทธเจ้าปรินิพพานเป็นรวม ๕๐๐ปี ภารกิจที่สำคัญคือการรวบรวมหลักคำสอนบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษรเรียกว่าพระไตรปิฎก และร่วมกันจัดทำคำอธิบายความพระพุทธวจนะคืออรรถกถา คัมภีร์เหล่านี้พระมหาเถระทั้งหลายได้นำสืบๆ กันมา และจัดรวบรวมในลังกาทวีป พระพุทธโฆสาจารย์เดินทางไปเมื่อราว พ.ศ.๙๕๖ เพื่อแปลและเรียบเรียงคัมภีร์ภาษาสิงหล รวมเป็นหนังสือทั้งหมด ๔๖ เล่ม และในบางเรื่อง เช่น มธุรัตถวิลาสินี อรรถกถาพุทธวงศ์ อาจจะเป็นงานที่มีก่อนพระพุทธโฆสาจารย์ไปลังกาด้วยซ้ำ

๖) สังขยาปกรณ์ [๑๒๔] สังขยาปกาสกฎีกา หมายถึงฎีกาที่ว่าด้วยการคำนวณนับในลักษณะต่างกัน ๖ ประเภทมาตรานับ คือ **(๑.) อัทธาสังขยา ได้แก่ มาตราวัดระยะทาง** (๒.) **ธัญญสังขยา ได้แก่ มาตราตวงสิ่งของ** (๓.) **ปมาณสังขยา ได้แก่ มาตราชั่งสิ่งของ** (๔.) **ภัณฑสังขยา ได้แก่ ระบบการนับจำนวน** (๕.) **มูลภัณฑสังขยาได้แก่ มาตรานับเงินตรา** (๖.) นีลกหาปณสังขยา ได้แก่ **การนับมูลค่าและการกำหนดขนาดของ นีลกหาปณะ**

การกำหนดนับทั้ง ๖ ประเภทนี้ พระญาณวิลาส ประพันธ์ไว้เป็นร้อยกรองกถา ซึ่งประดับประดาด้วยฉันทลักษณะแห่งตันติภาษาเข้าใจว่า เป็นเจตนาของผู้ประพันธ์ที่ต้องการให้ผู้ศึกษาสังขยาปกาสกปกรณ์ ศึกษาโดยใช้วิธีท่องจำมาตรานับต่างๆ เพื่อการ

---

[๑๒๑] ที.ปา(ไทย).๑๑/๕๑/๑๐๕.

[๑๒๒] สํ.ส.(ไทย),๗/๒๔๓–๒๕๐.

[๑๒๓] สํ.ส.(ไทย),๑๕/๒๔๖–๒๕๐.

[๑๒๔] ประมวล เพ็งจันทร์ , ชัชวาล ปุญปัน , **สังขยาปกาสกปกรณ์ และ สังขยาปกาสกฎีกา** , การศึกษาทางไกลผ่านระบบอินเตอร์เน็ท มหาวิทยาลัยเที่ยงคืน , มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๓, หน้า ๔. สังขยาปกาสกปกรณ์ เป็นผลงานของพระญาณวิลาส พระภิกษุชาวลาว ส่วนสังขยาปกาสกฎีกา เป็นผลงานของพระสิริมังคลาจารย์ พระภิกษุชาวล้านนา ดังนั้นจึงขอให้ผู้ศึกษาเข้าใจว่า สังขยาปกรณ์ ในที่นี้ได้แก่ สังขยาปกาสกปกรณ์ และ สังขยาปกาสกฎีกา นั่นเอง

นำไปใช้ได้อย่างสะดวกเหมือนการท่องสูตรคูณของนักเรียนในปัจจุบัน เพราะจุดประสงค์ให้เกิดความสะดวกในการท่องจำ พระญาณวิลาสจึงประพันธ์งานชิ้นนี้ ขึ้นเป็นร้อยกรอง หรือที่นักศึกษาบาลีรู้จักกันในชื่อว่า ประพันธ์เป็นคาถา[๑๒๕]

สำหรับความเป็นมาของคัมภีร์สังขยาปกรณ์นั้น เกิดขึ้นเพราะคำนึงว่ ระยะเวลาผ่านไปเกือบศตวรรษทำให้คนคุ้นเคยกับระบบของฝรั่ง จนนึกไม่ออกว่าก่อนที่ระบบเมตริกจะสถาปนาขึ้นในสังคมไทยนั้นเรามีระบบการชั่ง ตวง วัดอย่างไร มีความเป็นมาอย่างไร และโดยเฉพาะมิติทางนามธรรมที่เชื่อมโยงในหน่วยเหล่านั้นก่อให้เกิดคุณค่าและสาระ อย่างที่ในปัจ จุบันอาจจะคิดไม่ถึงว่าภูมิธรรมปัญญาไทยจากพระพุทธศาสนานั้น มีแง่มุมให้พิจารณาอย่างกว้างขวาง น่าที่จะได้มาตรวจสอบ แสวงหา และขุดค้นมรดกทางปัญญานี้ บางทีความเข้าใจโลกและธรรมชาติ ผ่านหน่วยอย่างถูกต้องตามความเป็นจริงของสัจธรรมจะช่วยให้เกิดปัญญาสร้างสรรค์ให้กับโลกปัจจุบันได้ และหนึ่งในผลงานอมตะของ พระสิริมังคลาจารย์ ที่จะนำไปสู่คุณค่าและสาระดังกล่าว คือ สังขยาปกาสกฎีกา ที่มีอายุเกือบห้าร้อยปีมาแล้ว

ท่านได้แสดงมาตราการนับโดยแต่งอธิบายขยายความจากสังขยาปกาสปกรณ์ของ พระญาณวิลาสกล่าวถึงมาตราวัดระยะ มาตราตวง มาตราชั่ง ระบบการนับสิ่งของ มาตราเงิน และการนับขนาดของนีลกหาปณะที่รวบรวมมาจากคัมภีร์บาลี เพื่อสะดวกในการจดจำด้วยถือว่าเป็นเรื่องจำเป็นทางพระวินัย และเป็นสิ่งที่สงฆ์จะเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับสังคมในฐานะเครื่องกำหนดหมายรู้ร่วมกัน ผลงานเรื่องนี้ปรากฏต่อมาในหน่วยนับตามวิธีประเพณีของไทย ดังที่มีร่องรอยหลักฐานอยู่มากมาย คำเรียกชื่อหน่วยหลายคำ ได้กลายมาเป็นภาษาที่เราใช้อยู่ในปัจจุบัน โดยไม่ทราบว่า คำนั้นจริงๆ แล้ว เป็นคำเรียกจำนวนนับที่มีค่าแน่นอนมาก่อน และยิ่งศึกษาลึกลงไปถึงการขยายความของพระสิริมังคลาจารย์ทำให้พบความหมายที่เชื่อมโยงสัมพันธ์กันมากยิ่งกว่าการเป็น Body units หากแต่ก้าวไปสู่ความเป็น "หน่วยในใจ" ได้อย่างน่าอัศจรรย์ ด้วยเหตุนี้การศึกษาวิเคราะห์ผลงานของพระสิริมังคลาจารย์ จึงเป็นเรื่องสำคัญและจำเป็น[๑๒๖]

---

[๑๒๕] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘ - ๙.

[๑๒๖] ประมวล เพ็งจันทร์, ชัชวาล ปุญปัน, **สังขยาปกาสกปกรณ์ และ สังขยาปกาสกฎีกา**, หน้า ๑๓.

สังขยาปกาสกฎีกา เป็นผลงานอันดับที่ ๓ ในบรรดาผลงานทั้งหมด ๔ เรื่อง ของพระสิริมังคลาจารย์ที่ตกทอดมาถึงพวกเราในปัจจุบัน ผลงานทั้ง ๔ เรื่องนั้น คือ (๑.) เวสสันตรทีปนี (พ.ศ. ๒๐๖๐) (๒.) จักกวาฬทีปนี (พ.ศ. ๒๐๖๓) (๓.) สังขยาปกาสกฎีกา (พ.ศ.๒๐๖๓) และ (๔.) มังคลัตถทีปนี (พ.ศ. ๒๐๖๗)

ในบรรดางานทั้ง ๔ ชิ้นนี้ มังคลัตถทีปนี นับเป็นผลงา นชิ้นเอก และรู้จักกันแพร่หลายมากที่สุด โดยเฉพาะเมื่อคณะสงฆ์ไทย นับตั้งแต่ต้นรัตนโกสินทร์จนถึงปัจจุบัน ได้กำหนดให้มังคลัตถทีปนี เป็นคัมภีร์หนึ่งในหลักสูตรปริยัติธรรม แผนกบาลีที่พระภิกษุสามเณรต้องศึกษา ทำให้ผลงานชิ้นนี้ได้รับการเผยแพร่อย่างกว้างขวางในหมู่พุทธบริษัท

ความโดดเด่นยิ่งใหญ่ของมังคลัตถทีปนี ดูเหมือนว่าจะทำให้ผลงานชิ้นอื่นๆ ลดความยิ่งใหญ่ลง เพราะเมื่อมีการกล่าวถึงผลงานของพระสิริมังคลาจารย์คราวใด ก็มักจะมีแต่การกล่าวถึงมังคลัตถทีปนีเท่านั้น เพราะผลงานชิ้นนี้ชิ้นเดียวก็พอจะประจักษ์แจ้งในความยิ่งใหญ่ของเจ้าของผลงานได้แล้ว แต่ในความเป็นจริงนั้น ผลงานทุกชิ้นของพระสิริมังคลาจารย์ ล้วนแต่แสดงให้เห็นถึงความยิ่งใหญ่ในความเป็นปราชญ์ทางพุทธศาสนาของผู้รจนาในแง่มุมที่แตกต่างกันออกไป

สังขยาปกาสกฎีกา คือส่วนหนึ่งแห่งผลงานที่สะท้อนให้เห็นถึงความลุ่มลึกแห่งภูมิปัญญาของพระสิริมังคลาจารย์ ที่เป็นผลมาจากการศึกษาและปฏิบัติตามหลักคำสอนในพระพุทธศาสนาอย่างจริงจังแล้ว แสดงออกมาให้ปรากฏเป็นผลงาน อันนับเป็นมรดกทางภูมิปัญญาที่ตกทอดมาถึงพวกเราทุกๆ คนในยุคปัจจุบันนี้

อย่างไรก็ตาม ผลงานที่ปรากฏแสดงให้เห็นว่า การจะศึกษาให้เข้าใจถึงความหมายแห่งความเป็นจริงของ มนุษย์-โลก-จักรวาฬ นั้น ผู้ศึกษาจะต้องมีความรู้ และความเข้าใจในหน่วยการนับประเภทต่างๆ อย่างแจ่มแจ้ง สังขยาปกาสกฎีกา จึงได้รับการรจนาขึ้นเพื่อประโยชน์แก่ผู้ศึกษาพระพุทธศาสนา และเพื่อความสมบูรณ์แห่งวิชาการอันจะเป็นคุณูปการ คือ ความงอกงามทางสติปัญญาของประชาชนโดยทั่วไป

เพื่อประกอบการศึกษา และเพื่อปลูกศรัทธาให้มีมากขึ้นจากการศึกษาคัมภีร์สังขยาปกรณ์ จึงขอยกตัวอย่างการนับที่มีความละเอียดมาก ดังนี้[๑๒๗]

๔ วีหิ เป็น ๑ คุญชา

---

[๑๒๗] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕ – ๑๖.

๒	คุญชา	เป็น ๑ มาสกะ
๒.๕	มาสกะ	เป็น ๑ อักขะ
๘	อักขะ	เป็น ๑ ธรณะ
๑๐	ธรณะ	เป็น ๑ ปละ
๑๐๐	ปละ	เป็น ๑ ตุลา
๒๐	ตุลา	เป็น ๑ ภาระ
๑๐	ภาระ	เป็น ๑ สกฏะ (เกวียน)

๔ ภัณฑสังขยา (ระบบการนับ)

เอก	= ๑
ทสะ	= ๑๐
สตะ	= ๑๐๐
สหัสสะ	= ๑,๐๐๐
นยุตตะ	= ๑๐,๐๐๐
ลักขะ	= ๑๐๐,๐๐๐
ทสสตสหัสสะ	= ๑,๑๐๐,๐๐๐
โกฏิ	= ๑๐,๑๐๐,๐๐๐
ปโกฏิ	= ๑๐๐,๑๐๐,๐๐๐
โกฏิปโกฏิ	= ๑๐๐๐,๑๐๐,๐๐๐
นหุตะ	= ๑๐,๑๐๐,๑๐๐,๐๐๐
นินนหุตะ	= ๑๐๐,๑๐๐,๑๐๐,๐๐๐
อักโขภินี	= ๑,๑๐๐,๑๐๐,๑๐๐,๐๐๐
พินทุ	= ๑๐,๑๐๐,๑๐๐,๑๐๐,๐๐๐
อัพพุทะ	= ๑๐๐,๑๐๐,๑๐๐,๑๐๐,๐๐๐
นิรัพพุทะ	= ๑,๑๐๐,๑๐๐,๑๐๐,๑๐๐,๐๐๐
อพพะ	= ๑๐,๑๐๐,๑๐๐,๑๐๐,๑๐๐,๐๐๐
อฏฏะ	= ๑๐๐,๑๐๐,๑๐๐,๑๐๐,๑๐๐,๐๐๐
อหหะ	= ๑,๑๐๐,๑๐๐,๑๐๐,๑๐๐,๑๐๐,๐๐๐
กุมุทะ	= ๑๐,๑๐๐,๑๐๐,๑๐๐,๑๐๐,๑๐๐,๐๐๐

โสคันธิกะ	= ๑๐๐,๑๐๐,๑๐๐,๑๐๐,๑๐๐,๑๐๐,๐๐๐
อุปปละ	= ๑,๑๐๐,๑๐๐,๑๐๐,๑๐๐,๑๐๐,๑๐๐,๐๐๐
ปุณฑรีกะ	= ๑๐,๑๐๐,๑๐๐,๑๐๐,๑๐๐,๑๐๐,๑๐๐,๐๐๐
ปทุมะ	= ๑๐๐,๑๐๐,๑๐๐,๑๐๐,๑๐๐,๑๐๐,๑๐๐,๐๐๐
กถานะ	= ๑,๑๐๐,๑๐๐,๑๐๐,๑๐๐,๑๐๐,๑๐๐,๑๐๐,๐๐๐
มหากถานะ	= ๑๐,๑๐๐,๑๐๐,๑๐๐,๑๐๐,๑๐๐,๑๐๐,๑๐๐,๐๐๐
อสังเขยยะ	= ๑๐๐,๑๐๐,๑๐๐,๑๐๐,๑๐๐,๑๐๐,๑๐๐,๑๐๐,๐๐๐

สรุปท้ายบท

ปกรณ์วิเสสเป็นคัมภีร์ที่เกิดขึ้นในยุคหลังพระไตรปิฎก ซึ่งเป็นยุคที่พระสงฆ์สาวกได้แต่งคัมภีร์อธิบายขยายความในพระไตรปิฎกให้พิสดารออกไป ด้วยมีความมุ่งหมายเพื่อความเข้าใจง่ายมากขึ้น คำว่า ปกรณ์วิเสส หมายถึงหนังสือที่แต่งเพื่ออธิบายธรรมะในพระพุทธศาสนา โดยไม่ได้อธิบายคัมภี   ร์เล่มใดเล่มหนึ่งโดยเฉพาะ หรือหมายถึงหนังสือที่ท่านแต่งแสดงภูมิรู้ ภูมิธรรมและความคิดเห็น หรือค้นคว้าจากคัมภีร์ต่างๆ ตามแนวคิดที่เกิดขึ้นเองเป็นอิสระ และกำหนดเนื้อหาเอง   ด้วยการศึกษาค้นคว้าจากคัมภีร์ต่างๆ โดยกำหนดประเด็นหรือเนื้อหาได้ตามความประสงค์ของตนเอ ง และปกรณ์วิเสสมีความสำคัญคือ มีรูปแบบการเขียนเป็นของตนเอง นำเนื้อหาในท้องถิ่นมานำเสนอได้ และมีการใช้ภาษาที่สละสลวย ประเภทของปกรณ์วิเสสมีอยู่ ๖ ประเภท ได้แก่ (๑.) ธรรมวินัยสังเขป เป็นคัมภีร์ที่อธิบายความบาลีในพระไตรปิฎกอย่างย่นย่อ หรืออธิบายแบบรวบยอดแทนการอธิบายเป็นปิฎกๆ อย่างอรรถกถา (๒.) ธรรมวิภังค์ เป็นคัมภีร์ที่แสดงหลักและวิธีวิเคราะห์แจกแจงพระธรรมวินัย (๓.) ธรรมวินัยสดุดีหรือพุทธาทิภิถุติ เป็นคัมภีร์ประเภทอศิรวาท ในปัจจุบันว่าด้วยการสรรเสริญพระรัตนตรัย (๔.) วังสปกรณ์ เป็นคัมภีร์ที่กล่าวถึงตำนาน ประวัติศ าสตร์ ประวัติบุคคล เป็นต้น   (๕.) โลกศาสตร์ เป็นคัมภีร์ที่กล่าวถึงกำเนิดโลก ดวงดาว และจักรวาล (๖.) สังขยาปกรณ์ เป็นคัมภีร์ที่กล่าวถึงการนับ ชั่ง จวง วัด

ส่วนประวัติและพัฒนาการของปกรณ์วิเสสมีสังเขปความย่อ ดังนี้

๑) ธรรมวินัยสังเขป เริ่มต้นขึ้นในประเทศลังการาวปี พ.ศ. ๔๓๓ โดยที่ประเทศลังกาได้จัดทำสังคายนาครั้งที่ ๕ ซึ่งมีจุดมุ่งหมายจารึกพระไตรปิฎกเป็นลายลักษณ์อักษร และเชื่อกันว่าจารึกเป็นภาษาสิงหล (Singhala Alfhabets) มากกว่าจะเป็นรูปอักษรพราหมี (Brahmi Alfhabets) ที่ใช้กันแพร่หลายในจารึกพระเจ้าอโศกมหาราช และ คัมภีร์ปกรณ์วิเสสมีลักษณะเฉพาะ ๒ ประการคือ (๑.) ไม่ได้อธิบายพระพระพุทธพจน์ตามระบบพระไตรปิฎก คือพรรณนาความตามลำดับวรรค สูตร และบทแห่งอักษร (๒.) อธิบายแบบสรุปความอย่างหนังสือวิชาการปัจจุบัน กล่าวคืออธิบายตามเค้าโครงเรื่องที่ตัวเองผูกขึ้น เมื่อเนื้อหาเกี่ยวข้อง เชื่อมโยงกับพระพุทธพจน์ตอนใด ก็จะนำมาอ้างอิงในตอนนั้นๆ

๒) คัมภีร์วิภังค์ ถือว่าเป็นงานเขียนที่มีอายุเก่าแก่ที่สุด และมีต้นฉบับสมบูรณ์ในปัจจุบันนี้ ๒ เล่ม คือคัมภีร์เป ฏโกปเทสและเนตติปกรณ์ และเชื่อกันมาแต่ต้นว่าทั้งสองเล่มนี้เป็นผลงานของท่านมหากัจจายนเถระ หนึ่งในอสีติมหาสาวก (พระสาวกองค์ใหญ่ ๘๐ รูป) ที่ได้รับการยกย่องเป็นกรณีพิเศษ (เอตทัคคะ) โดยที่คัมภีร์วิภังค์มีกรอบแนวคิดและทฤษฎีที่เป็นข้อกำหนดสำหรับการวิเคราะห์ เรียกว่า หาระและนยะ (๑) หาระ วิธีขจัดความเห็นผิด หรือเกณฑ์วินิจฉัยหลักคำสอน ๑๖ วิธี (๒) นยะ ว่าด้วยวิธีให้รู้อกุศลที่เศร้าหมอง และกุศลอันหมดจด (๓) สาสนปัฏฐาน ว่าด้วยหลักเกณฑ์ในการหาและกำหนดหลักคำสอนที่เข้ากันได้ ๓ วิธี (๔) อุปจาระ ว่าด้วยหลักเกณฑ์ในการวิเคราะห์มีสำนวนภาษาที่พูดในเนื้อความอื่นจากเนื้อความเดิม (๕) มุขย ว่าด้วยคำพูดตรง ๕ ลักษณะ

๓) ธรรมวินัยสดุดี เป็นคัมภีร์ที่เกิดและพัฒนาการมาจากการสรรเสริญและนินทาซึ่งเป็นสิ่งที่มีอยู่ประจำโลก (โลกธรรม) หรือเป็นสภาวะที่เกิดขึ้นในสังคมมนุษย์ทุกยุคทุกสมัย จากหลักฐานเก่าแก่ที่สุดได้แก่ ได้แก่ ฤคเวท สามเวท ยชุรเวท และอถรรพเวท ในแต่ละหมวดจะมีเนื้อหาเกี่ยวกับสดุดีไว้ครบถ้วน และยังมีมนต์สำหรับบริกรรม และมีบทสวดอ้อนวอนสดุดีเทพเจ้าอีกด้วย

๔) วังสปกรณ์ คัมภีร์ในกลุ่มนี้เล่มที่รู้จักกันแพร่หลายที่สุด ได้แก่ คัมภีร์มห าวงศ์พงศาสดารลังกา งานเขียนของท่านพระมหานามเถระ ในต้นพุทธศตวรรษที่ ๑๐ ซึ่งถือว่าเป็นแม่แบบในการเขียน อาทิ ชินกาลมาลีปกรณ์ ของ พระรัตนปัญญาเถระ แห่งล้านนา หรือแม้แต่ พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ศิลาจารึก เป็นต้น

พระพุทโฆสาจารย์เดินทางจากอินเดียใต้สู่ลังกาทวีป เพื่อแปลอรรถกถาภาษาสิงหลเป็นภาษาบาลี เมื่อประมาณ พ .ศ. ๙๕๖ และเมื่องานเหล่านี้เสร็จสิ้นลง ก็

เป็นอันตกลงใจได้ว่าพระสัทธรรม คือพระไตรปิฎก พร้อมคำอธิบาย (อรรถกถา) ได้ตั้งมั่นแล้ว ภาระอันยิ่งใหญ่ที่พระมหาเถระทั้งหลายได้กระทำสืบทอดกันมา ได้รับการปลดเปลื้องแล้ว ดังปรากฏว่าลังกายกขึ้นเป็นงานระดับสังคายนาครั้งที่ ๖ ของลังกา ข้อเท็จจริงทางประวัติศาสตร์ดังกล่าวนี้ พระสงฆ์ลังกาในต้นพุทธศตวรรษที่ ๑๐ จึงได้นำเนื้อหาสาระอย่างอื่นที่นอกเหนือจากหลักคำสอนมาเขียนเป็นภาษาบาลี อธิบายได้ ๓ แนวทางคือ

(๑) พระพุทธจริยาวัตร พุทธประวัติ และสังเวชนียวัตถุสถานต่างๆ

(๒) นิทานพื้นบ้านพื้นเมือง

(๓) ตำนานบ้านเมือง และประวัติศาสตร์ท้องถิ่น

๕) โลกศาสตร์ ในสมัยที่พระพุทธเจ้ายังทรงพระชนม์อยู่ เรื่องราวเหล่านี้จะจัดกลุ่มเป็นอัพยากตปัญหาที่ไม่ทรงตอบ เช่น โลกเที่ยง โลกไม่เที่ยง โลกที่มีที่สุด หรือไม่มีที่สุด แต่เรื่องราวเหล่านี้เป็นประเด็นที่ถกเถียงสนทนากันในหมู่พระสาวก จัดเป็นพาหิรกถา คือ เรื่องนอกธรรมนอกวินัย และไม่ปรากฏหลักฐานว่าทรงปรับอาบัติแก่ภิกษุผู้ประพฤติเช่นนั้น

หลังจากพระพุทธองค์ปรินิพพานแล้ว พระสงฆ์ส่วนมากเกิดปริวิตกกับสถานภาพของสังคมสงฆ์ที่เป็นอยู่ จึงมุ่งที่จะรักษาหลักคำสอนเป็นสำคัญดังจะเห็นได้ว่าหลังพระพุทธเจ้าปรินิพพานเป็นรวม ๕๐๐ปี ภารกิจที่สำคัญคือการรวบรวมหลักคำสอนบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษรเรียกว่าพระไตรปิฎก และร่วมกันจัดทำคำอธิบายความพระพุทธวจนะคืออรรถกถา คัมภีร์เหล่านี้พระมหาเถระทั้งหลายได้นำสืบๆ กันมา และจัดรวบรวมในลังกาทวีป เมื่อราว พ.ศ.๙๕๖ พระพุทธโฆสาจารย์เดินทางไปลังกาทวีป เพื่อแปลและเรียบเรียงคัมภีร์ภาษาสิงหล รวมเป็นหนังสือทั้งหมด ๔๖ เล่ม และในบางเรื่อง เช่น มธุรัตถวิลาสินี อรรถกถาพุทธวงศ์ อาจจะเป็นงานที่มีก่อนพระพุทธโฆษาจารย์ไปลังกาด้วยซ้ำ

ความรู้เรื่องโลกและจักรวาล เรียกว่า “คัมภีร์โลกศาสตร์” ซึ่งอรรถกถาพิเศษประเภทหนึ่งได้รับการถายทอดมาพร้อมกับหลักคำสอนในพระพุทธศาสนา ซึ่งเห็นได้ชัดเจนจากการอธิบายความหมายของคำและข้อความแห่งอัคคัญญสูตร ในสุมังคลวิลาสินี อรรถกถาแห่งสัตตสุริยสูตรในมโนรถปูรณี และเรื่องความเสื่อมและความเจริญของกัปป์ที่ปรากฏในอรรถกถาวิสุทธิมรรค มีผู้รู้บางท่านกล่าวว่า จักรวาลวิทยาในพระพุทธศาสนามีเค้าโครงมาจากจักรวาลวิทยาในศาสนาพราหมณ์ ซึ่งยืนยันว่าโลกมีจำนวนนับไม่ถ้วน

คือ เป็นอนันตะนั้น ในพระบาลีมีคำที่แสดงถึงความเชื่อเรื่องจักรวาล เช่น "ทสสหสฺสจกฺกวาเลสุ" (ทะสะสะหัดสะจักกะวาเลสุ) ซึ่งแปลว่า "ในหมื่นจักรวาล" อยู่ทั่วไป แสดงให้เห็นว่าพระพุทธศาสนาได้ยอมรับว่า จักรวาลนั้นมีมากมายจนเป็นอนันตะ ทั้งนี้เพราะ "อวกาศ" (space) ซึ่งตรงกับคำบาลีว่า "อากาส" นั้นเป็น "อนันตะ" คือไม่มีที่สิ้นสุด ดังคำบาลีว่า "อนนฺโต อากาโส" ด้วย

๖) สังขยาปกรณ์ สังขยาปกาสกฎี กา เป็นผลงานอันดับที่ ๓ ในบรรดาผลงานทั้งหมด ๔ เรื่อง ของพระสิริมังคลาจารย์ที่ตกทอดมาถึงพวกเราในปัจจุบัน ผลงานทั้ง ๔ เรื่องนั้น คือ ๑. เวสสันตรทีปนี (พ.ศ. ๒๐๖๐) ๒. จักกวาฬทีปนี (พ.ศ. ๒๐๖๓) ๓. สังขยาปกาสกฎีกา (พ.ศ.๒๐๖๓) และ ๔. มังคลัตถทีปนี (พ.ศ. ๒๐๖๗)

ในบรรดางานทั้ง ๔ ชิ้นนี้ มังคลัตถทีปนี นับเป็นผลงานชิ้นเอก และรู้จักกันแพร่หลายมากที่สุด โดยเฉพาะเมื่อคณะสงฆ์ไทย นับตั้งแต่ต้นรัตนโกสินทร์จนถึงปัจจุบันได้กำหนดให้มังคลัตถทีปนี เป็นคัมภีร์หนึ่งในหลักสูตรปริยัติธรรม แผนกบาลีที่พระภิกษุสามเณร ต้องศึกษา ทำให้ผลงา นชิ้นนี้ของพระสิริมังคลาจารย์ได้ถูกศึกษา และนำไปเผยแพร่อย่างกว้างขวางในหมู่พุทธบริษัท

ความโดดเด่นยิ่งใหญ่ของมังคลัตถทีปนี ดูเหมือนว่าจะทำให้ผลงานชิ้นอื่นๆ ลดความยิ่งใหญ่ลง เพราะเมื่อมีการกล่าวถึงผลงานของพระสิริมังคลาจารย์คราวใด ก็มักจะมีแต่การกล่าวถึงมังคลัตถทีปนีเท่านั้น เพราะผลงานชิ้นนี้ชิ้นเดียวก็พอจะประจักษ์แจ้งในความยิ่งใหญ่ของเจ้าของผลงานได้แล้ว แต่ในความเป็นจริงนั้น ผลงานทุกชิ้นของพระสิริมังคลาจารย์ ล้วนแต่แสดงให้เห็นถึงความยิ่งใหญ่ในความเป็นปราชญ์ทางพุทธศาสนาของผู้รจนาในแง่มุมที่แตกต่างกันออกไป

งานแต่ละชิ้นของพระสิริมังคลาจารย์ ต่างสะท้อนให้เห็นถึงความรอบรู้ที่ลุ่มลึก ที่รวมกันเข้าเป็นภูมิปัญญาอันโยงใยไปสู่การหยั่งถึงความเป็นจริง (Realisation) แห่งโลกและมนุษย์เพื่อการรู้แจ้ง (Enlightenment) ตามคติแห่งพุทธศาสนาที่เป้าหมายแห่งกิจกรรมทั้งปวงล้วนมุ่งตรงไปสู่การรู้แจ้งแทงตลอดความเป็นจริง เพื่อการดับทุกข์ได้โดยสิ้นเชิง

สังขยาปกาสกฎีกา คือส่วนหนึ่งแห่งผลงานที่สะท้อนให้เห็นถึงความลุ่มลึกแห่งภูมิปัญญาของพระสิริมังคลาจารย์ ที่เป็นผลมาจากการศึกษาและปฏิบัติตามหลักคำสอนในพระพุทธศาสนาอย่างจริงจังแล้ว แสดงออกมาใ ห้ปรากฏเป็นผลงาน อันนับเป็นมรดกทางภูมิปัญญาที่ตกทอดมาถึงพวกเราทุกๆ คนในยุคปัจจุบันนี้

คำถามประจำบท

๑. คัมภีร์ปกรณ์วิเสส มีความหมายอย่างไร จงกล่าวถึงลักษณะของคัมภีร์ปกรณ์วิเสสที่เป็นเหตุให้แตกต่างจากศาสตร์อื่นๆ พอเข้าใจ

๒. คัมภีร์ปกรณ์วิเสส มีความสำคัญอย่างไร จงเลือกความสำคัญจำนวน ๒ ข้อมาวิเคราะห์พอเข้าใจ

๓. คัมภีร์ปกรณ์วิเสส หมายความว่าอย่างไร มีกี่ประเภท อะไรบ้าง จงอธิบายให้ละเอียด

๔. คัมภีร์ปกรณ์วิเสส มีกำเนิดและพัฒนาการอย่างไร จงอธิบายพอเข้าใจ

๕. ผลงานของพระสิริมังคลาจารย์สะท้อนให้เห็นสภาพสังคมไทยในสมัยล้านนาอย่างไรบ้าง และมีอิทธิผลต่อสังคมไทยปัจจุบันอย่างไร จงวิเคราะห์มาพอเข้าใจ

๖. คัมภีร์โลกศาสตร์กล่าวถึงเรื่องใดบ้าง จงจำแนกรายละเอียดมาให้ครบ

๗. คัมภีร์ธรรมวินัยสังเขปมีลักษณะสำคัญเฉพาะอย่างไร จงจำแนกลักษณะสำคัญเฉพาะของคัมภีร์มาดู

๘. การรจนาคัมภีร์สังขยาปกาสกฎีกาหรือสังขยาปกรณ์ มีวัตถุประสงค์สำคัญอย่างไร จงวิเคราะห์วัตถุประสงค์นั้นมาพอเข้าใจ

เอกสารอ้างอิงประจำบท

ไกรวุฒิ มะโนรัตน์, **วรรณคดีบาลี ๑.** กรุงเทพมหานคร: จรัญสนิทวงศ์, ๒๕๔๙.
จิรภัทร แก้วกู่. **วรรณคดีบาลี.** เอกสารคำสอน. ๒๕๔๒. (อัดสำเนา)
_________ . **วรรณคดีบาลี: คัมภีร์ปกรณ์วิเสสภาษาบาลี.** เอกสารตำรา. ๒๕๕๐. (อัดสำเนา)
_________ . **หลักวรรณคดีวิจารณ์**. กรุงเทพมหานคร: โอเดี้ยนสโตร์, ๒๕๓๙.
ประมวล เพ็งจันทร์, ชัชวาล ปุนปัน. สังขยาปกรณ์และสังขยาปกาสกฎีกา. มหาวิทยาลัยเที่ยงคืน, มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๓.
พัฒน์ เพ็งผลา. **ประวัติวรรณคดี**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๔๒.
พระมหามังคลเถระ. **พุทธโฆสนิทาน**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์พระจันทร์. ๒๔๗๐.
เสถียรโกเศส. **นิรุกติศาสตร์**. กรุงเทพมหานคร: คลังวิทยา. ๒๕๒๒.
สุภาพรรณ ณ บางช้าง. **ประวัติวรรณคดีบาลีในอินเดียและลังกา**. กรุงเทพมหานคร: ศักดิ์โสภาการพิมพ์, ๒๕๒๖.

ควรเพิ่ม ดูในเอกสาร

บทที่ ๖
วรรณกรรมบาลีในประเทศไทย

อาจารย์อภิรมย์ สีดาคำ
อาจารย์เสริมศิลป์ สุภเมธีสกุล

วัตถุประสงค์การเรียนประจำบท

เมื่อได้ศึกษาเนื้อหาในบทนี้แล้ว นิสิตสามารถ

๑. อธิบายวรรณกรรมบาลียุคก่อนสุโขทัยได้

๒. อธิบายวรรณกรรมบาลียุคสุโขทัยได้

๓. อธิบายวรรณกรรมบาลียุคล้านนาได้

๔. อธิบายวรรณกรรมบาลียุคอยุธยาได้

๕. อธิบายวรรณกรรมบาลียุครัตนโกสินทร์ได้

ขอบข่ายเนื้อหา

- ความนำ
- วรรณกรรมบาลียุคก่อนสุโขทัย
- วรรณกรรมบาลียุคสุโขทัย
- วรรณกรรมบาลียุคล้านนา
- วรรณกรรมบาลียุคอยุธยา
- วรรณกรรมบาลียุครัตนโกสินทร์

๖.๑ ความนำ

ประเทศสยามหรือประเทศไทยได้ถือว่าเป็นอาณาจักรสุวรรณภูมิ ที่พระโสณะกับพระอุตตระ ได้นำพระพุทธศาสนาจากประเทศอินเดียมาเผยแผ่จนเป็นที่รู้จักหรือรับรู้กันทั่วโลก โดยมีหลักฐานปรากฏคือ "เจดีย์นครปฐม" และศาสนวัตถุอีกมากมาย ยิ่งกว่านั้นคือหลักธรรมที่จารึกไว้ตามวัดหรือสถานที่ต่างๆ เป็นหลักฐานอีกชั้นหนึ่ง ที่ทำให้นักปราชญ์ด้านศาสนาได้ศึกษาค้นคว้าหาความจริงสืบต่อมา

วรรณกรรมบาลีในประเทศไทยมีเป็นจำนวนมากเริ่มตั้งแต่วรรณกรรมบาลีก่อนสุโขทัย วรรณก รรมบาลียุคสุโขทัย วรรณกรรมบาลียุคล้านนาไทย วรรณกรรมบาลีกรุงศรีอยุธยาและวรรณกรรมบาลียุคกรุงรัตนโกสินทร์ เนื่องจากประเทศไทยเป็นเมืองของพระพุทธศาสนา โดยมีหลักฐานที่เป็นถาวรวัตถุโบราณและที่เป็นคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาประจักรต่อสังคมโลกอย่างมากมาย จนประเทศไทยได้รั บฉายาว่า "Yellow country" (ประเทศแห่งพระพุทธศาสนา) มีพระสงฆ์ ศาสนวัตถุ ซึ่งเป็นสัญลักษณ์ของพระพุทธศาสนาทั้งสิ้น

อดีตประเทศสยามหรือประเทศไทยในปัจจุบัน ได้รับอิทธิพลจากวรรณกรรมบาลีอย่างปฏิเสธไม่ได้ อาจจะกล่าวได้ว่า อิทธิพลของคำสอนพระพุทธศาสนาที่มาจากวรรณกรรมบาลีได้ซึมทราบเข้าไปในวิถีชีวิต ของคนไทยโดยไม่รูตัวเรียบร้อยแล้ว เริ่มตั้งแต่ยุคสุโขทัยยุคล้านนา ยุคกรุงศรีอยุธยาและยุครัตนโกสินทร์ คนไทยรับเอาคำสอนหรือหลักธรรมของพระพุทธศาสนาทั้งโดยตรงและโดยอ้อม โดยตรงก็คือ เข้าไปศึกษาและปฏิบัติพระพุทธศาสนาในวัด โดยอ้อม คือการปฏิบัติตามประเพณี วัฒนธรรม ซึ่งล้วนเกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาทั้งสิ้น

อาจกล่าวได้ว่าอิทธิพลของวรรณกรรมบาลี หรือวรรณคดีบาลีของพระพุทธศาสนาเถรวาทที่เกิดขึ้นในประเทศไทย ได้ขยายครอบคลุมทุกสถาบัน อาทิ สถาบันพระมหากษัตริย์ สถาบันเศรษฐกิจ สถาบันการเมือง สถา บันการศึกษา สถาบันครอบครัว ล้วนนำหลักธรรมคำสอนของพระพุทธศาสนาในวรรณกรรมบาลีมาประยุกต์ใช้ในสถาบันของตนทั้งสิ้น ฉะนั้นวรรณกรรมบาลีที่เกิดขึ้นในประเทศไทย จึงมีความสำคัญและจำเป็นต่อการดำรงชีวิตของคนไทยอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้

จากหลักฐานที่มีปรากฏในหนังสือประวัติศาสตร์ศาสนา[๑๒๘] และพระพุทธศาสนาในราชอาณาจักรไทย พอสรุปความได้ดังนี้

เมื่อทำสังคายนาครั้งที่ ๓ เสร็จเรียบร้อยแล้ว พระเจ้าอโศกได้ส่งสมณทูตไปเผยแผ่พระพุทธศาสนาในนานาประเทศ ๙ สาย สายหนึ่งในจำนวน ๙ สายนั้น มีพระสมณทูต ๒ รูปคือ พระโสณะและพระอุตตระเป็นหัวหน้าคณะ ได้เดินทางมาเผยแผ่พระพุทธศาสนาที่อาณาจักรสุวรรณภูมิ ศูนย์กลางอาณาจักรสุวรรณภูมิคือ นครปฐมเดี๋ยวนี้ ซึ่งมีคนมอญและคนละว้าเป็นคนพื้นเมือง

พระโสณะและพระอุตตรเถระ เดินทางมาสุวรรณภูมิ ไม่เกิน พ.ศ.๓๐๐ แต่นักประวัติศาสตร์บางคนเชื่อว่า พระพุทธศาสนาแพร่เข้ามาสู่สุวรรณภูมิ (ประเทศไทยปัจจุบันนี้)ประมาณพ.ศ.๕๔๔-๗๔๓ หลักฐานที่ขุดค้นพบได้คือสถูปโบราณ และโบราณสถานต่างๆ ซึ่งเป็นรุ่นราวคราวเดียวกันกับสมัยพระเจ้าอโศก สถูปโบราณมีพระสถูปพระปฐมเจดีย์องค์เดิม ซึ่งมีปรากฏภายในพระสถูปองค์ใหญ่ที่เห็นอยู่ปัจจุบันนี้ ตามรูปเดิมสร้างเป็นรูปทรงโอคว่ำอย่างพระสถูปสัญจิในประเทศอินเดีย และภาพอุเทสิกเจดีย์อื่นๆ ที่ทำเป็นรูปพระธรรมจักรมีกวางหมอบอยู่บนแท่นเปล่าๆ

องค์อุปถัมภ์การสังคายนาครั้งที่ ๓ ได้ส่งมาเผยแผ่พระพุทธศาสนายังอาณาจักรสุวรรณภูมิ ดังความปรากฏในคัมภีร์สมันตปาสาทิกา ว่า

“สุวณฺณภูมึ คจฺฉนฺตฺวาน โสณตฺตรา มหิทฺธิกา
ปิสาเจ นิทฺธมิตฺวาน พฺรหฺมชาลํ อเทสิสํ

พระโสณะและพระอุตตระผู้มีฤทธิ์มาก ไปยังสุวรรณภูมิ ปราบพวกปิศาจแล้ว ได้แสดงพรหมชาลสูตร”[๑๒๙]

ศูนย์กลางของอาณาจักรสุวรรณภูมิ คือจังหวัดนครปฐมปัจจุบัน ซึ่งเรียกขานกันในสมัยนั้นว่า **ทวาราวดี**[๑๓๐] โดยชนชาติเดิม คือพวกมอญโบราณ และละว้า ที่ครอง

---

[๑๒๘] สุชีพ ปุญญานุภาพ. **ประวัติศาสตร์ศาสนา**, (กรุงเทพมหานคร: เฟื่องอักษร, ๒๕๐๖) หน้า ๓๑๒

[๑๒๙] พัฒน์ เพ็งผลา. **ประวัติวรรณคดีบาลี**, (มหาวิทยาลัยรามคำแหง, พ.ศ.๒๕๒๔), หน้า ๒๗๘-๒๙๓

[๑๓๐] พิฑูรย์ มะลิวัลย์ และไสว มาลาทอง, **ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา**, พิมพ์ครั้งที่ ๒. (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๓๓), หน้า ๑๒๗.

ดินแดนทวาราวดี หลักฐานต่างๆ ที่พอจะสันนิษฐานว่า ชนชาติที่ครองดินแดนทวาราวดี คือพวกมอญโบราณ และละว้าโดยเฉพาะพวกมอญโบราณ คือ[๑๓๑]

๑) ได้พบจารึกภาษามอญที่ลพบุรี จารึกด้วยอักษรที่เก่าแก่ประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๓-๑๔ จารึกที่เสา ๔ เหลี่ยม ซึ่งมีบัวหัวเสาเหมือนที่นครปฐม

๒) พระนางจามเทวี ย้ายจากลพบุรีไปครองหริภุญชัย (ลำพูน) ในพุทธสตวรรษที่ ๑๓ นั้น ก็เป็นเจ้าหญิงมอญ

๓) ยอร์ช เซเดส์ ได้อ่านจารึก ของวัดโพธิ์ ซึ่งเป็นวัดร้างที่นครปฐมและนำไปเผยแผ่ที่ปารีส เมื่อ พ .ศ. ๒๔๘๕ ก็สนับสนุนทวารวดี เป็นอา ณาจักรมอญ ส่วนหลักฐานที่พอจะสันนิษฐานได้ว่า นครปฐมคือศูนย์กลางของอาณาจักรสุวรรณภูมิ ซึ่งเรียกในสมัยนั้นว่า ทวาราวดี นั้นคือ[๑๓๒]

๑) พระสถูปพระปฐมเจดีย์องค์เดิม ซึ่งถูกสร้างครอบด้วยพระสถูปองค์ใหม่ดังที่เราเห็นในปัจจุบัน และพระสถูปเจดีวัดพระ ประโทนเจดีย์ โดยลักษณะขององค์พระปฐมเจดีย์องค์เดิมกับพระประโทนเจดีย์นั้น ได้ถ่ายแบบ จากสัญจิสถูปของพระเจ้าอโศกมหาราชมาสร้าง คือสร้างเป็นทรงโอคว่ำเบื้องบนมีบัลลังก์ปักฉัตรศิลาไว้

๒) ศิลาเสมาธรรมจักร มีกวางมอบอยู่บนแท่นเปล่าๆ ในภาพอุเทสิกเจดีย์ แสดงว่า พระพุท ธศาสนาได้ประดิษฐาน ในอาณาจักรสุวรรณภูมิมากกว่า ๒,๐๐๐ ปีแล้ว ดังจะเห็นได้จากหลักฐานทางประวัติศาสตร์ ซึ่งแบ่งพระพุทธศาสนาที่เข้ามาในดินแดนแถบนี้ เป็น ๔ ยุค คือ[๑๓๓]

(๑) พระพุทธศาสนานิกายเถรวาท

(๒) พระพุทธศาสนานิกายมหายาน

(๓) พระพุทธศาสนานิกายเถรวาทอย่างพุกาม

(๔) พระพุทธศาสนานิกายเถรวาทอย่างศรีลังกา ซึ่งร่องรอยของพระพุทธศาสนาที่ปรากฏเด่นชัดมากก็ได้แก่ "ศาสนวัตถุ" ที่มักปรากฏในรูป "พุทธศิลปะ" สมัยต่างๆ คือ

---

[๑๓๑] สิริวัฒน์ คำ วันสา, **ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาในประเทศไทย**, พิมพ์ครั้งที่ ๒. (กรุงเทพมหานคร :โรงพิมพ์บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๑), หน้า ๑๙.

[๑๓๒] เสถียร โพธินันทะ , **ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาฉบับมุขปาฐะ ภาค ๒**, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙), หน้า ๙๘-๙๙.

[๑๓๓] สุภาพรรณ ณ บางช้าง , **วิวัฒนาการงานเขียนภาษาบาลีในประเทศไทย จารึก ตำ นาน พงศาวดาร สาส์น ประกาศ**, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๙), คำนำ.

สมัยทวาราวดี สมัยศรีวิชัย สมัยลพบุรี สมัยเชียงแสน สมัยสุโขทัย สมัยอยุธยา และสมัยรัตนโกสินทร์

ในด้านศาสนธรรม โดยเฉพาะอย่างยิ่ง "ศาสนธรรมที่เป็นผลงานทางภาษาบาลี" ของพระเถราจารย์ทั้งหลาย มักปรากฏในรูปของ "จารึก" ซึ่งจารึกด้วย "อักษรปัลลวะ" หรือ "อักษรคฤนถ์" ที่มีใช้ในรัชสมัยของพระเจ้าศิวะสกันทวรมัน กษัตริย์แห่งราชวงศ์ปัลลวะแห่งอินเดียใต้ ประมาณพุทธศตรวรรษที่ ๑๐-๑๑[๑๓๔]

จารึกที่มีข้อความภาษาบาลีอักษรปัลลวะทั้งหลายที่พบในระเทศไทย ตามภูมิภาคต่างๆ ได้วิวัฒนาการตามเนื้อหาเป็น ๕ กลุ่ม คือ[๑๓๕]

๑) จารึกเนื้อความแสดงธรรม

๒) จารึกเนื้อความแสดงเหตุการณ์

๓) จารึกเนื้อความนมัสการพระรัตนตรัย

๔) จารึกเนื้อความแสดงความปรารถนา

๕) จารึกเนื้อความปกิณณกะ

ใน ๕ กลุ่มนั้น เฉพาะจารึกเนื้อความแสดงธรรมกลุ่มที่ ๑ ยังมีวิวัฒนาการตามเนื้อหาย่อยอีกเป็น ๔ กลุ่ม คือ

(๑) กลุ่มจารึกคาถา เย ธมฺมา

(๒) กลุ่มจารึกสารธรรมเอกเทศ

(๓) กลุ่มจารึกคาถาย่ออริยสัจ

(๔) กลุ่มจารึกสาระนิพพาน

จารึกเหล่านี้ล้วนจารึกคาถาภาษาบาลีซึ่งคัดมาจากคัมภีร์มหาวรรคแห่งพระวินัยปิฎก ว่า

" เย ธมฺมา เหตุปฺปภวา เตสํ เหตุ ตถาคโต (อาห)
เตสญฺจ โย นิโรโธ จ เอวํวาที มหาสมโณ.

---

[๑๓๔] กรมศิลปากร, **จารึกในประเทศไทย เล่ม ๑**, (กรุงเทพมหานคร :โรงพิมพ์ภาพพิมพ์, ๒๕๒๙), หน้า ๕.

[๑๓๕] สุภาพรรณ ณ บางช้าง, **วิวัฒนาการงานเขียนภาษาบาลีในประเทศไทย: จารึก ตำนาน พงศาวดาร สาส์น ประกาศ**, บทคัดย่อ.

ธรรมเหล่าใด เกิดแต่เหตุ พระตถาคตตรัสเหตุแห่งธรรมเหล่านั้น และเหตุแห่ ง ความดับของธรรมเหล่านั้น พระมหาสมณะ มีปกติตรัสอย่างนี้”[๑๓๖]

จารึกคาถา เย ธมฺมา นี้ที่พบในประเทศไทยในภูมิภาคต่าง ๆ สุภาพรรณ ณ บางช้าง วิเคราะห์ไว้ว่า “ได้กล่าวว่า จารึกกลุ่มคาถา เย ธมฺมา ได้เริ่มต้นจากการรับคตินิยมมาจากอินเดียในสมัยที่พระเจ้าอโศกมหาราชส่งสมณทูตมาเผยแผ่พระพุทธศาสนาในดินแดนสุวรรณภูมิ และได้ค่อย ๆ วิวัฒน์พัฒนารูปแบบ และเนื้อหาโดยมีคาถา เย ธมฺมา เป็นแกนหลัก แล้วผนวกคำหรือความที่เกี่ยวเนื่องกับอริยสัจ ๔ เข้าไป นับเป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่มีคุณค่าอย่างมาก เป็นเครื่องแสดงถึงการตั้งมั่นของพระพุทธศาสนาที่ถูกต้องตรงตามแก่นคำสอนของพระพุทธองค์ในแผ่นดินไทย ในช่วงแรกที่รับคตินิยมจากอินเดียโดยตรงนั้น สะท้อนให้เห็นถึงสติปัญญาของคนไทย ในการรู้จักเลือกรับค่านิยมที่ควรรับ ส่วนวิวัฒนาการที่ผนวกเรื่องอริยสัจเข้าไป ซึ่งได้พัฒนามาจนถึงขั้นแต่งเป็นคาถาในศิลาจารึกพระพุทธบาท วัดชมพูเวกนั้น ก็แสดงถึงความเข้าใจธรรมของคนไทย ที่ต่อเนื่องกันมาหลายศตวรรษรวมทั้งแสดงถึงความรู้ความสามารถในด้านภาษาบาลี ในครั้งนั้นด้วย”[๑๓๗]

๖.๒ วรรณกรรมบาลีในยุคก่อนสุโขทัย

ระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๘ ถึงประมาณ พ .ศ. ๑๘๐๐ ปรากฏจารึกที่มีข้อความภาษาบาลีของไทยที่จารึกด้วยอักษรต่างกัน ๕ แบบ คือ อักษรปัลลวะ อักษรหลั งปัลลวะ อักษรเทวนาครี อักษรแบบพุกาม และอักษรขอมโบราณ[๑๓๘]

อักษรปัลลวะ มีต้นกำเนิดมาจากประเทศอินเดียใต้ สมัยราชวงศ์ปั ลลวะ ได้ปรากฏใช้ในศิลาจารึกในแหลมอินโดจีน ตั้งแต่ราวพุทธศตรวรรษที่ ๘-๑๑ ดังตัวอย่างใน “คาถา เย ธมฺมา :” ไทรบุรี อันเป็นดินแดนของไทยมาก่อน และได้ใช้ต่อเนื่องเรื่อยมาจนถึงประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๔ ดังปรากฏหลักฐาน เช่น “จารึกคาถา เย ธมฺมา จารึก

---

[๑๓๖] วิ.มหา,(บาลี). ๔/๖๑/๖๓.

[๑๓๗] สุภาพรรณ ณ บางช้าง , **วิวัฒนาการงานเขียนภาษาบาลีในประเทศไทย: จารึก ตำนาน พงศาวดาร สาส์น ประกาศ**, หน้า ๒๔๙.

[๑๓๘] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๗๘.

พระธรรมจักร" พบที่จังหวัด สุพรรณบุรี ราชบุรี นครปฐม ลพบุรี เพชรบูรณ์ รวมทั้ง "ศิลาจารึกเนินสระบัว" พ.ศ. ๑๓๐๔ จังหวัดปราจีนบุรี อักษรปัลลวะนี้นอกจากจะใช้สำหรับจารึกภาษาบาลีแล้ว ยังใช้สำหรับจารึกภาษาสันสกฤตด้วย เช่น จารึกวัดมเหยงค์ จารึกเขาร้าง จารึกเมืองศรีเทพ จารึกวัดโพร้าง จารึก วัดภู เป็นต้น[๑๓๙]

จารึกภาษาบาลีก่อนยุคสุโขทัย เป็นจารึกเนื้อความนมัสการพระรัตนตรัย และ จารึกเนื้อความแสดงเหตุการณ์ โดยเฉพาะ "จารึกเนื้อความนมัสการพระรัตนตรัย" นั้น ดังตัวอย่างใน "จารึกเนินสระบัว จังหวัดปราจีนบุรี" ที่สื่อให้ทราบวรรณกรรมบาลียุคก่อนสุโขทัย ความว่า

ศิลาจารึกหลักนี้ เป็นหินทรายสีเขียว เดิมอยู่ที่เนินสระบัวในบริเวณเมืองพระรถ ตำ บลโคกปีบ อำเภอศรีมหาโพธิ จังหวัดปราจีนบุรี ปัจจุบันอยู่ที่วัดโพธิ์ศรีมหาโพธิ์ ผู้ค้นพบคือศาสตราจารย์ชิน อยู่ดี เมื่อวันที่ ๒๔ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๙๖ ศิลาจารึกนี้ จารึกด้วยรูปอักษรปัลลวะ เป็นคำสรรเสริญคุณพระรัตนตรัย มี ๒๗ บรรทัด บรรทัดที่ ๑-๓ เป็นภาษาเขมร บรรทัดที่ ๔-๑๖ เป็นภาษาบาลี แต่งเป็นฉันท์ ๑๔ ทำนองจะให้เป็นวสันตดิลกฉันท์และบรรทัดที่ ๑๗-๒๗ เป็นภาษาเขมร ศิลาจารึกหลักนี้ จารึกเมื่อปี พ .ศ. ๑๓๐๔ ศาสตราจารย์ พิเศษ นาวาอากาศเอกแย้ม ประพัฒน์ทอง สันนิษฐานว่า ผู้รจนาศิลาจารึกหลักนี้ คงเป็นพระพุทธสิริ เพราะท่านคือผู้ประดิษฐานศิลาจารึกหลักนี้ ส่วนผู้จัดคำเข้าฉันทลักษณ์ แปล และทำเชิงอรรถไว้คือ ศาสตราจารย์ฉ่ำ ทองคำวรรณ[๑๔๐]

ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๕๒๒ ศาสตราจารย์พิเศษ แย้ม ประพัฒน์ทอง ได้วิเคราะห์คำอ่าน และศิลาจารึกหลักนี้เฉพาะตอนที่เป็นภาษาบาลี ระหว่างบรรทัดที่ ๔-๑๖ รวมทั้งจัดเข้ารูปฉันทลักษณ์ใหม่ และแปลไว้ ดังนี้[๑๔๑]

"โย สพฺพโลกมหิโต กรุณาธิวาโส
โมกฺขํ กโรสิ อมลํ วรปุญฺญจนฺโท
เนยฺโยทโยนวิกุลํ สกลํ วิพุทฺโธ
โลกุตฺตโร นมถ ตํ สิรสา มุเนนฺทํ ฯ

[๑๓๙] ก่องแก้ว วีระประจักษ์ และนิยะดา ทาสุคนธ์ , รายงานการวิจัย เรื่อง **การวิวัฒน์ของรูปอักษรธรรมล้านนา**, (กรุงเทพมหานคร : สภาวิจัยแห่งชาติล ๒๕๒๔), หน้า ๔.

[๑๔๐] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๘๑.

[๑๔๑] แย้ม ประพัฒน์ทอง, **แย้มบรรยาย**, (พระนคร:รุ่งเรืองธรรม, ๒๕๒๓). หน้า ๘๔-๘๖ (ในงานฉลองปริญญาอักษรศาสตรดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ จุฬาลงกรณ์มหาวิยาลัย).

โสปาณมาลมมตํ ติรณาลยสฺส
สํสารสาคร สมุตฺตรณาย เสตุ
สมฺโพธตีรมปิจฺฉุตฺตรเขมมคฺคํ
ธมฺมํ นมสฺสถ สทา มุนินา ปสฏฺฐํ ฯ
เทยฺยํ ททนฺตยมมิยตฺตปสนฺนจิตฺตา
ทตฺวา นรา ผลมุลํ รตนํ สรนฺติ
ตํ สพฺพทา ทสพเลนปิ สุปฺปสฏฺฐํ
สงฺฆํ นมสฺสถ สทา มิตปุญฺญเขตฺตํ ฯ

พระพุทธเจ้าพระองค์ใด ทรงเป็นผู้ที่ชาวโลกทั้งปวงเทิดทูนแล้ว ท รงมีพระกรุณาเป็นธรรมอยู่ประจำพระหทัย ทรงกระทำความรอดพ้นให้ไม่มีมลทิน ทรงเป็นดุจพระจันทร์เต็มดวงที่ประเสริฐ ทรงทราบแจ้งชัดถึงความเกี่ยวพันต่าง ๆ ทั้งยิ่งทั้งหย่อนของบุคคล ที่พระองค์ควรทรงแนะนำทั้งสิ้น ทรงเป็นผู้ข้า มในโลกได้ เชิญท่านทั้งหลายน้อมเศียรนบไหว้พระพุ ทธเจ้าพระองค์นั้นผู้เป็นจอมมุนีเทอญ

เชิญท่านทั้งหลาย นมัสการพระธรรมที่ พระมุนีตรัสสรรเสริญไว้ว่า เป็นระเบียบบันได สำหรับทอดข้ามอาลัยไปสู่พระอมตธรรมเป็นสะพานเพื่อการเดิ น ข้ามไปสะดวก ซึ่งห้วงน้ำ คือสังสารวัฏ อีกทั้งยังเป็นมรรคอันเกษม ที่โผขึ้นฝั่งแห่งพระสัมโพธิญาณทุกเมื่อเทอญ

คนทั้งหลายมีจิตเลื่อมใสแล้วในความที่พระสงฆ์สืบวงศ์จากพระอรหันต์ผู้ไม่มีความยึดถือว่า ของเรา พากันถวายสิ่งที่ควรถวาย ครั้นถวายแล้วต่างระลึกถึงพระรัตนะอันเป็นต้นเดิมแห่งผล (พระพุทธรัตนะ พระธรรมรัตนะ) เชิญท่านทั้งหลายนมัสการพระสงฆ์นั้น ซึ่ งแม้พระทศพลก็ตรัสสรรเสริญเป็นอันดีในกาลทั้งปวงว่า เป็นบุญเขตอันหาที่เปรียบมิได้ทุกเมื่อเทอญ" ฯ

๖.๓ วรรณกรรมบาลีในยุคสุโขทัย

ในปีพ.ศ. ๑๘๐๐ **พ่อขุนบางกลางหาว** ภายหลังมีชัยเหนือพวกขอมแล้วได้สถาปนากรุงสุโขทัยเป็นราชธานี พร้อมทั้งสถาปนาพระองค์ขึ้นเป็นปฐมกษัตริ ย์ของไทย

ทรงพระนามว่า **"พ่อขุนศรีอินทราทิตย์"** ต่อมาใน พ.ศ. ๑๘๒๖ พ่อขุนรามคำแหงมหาราชได้ทรงประดิษฐ์ตัวอักษรไทยขึ้น

ในด้านศาสนา แม้พระพุทธศาสนาเถรวาทจะ ได้เข้ามาตั้งมั่นในอาณาจักรสุโขทัยตั้งแต่ประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๑ เป็นต้นมาและได้มีอิทธิพลต่อชาวสุโขทัยมากมายทั้งในด้านการศึกษา ศาสนา ประเพณี ศิลปะและวัฒนธรรม เป็นต้น ก็ตาม แต่ก็ไม่ปรากฏว่ามีวรรณคดีบาลีให้ศึกษาเลยจนลุถึงพุทธศตวรรษที่ ๒๐ ในรัชกาลของพระมหาธรรม-ราชาที่ ๑ คือ พระเจ้าลิไท พระราชนัดดาของพ่อขุนรามคำแหงมหาราช จึงปรากฏหลักฐานทางวรรณคดีบาลีขึ้น ได้แก่

๑) ศิลาจารึกวัดป่ามะม่วง จังหวัดสุโขทัย และ

๒) คัมภีร์รัตนพิมพวงศ์

๑) ศิลาจารึกวัดป่ามะม่วง จังหวัดสุโขทัย

ศิลาจารึกวัดป่ามะม่วง พระยารามราชภักดี (ใหญ่ ศรลัมน์) ขุดพบที่วัดป่ามะม่วง จังหวัดสุโขทัย เมื่อ พ .ศ.๒๔๕๑ เป็นศิลาจารึกที่จารึกเป็นภาษาบาลีอักษรขอม ว่ าด้วยเรื่องราวของพระมหาธรรมราชาที่ ๑ (ลิไท) เสด็จออกผนวชเมื่อวันพุธ แรม ๘ ค่ำ เดือน ๑๒ พ.ศ. ๑๙๐๕ ซึ่งบาลีอักษรขอมที่ปรากฏในหลักศิลาจารึก (ด้านที่ ๑) นี้ ถอดเป็นภาษาบาลีอักษรไทย ดังนี้[๑๔๒]

"ปรินิพฺพาน (โต) วสฺส สตูนทฺวิสหสฺสโต
อุทฺธํ ปญฺจ อุ (สภ)............(ทิเนก)
ตฺติก มาสสฺส กาฬปกฺขสฺส อฏฺฐเม
พุทฺธวาเร (สุ) นกฺขตฺต
มุหุตฺตกรณาทิ (เก)
...นตฺราทิว ทาเน เวสฺสนฺตโร ยถา ̊ ... าว
ปญฺญาย สีเล สีลวราทิว
ปสํสิตพฺโพ วิญฺญูหิ ทกฺโข พฺยากรณาทิเก
ติปิฏกสภาวญฺญู ราชา สีเทยฺยนามโก

---

[๑๔๒] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๒๘-๑๓๐. คำที่หายไปนั้น ศาสตราจารย์พิเศษ แย้ม ประพัฒน์ทอง อาศัยจากบทบาลีว่า ปญฺญาย แล้ววิเคราะห์ว่า ได้แก่ มโหสโถ =พระโพธิสัตว์มโหสถ.

สาสนสฺส หิตํ สพฺพ โลกสฺส จ หิตญฺจรํ
รชฺเช ฐิโต ปิ ราชตฺเต นิพฺพินฺทนฺโต คุณากโร
นิกฺขมฺมนิมนฺโน ชนโก ว ราชา
ราชูหิ มจฺเจหิ จ นาคเรหิ
เทวงฺคณาภา หิ จ สุนฺทรีหิ
มิตฺเตหิ ญาตีหิ นิวาริโต ปิ
สมฺโพธิสตฺเตหิ ชเนหิ จิณฺณํ
สทาสทาจารมเปกฺขมาโน
กาสาววตฺถํ รุทตํ ว เตสํ
อจฺฉาทยิ ฉฑิย ราชภารํ
ตํ ขณญฺเญว สงฺกมฺปิ ธารํตฺ ธรณี ตทา
อสกฺโกนฺตีว ตสฺเสว คุณภารํ สมนฺตโต
ปาฏิหาริยมญฺญญฺจ อาสิเนกวธนฺ ตทา
เอส ธมฺมนิยาโม หิ โพธิสตฺตาน กมฺมนิ
ปพฺพชิตฺวาน โส ราชา โอรุยฺห สกมนฺทิรา
สฏฺฐีวสฺโส มหาเถโร ยถา สนฺตินฺทฺริโย ตถา
ยุคมตฺตํ ว เปกฺขนฺโต เนกปูชาหิ ปูชิโต
รุทมฺมุโข ชโนเฆหิ วรมฺพวนํ คโต
นานาทิชคณากิณฺเณ รมฺเม นนฺทนสนฺนิเภ
มุตฺตารชตวณฺณาภ วาลุการาสิสนฺถเต
ปวิตฺเตติ วิวิตฺตตฺถิ ชนานมาสยารเห
อุปสมฺปชฺชิ โส ตตฺถ วสา อมฺพวเน วเร ลทฺธา

พระยาปริยัติธรรมธาดา (แพ ตาละลักษมณ์) แปลไว้ดังนี้...

พระศาสดาเจ้า เข้าสู่ปรินิพานได้ ๑๙๐๕ พระวสา ในปีฉลู วันพุธ.เดือน ๑๒ แรม ๘ ค่ำ พระองค์ประกอบด้วยทานบารมีคล้ายกับพระเวสสันดร ด้วยปัญญาบารมีคล้ายกับ (พระนามชำรุด และด้วยศีลบารมีคล้ายกับพระสีลวราช เป็นที่นักปราชญ์ทั้งหลาย ควรจะเข้าไปสรรเสริญพระองค์ฉลาดในโหราศาสตร์ มีคัมภีร์พยากรณ์ เป็นต้น ทรงชำนาญในสภ าวะ แห่งพระไตรปิฎก มีพระนามว่า สีเทยย์ ได้ประพฤติประโยชน์เกื้อกูลแก่พระศาสนาและโลกทั้งปวงถึงแม้ว่าพระองค์ทรง

คุณเป็นบ่อเกิดได้เสวยราชสมบัติอยู่ ถึงกระนั้นได้บังเกิดความเบื่อหน่ายก ารเป็นพระราชา เมื่อมีพระทัยน้อมไปในเนกขัมมบารมี ที่ พระราชามหาอำมาตย์ญาติมิตรชาวพระนครทั้งหลาย กับพร ะสนมรุ่งเรืองเหมือนหญิงนางสวรรค์ แม้ห้าม (ไม่ให้ทรงผนวช) แล้วพระองค์ก็เพ่งเล็งเอาอาจาระอันพระโพธิสัตว์เจ้าทั้งหลายได้ประพฤติแล้วในกาลทุกเมื่อ เมื่อราชบริพารยังปริเวทนาอยู่พระองค์ทรงเปลื้องเครื่องกษัตริย์แล้ว ทรงกาสาวพัสตร์ อันย้อมพร้อม

ในขณะนั้น พระธรณีเจ้า ก็บันดาลกัมปนาทหวาดไหวมิอาจที่จะดำรงพระคุณอันหนักของพระองค์ไว้ได้ใน กาลนั้น ก็มีสำคัญประหนึ่งว่าสำแดงพระปาฏิหาริย์มีประการอเนก แท้จริงการเป็นดังนี้ ก็เป็นธรรมนิยมของพระโพธิสัตว์เจ้าทั้งหลาย ครั้นเมื่อพระราชาเจ้า ได้ทรงบรรพชาเพศแล้ว เสด็จลงจากพระราชมณเฑียรของพระองค์ มีพระอินทรีย์สังวรอันสงบราวกับพระมหาเถระ มีพรรษากาลได้ ๖๐ ปี เป็นประมาณ ทอดทัศนาคงอยู่เพียงชั่วแอก

พระองค์เป็นผู้ที่ฝูงชนทั้งหลายคร่ำครวญอยู่เอิกเกริกบูชาแล้วด้วยอเนกบูชา ได้เสด็จไปสู่อัมพวันอันประเสริฐ งามราวกับว่านันทนอุ ทยานเป็นรัมยสถาน ดาษดาด้วยคณานก พิหคต่างๆ มีพื้นอันเรี่ยรายด้วยทรายงามราวกะแสงแก้วมุกดา เงิน ทอง อันกองไว้ เป็นสถานอันควรแก่ชนทั้งหลาย ผู้ปรารถนาวิเวก เมื่อพระราชานั้น เสด็จเข้าไปแล้วก็พำนักอยู่ในอัมพวัน อันประเสริฐ...........ครั้นพระองค์ได้แล้ว............."

๒) คัมภีร์รัตนพิมพวงศ์

คัมภีร์รัตนพิมพวงศ์ เรียกในภาษาบาลีว่า **"รตนพิมฺพวํส"** แต่งโดยพระพรหมราชปัญญา แห่งวัดภูเขาหลวง เมืองสุโขทัย ขณะมีอายุได้ ๒๓ ปี บวชได้ ๒ พรรษา แต่งเป็นร้อยแก้วและร้อยกรองผสมกัน มีเนื้อหากล่าวถึงตำนานพระพุทธมหามณีรัตนปฏิมากรหรือประวัติพระแก้วมรกตว่า เทวดาสร้างถวายพระอรหันต์นามว่านาคเสนเถระ ในเมืองปาฏลีบุตร และพระเถระได้อธิษฐานอาราธนาพระบรมสารีริกธาตุของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ๗ พระองค์ ประดิษฐานไว้ในองค์**พระมหามณีรัตนปฏิมากร**[๑๔๓]

---

[๑๔๓] กรมศิลปากร. **ตำนานพระแก้วมรกต**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์พระจันทร์, ๒๕๑๙). หน้า ๑๘-๒๒

หนังสือรัตนพิมพวงศ์นี้แต่งสำเร็จเมื่อเดือน ๕ ขึ้น ๑๐ ค่ำ ปีระกา ไม่ปรากฏศักราชหนังสือเล่มนี้กล่าวในตอนจบถึงพระแก้วมรกตอยู่ที่เมืองลำปาง เพราะฉะนั้นพระพรหมราชปัญญา แต่งรัตนพิมพวงศ์ เมื่อปีจุลศักราช ๗๙๑ ในรัชสมัยสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๒ ครองกรุงศรีอยุธยา หนังสือนี้มีการแปลเป็นภาษาไทยอยู่ ๒ ฉบับ คือ ฉบับแรกแปลโดยพระยาปโรหิต ในสมัยรัชกาลที่ ๑ แปลเมื่อ พ.ศ.๒๓๓๑ ฉบับ ๒ แปลโดยพระยาปริยัติธรรมธาดา (แพ ตาละลักษณ์) เมื่อ พ.ศ.๒๔๕๕

๖.๔ วรรณกรรมบาลีในยุคล้านนา

ในประเทศไทย ตั้งแต่คนไทยนับถือพระพุทธศาสนามาจนถึงปัจจุบันเป็นที่ยอมรับกันโดยทั่วไปว่า ในสมัยล้านนาไทย ในช่วงพุทธ ศตวรรษที่ ๑๙ ถึง ๒๐ เป็นช่วงที่มีการรจนาคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาเป็นภาษาบาลีมากที่สุดจนกล่าวได้ว่า "เป็นยุคทองของวรรณคดีบาลีในไทย" ซึ่งยุคทองของวรรณคดีบาลีในสมัยล้านนานี้แบ่งออกเป็น ๒ ช่วง คือ

๑) ช่วงที่หนึ่ง เรียกว่า วรรณคดีพระไตรปิฎก อยู่ในสมัยของพระเจ้าติ โลกราช (พ.ศ.๑๙๘๔-๒๐๓๐) ซึ่งมีพระสงฆ์ที่เฉลียวฉลาดและรู้หลักพระไตรปิฎกจำนวนหลายรูปจนสามารถทำการสังคายนาครั้งที่ ๘ ที่เรียกว่า **"อัฏฐมสังคายนา"** ขึ้นที่วัดโพธาราม หรือวัดเจ็ดยอดในปี ๒๐๒๐ ต่อมา

๒) ช่วงที่สอง คือ ในสมัยพระเจ้าติลกปนัดดาธิราช หรือพระเมืองแก้ว (พ.ศ. ๒๐๖๘-๒๐๓๘)

เนื่องจากพระพุทธศาสนาได้รับการส่งเสริมและสนับสนุนในด้านศิลปวัฒนธรรมเป็นอย่างมาก โดยเฉพาะในด้านวรรณคดีทางพระพุทธศาสนานั้นมีการส่งพระสงฆ์ไปศึกษา ณ ประเทศศรีลังกา ทำให้พระสงฆ์หลายรูปที่มีความรู้เชี่ยวชาญในพระไตรปิฎกรจนาคัมภีร์สำคัญทางพระพุทธศาสนามากมาย และคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาของล้านนาที่รจนาเป็นภาษาบาลีนั้นมีเนื้อหาเน้นที่การอธิบายขยายความพระสูตร พระวินัย และพระอภิธรรม โดยเฉพาะที่ขยายความพระสูตร นั้นส่วนใหญ่จะเป็นประเภทอรรถกถา ฎีกา และโยชนา มี ทั้งคัมภีร์อธิบายไวยากรณ์ ภาษาบาลี พงศาวดาร ตำนาน และศาสน

ประวัติ ตลอดจนคัมภีร์ที่รจนาขึ้นเป็นเรื่องราวเฉพาะเรื่อง ซึ่งชื่อคัมภีร์ส่วนใหญ่จะลงท้ายด้วยคำว่า มาลีทีปนี หรือ ปกรณ์ หรือลงท้ายชื่อคัมภีร์ด้วยคำว่า โยชนา เป็นต้น

ฉัตรยุพา สวัสดิพงษ์ ได้เสนอรายชื่อคัมภีร์และรายนามกวี ประกอบ กับปีที่รจนาผลงานเพื่อให้ผู้สนใจได้สังเกตและศึกษาค้นคว้าไว้ ดังนี้[๑๔๔]

๑) จามเทวีวงศ์ รจนาโดยพระโพธิรังสี เมื่อพ.ศ.๑๙๕๐-๒๐๐๐

๒) สิหิงคนิทาน รจนาโดยพระโพธิรังสี เมื่อพ.ศ.๑๙๕๔-๒๐๐๐

๓) ปัญญาสชาดก รจนาโดยพระภิกษุชาวเชียงใหม่ เมื่อพ.ศ.๒๐๐๐-๒๒๐๐

๔) ปทักกมโยชน-สัททัตถเภทจินดา พระธรรมเสนาบดีเถระ พ.ศ.๒๐๒๐-๒๐๔๕

๕) สมันตปาสาทิกาอัตถโยชนา พระญาณกิตติเถระ ระหว่าง พ.ศ.๒๐๒๘-๒๐๔๓

๖) ภิกขุปาฏิโมกขคัณฐิทีปนี พระญาณกิตติเถระ ระหว่าง พ.ศ.๒๐๒๘-๒๐๔๓

๗) สีมาสังกรวินิจฉัย พระญาณกิตติเถระ ระหว่าง พ.ศ.๒๐๒๘-๒๐๔๓

๘) อัฏฐสาลินีอัตถโยชนา พระญาณกิตติเถระ ระหว่าง พ.ศ.๒๐๒๘-๒๐๔๓

๙) สัมโมหวิโนทนอัตถโยชนา พระญาณกิตติเถระ ระหว่าง พ.ศ.๒๐๒๘-๒๐๔๓

๑๐)ธาตุกถาอัตถโยชนา พระญาณกิตติเถระ ระหว่าง พ.ศ.๒๐๒๘-๒๐๔๓

๑๑) ปุคคลบัญญัติอัตถโยชนา พระญาณกิตติเถระ ระหว่าง พ.ศ.๒๐๒๘-๒๐๔๓

๑๒) กถาวัตถุอัตถโยชนา พระญาณกิตติเถระ ระหว่าง พ.ศ.๒๐๒๘-๒๐๔๓

๑๓) ยมกอัตถโยชนา พระญาณกิตติเถระ ระหว่าง พ.ศ.๒๐๒๘-๒๐๔๓

๑๔) ปัฏฐานอัตถโยชนา พระญาณกิตติเถระ ระหว่าง พ.ศ.๒๐๒๘-๒๐๔๓

๑๕) อภิธัมมัตถวิภาวิณีอัตถโยชนา พระญาณกิตติเถระ ระหว่าง พ.ศ.๒๐๒๘-๒๐๔๓

๑๖) มูลกัจจายนอัตถโยชนา พระญาณกิตติเถระ ระหว่าง พ.ศ. ๒๐๒๘-๒๐๔๓

๑๗) สารัตถสังคหะ พระนันทาจารย์

๑๘) มธุรัตถปกาสีนีฎีกามิลินทปัญหา พระติปิฎกจุฬาภยเถระ

๑๙) ลัททพินทุอภินวฎีกา พระสัทธัมมกิตติมหาผุสสเทวเถระ

๒๐) สังขยาปกาสก พระญาณกิตติเถระ พ.ศ. ๒๐๕๘

---

[๑๔๔] ฉัตรยุพา สวัสดิพงษ์ อ้างใน; ลมูล จันทร์หอม , **วรรณกรรมท้องถิ่นล้านนา**, (กรุงเทพมหานคร: โอ.เอส. พริ้นติ้งเฮ้าส์, ๒๕๓๘), หน้า ๙-๗๐.

๒๑) เวสันตรทีปนี พระสิริมังคลาจารย์ พ.ศ. ๒๐๖๐

๒๒) จักวาฬทีปนี พระสิริมังคลาจารย์ พ.ศ. ๒๐๖๓

๒๓) สังขยาปกาสกฎีกา พระสิริมังคลาจารย์ พ.ศ. ๒๐๖๓

๒๔) มังคลัตถทีปนี พระสิริมังคลาจารย์ พ.ศ.๒๐๖๗

๒๕) มูลศาสนา พระพุทธพุกาม – พระพุทธญาณเจ้า

๒๖) ชินกาลมาลีปกรณ์ พระรัตนปัญญาเถระ พ.ศ. ๒๐๖๐-๒๐๗๑

๒๗) มาติกัตถสรูปอภิธรรมสังคณี พระรัตนปัญญาเถระ

๒๘) วชิรสารัตถสังคหะ พระรัตนปัญญาเถระ พ.ศ.๒๐๗๘

๒๙) รัตนพิมพวงศ์ พระพรหมราชปัญญา

๓๐) คันถาภรณฎีกา พระสุวัณณรังสีเถระ พ.ศ.๒๑๒๘

๓๑) ปฐมสมโพธิกถา พระสุวัณณรังสีเถระ

๓๒) อุปปาตสันติ พระเถระชาวเชียงใหม่

๓๓) วิสุทธิมรรคทีปนี พระอุตตราราม

ในที่นี้ จะกล่าวถึงประวัติและเนื้อหาสังเขปของคัมภีร์สิหิงคนิทาน จามเทวีวงศ์ ชินกาลมาลีปกรณ์ จักรวาลทีปนี มังคลัตถทีปนี ปัญญาสชาดก เท่าที่หาหลักฐานได้ ดังนี้[๑๔๕]

๑) นิทานพระพุทธสิหิงค์

นิทานพุทธสิหิงค์ เรียกในภาษาบาลีว่า “สิหิงฺคนิทานํ” ว่าด้วยตำนานพระพุทธสิหิงค์ แต่งเป็นภาษาบาลีโดยพระโพธิรังสี ชาวเชียงใหม่ ในระหว่าง พ.ศ.๑๙๔๕-๑๙๘๕ ในรัชกาลพระเจ้าสามฝั่งแกน หรือพระเจ้าวิชัยดิษ ครองราชย์ในนครเชียงใหม่[๑๔๖]

พระพุทธสิหิงค์นั้น มีหลายองค์ด้วยกัน เท่าที่เชื่อกันอยู่ในปัจจุบันมีอยู่ ๓ องค์ คือ

(๑) พระพุทธสิหิงค์ซึ่งประดิษฐานอยู่ ณ พระแท่นบุษบกในพระที่นั่งพุทไธสวรรย์ ณ พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ กรุงเทพฯ

---

[๑๔๕] พัฒน์ เพ็งผลา , **ประวัติวรรณคดีบาลี**, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๓๕), หน้า ๒๕๑ - ๒๕๒

[๑๔๖] กรมศิลปากร, **นิทานพระพุทธสิหิงค์**, (พระนคร : ศิวพร ๒๕๐๖), คำนำ.

(๒) พระพุทธสิหิงค์ ในหอพระสิหิงค์ภายในบริเวณศาลากลาง จัง หวัดนครศรีธรรมราช

(๓) พระพุทธสิหิงค์ ในวิหารลายคำ วัดพระสิงห์ จังหวัดเชียงใหม่

แต่พระองค์ไหนจะเป็นองค์จริงตามตำนานนั้นนักโบราณคดีได้วินิจฉัยถกเถียงกันมาแล้วเหมือนจะยังไม่ยุติ

สิหิงคนิทานนี้ พระปริยัติธรรมธาดา (แพ ตาลลักษณ์ เปรียญ) เมื่อครั้งเป็นหลวงประเสริฐอักษรนิติ แ ปลออกเป็นภาษาไทยเมื่อ พ .ศ. ๒๔๔๙ และหอพระสมุดฯ เคยจัดพิมพ์ขึ้น ทั้งฉบับภาษาบาลี และคำแปลให้ชื่อว่ า "ตำนานพระพุทธสิหิงค์" เมื่อ พ .ศ. ๒๔๖๑ และมีผู้จัดพิมพ์ขึ้นอีก แต่พิมพ์เฉพาะคำแปลภาษาไทย ไม่ได้พิมพ์ภาษาบาลีไว้

สิหิงคนิทาน เป็นตำนานพระพุทธรูปสำคัญ และมีความสัมพันธ์เกี่ยวกับประชาชน และประวัติศาสตร์ของชาติไทย กรมศิลปากรได้มอบให้ ศาสตราจารย์ ร .ต.ท. แสง มนวิทูร แปลในเทศกาลสงกรานต์ ปี พ.ศ.๒๕๐๖

นิทานพระพุทธสิหิงค์ (สิหิงฺคนิทานํ) แบ่งออกเป็น ๘ ปริจเฉท เริ่มต้นด้วยปณามคาถา (คำนมัสการพระรัตนตรัย) และมีเนื้อเรื่องย่อดังนี้

เมื่อพระพุทธเจ้าปรินิพพานล่วงแล้ว ๗๐๐ ปี ครั้งนั้นในเกาะสิงหลมีพระราชาเสวยราชอยู่ ๓ พระองค์ มีพระอรหันต์ ๒๐ องค์ พระราชาทั้ง ๓ พระองค์ ตรัสถามพระอรหันต์ว่า "เคยเห็นพระพุทธเจ้าหรือไม่" พระอรหันต์ก็ถวายพระพรว่า "ไม่เคยเห็น" ครั้งนั้น พญานาค ตนหนึ่งได้ฟังพระราชา กับพระอรหันต์สนทนากัน จึงได้พูดขึ้นว่า "ข้าพเจ้าเคยเห็น ขอให้เตรียมที่เอาไว้" ต่อจากนั้น พญานาคก็ได้แสดงรูปเนรมิตพระพุทธรูป คนทั้งปวงเมื่อเห็นพระพุทธรูปแล้วต่างก็บูชากราบไหว้อย่างนอบน้อม เมื่อครบ ๗ วัน พญานาคก็ทำให้พระพุทธรูปนั้นหายไป และจำแลงเป็นชายมาบอกกำชับพระอรหันต์จำพระพุทธลักษณะไว้

พระราชาทั้ง ๓ พระองค์ ทรงเลื่อมใสในรูปพระพุทธะ จึงมีพระราชประสงค์ให้หล่อพระพุทธรูปขึ้น จึงตรัสเรียกช่างหล่อที่มีฝีมือดีเยี่ยมที่สุดให้หล่อรูปพระพุทธเจ้า พวกเหล่ามหาพรหมเป็นต้น ช่วยกันให้โลหะมีทองคำเป็นต้น มาช่วยหล่อด้วย เมื่อเสร็จแล้ว จึงฉลองกันตลอด ๗ วัน ๗ คืน พระพุทธรูปนั้นมีลักษณะท่าทางเหมือนราชสีห์ จึงเรียกว่า พระสิหิงค์ เมื่อเสร็จการฉลองแล้ วในวันที่ ๘ จึงอัญเชิญมาประดิษฐานในห้องมณฑปที่บรรจุพระทันตธาตุ

พ.ศ.๑๕๐๐ มีพระธรรมมิกราชองค์หนึ่งทรงพระนามว่า ไสยรงค์ ได้แก่ พระร่วงเจ้าผู้ครองเมืองสุโขทัย ได้เสด็จมาถึงนครศรีธรรมราช พระเจ้านครศรีธรรราชทรงเล่าเรื่องพระพุทธรูปสำคัญถวาย พระร่วงเจ้ามีพระราชประสงค์ อยากได้พระพุทธรูปองค์นั้น พระเจ้านครศรีฯ จึงจัดส่งทูตไปเกาะลังกาเพื่อขอพระพุทธรูป พระเจ้าลังกาได้ปรึกษากับพวกอำมาตย์ แล้วตกลงมอบพระพุทธรูปให้พระร่วงเจ้า ทั้งนี้เพราะได้มีพยากรณ์จากพระอรหันต์ ๒๐ องค์ ว่า พร ะพุทธรูปองค์นี้จะไปอยู่ชมพูทวีป เมื่อพระพุทธศาสนาครบ ๒,๐๐๐ ปี พระพุทธรูปองค์นี้จะกลับคืนมายังลังกาอีก พระเจ้ากรุงลังกาได้มอบพระพุทธรูปแก่ราชทูตกลางเรือสำเภา เมื่อเรือสำเภาแล่นมาถึงกลางทะเล เรือกระทบหินแตกละเอียด ผู้คนจมน้ำตายหมด ส่วนพระพุทธสิหิงค์ไม่จมน้ำ ลอยอยู่บนผิวน้ำบ่ายพระพักตร์มายังนครศรีธรรมราช พระเจ้านครศรีธรรมราชทรงทราบข่าวจึงเสด็จไปรับ และอัญเชิญไปประดิษฐานไว้บนบัลลังก์ในพระลานหลวง

ขณะเมื่อพระเจ้านครศรีธรรมราชกำลังอาราธนาอยู่ พระพุทธสิหิงค์ก็ลอยขึ้นสู่อากาศเปล่งรัศมี ๖ ประการ คนทั้งปวงได้เห็นปาฏิ หาริย์ต่างก็กระทำสักการบูชา ความทราบถึงพระร่วงเจ้าพระองค์จึงเสด็จไปรับและนำกลับมายังกรุงสุโขทัย

เมื่อพระร่วงเจ้าสวรรคต กษัตริย์เมืองสุโขทัยก็ปกครองเรื่อยมาจนถึงพระยาไสยลือไทย (อัตถกะลือไทย) อาณาจักรสุโขทัยจึงตกเป็นเมืองขึ้นของกรุงศรีอยุธยา พระรามาธิบดีแห่งกรุงศรีอยุธยาจึงอัญเชิญพระพุทธสิหิงค์มาประดิษฐานไว้ในกรุงศรีอยุธยา ต่อมาพระพุทธสิหิงค์ไปประทับอยู่ที่เมืองกำแพงเพชร จากเมืองกำแพงเพชรไปอยู่ที่เมืองเชียงราย และเชียงใหม่ตามลำดับ

๒) จามเทวีวงศ์

จามเทวีวงศ์ ว่าด้วยวงศ์ของพระนา งจามเทวี ที่ได้ครองเมืองหริภุ ญชัย (ลำพูน) และประวัติพระพุทธศาสนาในภาคเหนือ **พระโพธิรังสี**แต่งเป็นภาษาบาลี เมื่อปี ๑๙๕๐ – ๒๐๐๐ ตามหลักฐานที่มีปรากฏในคัมภีร์สังคีติยวงศ์[๑๔๗] และคัมภีร์ชินกาลมาลีปกรณ์[๑๔๘]

---

[๑๔๗]สมเด็จพระวันรัตน์, **สังคีติยวงศ์**, แปลโดย พระยาปริยัติธรรมธาดา (แพ ตาลลักษณ์), (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ศิวพร, ๒๕๒๑), หน้า ๒๗.

[๑๔๘] พระรัตนปัญญาเถระ, **ชินกาลมาลีปกรณ์**, แปลโดย ศาตราจารย์ ร .ต.ท.แสง มนวิฑูร (กรุงเทพเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐), หน้า ๗๗

พอสรุปความไว้ว่า พระนางจามเทวี พระราชธิดาของกษัตริย์มอญในอาณาจักรทวารวดี ได้เสด็จไปครองเมืองหริภุญชัย ตามคำเชิญของฤาษีวาสุเทพผู้สร้างเมืองหิริภุญชัยนี้ “เมื่อพระนางจามเทวีไปครองเมืองหริภุญชัย ได้พาบริวารหมู่ใหญ่จำพวกละ ๕๐๐ พร้อมกับนิมนต์พระมหาเถระผู้ทรงพระไตรปิฎก ๕๐๐ รูป ไปด้วย ลงเรือตามลำน้ำพงค์ ๗ เดือน จึงถึงเมืองนี้”

พระนางจามเทวีย้ายจากเมืองละโว้ (ลพบุรี) ไปครองเมืองหริภุญชัยราว พ.ศ. ๑๒๐๕ และพระมหาเถระ ๕๐๐ รูป ที่นิมนต์ไปด้วยนั้นสืบสายมาจากสมัยพระโสณเถระและพระอุตตรเถระ ซึ่งพระเจ้าอโศกมหาราชทรงส่งมาประกาศพระพุทธศาสนาในราว พ.ศ.๓๐๐[๑๔๙]

๓) ชินกาลมาลีปกรณ์

ชินกาลมาลีปกรณ์ พระรัตนปัญญาเถระ ชาวเชียงราย แต่งเป็นภาษาบาลีไว้เมื่อ พ.ศ.๒๐๖๐ ต่อมาพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงโปรดเกล้าฯ ให้ราชบัณฑิต ๕ ท่าน คือ พระยาพจนาพิมล พระวิเชียรปรีชา หลวงอุดมจินดา หลวงราชาภิรมณ์ และหลวงธรรมาภิมณฑ์ ช่วยกันแปลเป็นภาษาไทยครั้งแรกเมื่อ พ.ศ.๒๓๓๗ เรียกชื่อว่า “ชินกาลมาลินี” ต่อมาในรัชกาลที่ ๕ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ได้ตีพิมพ์เป็นเล่มทั้งฉบับภาษาบาลีและฉบับแปล เมื่อ พ.ศ.๒๔๕๑ เรียกชื่อว่า “ชินกาลมาลินี” ต่อมา พ.ศ.๒๔๖๖ ศาสตราจารย์ ยอร์ช เซเดส์ ได้แปลเป็นภาษาฝรั่งเศส และใน พ.ศ. ๒๔๖๘ ได้ตีพิมพ์ทั้งฉบับแปลเป็นภาษาฝรั่งเศส กับฉบับภาษาบาลี ต่อมาใน พ.ศ.๒๔๗๗ กรมศิลปากรได้มอบให้ศาสตราจารย์ ร.ต.ท. แสง มนวิทูร แปลจากต้นฉบับภาษาบาลีของพระรัตนปัญญาเป็นภาษาไทยอีกครั้ง และเรียกชื่อว่า “ชินกาลมาลีปกรณ์” และได้มอบชินกาลมาลีปกรณ์ฉบับแปลเป็นภาษาไทยนี้กับฉบับภาษาบาลีอักษรไทย ซึ่งพิมพ์ไว้เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๑ นั้น ให้สมาคมบาลีปกรณ์แห่งประเทศอังกฤษ เมื่อ พ.ศ.๒๕๐๓[๑๕๐] ซึ่งทางสมาคมบาลีปกรณ์ได้มอบหมายให้ท่านอัครมหาบัณฑิตพระพุทธัตตเถระชาวลังกาชำระและถอด

---

[๑๔๙] พระติปิฏกจูฬาภยเถระ, **มิลินทปัญหาปกรณ์**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์วิญญาณ, ๒๕๔๐), หน้า (๗๒).

[๑๕๐] พัฒน์ เพ็งผลา , **ประวัติวรรณคดีบาลี**, พิมพ์ครั้งที่ ๓. (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง,๒๕๓๕), หน้า ๒๕๖.

เป็นอักษรโรมัน เนื่องจากพระเถระท่านนี้เคยนำต้นฉบับภาษาบาลีอักษรไทยไปถอดเป็นอักษรลังกาก่อนหน้านั้นแล้ว

ชินกาลมาลีปกรณ์ มีเนื้อหาว่าด้วยระเบียบกาลแห่งพระพุทธเจ้าตั้งแต่เริ่มมโนปณิธาน การบำเพ็ญบารมีในพระชาติต่างๆ การได้ตรัสรู้เป็นพระอนุตตรสัมมาสัมพุทธเจ้า การบำเพ็ญพุทธกิจ กระทั่งถึงการเสด็จดับขันธปรินิพพาน และประวัติศาสนาที่มาประดิษฐานในประเทศล้านนาไทย รวม ถึงประวัติศาสตร์ของแคว้นล้านนา มีเมืองเชียงใหม่ เชียงราย เชียงแสน และ ลำพูน เป็นต้น ตลอดถึงเรื่องราวของบุคคล สถานที่และเหตุการณ์บ้านเมืองในสมัยนั้นๆ อีกด้วย[๑๕๑]

๔) จักรวาลทีปนี

จักรวาลทีปนี ต้นฉบับเดิมเป็นคัมภีร์ใบลาน จารเป็นอักษรขอมมีอยู่ในหอสมุดแห่งชาติ ปัจจุบันหอสมุดแห่งชาติได้คัดถ่ายเป็นภาษาบาลีอักษรไทยและแปลเป็นภาษาไทยแล้ว สำหรับเนื้อหาในคัมภีร์จักรวาลทีปนีนี้ แบ่งออกเป็น ๖ บท เรียกว่า กัณฑ์ คือ[๑๕๒]

กัณฑ์ที่ ๑ ว่าด้วยเรื่องจักรวาลโดยสรุป
กัณฑ์ที่ ๒ ว่าด้วยเรื่องภูเขา
กัณฑ์ที่ ๓ ว่าด้วยเรื่องมหาสมุทร
กัณฑ์ที่ ๔ ว่าด้วยเรื่องทวีปทั้ง ๔
กัณฑ์ที่ ๕ ว่าด้วยเรื่องภพภูมิต่างๆ
กัณฑ์ที่ ๖ ว่าด้วยเรื่องเบ็ดเตล็ด

เนื้อหาทั้ง ๖ กัณฑ์ที่กล่าวมาข้างต้น พระสิริมังคลาจารย์ อาศัยหลักฐานอ้างอิงจากคัมภีร์พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา และปกรณ์พิเศษต่างๆ มาเรียบเรียงเป็นโครงเรื่อง รวมทั้งแสดงมติของท่านกำกับไว้

---

[๑๕๑] พระรัตนปัญญาเถระ, **ชินกาลมาลีปกรณ์**, (แปลโดย ศาสตราจารย์ ร .ต.ท.แสง มนวิฑูร). (กรุงเทพมหานคร : วัดโสธรวราราม พิมพ์ โดยเสด็จพระราชกุศลในการออกพระเมรุ พระราชทานเพลิงศพ พระพรหมคุณาภรณ์ (เจียม จิรปุญฺโญ กุลละวณิชย์), ๒๕๔๐), หน้า ๘-๑๐.

[๑๕๒] พระสิริมังคลาจารย์, **จักรวาลทีปนี**, (กรุงเทพมหานคร : พิมพ์ที่ หจก. เซ็นทรัลเอ็กซ์เพรสศึกษาการพิมพ์, ๒๕๒๓), คำนำ.

๕) มังคลัตถทีปนี

มังคลัตถทีปนี เป็นคัมภีร์อธิบายมงคล ๓๘ ประการ ในมงคลสูตร พระสิริมังคลาจารย์ แห่งล้านนาไทยแต่งที่เมืองเชียงใหม่ เมื่อ พ .ศ. ๒๐๖๗ โดยรวบรวมคำอธิบายจากอรรถกถา ฎีกา อนุฎีกาต่างๆ เป็นอันมาก พร้อมทั้งคำบรรย ายของท่านเอง[๑๕๓] สำหรับมงคลสูตรที่ว่าด้วยเหตุให้ได้รับความสำเร็จความเจริญ และสมบัติทั้งปวง ซึ่งพระสิริมังคลาจารย์นำมาขยายความให้พิสดารไว้ในคัมภีร์มังคลัตถทีปนี มี ๓๘ ประการ[๑๕๔]

(๑) การไม่คบคนพาล
(๒) การคบแต่บัณฑิต
(๓) การบูชาคนที่ควรบูชา
(๔) การอยู่ในถิ่นที่เหมาะสม
(๕) การได้สร้างบุญไว้ในปางก่อน
(๖) การตั้งตนไว้ชอบ
(๗) ความเป็นพหูสูต
(๘) ความเป็นผู้มีศิลปะ
(๙) วินัยที่ศึกษามาดี
(๑๐) วาจาสุภาสิต
(๑๑) การบำรุงมารดาบิดา
(๑๒) การสงเคราะห์บุตร
(๑๓) การสงเคราะห์ภรรยา
(๑๔) การงานที่ไม่อากูล
(๑๕) การให้ทาน
(๑๖) การประพฤติธรรม
(๑๗) การสงเคราะห์ญาติ
(๑๘) การงานที่ไม่มีโทษ
(๑๙) การงดเว้นจากบาป
(๒๐) การเว้นจากการดื่มน้ำเมา
(๒๑) ความไม่ประมาทในธรรม
(๒๒) ความเคารพ
(๒๓) ความถ่อมตน
(๒๔) ความสันโดษ
(๒๕) ความกตัญญู
(๒๖) การฟังธรรมตามกาล
(๒๗) ความอดทน
(๒๘) ความเป็นคนว่าง่าย
(๒๙) การพบเห็นสมณะ
(๓๐) การสนทนาธรรมตามกาล
(๓๑) การเผาผลาญบาป
(๓๒) การประพฤติพรหมจรรย์
(๓๓) การเห็นอริยสัจ
(๓๔) การทำนิพพานให้แจ้ง
(๓๕) จิตไม่หวั่นไหวเพราะโลกธรรม
(๓๖) จิตไม่เศร้าโศก

---

[๑๕๓] พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลศัพท์**, (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐), หน้า ๔๕๓.

[๑๕๔] ขุ.ธ. (ไทย). ๒๕/๕/๗-๘.

(๓๗) จิตปราศจากธุลี (๓๘) จิตเกษม

มังคลัตถทีปนี เป็นวรรณคดีที่ได้รับยกย่องว่าแต่งดี คณะสงฆ์นำมาเป็นคัมภีร์สำหรับศึกษาของประโยค ป.ธ. ๔-๗

๖) ปัญญาสชาดก

ปัญญาสชาดก เป็นวรรณคดีบาลีที่ว่าด้วยประชุมนิทานเก่าแก่ที่เล่ากันในเมืองไทยแต่โบราณ ๕๐ เรื่อง[๑๕๕] นอกจากจะเป็นที่รู้จักของคนไทยมาตั้งแต่อดีต แล้วยังแพร่ขยายไปยังดินแดนใกล้เคียง เช่น ลาว กัมพูชา และพม่า อีกด้วย นิทานในปัญญาสชาดกที่ไทยเรารู้จักกันและซึมซับอยู่ในจิตใจมีหลายเรื่อง เช่น เรื่องสมุทโฆส เรื่องพระสุธนนางมโนราห์ เรื่องสังข์ทอง เรื่องพระรถเสน และเรื่องคาวี เป็นต้น[๑๕๖]

ปัญญาสชาดก ต้นฉบับเดิม เป็นคัมภีร์ใบลาน จำนวน ๕๐ ผูก ปัจจุบันมีเหลืออยู่ในประเทศไทย และกัมพูชา[๑๕๗] ส่วนฉบับแปลที่สมบูรณ์ที่สุดคือ ฉบับหอสมุดแห่งชาติ ซึ่งสมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงเป็นผู้อำนวยการโปรดให้รวบรวมฉบับใบลานจากสถานที่ต่างๆ และมอบหมายให้ผู้รู้ทั้งหลายแปลเป็นภาษาไทย ตั้ งแต่ปี พ .ศ.๒๔๖๖ มาสำเร็จสมบูรณ์ ในปีพ .ศ.๒๔๘๒[๑๕๘] นอกจากนี้ได้มีพระภิกษุชาวล้านนา (เชียงใหม่) รวบรวมนิทานพื้นบ้านทางภาคเหนือ แต่งเป็นภาษาบาลีไว้ สันนิษฐานว่า แต่งราวปี พ .ศ. ๒๐๐๐ - ๒๒๐๐[๑๕๙] สำหรับเนื้อหาในปัญญาสชาดก ประกอบด้วยชาดก ๕๐ เรื่อง

๖.๕ วรรณกรรมบาลีในยุคอยุธยา

---

[๑๕๕] สมเด็จฯ กรมพระยาดำ รงราชานุภาพ. “**พระนิพนธ์คำนำ**” ใน: ปัญญาสชาดก, ภาค ๑,๒, (กรุงเทพมหานคร : ศิลปาบรรณาคาร, ๒๔๙๙), หน้า ค.

[๑๕๖] เรื่องเดียวกัน, หน้า จ.

[๑๕๗] เรื่องเดียวกัน, หน้า ต.

[๑๕๘] นิยะดา เหล่าสุนทร, **ปัญญาสชาดก : ประวัติความสำคัญที่มีต่อวรรณกรรมร้อยกรองของไทย**, (กรุงเทพมหานคร :สำนักพิมพ์แม่คำผาง, ๒๕๓๘), หน้า ๔๗.

[๑๕๙] พระมหาปรีชา มโหสโถ , “**อิทธิพลของวรรณคดีบาลีเรื่องปัญญาสชาดกที่มีต่อสังคมไทย**”,วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต, บัณฑิตวิทยาลัย : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑, หน้า ๑๓ – ๑๔.

วรรณกรรมบาลีในยุคอยุธยา เป็นแรงบันดาลใจของนักปราชญ์ที่มีความรู้เรื่องภาษาบาลีเป็นพื้นฐาน สืบต่อมาจากสมัยล้านนา แต่วรรณกรรมบาลีในยุคนี้มีน้อยมาก คงเป็นเพราะสมัยอยุธยาเป็นราชธานี มีข้าศึกสงครามกันบ่อยครั้ง จึงมีวรรณกรรมบาลีเกิดขึ้นในสมัยนี้เพียง ๒ เรื่อง[๑๖๐] คือ ๑) มูลกัจจายนคัณฐี ๒) สัทธัมมสังคหะ

๑) มูลกัจจายนคัณฐี

มูลกัจจายนคัณฐี แต่งเป็นร้อยกรองแก้เนื้อความในมูลกัจจายนะ ผลงานของพระมหาเทพกวี สมัยอยุธยา ท่านได้ศึกษาในสำนักของท่านพระมหาคง พระมหาถวิล และสมเด็จพระพุทธโฆสาจารย์ วัดพุทไธสวรรย์ สมเด็จพระพุทธโฆสาจารย์นี้เป็นพระอาจารย์ของพระเพทราชา ผู้ปกครองกรุงศรีอยุธยา ระหว่าง พ.ศ.๒๒๓๑-๒๒๔๖

๒) สัทธัมมสังคหะ

สัทธัมมสังคหะ เป็นผลงานของพระธรรมกิตติมหาสามีเถระผู้มีชีวิตอยู่ในพุทธศตวรรษที่ ๒๐ ในนิคมคาถาของคัมภีร์เล่าว่า ท่านเป็นศิษย์ของพระธรรมกิตติมหาสามีเถระ (ชื่อพ้องกัน) สำเร็จการศึกษาจากประเทศศรีลังกา คัมภีร์สัทธัมมะสังคหะนี้กล่าวถึงประวัติพระพุทธศาสนาสมัยต่างๆ โดยแบ่งเนื้อหาออกเป็น ๑๑ บท[๑๖๑] คือ

บทที่ ๑ การทำสังคายนาครั้งที่ ๑
บทที่ ๒ การทำสังคายนาครั้งที่ ๒
บทที่ ๓ การทำสังคายนาครั้งที่ ๓
บทที่ ๔ การรับฉลองเจดีย์บรรพตวิหาร
บทที่ ๕ การทำสังคายนาครั้งที่ ๔
บทที่ ๖ การจารึกพระไตรปิฎก
บทที่ ๗ การแปลอรรถกถาพระไตรปิฎก
บทที่ ๘ พรรณนาฎีกาพระไตรปิฎก

---

[๑๖๐] ไกรวุฒิ มะโนรัตน์,**วรรณคดีบาลี ๑,** หน้า ๑๓๙-๑๔๖.

[๑๖๑] เสนาะ ผดุงฉัตร , **ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับวรรณคดีบาลี,** (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๒), หน้า ๑๕๐-๑๕๔

บทที่ ๙ พรรณนาพระเถระผู้แต่งคัมภีร์ทั้งหมด
บทที่ ๑๐ พรรณนาอานิสงส์การแต่งพระไตรปิฎก
บทที่ ๑๑ พรรณนาอานิสงส์ของการฟังธรรม

๖.๖ วรรณกรรมบาลีในยุครัตนโกสินทร์

วรรณกรรมบาลีในยุครัตนโกสินทร์ ในวงการศึกษาคัมภีร์กล่าวถึงผลงานของ สมเด็จพระวันรัตน วัดพระเชตุพลวิมลมังคลาราม(วัดโพธิ์) ในรัชกาลที่ ๑ แต่งเป็นภาษามคธหรือภาษาบาลี ในยุครัตนโกสินทร์มีอยู่ด้วยกัน ๓ คัมภีร์[๑๖๒] คือ

๑) จุลยุทธกาลวงศ์ พงศาวดารกรุงศรีอยุธยา
๒) มหายุทธกาลวงศ์ ว่าด้วยเรื่องราชาธิราช
๓) สังคีติยวงศ์ ว่าด้วยการทำสังคายนาพระไตรปิฎก

๑) จุลยุทธกาลวงศ์

จุลยุทธกาลวงศ์ เป็นผลงานของสมเด็จพระวันรัตน วัดพระเชตุพ น องค์ที่เป็นอาจารย์ของสมเด็จกรมพระปรมานุชิตชิโนรส ประมาณว่า น่าจะแต่งในสมัยรัชกาลที่ ๑ เพราะผู้แต่งได้ถึงมรณภาพในต้นสมัยรัชกาลที่ ๒ ส่วนเนื้อหาสาระในจุลยุทธกาลวงศ์ อาจสรุปได้เป็น ๒ ส่วน ดังนี้

ส่วนที่ ๑ เริ่มต้นด้วยเจ้านครเชียงรายยกทัพไปปราบเจ้าเมืองสโตงค์ที่ประกาศตนเป็นอิสรภาพจากนครเชียงราย แต่ต้องกลับ เป็นฝ่ายพ่ายแพ้ จึงอพยพผู้คนหนีมาทางสยามประเทศ และสร้างนครใหม่ขึ้นชื่อว่า นครไตรตรึงษ์ ณ ป่าใกล้เมืองกำแพงเพชร ตามคำแนะนำของท้าวสักกะผู้แปลงตนเป็นสมาดาบส ภายหลังมีกษัตริย์สืบสันตันติวงศ์ต่อมาสามสี่พระองค์

ส่วนที่ ๒ ว่าด้วยพระเจ้าอู่ทองสถาปนากรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานีพร้อมทั้งทรงราชาภิเษกเป็นปฐมบรมกษัตริย์ทรงพระนามว่า พระรามาธิบดีที่ ๑ ต่อมาพระราเมศวรและขุนหลวงพระงั่ว (พระบรมราชาธิราช)ไปปราบกัมพูชาที่ไม่ยอมเป็นเมืองขึ้นของกรุงศรีอยุธยา ทรงสถาปนาวัดพุทไธสวรรย์ แ ละวัดป่าแก้วเป็นวัดประจำรัชกาล ภายหลังมีกษัตริย์ผลัดเปลี่ยนกันครองราชย์หลายพระองค์

---

[๑๖๒] ไกรวฒิ มโนรัตน์. **วรรรคดีบาลี๑**. หน้า ๑๔๑

๒) คัมภีร์สังคีติยวงศ์

คัมภีร์สังคีติยวงศ์นี้ จากคำนำของกรมศิลปกรกล่าวว่า เสด็จพระวันรัต วัดพระเชตุพนในรัชกาลที่ ๑ แต่งขึ้นเมื่อครั้งดำรงสมณศักดิ์ที่พระพิมลธรรม เมื่อ พ.ศ.๒๓๓๒ เพื่อเป็นการเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เนื่องในโอกาสที่พระไตรปิฎกที่โปรดให้สังคายนาเสร็จเรียบร้อย โดยแต่งเป็นคัมภีร์ใบลานภาษามคธ ๗ ผูก เนื้อเรื่องเป็นพงศาวดารของบ้านเมืองประกอบกัน

ต่อมาเมื่อ พ.ศ.๒๔๖๖ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้กรมการหอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนคร เลือกหาหนังสือที่เป็นประโยชน์ทางพุทธศาสนา และนาฏศาสตร์อย่างละหนึ่งเรื่องสำหรับพระราชทานเป็นที่ระลึก งานพระราชทานเพลิงพระศพสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอธุชธราดิลก กรมขุนเพชรบูรณ์ อินทราชัยกรมการหอสมุดฯ ได้เลือกคัมภีร์สังคีติยวงศ์ ซึ่งได้ขอให้พระยาปริยัติธรรมธาดา (แพ ตาลลักษณ์) แปลเป็นไทย มีอรรถและคำแปลครบบริบูรณ์และได้จักพิมพ์เป็นครั้งแรกด้วย

คัมภีร์สังคีติยวงศ์ ที่ว่าด้วยการสังคายนาพระไตรปิฎกตั้งแต่พระพุทธเจ้าปรินิพาน จนถึงที่สุดได้ทำในกรุงรัตนโกสินทร์ **แบ่งเนื้อหาออกเป็น ๙ ปริจเฉท** แต่ละปริเฉทมีเนื้อหาพอสรุปได้ดังนี้

ปริเฉทที่ ๑ ว่าด้วยสังคายนาในชมพูทวีป ๓ ครั้ง

๑) นมัสสนกถา คำนมัสการ

๒) อารัมภกถา คำปรารภเบื้องต้น

๓) สังเขปกถา ว่าด้วยสังคีติกถาโดยย่อ

๔) วิตถารกถา ว่าด้วยสังคีติกถาโดยพิสดาร

๕) ปฐมสังคีติกถา ว่าด้วยเรื่องพระมหากัสสปเถระประชุมพระสงฆ์ ๕๐๐ ทำสังคายนาครั้งแรก

๖) ทุติยสังคีติกถา ว่าด้วยพระยสเถระประชุมพระอรหันต์ ๗๐๐ ทำสังคายนาครั้งที่ ๒

๗) ตติยสังคีติกถา ว่าด้วยพระโมคัลลีบุตรติสสเถระประชุมพระอรหันต์ ๑๐๐๐ ทำสังคายนาครั้งที่ ๓

ปริเฉทที่ ๒ ว่าด้วยสังคายนาในชมพูทวีป ๔ ครั้ง

๑) จตุตถสังคีติกถา ว่าด้วยพระมหินทเถระ ประชุมพระอรหันต์ทั้งหลาย สังคายนาครั้งที่ ๔

๒) ปัญจมสังคีติกถา ว่าด้วยพระภิกษุสงฆ์ประชุมกันสาธยายพระธรรมวินัยและยกขึ้นสู่ใบลาน เป็นสังคายนาครั้งที่ ๕

๓) ปฏิกัตตยเลขนา ว่าด้วยจารพระไตรปิฎกลงในใบลาน นับเป็นสังคายนาครั้งที่ ๖

๔) สัตตมธัมวินัยสังเคหะว่าด้วยกระทำอัตถวรรณนา นับเป็นสังคายนาครั้งที่ ๗

ปริเฉทที่ ๓ ลังกาทีปราชวงษ์ ว่าด้วยประดิษฐานพระพุทธศาสนาในลังกาทวีป

๑) พระมหินทเถระให้สามเณรสุมนะไปเชิญพระรากขวัญเบื้องขวาจากดาวดึงษ์มาสู่ลังกาทวีป

๒) พระนางสังฆมิตตาเถรี เชิญพระโพธิพฤกษ์มาสู่ศรีลังกา

๓) พระมหินทเถระเข้าสู่พระนิพพาน

๔) เรื่องประดิษฐานพระทันตธาตุเบื้องขวา

๕) เรื่องพระนลาฏธาตุเสด็จมาศรีลังกา

๖) เรื่องสร้างมหิยังคสถูป

๗) เรื่องสร้างพระมริจจเจดีย์

๘) เรื่องสร้างโลหปราสาท

๙) เรื่องสร้างพระสุวรรณมาลิกเจดีย์

๑๐) โปฏฐการุฬหสังคีติ ว่าด้วยพระอรหันต์ ๗๐๐ องค์ จารพระพุทธวจนะขึ้นสู่ใบลาน

๑๑) เรื่องราชวงศกถาและประดิษฐานพระพุทธศาสนา

ปริเฉทที่ ๔ ว่าด้วย พระพุทธทันตธาตุไปประดิษฐานในประเทศต่างๆ

๑) เรื่องพระวามทันตธาตุไปประดิษฐานในลังกาทวีป

๒) เรื่องพระพุทธทัตตเถระกับพระพุทธโฆษเถระไปแปลสีหพภาษาที่เกาะลังกาแล้วนำพระธาตุมาประดิษฐานไว้ในชมพูทวีป

ปริเฉทที่ ๕ ว่าด้วยพระราชา ๕๐๐ องค์

๑) เรื่อง แรกสร้างเมืองหริภุญชัย

๒) เรื่อง นางจามเทวีได้เสวยราชในเมืองหริภุญชัย

๓) เรื่อง ก่อพระเจดีย์แข่งขันเพื่อชิงชัยในระหว่างสงคราม

๔) เรื่อง การผุดขึ้นแห่งพระมหาธาตุในเมืองหริภุญชัย

๕) เรื่อง ลำดับวงศ์พระเจ้าอาทิจจราช

๖) เรื่อง อานิสงส์อันพระโบราณกษัตริย์ได้บำเพ็ญมา

ปริเฉทที่ ๖ ว่าด้วยราชวงศ์ในชุมพูทวีปและลาววงศ์

๑) เรื่อง ลำดับวงพระเจ้ามังรายมหาราช

๒) เรื่อง พระสุมนเถระได้พระธาตุแต่สุโขทัยมาไว้เมืองสัชนาลัย

๓) เรื่อง พระเจ้ากิลนาราชส่งทูตไปเชิญพระสุมนเถระมาทำสังฆกรรมที่นัพพิสิปุระ

๔) เรื่อง พระสีหพปดิมาเสด็จมาเมืองเชียงราย

๕) เรื่อง พระกิลนาราชสร้างบุบผารามวิหาร ถวายพระสุมนเถระ

๖) เรื่อง สีหพศาสนาได้ดำเนินมาถึงเมืองหรัภุญชัย

๗) เรื่อง พระสุรสีหได้สถาปนาพระธาตุเจดีย์เก่าในเมืองนัพพิสินคร

๘) เรื่อง พระเจ้าสิริธรรมจักรพรรดิราชาธิราช ผูกพทธสีมาสมมติ

๙) เรื่อง พระรัตนปติมาเจ้าประดิษฐานในสยามประเทศ

๑๐) เรื่อง พระราชาติลกอาราธนาให้พระภิกษุสงฆ์ชำระพระธรรมวินัย คือสังคีติครั้งที่ ๘

๑๑) เรื่อง บังเกิดขึ้นแห่งพระสิขิพุทธปติมา

๑๒) เรื่อง สร้างพระปติมาด้วยแก่นไม้จันทร์

๑๓) เรื่อง ก่อกำแพงศิลาเมืองหริภุญชัย

๑๔) เรื่อง ลำดับลาววงศราช

ปริเฉทที่ ๗ ว่าด้วยทสราชวงศ์กรุงศรีอยุธยา

๑) เรื่อง ทศราชวงศ์ครั้งที่ ๑

๒) เรื่อง ลำดับราชวงศ์ครั้งที่ ๒

๓) เรื่อง ลำดับราชวงศ์ครั้งที่ ๓

๔) เรื่อง พระนครถึงความพินาศใหญ่

ปริเฉทที่ ๘ ว่าด้วยการสร้างกรุงรัตนโกสินทร์

๑) ว่าด้วยเหตุการณ์ต่างๆ และสังคีติที่ ๙

ปริเฉทที่ ๙ ว่าด้วยอานิสงส์และความปรารถนา

๑) เรื่อง อาสิสงส์ต่างๆ และพระเจดีย์ต่างๆ และปัญจอันตรธาน

๒) เรื่อง ความปรารถนาของผู้แต่งสังคีติยวงศ์

จึงกล่าวได้ว่า วรรณกรรมบาลีในประเทศไทยมีวิวัฒนาการมายาวนานมา นับตั้งแต่พระพุทธศาสนาได้เริ่มมาประดิษฐานในประเทศไทย เมื่อ ๒,๐๐๐ กว่าปีมาแล้ว เมื่อพระโมคคัลลีบุตรและพระเจ้าโศกมหาราชส่งพระธรรมทูต อันมีพระโสณะกับพระอุตตระเป็นหัวหน้ามายังดินแดนสุวรรณภูมิ นักปราชญ์บนแผ่นดินนี้ก็ได้ผลิตงานเขียนเป็นภาษาบาลีอย่างต่อเนื่องกันในลักษณะต่างๆ ทั้งประเภทเอกสารประวัติศาสตร์ ในรูปจารึก พงศาวดาร ตำนาน ประวัติ สาส์น ฯลฯ ประเภทวิเคราะห์ธรรมในรูปทีปนี อัตถโยชนา สังคหะ และประเภทงานประพันธ์เบ็ดเตล็ด รวมแล้วไม้น้อยกว่าร้อยเรื่อง

สรุปท้ายบท

วรรณกรรมภาษาบาลี ใน ยุคก่อนสุโขทัย ยุคสุโขทัย ยุคล้านนา และยุครัตนโกสินทร์ เป็นศิลาจารึกบันทึกไว้เป็นหลักฐานทั้งเรื่องการสร้างพระพุทธรูปที่สำคัญ ประวัติพระเถระหรือพระราชาที่ปกครองนครในสมัยนั้นแต่งวรรณคดีบาลีขึ้นหลายเรื่อง เป็นยุคทองของวรรณคดีบาลีที่ท่านได้สร้างผลงานไว้ ทำให้ผู้ศึกษาสามารถค้นหาความเป็นจริงตามหลักฐานที่น่าเชื่อถือได้ว่า มีการบันทึกไว้ในหลักศิลาจารึก หรือพงศาวดารตามโบราณสถานต่างๆ ที่ได้ค้นพบ ที่นักปราชญ์ราชบัณฑิตทั้งหลายได้แปลออกมาเป็นภาษาไทย ให้นักศึกษารุ่นหลังได้ศึกษาเป็นแนวทางที่จะนำไปสู่การค้นคว้า อ้างอิงได้

วรรณกรรมไทย ก็เป็นอีกแบบหนึ่งที่นักปราชญ์ท่านได้ค้นคว้ามาจากหลักคำสอนทางด้านพระพุทธศาสนา เพื่อเป็นคติสอนใจให้ชาวพุทธได้นำไปเป็นแนวปฏิบัติ ล้วนแต่เป็นคำสอนที่เกิดประโยชน์ ให้ชาวพุทธได้ฉุกคิดว่า สามารถเป็นแม่แบบนำไปปฏิบัติ และหล่อหลอมความเป็นไทยได้อย่างกลมกลืน

จากที่กล่าวถึงรายละเอียดของวรรณกรรมบาลีในประเทศไทยมาข้างต้น แสดงให้เห็นว่าวรรณกรรมภาษาบาลีและวรรณกรรมภาษาไทยของพระพุทธศาสนาเถรวาท เป็นรากฐานในการพัฒนาภูมิปัญญาของคนในชาติ เ ป็นบ่อเกิดแห่งปราชญ์ราชบัณฑิตเกิดวรรณกรรม ฯลฯ ภูมิคุ้มกันให้พระพุทธศาสนามีความเจริญรุ่งเรืองมาโดยลำดับ

คำถามท้ายบท

๑. หลักฐานที่แสดงถึงความเป็นวรรณคดีบาลีในยุคก่อนสุโขทัยได้แก่สถานที่แห่งใดและหลักฐานนั้นมีอะไรที่แสดงความเป็นวรรณกรรมบาลีก่อนสุโขทัย ขอทราบรายละเอียด

๒. ศิลาจารึกวัดป่าม่วง จังหวัดสุโขทัยกับคัมภีร์รัตนพิมพวงศ์ มีความเหมือนหรือแตกต่างกันอย่างไร อธิบาย

๓. นิทานพุทธสิหิงส์ถือว่าเป็นวรรณกรรมบาลีสำคัญยุคล้านนา อยากทราบว่าลักษณะสำคัญที่แสดงความเป็นวรรณกรรมบาลียุคนี้อย่างไร อธิบาย

๔. ปัญญาสชาดก มีสาระสำคัญอย่างไร

๕. วรรณกรรมบาลีที่สำคัญในยุคอยุธยามีอะไรบ้าง และวรรณกรรมบาลียุคนี้มีลักษณะสำคัญอย่างไร

๖. คัมภีร์สังคีติยวงศ์เป็นวรรณกรรมบาลียุครัตนโกสินทร์แบ่งออกเป็นกี่ปริจเฉท แต่ละปริเฉทว่าด้วยเรื่องอะไร และขอให้ท่านอธิบายสาระสำคัญในปริจเฉทที่ ๑ มาให้ละเอียด

เอกสารอ้างอิงประจำบท

กรมศิลปกร. **ตำนานพระแก้วมรกต**. พระนคร: โรงพิมพ์พระจันทร์, ๒๕๑๙.

ไกรวุฒิ มะโนรัตน์. **วรรณคดีบาลี ๑.** กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์จรัญ สนิทวงศ์การพิมพ์, ๒๕๔๙.

จำเนียร แก้วกู่ . **หลักวรรณคดีบาลีวิจารณ์.** กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๙.

ปรมานุชิตชิโนรส, สมเด็จกรมพระ. **พระปฐมสมโพธิกถา.** กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์หจก. รุ่งเรืองสาส์นการพิมพ์, ๒๕๓๖.

เปลื้อง ณ นคร. **ประวัติวรรณคดีไทย.** กรุงเทพมหานคร: ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๔๕.

พระติปิฏกจูฬาภยเถระ. **มิลินทปัญหาปกรณ์**. แปลโดย กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์วิญญาณ, ๒๕๔๐.

พระธรรมปิฎก(ป.อ.ปยุตโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลศัพท์**. กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐.

พระพุทธโฆษาจารย์. **สมนฺตปาสาทิกา นาม วินยฏฺฐกถา (ปฐโม ภาโค).** กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑.

พระรัตนปัญญาเถระ**. ชินกาลมาลีปกรณ์.** แปลโดย กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐.

พระสิริมังคลาจารย์. **จักรวาลทีปนี**. แปลโดย กรุงเทพมหานคร : พิมพ์ที่ หจก . เซ็นทรัลเอ็กซ์เพรส ศึกษาการพิมพ์, ๒๕๒๓.

พัฒน์ เพ็งผลา . **ประวัติวรรณคดีบาลี**. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง,๒๕๓๕.

พิฑูรย์ มลิวัลย์ และไสว มาลาทอง . **ประวัติศาสตร์พระพุทธสาสนา**,พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพเทพมหานคร :โรงพิมพ์การศาสนา,๒๕๓๓.

วนรัตน, สมเด็จพระ (ในรัชกาลที่ ๑). **สังคีติยวงศ์.** แปลโดย พระยาปริยัติธรรมธาดา (แพ ตาลลักษณ์). กรุงเทพมหานคร:โรงพิมพ์ศิวพร, ๒๕๒๑.

สมเด็จพระวนรัตน์ วัดพระเชตุพน ในรัชกาลที่ ๑, **สังคีติวงศ์**. แปลโดย พระยาปริยัติธรรมธาดา (แพ ตาลลักษณ์). กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ศิวพร, ๒๕๒๑.

สิริวัฒน์ คำวันสา ,รศ. **ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาในประเทศไทย.** พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร :โรงพิมพ์บริษัทสหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๑.

สุภาพรรณ ณ บางช้าง , รศ.ดร. **ประวัติวรรณคดีบาลีในอินเดียและลังกา.** กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๖.

__________ . **วิวัฒนาการงานเขียนภาษาบาลีในประเทศไทย: จารึก ตำนาน พงศาวดาร สาส์น ประกาศ.** กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๙.

__________ . **ไวยากรณ์บาลี.** กรุงเทมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๓๘.

เสถียร โพธินันทะ .**ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาฉบับมุขปาฐะภาค** ๒. กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

เสนาะ ผดุงฉัตร. *ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับวรรณคดีบาลี.* ***กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๒.***

บทที่ ๗
คุณค่าของวรรณกรรมบาลีต่อสังคมไทย

ผศ.ดร.ประชารัชต์ โพธิประชา

อาจารย์บุญส่ง ธรรมศิวานนท์

วัตถุประสงค์การเรียนประจำบท

เมื่อได้ศึกษาเนื้อหาในบทนี้แล้ว นิสิตสามารถ

๑. อภิปรายคุณค่าวรรณคดีด้านหลักคำสอนได้

๒. บอกคุณค่าวรรณคดีด้านภาษาไทยได้

๓. อธิบายคุณค่าวรรณคดีด้านประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาได้

๔. อธิบายคุณค่าวรรณคดีด้านวรรณกรรมไทยได้

๕. เปรียบเทียบคุณค่าวรรณคดีด้านศิลปวัฒนธรรมไทยได้

๖. อภิปรายคุณค่าวรรณคดีด้านคติความเชื่อของสังคมไทยได้

ขอบข่ายเนื้อหา

- ความนำ
- คุณค่าด้านหลักคำสอน
- คุณค่าด้านประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา
- คุณค่าด้านภาษาไทย
- คุณค่าด้านวรรณกรรมไทย
- คุณค่าด้านศิลปะและวัฒนธรรมไทย
- คุณค่าด้านคติความเชื่อของสังคมไทย

๗.๑ ความนำ

เป็นที่ทราบกันว่า วรรณกรรมบาลีเป็นหนังสือที่ทรงคุณค่าต่อวิถีชี วิตของคนไทยมาเป็นเวลานานแล้ว หากกล่าวเฉพาะคำว่าคุณค่าแล้วในที่นี้หมายถึง สิ่งที่ดีมีความดีงามมีความสำคัญ ควรแก่การยกย่องและได้รับการยอมรับว่ามีในสิ่งนั้นหรือบุคคลนั้นอย่างแท้จริง จนทำให้มีค่ามีราคาสูงหรือมีค่าจนไม่อาจตีค่าเป็นราคาได้หรือพูดกันว่าหาค่ามิได้

ดังนั้น คุณค่าของวรรณกรรมบาลี จึงมีความหมาย ที่หมายถึงสิ่งที่ดี มีความดีงามมีความสำคัญควรแก่การยกย่องและได้รับการยอมรับว่ามีค่าราคาสูงหรือหาค่ามิได้ ซึ่งก่อให้เกิดผลกระทบต่อสังคมไทยอย่างกว้างขวาง เพราะสังคมไทยเป็นสังคมชาวพุทธวัฒนธรรมประเพณีต่างๆ ทุกภาคข องประเทศ ถือได้ว่าวรรณกรรมบาลีมีอิทธิพลต่อพฤติกรรมของคนในสังคมไทยทั่วประเทศ ถ้าจะเปรียบสังคมไทยเป็นต้นไม้ยืนต้นขนาดใหญ่ มีกิ่งใหญ่ ๓ กิ่ง คือกิ่งชาติ กิ่งศาสนาและกิ่งพระมหากษัตริย์ วรรณกรรมบาลี เป็นแก่นของกิ่งศาสนา พระไตรปิฎกเป็นหลักสำคัญของคำสอนในพระพุทธศ าสนา วรรณกรรมบาลีคือหลักคำสั่งสอนของพระพุทธศาสนาที่มีการเรียบเรียงตามลำดับกันมาจนถึงชั้น อรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา โยชนา ฯลฯ เหล่านี้เป็นต้นถือได้ว่ามีคุณค่าต่อสังคมไทยเป็นอย่างมาก

๗.๒ คุณค่าด้านหลักคำสอน

ในพุทธประวัติเล่าว่า เมื่อพระพุทธเจ้าตรัสรู้แล้วใหม่ๆ ทรงรำพึงถึงสิ่งที่พระองค์ทรงค้นพบหรือตรัสรู้ว่าเป็นคุณธรรมที่ลึกซึ้ง เห็นได้ยาก รู้ตามได้ยาก สงบ ประณีต ไม่อาจหยั่งรู้ด้วยวิธีแห่งตรรกะ ละเอียด วิสัยบัณฑิต เท่านั้นที่จะรู้ได้ ส่วนปุถุชนผู้ยังเริงรมย์ในอาลัย ยินดี ชื่นชมในอาลัย จะมาเห็นเรื่องลึกซึ้งอย่างหลั กอิทัปปัจจยตา คือปฏิจจสมุปบาทธรรม เป็นที่สงบสังขารสละคืนอุปธิ สิ้นตัณหา สิ้นกำหนด บรรลุนิพพานได้อย่างไร ถ้าจะทรงแสดงธรรมจะพึงเหนื่อยเปล่าหาผู้ติดตามไม่ได้แน่ จึงโน้มพระทัยที่จะไม่แสดงธรรมโปรดเวไนยสัตว์ แต่ด้วยทรงมีพระมหากรุณาต่อสรรพสัตว์ทั้งยังจำแนกความแตกต่างแห่งสรรพสัตว์ได้ว่า บางพวกมีกิเลสธุลีน้อย มีธุลีในตามาก มีอินทรีย์แก่กล้า มีอินทรีย์อ่อน มีอาการดี มีอาการทราม สอนให้รู้ได้ง่าย สอนให้รู้ได้ยาก บางพวกมองเห็นปรโลกและโทษว่าน่ากลัวก็มี บางพวกมองไม่เห็นปรโลก ทรงเปรียบเหมือนดอกบัวบาง

ชนิดจมอยู่ในน้ำ บางชนิ ดอยู่เสมอน้ำ บางชนิดอยู่พ้นน้ำ จึงทรงแสดงธรรมโปรดเวไนยสัตว์ในสถานที่ต่างๆ ตลอด ๔๕ พรรษาแห่งพระชนม์ชีพของพระองค์ พุทธธรรมที่ทรงแสดงนั้น มีลักษณะทั่วไปสรุปได้ ๒ อย่าง คือ

๑) มัชเฌนธรรมเทศนา หลักความจริงสายกลาง เป็นคำสอนที่ว่าด้วยความจริงตามแนวของเหตุผลบริสุทธิ์ตามกระบวนการของธรรมชาติ นำมาแสดงเพื่อประโยชน์ในทางปฏิบัติในชีวิตจริงเท่านั้นไม่ส่งเสริมที่จะเข้าถึงสัจธรรมด้วยวิถีถกเถียงสร้างทฤษฎีต่างๆ ขึ้นแล้วยึดมั่นปกป้องทฤษฎีนั้นๆ ด้วยการเก็งความจริงทางปรัชญา

๒) มัชฌิมาปฏิปทา ข้อปฏิบัติสายกลาง เป็นหลักการครองชีวิ ตของผู้ฝึกอบรมตน ผู้รู้เท่าทันชีวิตไม่หลงงมงาย มุ่งผลสำเร็จ คือ ความสุข สะอาด สว่าง สงบ เป็นอิสระ ที่สามารถมองเห็นได้ในชีวิตนี้ ในทางปฏิบัติความเป็นทางสายกลางนี้สัมพันธ์กับองค์ประกอบอื่นๆ เช่น สภาพความเป็นจริงของบรรพชิต หรือ คฤหัสถ์ เป็นต้น มัชเฌนธรรมเทศนาและมัชฌิมาปฏิปทา สามารถกำหนดคุณค่าด้านหลักคำสอนที่สำคัญมากมาย ดังต่อไปนี้[๑๖๓]

๑) ขันธ์ ๕

ขันธ์ ๕ หมายถึงส่วนประกอบ ๕ ประการที่รวมกันเข้าเป็นชีวิตพระพุทธศาสนาเชื่อว่าหากเรานำชีวิตของคนสักคนหนึ่งมาแยกส่วนประกอบดู จะพบว่า ประกอบด้วยส่วนประกอบสำคัญ ๕ ประการนี้ คือ

(๑) รูปขันธ์ ส่วนที่เป็นรูป ได้แก่ร่างกาย พฤติกรรม และคุณสมบัติต่างๆ ของส่วนที่เป็นร่างกาย ตลอดจนสภาวะที่ปรากฏเป็นอารมณ์ประสาทสัมผัสทั้ง ๖ รูปขันธ์ประกอบขึ้นจากมหาภูตรูป ๔ (หรือธาตุ ๔) และอุปาทายรูป ๒๔

(๒) เวทนาขันธ์ ส่วนที่เป็นการเสวยอารมณ์ ได้แก่ ความรู้สึก สุข ทุกข์ หรือเฉยๆ ซึ่งเกิดจากผัสสะทางประสาททั้ง ๖

(๓) สัญญาขันธ์ ส่วนที่เป็นความกำหนดได้หมายรู้ ได้แก่ กำหนดรู้อาการเครื่องหมายลักษณะต่างๆ อันเป็นเหตุให้จำอารมณ์นั้นๆ ได้

---

[๑๖๓] ไกรวุฒิ มะโนรัตน์, **วรรณคดีบาลี ๑** ,(กรุงเทพมหานคร: จรัญสนิทวงศ์การพิมพ์, ๒๕๔๙), หน้า ๑๔๙-๑๗๑.

(๔) สังขารขันธ์ ส่วนที่เป็นความปรุงแต่งได้แก่ คุณสมบัติต่างๆของจิตที่ มีเจตนาเป็นตัวนำ ซึ่งแต่งจิตให้ดี ชั่ว กลางๆ

(๕) วิญญาณขันธ์ ส่วนที่เป็นเครื่องรู้แจ้งอารมณ์ได้แก่ ความรู้แจ้ง อารมณ์ทางประสาททั้ง ๖(อาตยนะ๖) คือ การเห็น การได้ยิน การได้กลิ่น การรู้รส การรู้สัมผัสทางกาย และการรรู้อารมณ์ทางใจ

พระพุทธศาสนามีทัศนะว่า ชีวิต (รวมทั้งโลกและสรรพสิ่งในโลกซึ่งเกิดจากการรวมตัวกันของขันธ์ ๕ นั้น ย่อมเปลี่ยนแปลงและเสื่อมสลายไปตามกฏไตรลักษณ์

๒) ไตรลักษณ์

ไตรลักษณ์ หมายถึง ลักษณะ ๓ ประการ คือ

(๑) อนิจจา ความเป็นของไม่เที่ยง

(๒) ทุกขตา ความเป็นทุกข์หรือภาวะทนอยู่ไม่ได้

(๓) อนัตตตา ความเป็นของไมใช่ตัวตน

๓) ปฏิจจสมุปบาท

ปฏิจจสมุปบาท หมายถึง กฏแห่งการเกิดขึ้นอย่างอิงอาศัยกันของสิ่งทั้งหลายในรูปของเหตุและผลต่างๆกันไปไม่มีที่สิ้นสุด หรือกฏปัจจัยสัมพันธ์พระพุทธเจ้าทรงนำมาแสดงในรูปของกฏธรรมชาติที่ไม่เกี่ยวกับการอุบัติของศาสดาทั้งหลาย ใจความหลักของปฏิจจสมุปบาท อธิบายเหตุปัจจัยของสรรพสิ่ง ทั้งที่มีชีวิตและไม่มีชีวิต ทั้งรูปธรรมและนามธรรมให้เห็นความจริงในแง่ต่างๆ

หลักปฏิจจสมุปบาทที่พระพุทธเจ้าทรงนำมาแสดงนั้นเมื่อใช้กับสิ่งทีไม่มีชีวิตเราเรียกว่า “กฎธรรมชาติ” เป็นกฎที่มีอยู่เอง เป็นอยู่เ อง เป็นอิสระ ไม่ขึ้นกับปัจจัยอื่น ไม่มีใครสร้างหรือกำหนดขึ้น ไม่อยู่ภายใต้อาณัติของใครหรืออะไรทั้งสิ้น เรียก ตามภาษาบาลีว่า “นิยาม” หมายถึงระเบียบกฏเกณฑ์อันแน่นอน แบ่งเป็น ๕ กลุ่มคือ

(๑) อุตุนิยาม กฏธรรมชาติ เกี่ยวกับปรากฏการณ์ทางวัตถุ เช่น ลมฟ้าอากาศ ฤดูกาล

(๒) พีชนิยาม กฏธรรมชาติ เกี่ยวกับการสืบพันธุ์ หรือพันธุกรรม เช่น หลักความจริงที่ว่า หว่านพืชเช่นใดย่อมได้ผลเช่นนั้น

(๓) จิตตนิยาม ก ฎธรรมชาติ เกี่ยว กับการทำงานของจิต เช่นเมื่ออารมณ์กระทบประสาทจะมีการรับรู้ขึ้น กระบวนการทำงานของจิตคือ เมื่อมีอารมณ์มากระ ทบ ภวังคจิตไหว (ภวังคจลนะ) ภวังคจิตขาดตอน(ภควังคปัจเฉท) ขึ้นสู่วิถีรับอารมณ์วิ่งไป ๑๗ ขณะแล้วดับลง

(๔) กรรมนิยาม กฎธรรมชาติ เกี่ยวกับพฤติกรรมมนุษย์ คือกระบวนการก่อการกระทำและการให้ผลของการกระทำ

(๕) ธรรมนิยาม กฎธรรมชาติ เกี่ยวกับสัมพันธ์และอาการที่เป็นเหตุ เป็นผลของสิ่งทั้งหลาย เรียกว่า ความเป็นไปตามธรรมดา เช่น สิ่งทั้งหลายมีความเกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไปเป็นธรรมดา กฎธรรมนิยามเป็นที่รวมแห่งกฎ ๔ ข้อ ข้างต้น

ในบรรดานิยามทั้ง ๕ ข้อนั้น ในแง่ของมนุษย์ กรรมนิยามนับว่าเป็ นกฎที่**สำคัญที่สุด** เพราะเป็นเรื่องของมนุษย์โดยตรง ดังพุทธพจน์ที่ว่า *“กมฺมุนา วตฺตติ โลโก”* แปลว่า สัตว์โลกเป็นไปตามกรรม หรือโลกเป็นไปเพราะกรรม ดังนั้น กรรมจึง เน้นเรื่องสำคัญยิ่งเรื่องหนึ่งในพระพุทธศาสนา

๔) กรรม

กรรม มีความหมายตามรูปศัพท์ว่า การกระทำ มีความหมายตามเนื้อหาว่า การกระทำที่ประกอบด้วย เจตนา ตามพุทธพจน์ที่ว่า “ภิกษุทั้งหลาย เพราะเหตุนี้ เรากล่าวเจตนาว่าเป็นตัวกรรมบุคคลคิดแล้วจึงกระทำด้วยกายวาจา ใจ คำว่าเจตนา ตามพุทธพจน์นี้ ได้แก่ เจตจำนง ดังนั้น กรรมในทางพระพุทธศาสนา จึงหมายถึงกรรมที่ประกอบด้วยเจตนาคือเจตจำนง แบ่งกรรมประเภทต่าง ๆได้ดังนี้

(๑) จำแนกตามทางที่แสดงออกมี ๓ ทาง คือ กายกรรม การกระทำทางกาย วจีกรรมการกระทำทางวาจา และมโนกรรม การกระทำทางใจ

(๒) จำแนกตามคุณภาพของธรรมที่เป็นมูลเหตุ มี ๒ มูลเหตุ คื อ**อกุศลกรรม** การกระทำที่ไม่ดี กรรมชั่ว หมายถึงการกระทำที่เกิดจากเหตุชั่ว คือ โลภะ โทสะ หรื อ โมหะ, **กุศลกรรม** การกระทำที่ดี กรรมดี หมายถึง การกระทำที่เกิดจากเหตุดี คือ อโลภะ อโทสะ หรือ อโมหะ

(๓) จำแนกตามสภาพที่สัมพันธ์กับผล มี ๔ คือ กรรมดำ มีวิบากดำ หมายถึงกรรมชั่ว มีผลชั่ว, กรรมขาว มีวิบากขาว หมายถึง กรรมดี มีผลดี , กรรมทั้งดำทั้งขาว มีวิบากทั้งดำทั้งขาว หมายถึงกรรมดีบ้างชั่วบ้าง เช่น การกระทำของมนุษย์ทั่วไป, กรรมไม่

ดำ ไม่ขาว มีวิบากไม่ดำ ไม่ขาว หมายถึงเจตนาเพื่อละกรรมทั้ง ๓ อย่างข้างต้น โดยองค์ธรรม หมายถึง โพชฌงค์ ๗ มรรคมีองค์ ๘

(๔) **จำแนกตามเวลาที่ให้ผล** มี ๔ คือ **ทิฏฐธรรมเวทนียกรรม** กรรมที่ทำงานในขณะแห่งชวนจิตดวงแรกและให้ผลปัจจุบันคือชาตินี้ ถ้าไม่มีโอกาสให้ผลในชาตินี้ก็กลายเป็นอโหสิกรรมไม่มีผลต่อไป, **อุปปัชชเวทนียกรรม** กรรมที่ทำในขณะแห่งชวนจิตดวงสุดท้ายและจะให้ผลในภพที่จะไปเกิด คือในภพหน้า ถ้าไม่มีโอกาสให้ในภพหน้าก็กลายเป็นอโหสิกรรม, **อปราปรเวทนียกรรม** กรรมที่ทำในขณะแห่งชวนจิตที่ ๒-๖ และจะให้ในภพต่อไป ได้โอกาสเมื่อใดได้ผลเมื่อนั้น ไม่กลายเป็นอโหสิกรรมตราบเท่าที่ยังอยู่ในสังสารวัฏ, **อโหสิกรรม** กรรมซึ่งไม่ได้โอกาสที่จะให้ผลภายในเวลาที่จะออกผลได้ เมื่อล่วงเวลานั้นไปก็ไม่ให้ผลอีกต่อไป

(๕) **จำแนกโดยหน้าที่ มี ๕** คือ **ชนกกรรม** กรรมที่เป็นตัวนำไปเกิด, **อุปัตถัมภกกรรม** กรรมที่เข้าช่วยสนับสนุนชนกกรรม, **อุปปีฬกรรม** กรรมที่บีบคั้นซึ่งอยู่ตรงข้ามกับชนกกรรม ให้ผลบีบคั้นชนกกรรมและอุปปัตภกกรรม, **อุปฆาตกรรม** กรรมตัดรอนอยู่ฝ่ายตรงข้ามที่กำลังแรงเข้าตัดรอนความสามารถของกรรมอื่นที่มี กำลังน้อยกว่า

(๖) **จำแนกตามลำดับความแรงในการให้ผล** มี ๔ คือ **ครุกรรม** กรรมหนักให้ผลแรง ในฝ่ายดีได้แก่สมาบัติ ๘ ในฝ่ายชั่วได้แก่อนันตริยกรรม คือ ฆ่าบิดา ฆ่ามารดา ฆ่าพระอรหันต์ ทำร้ายพระพุทธเจ้าจนถึงพระโลหิตห้อขึ้น (สังฆเภท), **พหุลกรรมหรืออาจิณณกรรม**กรรมที่ทำมากหรือกรรมชินทำสั่งสมจนเคยชินเป็นนิสัย, **อาสันนกรรม** กรรมจวนเจียน ได้แก่กรรมที่ทำระลึกขึ้นได้เมื่อใกล้ตาย , **กตัตตากรรม** กรรมสักว่าทำ กรรมทำด้วยเจตนาอ่อน

๕) สังสารวัฏฏ์

สังสารวัฏฏ์ คือ การเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในโลก [๑๖๔] เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า ไตรวัฏฏ์ หมายถึงวงจร ๓ ส่วนของปฏิจจสมุปบาท ซึ่งหมุนเวียนสืบทอดต่อๆ กันไป ทำให้มีการเวียนว่ายตายเกิดหรือวงจรแห่งทุกข์ ได้แก่

(๑) กิเลสวัฏฏ์ ประกอบด้วยอวิชชา ตัณหา อุปาทาน

(๒) กรรมวัฏฏ์ ประกอบด้วยสังขาร ภพ

---

[๑๖๔] พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์**,)พิมพ์ครั้งที่ ๖), (กรุงเทพ ฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๓), หน้า ๓๑๗.

(๓) วิปากวัฏฏ์ ประกอบด้วยวิญญาณ นามรูป สฬายตนะ ผัสสะ เวทนา ชาติ ชรามรณะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาสะ

เรียกไตรวัฏฏ์โดยย่อว่า กิเลส กรรม และวิปาก ซึ่งประกอบกันเข้าเป็นวงจรหมุนเวียนต่อกันไม่มีที่สิ้นสุด คือ กิเลสเป็นเหตุให้ทำกรรม เมื่อทำกรรมก็ได้รับวิบาก คือ ผลของกรรมนั้น อันเป็นปัจจัยให้เกิดกิเลสแล้วทำกรรมหมุนเวียนต่อไปอีก เช่น เกิดกิเลสอยากได้ของเขา จึงทำกรรมด้วยการลักของเขามา ประสบวิบากคือได้ของนั้นมา เสพเสวยสุขเวทนา ทำให้มีกิเลสเหิมใจอยากได้รุนแรงและมากยิ่งจึงยิ่งทำกรรมมา กขึ้น หรือในทางตรงกันข้ามถูกขัดขวาง ได้รับทุกขเวทนาเป็นวิบาก ทำให้เกิดกิเลส คือโทสะแค้นเคือง แล้วพยายามทำกรรมคือประทุษร้ายเขา เมื่อเป็นอยู่อย่างนี้ วงจรจะหมุนเวียนต่อไปไม่มีที่สิ้นสุด [๑๖๕]

๖) อริสัจ ๔

อริยสัจ แปลว่า ความจริงอันประเสริฐ ความจริงของพระอริยะ ความจริงที่ทำให้ผู้เข้าถึงเป็นพระอริยะ มี ๔ อย่าง คือ[๑๖๖]

(๑) ทุกขอริยสัจ ได้แก่ ความเกิด ความแก่ ความตาย การ ประจวบกับสิ่งอันไม่เป็นที่รัก การพลัดพรากจากสิ่งที่รัก ความไม่สมปรารถนา โดยย่อคือ อุปาทานขันธ์ ๕ เป็นทุกข์

(๒) ทุกขสมุทัยอริยสัจ ได้แก่ ตัณหา ๓ คือ กามตัณหา ภวตัณหา และวิภวตัณหา

(๓) ทุกขนิโรธอริยสัจ ได้แก่ การดับตัณหาได้ โดยไม่มีส่วนเหลือ การสละคืน การสลัดคืน การพ้นไป การไม่อาลัยอีกต่อไปในตัณหานั้น

(๔) ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ ได้แก่ มรรคมีองค์ ๘ อันเป็นทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์

อริยสัจ ๔ นี้มีชื่ออีกอย่างหนึ่งว่า สามุกกังสิกาธรรมเทศนา หมายถึงพระธรรมเทศนาที่พระพุทธองค์ทรงยกขึ้นแสดงเองโดยไม่ต้อง ปรารภคำถามหรือการทูลขอของผู้ฟังอย่างการแสดงธรรมเรื่องอื่นๆ

---

[๑๖๕] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๖-๘๗

[๑๖๖] วิ.ม. (ไทย) ๔ / ที.ม. (บาลี). ๑๐/๓๘๖/๒๖๐.

๗) อริยมรรคมีองค์ ๘

มรรค คือทางแห่งการดับทุกข์ หรือข้อปฏิบัติเพื่อเข้าถึงที่สุดแห่งทุกข์ เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า มัชฌิมาปฏิปทา แปลว่า "ทางสายกลาง" เพราะเป็นข้อปฏิบัติที่ไม่เอียงเข้าหาที่สุด ๒ ข้าง คือ กามสุขัลลิกานุโยค และอัตตกิลมถานุโยค[๑๖๗] มีองค์ประกอบ ๘ อย่าง แต่ละองค์ประกอบมีอธิบาย ดังนี้[๑๖๘]

(๑) สัมมาทิฏฐิ เห็นชอบ ได้แก่ การรู้เข้าใจอริยสัจ ๔ เห็นไตรลักษณ์ รู้อกุศลและอกุศลมูล กับกุศลและกุศลมูล หรือเห็นปฏิจจสมุปบาท

(๒) สัมมาสังกัปปะ ดำริชอบ ได้แก่ การดำริในการออกจากกาม ในการไม่เบียดเบียน และในการไม่พยาบาท

(๓) สัมมาวาจา เจรจาชอบ ได้แก่ วจีสุจริต ๔ คือ การงดเว้นจากการพูดเท็จ พูดส่อเสียด พูดคำหยาบ และพูดเพ้อเจ้อ

(๔) สัมมากัมมันตะ การะทำชอบ ได้แก่ กายสุจริต ๓ คือ การงดเว้นการฆ่าสัตว์ การลักทรัพย์ และการประพฤติผิดในกาม

(๕) สัมมาอาชีวะ เลี้ยงชีพชอบ ได้แก่ การเว้นจากมิจฉาชีพ ๕ ประการคือ การค้าอาวุธ การค้ามนุษย์ การค้าสัตว์ที่ใช้เป็นอาหาร การค้าน้ำเมา และการค้ายาพิษ รวมทั้งสิ่งเสพติดทุกชนิด

(๖) สัมมาวายามะ พยายามชอบ ได้แก่ ปธาน หรือสัม มัปปธาน ๔ คือ เพียรปิดกั้นบาปอกุศลที่ยังไม่เกิดมิให้เกิดขึ้น เพียรละบาปอกุศลที่เกิดขึ้นแล้ว เพียรทำกุศลที่ยังไม่เกิดให้เกิดมีขึ้น และเพียรรักษากุศลที่เกิดแล้วให้ตั้งมั่นและให้เจริญยิ่งๆ ขึ้นไป

(๗) สัมมาสติ ระลึกชอบ ได้แก่ สติปัฏฐาน ๔ โดยกำหนดพิจารณา กาย เวทนา จิต และธรรม ให้เห็นตามความเป็นจริง

(๘) สัมมาสมาธิ ตั้งจิตมั่น ได้แก่ ฌาน ๔

องค์ประกอบ ๘ อย่างของมรรคสามารถจัดเข้าเป็นประเภทต่างๆ ตามสภาวะที่เป็นธรรมประเภทเดียวกันและเจตนารมณ์ของการนำไปใช้ดังนี้จัดเข้าในธรร มขันธ์

---

[๑๖๗] วิ.ม. (บาลี) ๔/๑๓/๑๓-๑๔.

[๑๖๘] ที.ม. (บาลี) ๑๐/๔๐๒/๒๖๖-๒๖๘.

(หมวดธรรม) ๓ คือ สีลขันธ์ สม าธิขันธ์ และปัญญาขันธ์ อันเป็นการจัดหมวดหมู่ตามสภาวะที่เป็นธรรมประเภทเดียวกัน ได้แก่

(๑) จัด สัมมาทิฏฐิ และสัมมาสังกัปปะ เป็นหมวดปัญญา หรือ ปัญญาขันธ์

(๒) จัด สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ และสัมมาอาชีวะ เป็นหมวดศีลหรือ สีลขันธ์

(๓) จัด สัมมาวายามะ สัมมาสติ และสัมมาสมาธิ เป็นหม วดสมาธิ หรือ สมาธิขันธ์

๘) ไตรสิกขา[๑๖๙]

ไตรสิกขา แปลว่า สิกขา ๓ คำว่า สิกขา แปลว่า การศึกษา การสำเหนียก การฝึก ฝึกปรือ ฝึกอบรม ได้แก่ข้อปฏิบัติที่เป็นหลักสำหรับฝึกอบรมกาย วาจา จิตใจ และปัญญา ให้เจริญงอกงามยิ่งขึ้นไปจนบรรลุจุดหมายสูงสุด คือความหลุดพ้นหรือนิ พพาน มี ๓ ประการ คือ

(๑) อธิสีลสิกขา การฝึกอบรมในด้านความประพฤติ ระเบียบวินัย ให้มีสุจริตทางกาย วาจา และอาชีวะ

(๒) อธิจิตตสิกขา การฝึกอบรมทางจิต การปลูกฝังคุณธรรม สร้างเสริมคุณภาพจิต และรู้จักใช้ความสามารถของกระบวนการสมาธิ

(๓) อธิปัญญาสิกขา การฝึกอบร มทางปัญญาขั้นสูง ทำให้เกิดความรู้แจ้งที่สามารถชำระจิตใจให้บริสุทธิ์หลุดพ้นเป็นอิสระโดยสมบูรณ์

ไตรสิกขานี้ เรียกว่าเป็น **พหุลธัมมีกถา** คือคำสอนที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงบ่อยและมีพุทธพจน์แสดงความต่อเนื่องกันของกระบวนการฝึกอบรมที่เรียกว่าไตรสิกขา ดังนี้

“ศีลมีลักษณะอย่างนี้ สมาธิมีลักษณะอย่างนี้ ปัญญามี ลักษณะอย่างนี้ สมาธิอันบุคคลอบรมโดยมีศีลเป็นฐานย่อมมีผลมาก มีอานิสงส์มาก ปัญญาอันบุคคลอบรมโ ดยมีสมาธิเป็นฐาน ย่อมหลุ ดพ้นโดยสิ้นเชิง จากอาสวะทั้งหลาย คือ กามสวะ ภวาสวะ และอวิชชาสวะ”[๑๗๐]

---

[๑๖๙] พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **พุทธธรรม**,(พิมพ์ครั้งที่ ๘), (กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒) หน้า ๖๐๓-๖๐๔.

[๑๗๐] ที.ปา (ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๗๒.

ไตรสิกขานี้ บางครั้งพระพุทธองค์ทรงแสดงเป็นคำสอนภาคปฏิบัติ ดังปรากฏเป็นส่วนสำคัญอยู่ในหลักโอวาทปาติโมกข์ มี ๓ข้อ คือ[๑๗๑]

(๑) การละเว้นความชั่วทั้งปวง (สพฺพปาปสฺส อกรณํ)

(๒) การบำเพ็ญความดีให้มีพร้อม (กุสลสฺสูปสมฺปทา)

(๓) การชำระจิตใจของตนให้บริสุทธิ์ (สจิตฺตปริโยทปนํ)

การละเว้นความชั่วทั้งปวงตามข้อ ๑ หมายถึงการเว้นจากกรรมชั่วอันเป็นทางนำไปสู่ความเสื่อม ความทุกข์ หรือทุคติ [๑๗๒] ตามหลักอกุศลกรรมบถ ๑๐ การบำเพ็ญความดีให้มีพร้อมในข้อ ๒ หมายถึงการทำกรรมดีอันเป็นทางนำไปสู่ความสุขความเจริญหรือสุคติ[๑๗๓] ตามหลักกุศลกรรมบถ ๑๐ ส่วนการชำระจิตของตนให้บริสุทธิ์ในข้อ ๓ หมายถึงการปฏิบัติสมถกัมมัฏฐานและวิปัสสนากัมมัฏฐาน[๑๗๔] เพื่อมุ่งขจัดกิเลสต่างๆที่นอนเนื่องอยู่ในจิตใจ (อนุสัยกิเลส) เช่น โลภะ โทสะ โมหะ เป็นต้น ให้หมดสิ้น เป็นการดับกิเลสสิ้นทุกข์ หรือบรรลุพระนิพพานในที่สุด[๑๗๕]

จากหลักธรรมต่าง ๆ บางประการข้างต้นนี้ จะเห็นว่ามีชื่อต่างกันมากมาย แต่ไม่ว่าจะมีชื่อใดๆก็ล้วนสัมพันธ์เป็นอันดับหนึ่งอันเดียวกันเพราะสืบเนื่องมาจากหลักสัจธรรมเดียวกัน คือ อิทัปปัจจยตาและเป็นไปเพื่อจุดหมายเดียวกัน คือ จุดมุ่งหมายของชีวิต ที่เรียกว่า อัตถะ ๓ ประการ คือ[๑๗๖]

(๑) ทิฏฐธัมมิกัตถะ จุดหม ายขั้นตาเห็นหรือประโยชน์ปัจจุบันที่มุ่งหมายกันในโลกนี้ ได้แก่ ลาภ ยศ สุข สรรเสริญ หรือทรัพย์สิน ฐานะเกียรติ ไมตรี ชีวิตคู่ครองที่เป็นสุข เป็นต้น การจะดำเนินชีวิตเพื่อให้เข้าถึงจุดหมายระดับนี้ได้จะต้องประพฤติตามหลักธรรมที่เป็นไปเพื่อได้ทิฏฐธัมมิกัตถะ คือประโยชย์ในปัจจุบัน

---

[๑๗๑] ที.ม.(บาลี) ๑๐/๑๕๙/๘๖.

[๑๗๒] ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๖๐/๔๓๑; ม.มู. (ไทย), ๑๒/๔๔๕/๔๘๒-๔๘๓.

[๑๗๓] พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, (พิมพ์ครั้งที่ ๑๒), (กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า๒๓๔-๒๓๕.

[๑๗๔] ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๐๔/๒๕๖.

[๑๗๕] พระมหาบุญชิต สุดโปร่ง, "**ศึกษาวิเคราะห์คุณสมบัติของพระอรหันต์ในพระพุทธศาสนานิกายเถรวาท**", วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตร์มหาบัณฑิต : (บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๓๖, หน้า ๔๗.

[๑๗๖] ขุ.จู.(ไทย) ๓๐/๑๔๔/๑๖๘.

(๒) สัมปรายิกัตถะ จุดหมายขั้นเลยตาเห็น หรือประโยชน์เบื้องหน้าที่เป็นคุณค่าของชีวิตด้านใน เป็นหลักประกันภัยชีวิตในอนาคตและภพหน้าที่เรียกว่าชีวิตหลังความตาย ซึ่งการบรรลุจุดมุ่งหมายถึงขั้นนี้ได้จะต้องปฏิบัติตามหลักธรรม สัมปรายิกัตถะ คือประโยชน์เบื้องหน้า

(๓) ปรมัตถะ จุดหมายสูงสุด คือนิพพาน หรือประโยชน์อย่างยิ่งในพระพุทธศาสนา คือการมีปัญญารู้เท่าทันความจริง เข้าถึงธรรมชาติของโลกและชีวิตซึ่งปรมัตถะนี้ สามารถเข้าถึงได้ด้วยการพัฒนาที่เรียกว่า "พัฒนา" คือ กายภาวนา จิตภาวนา และปัญญาภาวนา

ตามคติของพระพุทธศาสนา จุดหมายของชีวิตทั้งสามระดับนี้นั้นบุคคลควรดำเนินชีวิตให้บรรลุอย่างน้อย ๒ ขั้น คือ ระดับ ทิฏฐัมมิกัตถะและสัมปรายิกัตถะ ผู้ใดประสบจุดมุ่งหมายถึง ๒ ขั้นแล้ว ท่านยกย่องผู้นั้นว่าเป็นบัณฑิต แปลว่า ผู้ดำเนินชีวิตด้วยปัญญา ดังพุทธพจน์ที่กล่าวว่า

"บัณฑิตไม่ประมาทจึงยึดเอาไว้ซึ่งอัตถะ ๒ ประการ คือ ทิฏฐธัมมิกัตถะและสัมปรายิกัตถะ คนที่เรียกว่า เป็นปราชญ์ เป็นบัณฑิตเพราะบรรลุอัตถะ"

จึงกล่าวได้ว่าคุณค่าด้านหลักคำสอนของวรรณคดีบาลีนั้น มีพื้นฐานมาจากการตรัสรู้อริยสัจธรรมของพระพุทธเจ้า คือมัชเฌนธรรมเทศนา และมัชฌิมาปฏิปทา[๑๗๗] โดยเริ่มจากการก้าวออกจากกระบวนการของธรรมชาติสู่วิธีการปฏิบัติของมนุษย์ที่ทำให้เกิดผลตามกระบวนการดับทุกข์ด้วยการได้บรรลุประโยชน์สุขในแต่ละระดับ

---

[๑๗๗] พระมหาไกรวุฒิ มะโนรัตน์, **สังคมอุดมคติ : ศึกษาเปรียบเทียบแนวความคิดในคัมภีร์พระไตรปิฎกและคัมภีร์อนาคตวงศ์", วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต** : บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๔), หน้า ๑๓.

๗.๓ คุณค่าทางด้านประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา

นับจากปัจจุบันมองย้อนไปเมื่อหลังกว่า ๒,๖๐๐ ปีมาแล้ว ณ ดินแดนทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือแห่งชมพูทวีป อันมีนามว่า มคธรัฐพระพุทธศาสนาได้อุบัติขึ้นโดยพระสมณโคดมพุทธเจ้า ผู้ทรงมีพระนามเดิมว่า เจ้าชายสิทธัตถะมกุฎราชกุมารในพระเจ้าสุทโทธนะและพระนางเจ้าสิริมหามายาแห่งกรุงกบิลพัสดุ์ เป็นศาสดาพระพุทธองค์ทรงค้นพบโมกขธรรมหลังจากที่ได้แสวงหาเป็นเวลา ๖ ปี และนับตั้งแต่บัดนั้นเป็นต้นมา ทรงได้เผยแผ่หลักคำสอนเพื่อการออกจากกองทุกข์แห่งมวลสรรพสัตว์ ให้ขจรขจายไปทั่วทุกสารทิศ ขจัดความร้อนรุ่มจากอำนาจของกิเลส โปรยปรายความฉ่ำเย็นของกระแสแห่งธรรมะหยั่งลงสู่จิตใจของมวลมนุษยชาติตลอดทั่วพื้นเมทนีดล จวบจนถึงวันดับขันธปรินิพพาน คงเหลือไว้เพียงพระธรรมคำสอนอันบริสุทธิ์ให้พุท ธบริษัทได้ศึกษาปฏิบัติสืบทอดต่อกันมา

เมื่อสิ้นพระบรมศาสดาแล้ว เหล่าภิกษุสงฆ์สาวกได้ร่วมกันรวบรวมพระธรรมวินัยซึ่งเป็นคำสอนของพระพุทธองค์เมื่อคราวดำรงพระชนม์ชีพอยู่ จัด เป็นหมวดหมู่ให้ครบถ้วนบริบูรณ์ และแบ่งหน้าที่ในการศึกษาทรงจำ เพื่อการรักษาพระพุทธวจนะอันถูกต้องสมบูรณ์ให้คงอยู่ตลอดไป ซึ่งการรวบรวมพระธรรมคำสอนที่กระทำขึ้นในครั้งแรกนี้ เรียกว่าการทำปฐมสังคายนา

แต่เมื่อเวลาผ่านไปไม่นาน ความคิดเห็นที่ขัดแย้งกันอันเนื่องมาจ ากการตีความพระธรรมวินัยระหว่างหมู่สงฆ์สาวกก็เริ่มเกิดขึ้นและเพียงไม่เกินพุทธศตวรรษที่ ๑ ก็เกิดความแตกแยกขึ้นอย่างชัดเจน จนนำไปสู่การทำสังคายนาครั้งที่ ๒ ซึ่งการทำสังคายนาในครั้งนี้มีผลทำให้สังฆมณฑลแบ่งออกเป็น ๒ ฝ่าย ฝ่ายหนึ่งเรียกว่า สถวีระหรือเถรวาท และอีกฝ่ายหนึ่งเรียกว่า มหาสังฆิกะ ยังผลให้สังฆมณฑลทั้ง ๒ ฝ่าย แตกออกเป็นนิกายย่อยๆ รวมกันทั้งสิ้นถึง ๑๘ นิกาย[๑๗๘]

จากหนังสือพงศาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขากล่าวว่า

"...ครั้นพระพุทธศาสนาล่วงมาถึง ๒๑๘ ปี ครั้งนั้นเหล่าเดียรถีย์เข้าปลอมบวชในพระพุทธศาสนา จึงพระโมคคัลลีบุตรติสสเถระเจ้ายังพระเจ้าศรีธรรมาโศกราชให้เรียนรู้ในพุทธสมัย แล้วชำระสึกเดียรถีย์เสียถึง ๖๐,๐๐๐ ยังพระศาสนาให้บริสุทธิ์แล้ว พระโมคคัล

---

[๑๗๘] อ้าง วิ.จู.๗, วิ.อ. ๑ ไกรวุฒิ มะโนรัตน์, **วรรณคดีบาลี**, หน้า ๑๗๑-๑๗๓.

ลีบุตรติสสเถระ จึงเลือกพระอรหันต์อันทรงพระปฏิสัมภิทาญาณ ๑,๐๐๐ พระองค์กระทำสังคายนาพระไตรปิฎกใน อโศการามวิหาร ใกล้กรุงปาตลี บุตรมหานคร มีพระเจ้าศรีธรรมาโศกราชเป็นศาสนูปถัมภก ๙ เดือนจึงสำเร็จการตติยสังคายนา

ครั้นพระพุทธศาสนาล่วงมาถึง ๒๓๘ ปี พระมหินทเถรเจ้าออกไปสู่ลังกาทวีป บวชกุลบุตรให้เล่าเรียนพระปริยัติธรรม คือหยั่งรากพระพุทธศาสนาลงในเกาะลังกาแล้ว พระขีณาสพทั้ง ๓๘ องค์มีพระมหินทเถระ และพระอริฏฐเถระเป็นประธาน กับพระสงฆ์ซึ่งทรงพระปริยัติธรรม ๑๐๐ รูป กระทำสังคายนาพระไตรปิฎก ในมณฑลถูปารามวิหาร ในกรุงอนุราธบุรี มีพระเจ้าเทวานัมปิยติส สะเป็นศาสนูปถัมภก ๑๐ เดือนจึงสำเร็จการจตุตถสังคายนา...”[๑๗๙]

๗.๔ คุณค่าด้านภาษาไทย

คุณค่าทางด้านภาษาของวรรณคดีบาลีที่มีอิทธิพลต่อภาษาไทย สรุปได้ ๕ ประการ คือ[๑๘๐]

๑) อิทธิพลต่อระบบเสียงภาษาไทย แยกได้เป็น ๒ ประการ คือ

(๑) ทำให้ไทยมีพยัญชนะควบคล้ำเพิ่มขึ้นอีก ๑ หน่วยเสียง คือ เสียง ทร (เดิมมี ๑๑ หน่วยเสียง) เช่น ในคำจันทรา ภัทรา โดยที่เดิม ทร – เราออกเสียงเป็น ซ ทั้งสิ้น ในคำไทย

(๒) ทำให้เสียงไทยมีพยัญชนะท้ายคำเพิ่มขึ้น ๒ เสียง คือ ส และ ล (เดิมมี ๘ เสียง) เช่น ในคำกัลยา เป็นต้น

๒) อิทธิพลต่อการสร้างคำไทย แยกได้ ๒ ประการ คือ

(๑) ภาษาไทยสร้างคำโดยการประสมและเรียงคำขยายไว้ข้างหลัง ส่วนภาษาบาลี-สันสกฤตสร้างคำโดยการใช้หลักการของกิตก์ สมาส ตัทธิต และลงอุปสรรค และปกติจะเรียงคำขยายไว้ข้างหน้า เมื่อภาษาบาลี- สันสกฤตปะปนอยู่ในภาษาไทยนาน

---

[๑๗๙] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๗๕-๑๗๖.

[๑๘๐] สุภาพร มากแจ้ง , **ภาษาบาลี-สันสกฤตในภาษาไทย**, พิมพ์ครั้งที่ ๒. (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๕), หน้า ๑๕๔-๑๖๐.

เข้า ไทยจึงรับวิธีการสร้างคำโดยเรียงคำขยายไว้ข้างหน้าของบาลีมาใช้โดยไม่รู้ตัว เช่น เพ้งโภชนา รัตนาเฟอร์นิเจอร์ คิงส์ภูษา พาหุหัด ราชวังสรรพสิ่ง ฯลฯ

(๒) การสร้างคำโดยลงอุปสรรค เป็นวิธีการสร้างคำโดยนำอุปสรรคบาลีมาเติมหน้าคำไทย หรือคำยืมภาษาอื่นมาใช้ เช่น พระสังฆาธิการ พระอธิการ อนุกาชาต อนุกระเบียด ฯลฯ

๓) อิทธิพลต่อการสร้างสำนวนไทย แยกได้ ๒ ประการ คือ

(๑) ยถา-ตถา ฉันใดฉันนั้น, ตโต ปฏฺฐาย ตั้งแต่นั้นมา , ปรโลกํ ไปสู่ปรโลก, ยถา กมฺมํ คโต ไปตามยถากรรม ฯลฯ

(๒) ได้จากวิภัตตินาม (บุพบท) สำนวนไทยมักละบุพบทแต่สำนวนบาลีจะต้องมีบุพบทอยู่ด้วยเสมอ ดังตัวอย่างสำนวนจากปฐมาวิภัตติ (อันว่า) ทุติยาวิภัตติ (ซึ่ง) และฉัฏฐีวิภัตติ (แห่ง) เช่นสำนวนไทยว่า อันว่าสุคติภูมิที่สำคัญยิ่งนัก คือ มหาสระปทุมทิพยสถาน เป็นอุบัติภพสำหรับรองรับวิญญาณแห่งบรรดาสาธุชนผู้ประกอบกุศลจรรยามีใจผ่องแผ้วสุจริตให้ถือเอาซึ่งปฏิสนธิจิต”

๔) อิทธิพลต่อการออกเสียงคำไทย แยกได้ ๒ ประการ คือ

(๑) ออกเสียงอย่างคำสมาส การออกเสีย งเนื่องกันในคำสมาสภาษาบาลี-สันสกฤต เป็นเหตุให้คำประสมหรือคำมากพยางค์ของไทยออกเสียง อะ ที่เสียง อะ ที่ท้ายพยางค์แรกด้วย เช่น อลวน (อ่านว่า อน-ละวน) และ

(๒) ออกเสียงพยัญชนะอุสุมะ (ศ,ษ.ส) พยัญชนะอุสุมะในภาษาบาลี-สันสกฤต ออกเสียงเป็นเสียงเสียดแทรกแม้เมื่ออยู่ ท้ายคำ อิทธิพลของการออกเสียงพยัญชนะอุสุมะนี้ทำให้ไทยออกเสียง –ส/-S ท้ายคำเป็นเสียงเสียดแทรกไปด้วย ทั้งในคำที่รับมาจากภาษาบาลี และคำไทย ตัวอย่างเช่น พัสดุ , สัสดี, มัสมั่น, อัสดง, หัสดีนทร์, พิสดาร, มัสลิน, ตรัสรู้ ฯลฯ

๕) อิทธิพลต่อการเขียนคำไทย แยกได้ ๒ ประการ คือ

(๑) การลากข้อความโดยการเขียนคำให้มีรูปคล้ายกับรูปคำภาษาบาลี-สันสกฤตทั้งที่เป็น คำภาษาอื่น เช่น คำเดิม คือ “พัน” ไทยเขียนเป็น “พันธ์” ความหมายถึง “ชนิด” เป็นต้น

(๒) การใช้แนวเทียบผิดโดยใช้คำบาลีเป็นแนวเทียบ ทำให้เขียนคำไทยหรือคำบาลี-สันสกฤตเองผิด เช่น คำถูก คือ “หึง” เทียบจาก “หิงสา” เขียนผิดเป็น “หึงส์” เป็นต้น

ในบรรดาอิทธิพลของภาษาบาลี-สันสกฤต จากวรรณคดีบาลี ต่อภาษาไทย ๕ ประการนี้ อิทธิพลข้อสาม คือ อิทธิพลต่อสำนวนภาษาไทยเป็นอิทธิพลที่ไทยได้รับจากภาษาบาลีโดยตรง[๑๘๑]

๗.๕ คุณค่าด้านวรรณกรรมไทย

ประเทศไทย มีวัฒนธรรมที่แสดงถึงความรุ่งเรืองในประวัติศาสตร์ มีเอกลักษณ์ศักดิ์ศรีและความสามัคคี นำความเป็นปึกแผ่นมั่นคง มีพระมหากษัตริย์เป็นผู้ปกครองและเป็นศูนย์รวมน้ำใจของชนในชาติ มีพระพุทธศาสนาเป็นธงชัยในการดำเนินวิถีชีวิตของสังคมไทย กระแสวัฒนธรรมไทย สืบ ทอดได้อย่างต่อเนื่องและมั่นคง นับตั้งแต่ก่อนยุคสุโขทัยมาจนถึงปัจจุบัน การศึกษาวัฒนธรรมทางภาษาเป็นส่วนหนึ่งในสาขาศิลปะว่าด้วยเรื่อง วรรณกรรม วรรณคดี ดนตรี วิจิตรศิลป์ เป็นต้น เอกลักษณ์ในทางวรรณกรรมของไทย มีการสืบต่อมาตามยุคตามสมัย มีนักปราชญ์ราชบัณฑิตมากมาย ที่สรรค์สร้างบทประพันธ์ วรรณกรรมไว้ให้อนุชนรุ่นหลังได้ศึกษา ซึ่งเป็นการสืบทอดมรดกทางภาษาอันเป็นวัฒนธรรมที่เชื่อมโยงจิตใจของคนไทย ให้ซาบซึ้งในคุณค่าของรส วรรณกรรม วรรณคดี และแนวคิดที่เป็นภาษิตสั่งสอน สร้างสรรค์ สื่อสาระความหมายตกทอดกันมาจนถึงปัจจุบัน

ความเจริญที่เป็นวัฒนธรรมมีลักษณะที่เป็นมรดกสังคม (Social heritage) มีองค์ประกอบที่สำคัญ คือ ความรู้ที่สามรถถ่ายทอดในการศึกษาอบรมมีความเป็นระเบียบเรียบร้อย เป็นขนบธรรมเนียมประเพณีของการดำเนินชีวิตและสร้างลักษณะของกลุ่มชนที่บูรณาการ (Integrate) ลักษณะหรือวิถีทางการประพฤติการปฏิบัติตนเป็นลักษณะเฉพาะที่มีชื่อเรียกว่า เอกลักษณ์ของชาติ[๑๘๒] สิ่งนั้นก็คือ “ภาษา” นั่นเอง ภาษาเป็นแกนสำคัญยิ่งในความเจริญก้าวหน้าของประเทศชาติ แต่คนจำนวนมากไม่นึกถึงความสำคัญอันลึกซึ้งของภาษา ทั้งในส่วนที่เกี่ยวข้องกับวัฒนธรรม ความเจริญของจิตใจแ ละบ้านเมือง ทั้งนี้เพราะเกี่ยวโยงกับความรู้รักสามัคคีของชนในชาติ ในการสื่อสาร เพื่อให้รู้

---

[๑๘๑] ไกรวุฒิ มะโนรัตน์, **วรรณคดีบาลี ๑**, หน้า ๑๙๒-๑๙๓.

[๑๘๒] ประภาศรี สีหอำไพ , **วัฒนธรรมทางภาษา**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔), หน้า ๕.

ความหมาย ความเข้าใจ ความรู้ของการใช้ภาษา และความหมายที่ตรงประเด็นอย่างชัดเจน

จริงอยู่ มนุษย์เป็นผู้ค้นคิดคำขึ้นมาใช้ มีความหมายที่ชัดเจน แต่มนุษย์บางกลุ่มจะนิยมหรือไม่นั้น ขึ้นอยู่กับผลประโยชน์ที่จะเกิดขึ้นมา เช่น ภาษาบาลีอันเป็นภาษาของพระพุทธเจ้า จะมีค่านิยมเกี่ยวกับความขลังศักดิ์สิทธิ์ ถ้าเป็นชาวพุทธก็นิยมตั้งชื่อบุตรชาย-หญิง ให้เป็นสิริมงคลเป็น ดังนั้น ภาษาจึงเป็นเครื่องมือสื่อสารของมนุษย์โดยอาศัยกิริยาท่าทางและสีหน้าประกอบคำพูด และกำหนดคิดค้นขึ้นมาเพื่อเป็นสื่อความหมายระหว่างมนุษย์ ต่อมามนุษย์รู้จักใช้ภาษาลายลักษณ์อักษรมาใช้เขียนเป็นลายสือหรือตัวอักษร ภาษาต่างๆ จึงถูกยืมมาจากภาษาอื่นมาใช้ แต่ยังคงอัจฉริยลักษณะของภาษ า ของตนใช้ เช่น ภาษาไทยนำคำมาจากภาษาบาลี สันสกฤต เข มร เป็นต้น หรือนำเรื่องราววรรณกรรมต่างๆ มาจากอินเดียเป็นต้น

ภาษาจึงเป็นเครื่องมือของการสื่อสาร ก่อให้เกิดความเข้าใจ ความหมายตรงกัน เป็นสื่อกลางในการสืบทอดและเป็นหลักฐานทางวัฒนธรรม ทำให้สามารถศึกษาถ่ายทอดและนำมาอนุรักษ์และสร้างสรรค์วัฒนธรรม อันเป็นมรดกทางสั งคมสืบต่อกันไปเรื่อยๆ หรือเรียกว่าวัฒนธรรมทางวรรณกรรมสืบต่อกันมา ซึ่งหมายถึงวัฒนธรรมทางวัตถุและวัฒนธรรมที่ไม่ใช่ทางวัตถุ อันได้แก่ ศาสนา ศิลปะ จรรยาซึ่งปรากฏเป็นวัตถุหรือกิจกรรมพิธีการ โดยมีความมุ่งหมายในทางวรรณกรรม เพื่อ เป็นความบันเทิงในรสและความรู้สึกสะเทือนใจ เพื่อประโยชน์ทางวัฒนธรรมที่ได้ศึกษาลักษณะภาษา เนื้อหา รวมทั้งลักษณะของวัฒนธรรมในแต่ละยุคตามเนื้อเรื่อง และเพื่อให้รู้จักชีวิตจิตใจของเพื่อนมนุษย์ได้ดีขึ้น เพราะวรรณกรรมหรือวรรณคดีมีความเกี่ยวพันกับความรู้สึกนึกคิด วิถีชีวิตและประสบการณ์ของผู้ประพันธ์ด้วย[๑๘๓]

วรรณกรรมก็ดี วรรณคดีก็ดี เป็นศิลป์ซึ่งแสดงด้วยภาษาหรือถ้อยคำ การแสดงออกนั้น มี ๒ ลักษณะ คือ

๑) นิพจน์ (Expresion) คือผู้บอกความแสดงออก โดยมุ่งแสดงถึงความรู้สึกนึกคิดของตนเองออกมาเป็นสำคัญ หรือเป็นพวกจินตนิยม

---

[๑๘๓] เรื่องเดียวกัน. หน้า ๒๖

๒) นิรุป (Representation) คือผู้บอกข้อความมุ่งแสดงภาพตามที่เป็นจริง หรือเป็นพวกสัจนิยม (Realism)[๑๘๔]

ดังนั้น วรรณกรรมก็ดี วรรณคดีก็ดีที่เป็นวรรณศิลป์ซึ่งเป็นการสื่อสาร (Communication) ที่ให้ทั้งนิพจน์และนิรูปแก่ผู้อ่าน คือแสดงทั้งความรู้สึกและภาพให้ผู้อ่านรู้สึกและเห็นตามผู้ประพันธ์ โดยเหตุนี้ วรรณกรรมก็ดี วรรณคดีก็ดี จึงถือกันเป็นสัญลักษณ์ (Symbol) ที่แสดงถึงความรู้สึกนึกคิด สะท้อน ส่องภาพจากจินตนาการของผู้ประพันธ์

วรรณกรรม จึงถือว่าเป็นงานเขียน งานประพันธ์ทั้งที่ถ่ายทอดเป็นลายลักษณ์อักษรและด้วยวาจา รวมทั้งงานสร้างสรรค์ทางศิลปะที่ใช้ภาษาเป็นสื่ อ ทุกเนื้อหาและรูปแบบ การแบ่งลักษณะวรรณกรรม ถ้าแบ่งตามเนื้อเรื่องจะมีลักษณะเป็นประเภทบันเทิงคดี ซึ่งเป็นเรื่องที่ผู้เขียนสร้างจินตนาการขึ้น เพื่อความเพลิดเพลินและให้ความคิดที่เป็นสาระประกอบไปด้วย และประเภทสารคดีเป็นเรื่องจริงที่ไม่ใช่สมมติ โดยให้ความรู้เป็นหลัก แสดงความคิดเห็นประกอบด้วย ในรูปแบบสากลเรียกลักษณะของบันเทิงคดีว่าเรื่องสมมติ (Fiction) และสารคดีว่าไม่ใช่เรื่องสมมติ (Non-Fiction)

การแบ่งตามคำประพันธ์ แบ่งเป็นร้อยแก้ว คือความเรียงที่ไม่ต้องมีบัญญัติคำประพันธ์ ฉันทลักษณ์กำหนดไว้ กับร้อยกรอง ซึ่งต้ องถูกตามบัญญัติฉันทลักษณ์ มีประโยชน์ในการใช้ภาษา ทั้งใช้สั่งสอน ใช้สื่อสาร และใช้สร้างสรรค์ และรวมถึงความบันเทิงด้วย ตัวอย่างเช่น วรรณคดีอินเดียมีอิทธิพลต่อวรรณคดีไทยเป็นอย่างยิ่ง ทั้งที่เป็นวรรณคดีบาลีและวรรณคดีสันสกฤต วรรณคดีบาลีที่สำคัญคือ พระไตรปิฎก ม หาเวสสันดรชาดก หรือพระเจ้าสิบชาติ เป็นต้น ส่วนวรรณคดีสันสกฤตมี รามายณะ มหาภารตะ เป็นต้น เมื่ อวรรณคดีเหล่านี้ เข้ามาเผยแผ่ในประเทศไทย ก็ทำให้ถ้อยคำภาษาที่ใช้อยู่ในวรรณคดีเหล่านั้นแพร่หลายในภาษาไทยตามไปด้วย ทั้งที่เป็นชื่อตัวละครและศัพท์ที่ใช้ในวงการวรรณคดี ตัวอย่างเช่น ราม ลักษณ์ สีดา ทศกัณฐ์ ครุฑ กินนร คนธรรพ์ หิมพานต์ พระสุเมรุ ไกรลาส อโนดาต ฉัททันต์ ประพันธ์ฉันท์ กาพย์ กวี[๑๘๕]

---

[๑๘๔] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๙.

[๑๘๕] ปรีชา ทิชินพงศ์, **บาลี-สันสกฤตที่เกี่ยวกับภาษาไทย** , (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ โอ. เอส.พริ้นติ้ง เฮ้าส์, ๒๕๓๔), หน้า ๙.

[๑๘๖] มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, **งานวิจัยและวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนา**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์นวสาสน์การพิมพ์, ๒๕๕๑), หน้า ๓๘.

๗.๖ คุณค่าด้านศิลปะและวัฒนธรรมไทย

จากวรรณกรรมบาลีก่อให้เกิดคุณค่าในหลายด้านต่อสังคมไทย ดังจะได้แสดงดังนี้

๑) ด้านศิลปะ จะปรากฏอย่างเด่นชัดทางศิลปะวัตถุ ในด้านต่อไปนี้

(๑) พุทธศิลป์ คือ การก่อสร้างพระพุทธรูปในแต่ละยุคแต่ละสมัยและพระพุทธรูปแต่ละปางก็มีลักษณะแตกต่างกัน เช่น ปางตรัสรู้ ปางมารวิชัย (ชนะมาร) ปางพุทธไสยาสน์ ปางแสดงปฐมเทศนา ซึ่งมีเป็นความล้ำค่าอันเป็นมรดกทางศาสนาและของโลก

(๒) สังเวชนียสถาน คือ การสร้างสถานที่ประสูติ ตรัสรู้ ปรินิพพาน และปฐมเทศนา เกิดการสร้างงานทางศิลปะวัตถุทางพระพุทธศาสนาเป็นอย่างมาก และเป็นแบบอย่างที่ถูกต้อง และเป็นสถานที่ที่ชาวพุทธไปแสวงบุญ นอกจากนั้นยังมีวัดในประเทศไทยได้จำลองมาก่อสร้างที่วัดหลายแห่งเพื่อให้พุทธศาสนิกชนได้เห็นและน้อมรำลึกเป็นพุทธานุสสติได้

(๓) ศิลปะการก่อสร้างเสนาสนะ จากพระวินัยปิฎกเกี่ยวกับการก่อสร้างอุโบสถ สีมา กุฏิสงฆ์ และศาสนสถานต่างๆ เช่น อุโบสถ ต้องมีขนาดอย่างเล็กสุดต้องให้พระสงฆ์ ๒๑ รูปนั่งได้ แต่ใหญ่สุดไม่ได้กล่าวไว้ชัดเจน และสร้างด้วยศิลปะอันงดงามล้ำเลิศทำให้เกิดคุณค่าทางศิลปะเป็นที่ปลูกศรัทธาต่อผู้พบเห็น

๒) ด้านวัฒนธรรมไทย

จากวรรณกรรมบาลีมากมายหลายเรื่องส่งผลทางคุณค่าด้านวัฒนธรรม ซึ่ง ในที่นี้จะกล่าวถึงเฉพาะในส่วนที่เป็นวัฒนธรรมประเพณี ดังต่อไปนี้

(๑) ประเพณีการฟังเทศน์มหาชาติ เกิดมาจากเรื่องเวสสันดรชาดก ทำให้เกิดประเพณีการฟังเทศน์มหาชาติทั่วประเทศไทย แต่ละภาคแต่ละจังหวัดก็มีการจัดอย่างหลากหลายแต่จะต่างกันก็เพียงส่วนประกอบ แต่พิธีหลักๆ จะเหมือนกัน เป็นการสืบต่อวัฒนธรรมประเพณีอย่างยั่งยืนไม่มีวันหมดไปจากประเทศไทย และทำให้ประ ชาชนได้รับคุณค่ามากมาย เช่น สร้างความรักความสามัคคีในสังคม, อนุรักษ์วัฒนธรรมเป็นมรดกของไทย, สร้างคุณธรรม เช่น เมตตาธรรม , ปลูกฝังพุทธธรรมคำสอนได้อย่างต่อเนื่อง, ประชาชนรักบ้านเกิด และรักสภาพแวดล้อม

(๒) ประเพณีการเผาศพ มีการเทศน์ปฐมสังคีติกถา เกิดมาจากการทำ ปฐมสังคายนา คือ สังคายนาพระธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าที่ทรงประกาศพระศาสนาเป็นระยะเวลา ๔๕ ปี เป็นครั้งแรก เมื่อพระพุทธเจ้าปรินิพพานแล้ว มีพระมหากัสสปะเป็นประธาน พระอุบาลีแสดงพระวินัย พระอานนท์แสดงพระสูตรและพระอภิธรรม มีพระเจ้าอชาตศัตรูเป็นผู้ถวายความอุปถัมภ์ พระอริยสงฆ์ ๕๐๐ องค์เป็นการกสงฆ์ ทำอยู่ ๗ เดือนจึงเสร็จ ต่อมากลายเป็นพิธีกรรมการบำเพ็ญกุศลในการทำบุญงานศพ ประชาชนก็นิยมจัดให้มีเทศน์แจง ปฐมสังคีติกถาสมมติขึ้น เพื่อบำเพ็ญกุศลอุทิศให้บรรพชนของตนสืบเนื่องมาจนเป็นประเพณีถึงปัจจุบัน

(๓) การกราบไหว้ การเคารพผู้ใหญ่

(๔) การทำบุญ ๑๒ เดือน จารีต ๑๒ ครรลอง ๑๔

(๕) การบวชเรียน

(๖) วัฒนธรรมด้านการแต่งกาย – การเข้าชุมชน สังคม

(๗) วัฒนธรรมที่พระราชปฏิบัติ
วัฒนธรรมที่ชาวบ้านปฏิบัติ
วัฒนธรรมการครองเรือน แต่งงาน

(๘) วัฒนธรรมระหว่างครูกับศิษย์ เช่น พระ อานนท์เคารพพระพุทธเจ้า ไม่วางบริขารไว้ที่ประทับ พระสารีบุตรเคารพพระอัสสชิ

๗.๗ คุณค่าด้านคติความเชื่อในสังคมไทย

เรื่องของความเชื่อนั้นเป็นเรื่องต่างจิตต่างใจ หรือความเห็นและความเข้าใจที่แตกต่างหลากหลาย และเกิดความเชื่อที่แตกต่างกันไปอย่างไม่มีที่สุด และห ยุดความคิดความเชื่อไม่ได้ ซึ่งมีทั้งดีและไม่ดี

ความเชื่อจากเรื่องเวสสันดร เชื่อว่า ถ้าใครได้ฟังเทศน์เรื่องเวสสันดร หรือมหาชาติ ๑๓ กัณฑ์แล้ว จะได้ไปเกิดในศาสนาของพระพุทธเจ้าพระนามว่า ศรีอาริยเมตไตย จะมีความสุข มีความร่ำรวย มีต้นกัลปพฤกษ์ ใครอยากได้อะไร เช่น เงินและทองไปสอยเอาก็จะได้สิ่งนั้น ซึ่งความจริงเป็นปริศนาธรรม หรือเป็นบุคลาธิษฐานเพื่อให้คนมีจิตเมตตากันมากๆ ขยันหมั่นเพียรก็จะมีเงินมีทองใช้มากมาย แต่บางพวกก็เชื่อว่าเป็นความจริงอย่างนั้นเลยที่เดียว คือไม่ต้องทำอะไร อยากมีเงินมีทองก็ไปสอยเอาได้

สรุปแล้ว ความเชื่อด้านนี้ ใครต้องการไปเกิดในอนาคตชาติ ในศาสนาพระศรีอาริยเมตไตย ก็ต้องประพฤติดีปฏิบัติชอบ ถือศีล ฟังธรรม โดยเฉพาะอย่างยิ่งคือฟังเทศน์มหาชาติ

ความเชื่อจากเรื่องประวัติของพระพุทธเจ้าที่เป็นเรื่องอภินิหาริย์บางตอน เช่น เวลาประสูติ ทรงพระดำเนินได้ ๗ ก้าวและมีดอกบัวผุดขึ้นมารองพระบาททุกก้าวที่ทรงพระดำเนิน แล้วก็เกิดศรัทธาความเชื่อความเลื่อมใสในพระพุทธองค์ ตั้งใจประพฤติดีปฏิบัติชอบตามพุทธธรรมคำสอน

ความเชื่อจากเรื่องประวัติของพระสารีบุตร ซึ่งเป็นอัครสาวกผู้มีความกตัญญูกตเวทีเป็นต้นแบบ เมื่อท่านทราบว่าพระอั สสชิผู้เป็นอาจารย์พำนักอยู่ในทิศใด ก็จะไม่นอนหันปลายเท้าไปทางทิศนั้น จะนอนหันศีรษะไปทางทิศนั้นเพื่อเป็นการแสดงความเคารพ ซึ่งนับเป็นตัวอย่างของอนุชนเป็นอย่างดี

สรุปท้ายบท

สังคมไทยจะมีความเป็นไทย จะมีเอกลักษณ์ จะมีวัฒนธรรมไทยเป็นที่ยอมรับกันทั่วไปไม่ได้เลยถ้าไม่มีพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติ และโดยเฉพาะอย่างยิ่งในส่วนของวรรณกรรมบาลี ซึ่งได้แทรกซึมเข้าไปในจิตใจของคนไทยทุกระดับชั้น อย่างมั่นคงตลอดกาล เมื่อกล่าวโดยสรุปแล้ว มีคุณค่าที่ส่งผลหลักๆ ๒ ด้าน คือ

๑) ด้านวัตถุ วรรณกรรมบาลีก่อให้เกิดคุณค่าทางศิลปกรรม สถาปัตยกรรม ประติมากรรม การก่อสร้างที่มีศิลปะอันล้ำค่า ไม่ว่าจะเป็นพระพุทธรูปปางต่างๆ โบราณสถานที่มีคุณค่าทางวัฒนธรรมเป็นมรดกโลก เป็นสิ่งที่สร้างพลังศรัทธา และความภาคภูมิใจให้แก่ชาวไทยและชาวพุทธทั่วโลก

๒) ด้านพฤติกรรม วรรณกรรมบาลีซึ่งเป็นแบบแผนต่อวรรณกรรมไทยจากการแปลบ้าง การนำเค้าโครงเรื่องมาสร้างวรรณกรรมไทยใหม่บ้าง จนกลายมาเป็นวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนา วรรณกรรมของไทย หลักคำสอนในพระพุทธศาสนาซึ่งมีอยู่ในวรรณกรรมนั้นๆ แทรกซึมเข้าไปในจิตใจของคนในสังคม ส่งผลให้มีความสงบร่มเย็นเป็นสุขทั้งในสังคมไทยและสังคมโลก

คำถามท้ายบท

๑. คุณค่าของวรรณคดีบาลีในด้านหลักคำสอนที่เกี่ยวกับเรื่องกรรม ท่านมีความคิดเห็นอย่างไร ขอฟังคำอธิบาย

๒. จากการศึกษาประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา ได้ก่อให้เกิดคุณค่าอย่างไรบ้าง และคุณค่านั้นมีอิทธิพลต่อสังคมไทยอย่างไร โปรดชี้แจง

๓. กฎเกณฑ์หรือวิธีการเขียนวรรณคดีบาลีมีผลต่อภาษาไทยอย่างไร ขอให้ยกตัวอย่างทั้งที่เป็นร้อยกรองและร้อยแก้วพร้อมคำอธิบายมาพอเข้าใจ

๔. มรดกสังคมไทย (Thai Social Heritage) ที่มีผลมาจากคุณค่าของวรรณคดีบาลีมีองค์ประกอบอะไรบ้าง และให้ท่านอธิบายองค์ประกอบนั้นๆ มาพอได้ใจความ

๕. คุณค่าของวรรณคดีด้านศิลปะจนก่อให้เกิดศิลปะต่างๆ เป็นจำนวนมาก อยากทราบว่าศิลปะเชิงพุทธที่เกิดจากคุณค่าของวรรณคดีบาลีมีอะไรบ้าง โปรดชี้แจงรายละเอียด

๖. คติความเชื่อที่เกิดจากวรรณคดีบาลีมีคติความเชื่ออะไรบ้าง และคติความเชื่อดังกล่าวมีอิทธิพลต่อสังคมไทยในเชิงรูปธรรมอย่างไร ขอให้ยกตัวอย่างประกอบ ๑ ตัวอย่าง

เอกสารอ้างอิงประจำบท

ไกรวุฒิ มะโนรัตน์ . **วรรณคดีบาลี ๑**. กรุงเทพมหานคร : จรัญสนิทวงศ์การพิมพ์, ๒๕๔๙.

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต). **พระไตรปิฎก : สิ่งที่ชาวพุทธควรรู้**. กรุงเทพ-มหานคร : พิมพ์ที่ บริษัท เอส.อาร์.พริ้นติ้ง แมสโปรดักส์ จำกัด, ๒๕๔๗.

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต). **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์ .** พิมพ์ครั้งที่ ๑๐. กรุงเทพมหานคร : พิมพ์ที่ บริษัท เอส. อาร์. พริ้นติ้ง แมส โปรดักส์ จำกัด , ๒๕๔๖.

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต). **รู้จักพระไตรปิฎกเพื่อเป็นชาวพุทธที่แท้.** พิมพ์ครั้ง ๒. กรุงเทพมหานคร : พิมพ์ที่ เอดิสัน เพรส์ โปรดักส์, ๒๕๔๓.

พระพุทธโฆสาจารย์. **สมนฺตปาสาทิกาย นาม วินยฏฺฐกถาย ปฐโม ภาโค .** พิมพ์ครั้งที่ ๖. กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๕.

พระมหาสังเวย ธมฺมเนตฺติโก . **ความอัศจรรย์ในพระธรรมวินัย.** กรุงเทพ-มหานคร : สำนักพิมพ์ประดิพัทธ์, ๒๕๓๖.

พระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต). “ความเป็นมาของพระไตรปิฎก” ใน; **พระไตรปิฎก : ประวัติและความสำคัญ.** กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

พระราชกวี (เกษม สญฺ ญโต). **พระไตรปิฎกวิจารณ์.** กรุงเทพมหานคร : บริษัท คอมแพคท์พริ้นท์ จำกัด, ๒๕๔๓.

พระราชธรรมนิเทศ (ระแบบ จิตญาโณ). **ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา.** พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖.

พระอมรมุนี (จับ ริตธมฺโม). **นำเที่ยวพระไตรปิฎก**. พิมพ์ครั้งที่ ๗. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

พัฒน์ เพ็งผลา. **ประวัติวรรณคดีบาลี**. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๔๒.

สุภาพร มากแจ้ง. **ภาษาบาลี-สันสกฤตในภาษาไทย**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๕.

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **พระไตรปิฏกภาษาบาลีอักษรไทย ฉบับมหาจุฬาเตปิฏกํ.** กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๐๐.

เสถียร โพธินันทะ. **ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา.** พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๒.

เสฐียรพงษ์ วรรณปก.”วิธีศึกษาค้นคว้าพระไตรปิฎก” ใน; **เก็บเพชรจากคัมภีร์พระไตรปิฎก.** กรุงเทพมหาคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๔๒.

.... คำอธิบายพระไตรปิฎก. กรุงเทพมหานคร : หอรัตนชัยการพิมพ์, ๒๕๔๐.

บรรณานุกรม

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **พระไตรปิฎกภาษาบาลีอักษรไทย ฉบับมหาจุฬาเตปิฏกํ**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๐๐.

กรมศิลปกร. **ตำนานพระแก้วมรกต**. พระนคร : โรงพิมพ์พระจันทร์, ๒๕๑๙.

ไกรวุฒิ มะโนรัตน์. **วรรณคดีบาลี ๑**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์จรัญสนิทวงศ์การพิมพ์, ๒๕๔๙.

จำเนียร แก้วกู่. **หลักวรรณคดีบาลีวิจารณ์**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๙.

จำรูญ ธรรมดา. **เนตติฏฐิปปนี**. กรุงเทพมหานค : โรงพิมพ์ หจก.ไทยรายวันการพิมพ์ ,๒๕๔๖.

จิรภัทร แก้วกู่. **วรรณคดีบาลี**. เอกสารคำสอน. ๒๕๔๒. (อัดสำเนา)

________. **วรรณคดีบาลี : คัมภีร์ปกรณ์วิเสสภาษาบาลี**. เอกสารตำรา.

________. **หลักวรรณคดีวิจารณ์**. กรุงเทพมหานคร : โอเดี้ยนสโตร์,๒๕๓๙.

ทรงวิทย์ แก้วศรี. **คัมภีร์พระพุทธศาสนา**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย,๒๕๓๖.

บรรจบ บรรณรุจิ. “ผลงานงานของพระพุทธโฆสะและพระเถราจารย์ร่วมสมัย : ศึกษาเฉพาะกรณีที่ศึกษาในเมืองไทย”, **รวมบทความทางวิชาการพระพุทธศาสนา**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย,๒๕๔๐.

ปรมานุชิตชิโนรส, สมเด็จกรมพระ. **พระปฐมสมโพธิกถา.** กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ หจก. รุ่งเรืองสาส์นการพิมพ์, ๒๕๓๖.

ประภาศรี สีหอำไพ . **วัฒนธรรมทางภาษา**. กรุเทพมหานคร : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย. ๒๕๓๔.

ประมวล เพ็งจันทร์, ชัชวาล ปุนปัน. **สังขยาปกรณ์และสังขยาปกาสกฎีกา**. มหาวิทยาลัยเที่ยงคืน, มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๓.

ปรีชา ทิชินพงษ์ . **บาลี-สันสกฤตที่เกี่ยวกับภาษาไทย**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ โอ.เอส. พริ้นติ้งเฮาส์, ๒๕๓๔.

เปลื้อง ณ นคร. **ประวัติวรรณคดีไทย**. กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๔๕.

พรพรรณ ธารานุมาศ. **วรรณคดีที่เกี่ยวกับพระพุทธศาสนา**. กรุงเทพมหานคร : มหา

มกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒.
พระติปิฎกจูฬาภยเถระ. **มิลินทปัญหาปกรณ์**. แปลโดย กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์วิญญาณ, ๒๕๔๐.
พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต). **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๐. กรุงเทพมหานคร : พิมพ์ที่ บริษัท เอส . อาร์. พริ้นติ้ง แมส โปรดักส์ จำกัด , ๒๕๔๖.
________. **พระไตรปิฎก : สิ่งที่ชาวพุทธควรรู้**. กรุงเทพมหานคร : พิมพ์ที่ บริษัท เอส. อาร์.พริ้นติ้ง แมสโปรดักส์ จำกัด, ๒๕๔๗.
________. **รู้จักพระไตรปิฎกเพื่อเป็นชาวพุทธที่แท้.** พิมพ์ครั้ง ๒. กรุงเทพมหานคร : พิมพ์ที่ เอดิสัน เพรส์ โปรดักส์, ๒๕๔๓.
พระมหามังคลเถระ. **พุทธโฆสนิทาน**.แปลโดย กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์พระจันทร์. ๒๔๗๐.
พระมหาสังเวย ธมฺมเนตฺติโก. **ความอัศจรรย์ในพระธรรมวินัย.** กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ประดิพัทธ์, ๒๕๓๖.
พระมหาอดิศร ถิรสีโล. **ประวัติคัมภีร์บาลี**. กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓.
พระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต). “ความเป็นมาของพระไตรปิฎก” ใน; **พระไตรปิฎก : ประวัติและความสำคัญ**. กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณ-ราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.
พระเมธีรัตนดิลก.(จรรยา ชินวํโส). “ประวัติการสังคายนาพระไตรปิฎก” ใน; **พระไตรปิฎก : ประวัติและความสำคัญ**.กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราช วิทยาลัย,๒๕๓๕.
พระรัตนปัญญาเถระ**. ชินกาลมาลีปกรณ์.** แปลโดย กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐.
พระราชกวี (เกษม สญฺญโต). **พระไตรปิฎกวิจารณ์.** (กรุงเทพมหานคร) : บริษัท คอมแพคท์พริ้นท์ จำกัด, ๒๕๔๓.
พระราชธรรมนิเทศ (ระแบบ ฐิตญาโณ). **ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา.** พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖.

พระวิสุทธาจารมหาเถระ. **ธาตวัตถสังคหปาฐนิสสยะ**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

พระสิริมังคลาจารย์. **จักรวาลทีปนี**. กรุงเทพมหานคร : พิมพ์ที่ หจก. เซ็นทรัลเอ็กซ์เพรสศึกษาการพิมพ์, ๒๕๒๓.

พระอมรมุนี (จับ จิตธมฺโม). **นำเที่ยวพระไตรปิฎก**. พิมพ์ครั้งที่ ๗. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

พระอัคควังสเถระ. **สัททนีติ ธาตุมาลา**. ตรวจชำระ โดยพระธรรมโมลี (สมศักดิ์ อุปสโม) แปลโดย พระมหานิมิต ธมฺมสาโร และนายจำรูญ ธรรมดา. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ หจก.ไทยรายวันการพิมพ์, ๒๕๔๖

พระอุดรคณาธิการ (ชวินทร์ สระคำ). **ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาในอินเดีย**. พิมพ์ครั้งที่ ๒ กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔.

________.**ประวัติศาสตร์พุทธศาสนาในอินเดีย**.กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย,๒๕๓๔.

พิฑูรย์ มะลิวัลย์ และไสว มาลาทอง . **ประวัติศาสตร์พระพุทธสาสนา**, พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา,๒๕๓๓.

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **วินยสงฺคหฏฺฐกถา**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์วิญญาณ, ๒๕๔๐.

มหามกุฏราชวิทยาลัย. **ธมฺมปทฏฺฐกถา (ปฐโม ภาโค)**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลั,๒๕๔๗.

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **งานวิจัยและวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนา**. กรุงเทพมหานคร : วรสาสน์การพิมพ์, ๒๕๕๑.

สมเด็จพระวันรัตน์, (ในรัชกาลที่ ๑). **สังคีติยวงศ์**. แปลโดย พระยาปริยัติธรรมธาดา (แพ ตาลลักษณ์). กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ศิวพร, ๒๕๒๑.

สนิท ตั้งทวี. **วรรณคดีและวรรณกรรมศาสนา**. กรุงเทพมหานคร **:** สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์,๒๕๒๗.

สมเด็จพระวนรัตน์ วัดพระเชตุพน ในรัชกาลที่ ๑, **สังคีติวงศ์**. แปลโดย พระยาปริยัติธรรมธาดา (แพ ตาลลักษณ). กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ศิวพร, ๒๕๒๑.

สิริวัฒน์ คำวันสา . **ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาในประเทศไทย**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์บริษัทสหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๑.

สุชีพ ปุญญานุภาพ.**พระไตรปิฎกฉบับประชาชน**.กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏ
ราชวิทยาลัย,๒๕๓๖.

สุภาพรรณ ณ บางช้าง. **ไวยากรณ์บาลี**. กรุงเทมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัย
รามคำแหง, ๒๕๓๘.

สุภาพร มากแจ้ง. **ภาษาบาลี-สันสกฤตในภาษาไทย**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร :
สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๕.

________.**วิวัฒนาการงานเขียนภาษาบาลีในประเทศไทย : จารึก ตำนาน
พงศาวดาร สาส์น ประกาศ**. กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๙.

________. **ประวัติวรรณคดีบาลีในอินเดียและลังกา**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๖.

เสถียร โพธินันทะ. **ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา**. พิมพ์ครั้งที่ ๓ กรุงเทพมหานคร **:**
ห้างหุ้นส่วนจำกัด สื่อการค้า (แผนกการพิมพ์), ๒๕๒๒.

________. **ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา**. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร : มหา
มกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐.

________. **ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาฉบับมุขปาฐะภาค ๒**. กรุงเทพมหานคร :
มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

เสถียรโกเศส. **นิรุกติศาสตร์**. กรุงเทพมหานคร : คลังวิทยา. ๒๕๒๒.

เสฐียรพงษ์ วรรณปก. “วิธีศึกษาค้นคว้าพระไตรปิฎก” ใน ; **เก็บเพชรจากคัมภีร์
พระไตรปิฎก.** กรุงเทพมหาคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒.

________. **คำอธิบายพระไตรปิฎก.** กรุงเทพมหานคร : หอรัตนชัยการพิมพ์, ๒๕๔๐.

แสง มนวิทูร (ผู้แปล). **ชินกาลมาลีปกรณ์**. พิมพ์ครั้งที่ ๒ กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์
มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐.

Natavarlal Joshi. **Poetry, Creative and Aesthetic Experience**. **(Sanskrit Poetics
and Literature Criticism).** Eastern Book Linkers. New Delhi **:** India, 1994.

Wilhem Geiger. **Pali Literature and Language.** 3rd Reprinted. Oriental Books
Reprint Corporation, New Delhi **:** India, 1978.